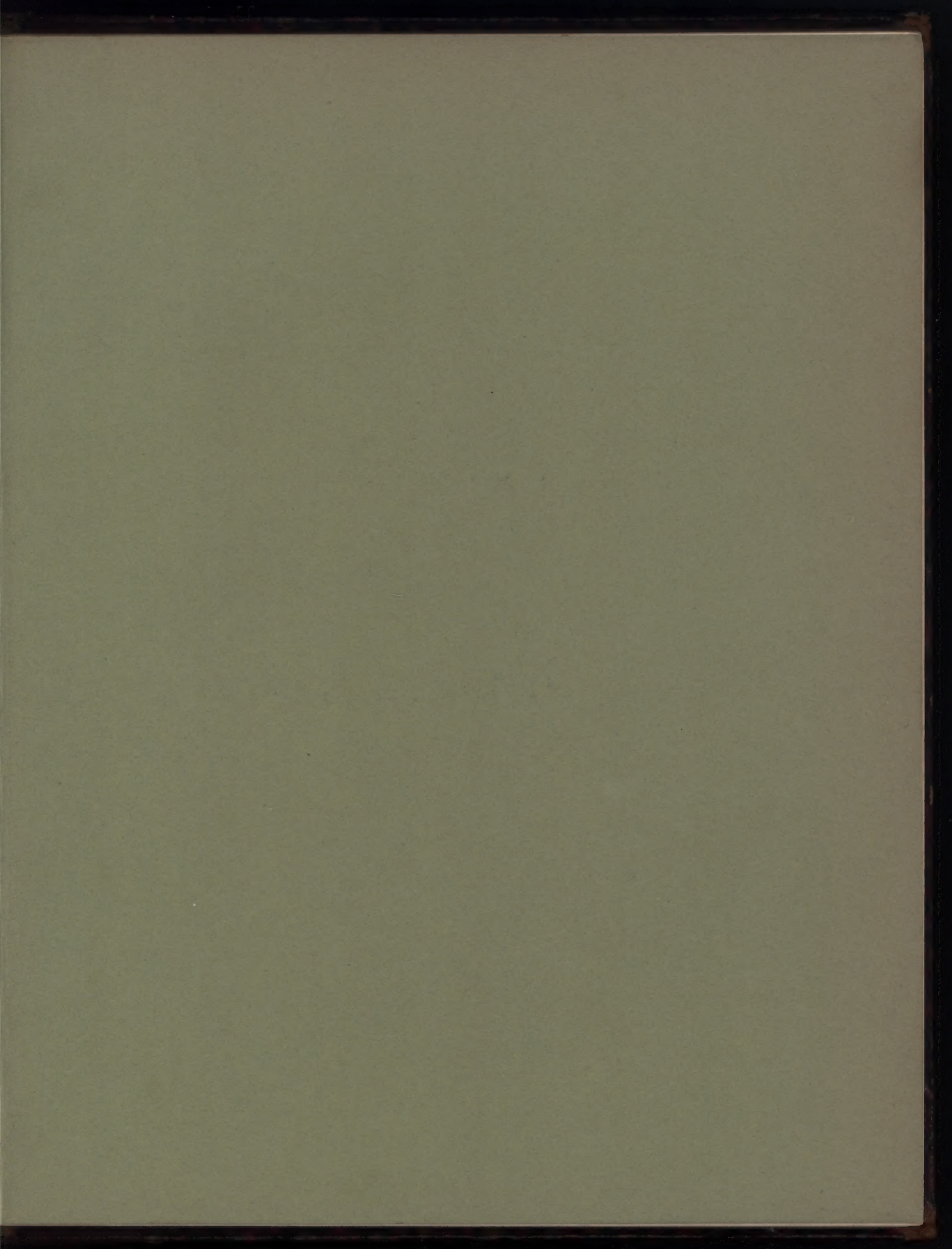
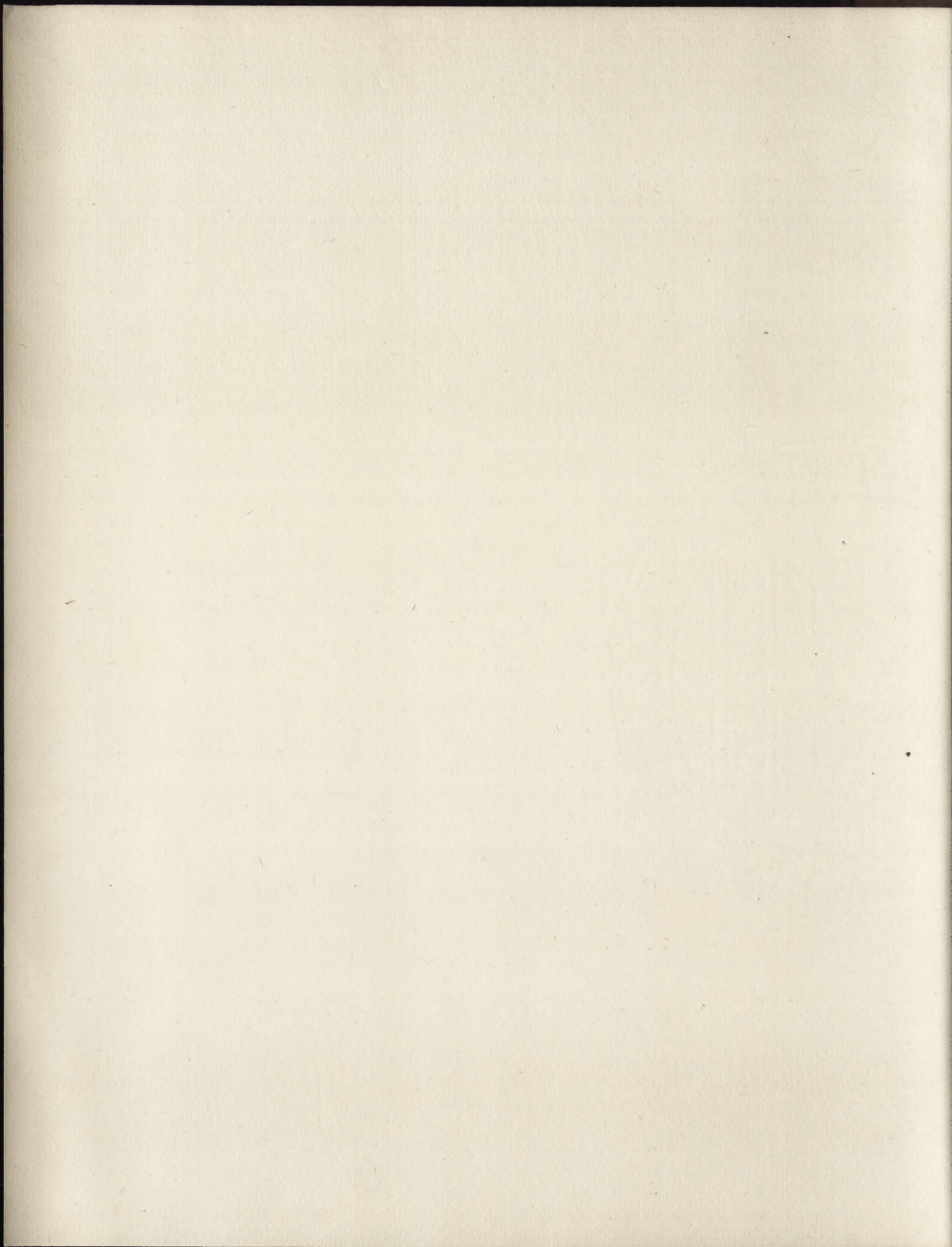
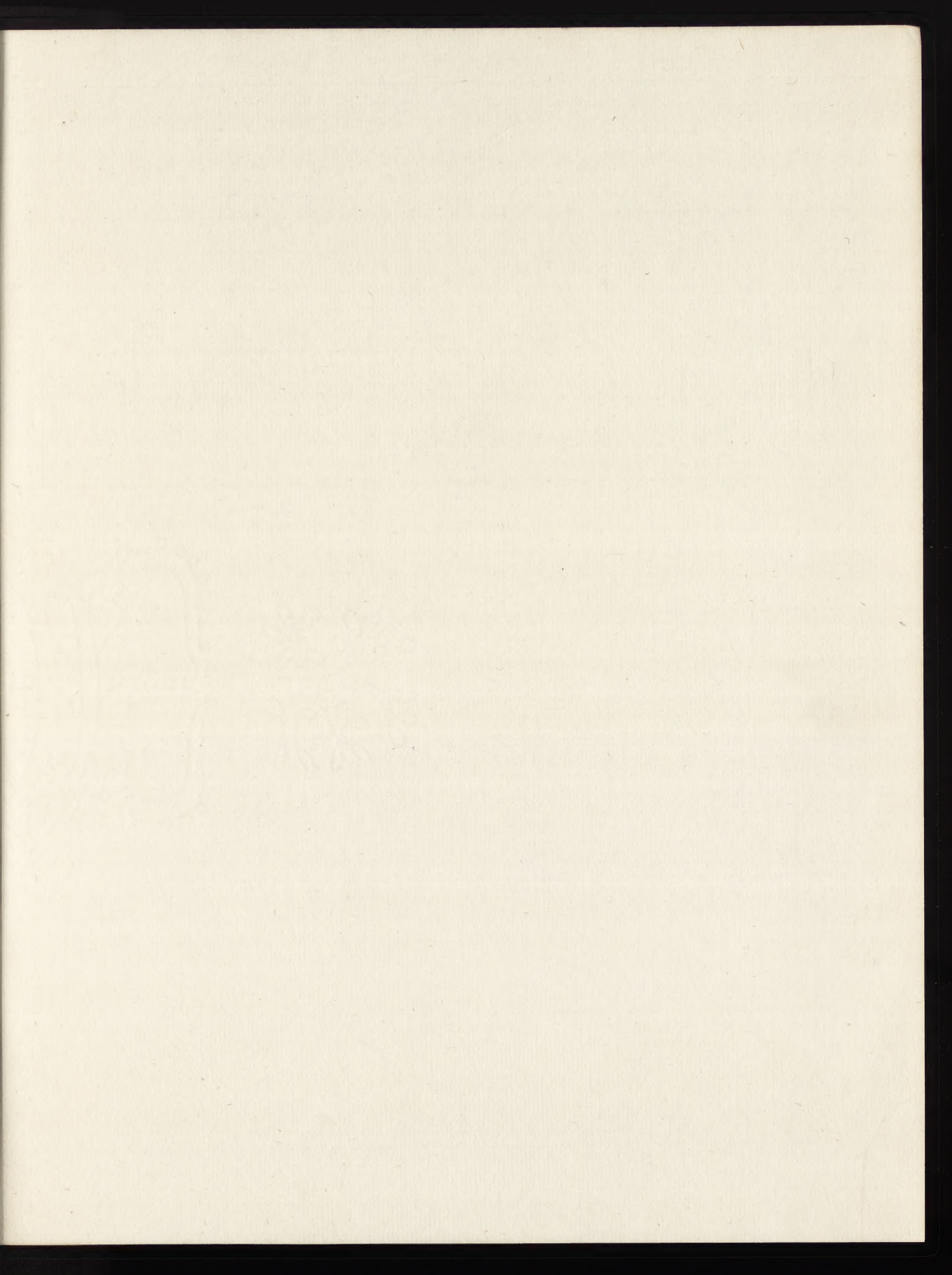
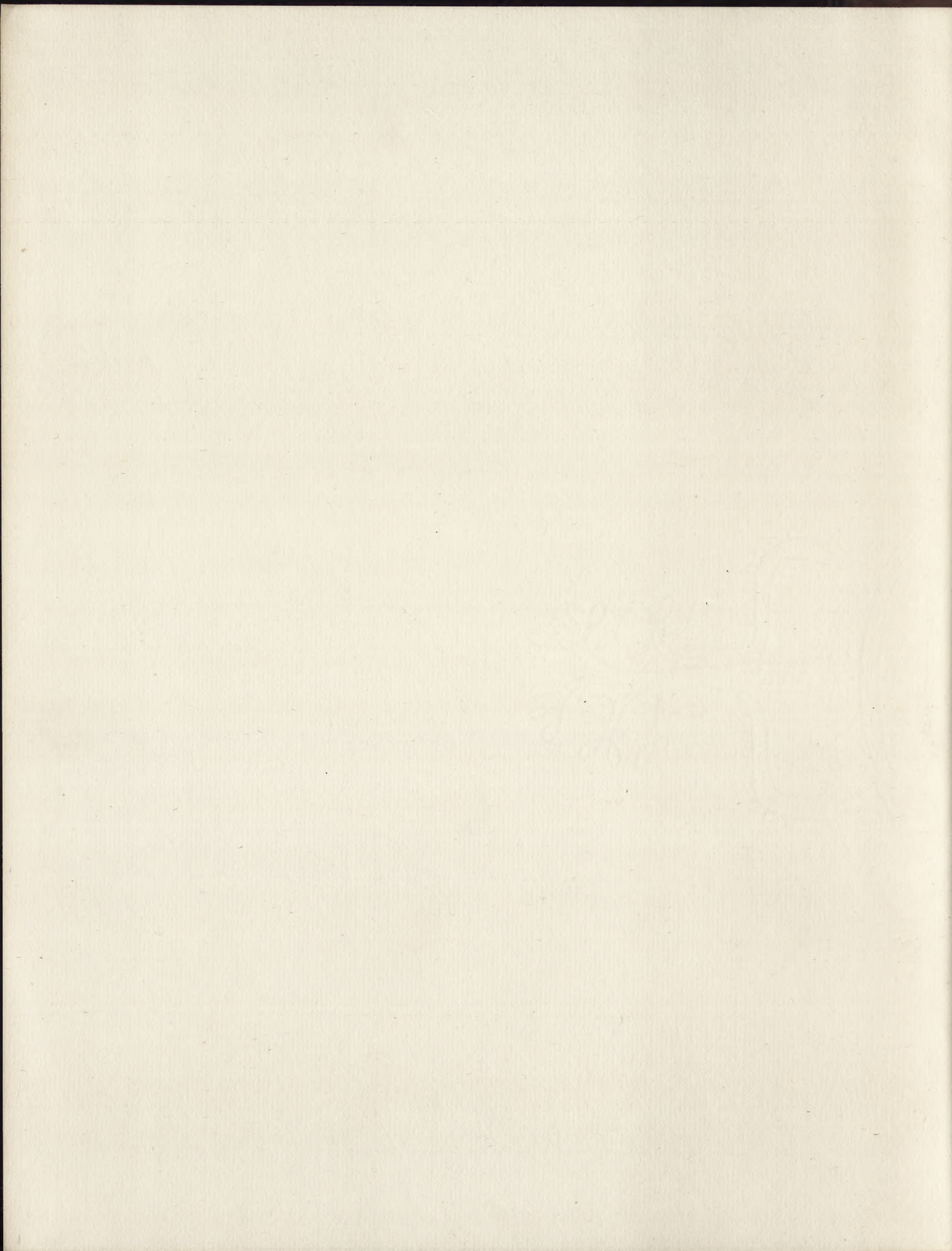

THE J. PAUL GETTY MUSEUM LIBRARY

OUD-HOLLAND.

---

1 8 9 2.

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

LIBRARY

OF THE

PHYSICAL SCIENCES

AND

ENGINEERING

DEPARTMENT

OF

PHYSICS

CHICAGO, ILL.

OUD-HOLLAND

Nieuwe Bijdragen

VOOR DE

*Geschiedenis der Nederlandsche Kunst,
Letterkunde, Nijverheid, enz.*

ONDER REDACTIE VAN

MR. N. DE ROEVER

Archivaris van Amsterdam

EN

DR. A. BREDIUS

Directeur van het Koninkl. Kabinet van Schilderijen te 's Gravenhage

TIENDE JAARGANG 1892.

Gedrukt en uitgegeven door
de BOEK-, KUNST- EN HANDELSDRUKKERIJ
v/h GEBROEDERS BINGER,
Warmoesstraat 174. — AMSTERDAM 1892.

© 1994 THE J. PAUL GETTY CENTER

THE J. PAUL GETTY CENTER

THE J. PAUL GETTY CENTER

INHOUD VAN DEN TIENDEN JAARGANG.

	BLADZ.
AANTEEKENINGEN OMTRENT EENIGE DORDRECHTSCHESCHILDERS (XI), door G. H. Veth.	1
DE KLOKKENGIETERS HEMONY EN DE UURWERKMAKER JURIAAN SPRAKEL TE ZUTPHEN, door J. Gimberg.	17
DE SCHILDER JOHANNES VAN DE CAPPELLE (I en II), door Dr. A. Bredius (<i>Met Prenten en fac-similes</i>).	26, 133
DE SCHILDERSFAMILIE RAVESTEYN (II), door Dr. A. Bredius en E. W. Moes (<i>Met fac-similes</i>).	41
EEN AMSTERDAMSCH HEILIGENKALENDER VAN DE 16 ^{DE} EEUW, door Prof. Dr. H. C. Rogge.	53
IETS OVER DEN SCHILDER JACOB MARRELL, medegedeeld door A. C. de Kruyff.	57
EEN BRIEF VAN ROMEYN DE HOOGHE, medegedeeld door Dr. S. G. de Vries.	61
RAPIAMUS	64
HERMAN LUYDINGH, SCHILDER, door Dr. C. Hofstede de Groot.	65
WESENBEKE OF MARNIX? HISTORISCH-BIBLIOGRAPHISCHE STUDIE, door J. F. van Someren. (<i>Met fac-similes</i>).	66
ORANJES BRIEFWISSELING MET JACOB VAN WESENBEKE EN ANDERE GEHEIME AGENTEN IN DE NEDERLANDEN 1570—1573 (I, II en III), voor het eerst volledig uitgegeven door J. F. van Someren.	81, 147, 197
DE NALATENSCHAP VAN CRISPIAEN VAN DE PAS DEN OUDE, door P. Haverkorn van Rijsewijk. (<i>Met fac-similes</i>).	97
EIN REGENTENSTÜCK VON ALLART VAN LOENINGA, von Professor Dr. Friedrich Schlie (<i>Met een prent en fac-similes</i>).	129

EEN „REMBRANDT” OP 'T STADHUIS (II), door Mr. N. de Roever (<i>Met twee prenten</i>)	137
PIETER DE HOOCH OF DE HOOGH, door P. Haverkorn van Rijsewijk . .	172
PROEVE EENER KRITISCHE BESCHRIJVING VAN HET WERK VAN PIETER DE HOOCH, door Dr. C. Hofstede de Groot	178
EEN INVENTARIS VAN 1716, medegedeeld door E. W. Moes	192
DE DELFTSCHE SCHILDERS JAN WILLEMSZ. DECKER en WILLEM JANSZ. DECKER, door Dr. A. Bredius (<i>Met fac-simile</i>)	193
JOAN VAN NOORDT, door Dr. C. Hofstede de Groot (<i>Met fac-similes</i>) . . .	210
SCHILDERIJEN-KABINETTEN IN DE XVIII ^E EEUW, door Jhr. B. W. F. van Riemsdijk	219
SCHILDERIJENVERZAMELINGEN VAN HET GESLACHT SLINGELANDT. BIJDRAGE TOT DE WORDINGSGESCHIEDENIS VAN HET KONINKLIJK KABINET VAN SCHILDERIJEN, door Dr. C. Hofstede de Groot	229
ROTTERDAMSCHESCHILDERS, (HENDRICK MAERTENSZ. SORGH, ARENT DIEPRAEM, CORNELIS PIETERSZ. MOOY) door P. Haverkorn van Rijsewijk (<i>Met prent en fac-simile</i>).	238
BLADWIJZER OVER DEN TIENDEN JAARGANG.	

VERBETERING.

In het opstel over *De nalatenschap van Crispiaan van de Pas den oude*, leze men bl. 100, regel 17 en 20 van boven, voor ELISABETH: MAGDALENA; voege men op dezelfde bladzijde, bij regel 3 van onder, dat SIMON VAN DE PAS, blijkens de *Observationes* van A. BUCHELIUS, door Mr. S. MULLER Fz. medegedeeld in de *Bijdragen en Mededeelingen van het Historisch Genootschap te Utrecht*, van 1887, den 28en October 1624 te Utrecht in den Dom zich doopen liet, en den volgenden dag naar Kopenhagen zou vertrekken, op bevel van den koning van Denemarken en op een salaris van 100 keizerlijke thalers. Verder schrappe men op bl. 101, 3e en 4e regel van boven, de woorden: „vermoedelijk naar zijne zuster” en leze in het opstel over *den schilder Cornelis Mooy* op bl. 255, in plaats van „de datum van hun huwelijk heb ik niet kunnen vinden”: CORNELIS PIETERSE MOY, J. M., van Delfshaven, liet den 18 April 1666 bij de Hervormde Gemeente te Rotterdam zijn huwelijk aanteekenen met GEERTRUYT JACOBS, J. D., beide wonende te Rotterdam op de Keizersgracht.

H. v. R.

PRENTEN EN FAC-SIMILE'S.

	BLADZ.
Afbeelding eener schilderij van Johannes van de Cappelle, <i>kalme zee</i>	
tegenover	26
Fac-simile der handteekening van Jan Jansz. Kamphuys	28
„ „ „ „ Joannis van de Cappelle, schilder (bis) .	28
„ „ „ „ Jan van de Cappelle, schilder	29
„ „ „ „ denzelfden	30
Afbeelding van het wapen der familie Ravesteyn	41
Fac-simile van het monogram van Jan van Ravestein, schilder	47
„ „ de handteekening van Antonie van Ravenstein, schilder. .	48
„ „ het monogram van denzelfden	48
„ „ de handteekening van Arnold van Ravestein, schilder. . .	51
„ „ een handschrift van Jacques de Wesenbeke	70
„ „ „ „ van Philips van Marnix, tegenover	70
„ „ de handteekening van denzelfden	71
„ „ „ „ van Hans Baert	71
„ „ „ „ van Crispiaen van de Pas, plaatsnijder . .	102
„ „ „ „ van Bastiaentgen Heindrix	102
„ „ „ „ van Madelena van de Pas, wed. Fred. v.	
Bevervoorde	103
Fac-simile van de handteekening van Crispian de Pas, de Jonghe, plaatsnijder	103
„ „ „ „ van Pieter van Hemelscours	103
„ „ „ „ van Simon de Pas, plaatsnijder	107
„ „ „ „ van Crispian de Pas, plaatsnijder	107
„ „ „ „ van Henricus Hondius, plaatsnijder . . .	III
„ „ „ „ van Gerrit Viruly	III

	BLADZ.
Fac-simile van de handteekening van Hendrik Davidsz. de Coningh, plaatsnijder	125
„ „ „ „ van Dr. Quirinus van Weede	125
„ „ „ „ van Francois Verwilt, schilder	125
„ „ „ „ van Willem Tiebout, glasschrijver	125
„ „ „ „ van Johannes de Grave	125
„ „ „ „ van Adriaen Maes.	125
„ „ „ „ van Pieter van Hemelscours.	126
„ „ „ „ van Martha van de Pas.	126
Afbeelding van het Gildestuk van Allart van Loeninga, tegenover	129
Fac-simile van de opschriften van dit stuk	130
Photogravure naar de schilderij van Joannes van de Capelle, tegenover . .	133
Afbeelding van de schets van Rembrandts schilderij voor het Amsterdamsch Stadhuis	tegenover 137
Afbeelding van het overgebleven stuk van deze schilderij in het Museum te Stockholm tegenover	139
Fac-simile der handteekening van Jan Willemsz. Decker, schilder	196
„ „ „ „ „ Joan van Noordt, schilder	211
„ „ „ „ „ denzelfden (bis)	212
„ „ „ „ „ denzelfden	213
Afbeelding van de Portretten van Hendrick Maertensz. Sorgh en van zijne huisvrouw Ariaentge Pieters Hollaer	
Fac-simile der handteekening van Hendrick Maertensz. Sorgh	243

AANTEKENINGEN OMTRENT EENIGE
DORDRECHTSCH E SCHILDERS.

DOOR
G. H. VETH.

XXXII.
GODEFRIDUS SCHALCKEN.

REEDS vroeger gaf ik eene bijdrage tot de levensgeschiedenis van dezen schilder.¹⁾ Sedert werden door mij nog verschillende berichten gevonden, terwijl Dr. BREDIUS zijne zeer belangrijke aantekeningen uit notariële acten ter mijner beschikking stelde. Hierdoor ben ik thans in staat de levensschets, door HOUBRAKEN van hem gegeven en door latere schrijvers gevolgd, merkelijk aan te vullen.

CORNELIS SCHALCKEN, GODFRIEDS vader, was een Dordtenaar van geboorte en gehuwd met ALLETTA LYDIUS, eene dochter van BALTHASAR LYDIUS, van 1602 tot aan zijn dood, in 1629, predikant te Dordrecht.²⁾

SCHALCKEN was eerst predikant te Etten en Drongelen, daarna, van 1642 tot 1654, te Made en Drimmelen³⁾ en daar werd GODEFRIDUS in 1643 geboren.

¹⁾ OBREEN Arch. voor Ned. Kunstgeschiedenis, D. IV, bl. 1.

²⁾ BALTHASAR LYDIUS was tweemaal gehuwd; eerst 27 Apr. 1603 met ALLETTA DE WITT, dochter van JACOB FRANZ. en wed. van den Bredaschen predikant IZAÏK VAN DEN CORNPUT. Zij overleed 11 Sept. 1607. Zie BALEN, bl. 1331. Daarna, in 1608 huwde hij met ANNA VAN DER MYL, zie SCHOTEL, Kerk. Dordr. D. I, bl. 203. SCHOTEL vermeldt alleen de zonen uit de beide huwelijken. De naam ALLETTA maakt het evenwel vrij zeker dat de vrouw van SCHALCKEN uit het eerste huwelijk was geboren.

³⁾ SCHOTEL Kerk. Dordr., bl. 404.

Op eene plaats als deze, waar in die dagen geene andere gelegenheid tot het verkrijgen van onderwijs was, genoot hij dit zeker van zijn vader, die hem, even als ons dit van twee zijner broeders bekend is,¹⁾ tot den geleerden stand wilde opleiden; maar, *de genegenheit tot de Konst deed hem de oeffening der talen, schoon hij daar in veer gevordert was, vaarwel zeggen*, zegt HOUBRAKEN.²⁾

CORNELIS SCHALCKEN werd in 1654 beroepen tot Rector der Latijnsche school te Dordrecht en den 30 Sept. van dit jaar als zoodanig geïnstalleerd. GODFRIED was dus toen slechts 11 jaar en het is dus meer dan waarschijnlijk dat die *genegenheit tot de Konst* eerst daar is ontstaan. Ook zal op eene plaats als de Made wel weinig aanleiding geweest zijn om die kunstliefde op te wekken, al is zij van natuurschoon niet ontbloot. Ik heb vroeger opgemerkt dat SCHALCKEN tusschen 1656 en 1662 leerling van S. VAN HOOGSTRATEN moet zijn geweest³⁾, die volgens HOUBRAKEN zijn eerste onderwijzer in de kunst was. Daarna ging hij in de leer bij GERARD DOU.⁴⁾ Hoe lang hij daar bleef is mij onbekend; maar in 1665 was hij te Dordrecht gevestigd, waar wij hem in dit jaar vermeld vinden als Vaandrager bij het 7^e vendel der schutterij.⁵⁾

HOUBRAKEN zegt dat zijn werk bij zijne stadgenooten zoo in den smaak viel, zoowel in portretten als vrije onderwerpen, dat het, wat anders bij schilders zelden het geval is, van den aanvang af rijkelijk werd betaald. Geldelijke bezwaren zullen dus wel niet de aanleiding zijn geweest dat hij, zooals uit de volgende aanteekening in het Proclamatieboek der Herv. gem. te Dordrecht blijkt, eerst op zijn 36^e jaar in het huwelijk trad.

1679. October 15.

*Sijn alhier getrouwt Godefridus Schalcken, j. m., van Made. wooneer op de Boom
op 31 October 1679. met*

*Francoisia van Dimen, j. d. van Breda, woonen bij de
Nieuwbrugge.*

Uit dit huwelijk werden zeven kinderen geboren, waarvan zes, alle zeer jong overleden. Alleen FRANCOISIA, te Dordrecht gedoopt den 28 Juni 1690, kwam tot vollen wasdom en overleefde hare ouders.

¹⁾ Namelijk: JOHANNES, pred. te Sprang 1670 en te Charlois en Katendrecht 1679. Hij overleed 1724, en BALTHASAR, die in 1669 pred. te Pernis en 's Graven-Ambt was en in 1680 stierf. SCHOTEL Kerk. Dordr., bl. 405.

²⁾ D. III, bl. 175.

³⁾ O. H. 1889, bl. 135.

⁴⁾ In den laatsten catalogus van 's Rijks Museum te Amst. en ook die van het Kon. Museum in het Mauritshuis te 's Gravenh. staat in het levensbericht: *leerling van S. van Hoogstraten en wellicht ook van Gerard Dou*. Waarop dezen twijfel omtrent het bericht van HOUBRAKEN steunt, weet ik niet; maar ik heb gemeend HOUBRAKEN hier te kunnen volgen. Deze kan goed ingelicht zijn geweest. Hij was toch persoonlijk bekend met SCHALCKEN zooals blijkt uit de ontmoeting ten diens huize met KAREL DE MOOR. Zie HOUBRAKEN D. III, bl. 343.

⁵⁾ BALEN, Beschr. van Dordr., bl. 688.

SCHALCKEN schijnt na zijn huwelijk nog eerst op den Boom te zijn blijven wonen want nog op 15 Juni 1682 werd van daar een kind van hem begraven, doch tusschen dien tijd en 1686 verhuisde hij naar de Wijnstraat tegenover de Schrijvestraat waar hij gedurende zijn verder verblijf te Dordrecht gevestigd bleef. Immers vond ik in het: *Quohier van 't Lantaarnegeld over de Huysen in de Stadt Dordr^t voor soo verre deselve lantaarnde 't sedert den jare vervolgende April 1685* op fol. 30 in de Wijnstraet (het 12de huis voorbij de Nieuwbrug) *Godefridus Schalcken f 1 — 5¹)* en in het *Quohier van het Straet ende Clappergeld* (zonder jaartal maar zeker niet van voor 1690) op fol. 37 op dezelfde plaats *'t huys Godefridus Schalcken f 0: 7: 12*

0: 18: 12

————— f 1 — 6 — 8.

Ook werd nog den 29 Mei 1691 een zijner kinderen uit dit huis begraven.

Indien uit het bovenstaande niet duidelijk bleek dat hij toen nog in Dordrecht woonde zou de aantekening uit de Haagsche Schildersboeken, *den 20 Feb. 1691 heeft d'Heer Deeken Doedijns ontvangen van den Heer Schalcken Mr. schilder f 18 — 0 — 0²)*, doen vermoeden dat hij toen in den Haag woonde; maar blijkbaar doelt zij slechts op de betaling van het recht om aldaar *de Const vrij te exerceeren* zooals het bij den volgenden post in dit boek wordt genoemd, en zeer waarschijnlijk werkte hij destijds reeds veel te 's Gravenhage. De volgende door Dr. A. BREDIUS gevonden acte, doet ons zien dat zijn werk toen ook reeds liefhebbers vond in Amsterdam.

12 Nov. 1691, *de Heer Godefridus Schalcken, wonachtigh tot Dordrecht, (Mr. Constschilder), machtigt den lettersetter Anthony Baly, in den Haag, om uit zijn naam te copen alle platen, printen, teeckeningen ende al het geene Johan van der Brugge, Constcoper tot Amsterdam, aldaer mocht vercopen, omme daeraen te verhalen soodanige somme van penn: als de Heer Constuant van den gemelt. Johan van der Brugge heeft te pretenderen over leverantie van Cunst; tot dien eijnde de gemelte te vercopen cunst ter somme van f 1200.— in te coopen, opdat de Heere constituant sijn achterweesen daeraen soude moogen prossequeeren.*

Get: Godefridus Schalcken.

Johan. Blommendael, beelthouder.

Philibert Bouttats, plaetsnijder.

(getuigen.)

Not. E. v. d. Pyl, den Haag.

HOUBRAKEN zegt dat *de Engelanders* op het werk van SCHALCKEN *verslingert zijnde hem in hun lant lokten*, doch wanneer hij daar heen ging meldt

1) Er werd geheven 2 st. van den gulden van het bedrag der verponding.

2) OBREEN Arch. voor Ned. Kunst Gesch. D. V. bl. 138.

hij ons niet. Het *Proclamatie boek der Herv. gemeente te Dordrecht* geeft daaromtrent zekerheid. Ik vond daarin de volgende: *Attestatie*:

1692 Mey 18

Gegeven Godefridus Schalcken en Francoisia van Dimen, echteluyde,
22 Mey 1692: gewoont bey de Gravestraet, vertrokken naar Londen.

Hun klein gezin, want, zoo als ons boven bleek, hadden zij slechts een kind, zal het besluit om zich elders met den woon te vestigen gemakkelijker hebben gemaakt. Bijzonderheden omtrent zijn verblijf in Engeland zijn ons niet bekend, alleen zegt HOUBRAKEN dat hij er *verscheiden jaren gewoont en veel gelt vergaart heeft*. Daartoe zal waarschijnlijk de gunst waarin hij stond aan het hof van Koning WILLEM III, wiens portret hij meer dan eens schilderde, veel hebben bijgedragen.

Volgens HORACE WALPOLE zou SCHALCKEN tweemaal Engeland hebben bezocht. Is dit zoo dan vermoed ik dat dit eerste bezoek vóór 1692 moet worden gesteld en een proeftocht is geweest voor hij er zich vestigde.

De juiste tijd van zijne terugkomst in het vaderland is mij niet gebleken; maar eene *Attestatie* van hem gedateerd: *den Haag 18 Juny 1698* over twee schilderijen, *beyde nytbeeldende VENUS*, en gemerkt G. SCHALCKEN bewijst dat hij toen reeds aldaar gevestigd was, terwijl uit de volgende aantekening in de Haagsche *Appointem^t boeken*, dato 31 Augustus 1699, blijkt dat hij toen reeds als burger aldaar was ingeschreven.

Op den req^{te} van Godefridus Schalcke, Mr. constschilder en burger alhier in den Hage, ontslagen van alle schutterlijke togten en Wagten.

Als bewijs dat SCHALCKEN in dien tijd tot het uitvoeren van groote werken werd geroepen, deelt KRAMM ons uit de *Resolutien der Staten Generaal* de beschikkingen mede op een request aan Hunne Hoog Mog. gericht.

In dit request, in dato 22 September 1700, geeft GODEFRIDUS SCHALCKEN *Mr. Constschilder alhier in den Hage* te kennen dat hij, *op orders van de Ed: Mog: Heeren Raden ter Admiraliteyt op de Mase tot Rotterdam* hadde aengenomen *derselver Raetkamer te beschilderen, met verscheyde portraicten, soo van zijn tegenwoordige majesteyt van Groot-Brittagne als van derselver voorvaderen* hoogh loffelyker memorie gelijk hij, *supplt. bereyts eenige van dien heeft geschildert gehadt, en vele debvoires aengewent om de nog resterende drie portraicten, welke zijn: de vader van zijn tegenwoordige Maj^t van Groot-Brittagne, deszelfs grootvader en van wijlen prins Maurits van die alle met respect gespróocken, op de eene ofte andere wijze te mogen machtigh werden om deselve te conne naercopieren*. Het beste middel meende hij te zijn dat het hem geoorloofd werd de bedoelde portretten welke in de nieuwe kamer van hunne H. M. aanwezig waren achtereenvolgens ieder voor eene maand ten zijnen huize te mogen hebben, en indien

daartegen zwaarigheid mocht bestaan, dat hij ze dan, in dien tijd dat de kamer niet bij H. H. M. in gebruik was, aldaar zou mogen naschilderen. Was ook hiertegen bezwaar dan zou hij genoodzaakt zijn de heeren der Admiraliteit voor hunne opdracht te bedanken.¹⁾

In het eerst schijnt men er bezwaar in gevonden te hebben om hem de portretten aan huis te geven en gaf men slechts verlof om ze ter plaatse te copiëren, maar waarschijnlijk werd dit te lastig bevonden en stapte men over de bezwaren heen, want bij Resolutie van 23 November werd hem toegestaan ze voor een korten tijd bij hem aan huis te nemen.²⁾

Na zijne terugkomst uit Engeland schijnt SCHALCKEN ook eenigen tijd in Dusseldorf aan het hof van den Keurvorst te hebben gewerkt voor wien hij eenige schilderijen vervaardigde die tot zijne belangrijkste werken behooren.³⁾ De Heer E. W. MOES zag bij den Graaf VAN BIJLANDT onzen gezant te Londen een levensgroot door SCHALCKEN geschilderd portret, waarvan Z. Excel. hem verhaalde, dat dit stuk te Dusseldorf geschilderd was en dat er eene heele historie aan verbonden was, waarover zijn zoon eene uitvoerige correspondentie, waaronder eigenhandige schrifturen van SCHALCKEN, bezit.

Dit verblijf te Dusseldorf moet waarschijnlijk omstreeks 1703 hebben plaats gehad. Immers vindt men in het museum te Augsburg het portret eener Paltz-gravin en in dat te Schleissheim dat der Keurvorstin MARIA ANNA LOUISE, beiden gemerkt *G. Schalcken 1703* ⁴⁾.

Lang zal zijne afwezigheid uit den Haag evenwel niet hebben geduurd. Daarvoor laten de verschillende aldaar door hem gepasseerde acten geen plaats. Immers nog den 3 Aug. 1702 werd GODEFRIDUS SCHALCKEN, constschilder in den Hage gemachtigd om een huis te administreeren.⁵⁾ Terwijl de hieronder volgende, insgelijks in den Haag gepasseerde acte is gedateerd 20 Febr. 1704.

Omtrent zijne geldelijke aangelegenheden en zijne zorgen daarvoor en voor de belangen zijner familie vond Dr. B. verschillende Notariële acten, die ik hier in 't kort zal mededeelen naar chronologische volgorde.

20 Febr. 1704. *De Heer Godefridus Schalcken, Mr. Konstschilder alhier in den Hage, machtigt* iemand te Dordrecht om te Zevenbergen te ontvangen

¹⁾ Het geheel request vindt men afgedrukt in OBRENS Arch. D. V, bl. 170 en 171.

²⁾ Zie KRAMM op SCHALCKEN.

³⁾ Catalogue du Musée Royal de Belgique par E. FETIS. Bruxelles 1877, p. 380.

⁴⁾ De Heer MOES, aan wien ik bovenstaande mededeelingen verschuldigd ben, schrijft mij nog dat uit de gedachten van *Sylvius* D. II, bl. 183, blijkt dat hij ook Koning CHRISTIAAN V van Denemarken heeft geschilderd.

⁵⁾ Bij acte Not. J. W. COOPS in den Haag.

de opdragte van 8 $\frac{1}{4}$ Bunder lants waarvan hem reeds 5 $\frac{1}{2}$ Bunder toekomen. Getuige is: VINCENTIUS.¹⁾ Not. P. DE WEERDT, den Haag.

3 Juny 1704 insinueert hij den *Notaris van Roon q.q.* wegens opzegging van een hypotheekbrief groot f 1000.

17 Nov. 1704 transporteert iemand aan hem 2 obl. gr. te samen f 1500. Not. P. DE WEERDT.

29 Augustus 1705 maken *Sr. Godefridus Schalcken en Joffr. Franchoisia van Diemen, echtelieden, in den Hage, kloek en gezond..* hun testament. Not. G. DE CRETSEER, den Haag.

14 April 1706 machtigt hij den procureur JOACH. HUIJSSEN om alle zijne processen te vervolgen, getuige DANIEL HENGSTENBERG. Not. P. DE WEERDT.

22 April 1706 verklaart hij te zullen *indemneeren en schadeloos houden Sr. Johannes Kluyt te Dordrecht* voor alles wat deze in eene Acte van 8 April 1706 voor den Not. SAM. DE MORAAR te Dordrecht beloofd heeft, get. DAN. HENGSTENBERG.

27 Mey 1706 geeft hij te kennen dat hij nevens *zijne broeders de Heer Johannes Schalcken, Bedienaar des Goddel. woorts tot Charlois en de Hr. Cornelis Schalcken, Schout en Rentmr van Cromstrijen*, voogd was over de kinderen van *Zatr d'Heer Willem Verschoor en Alletta Schalcken*, blijkens acte Not. I. v. D. PAVOORT, 29 Mey 1699 te Rotterdam, get. *Daniel Hengstenberg*. Not. P. v. d. Weerdt in den Haag.

Behalve BALTHASAR en JOHANNES, waarvan ik reeds vroeger sprak, zien wij hier dat GODEFRIEDUS nog een broeder, CORNELIS en eene zuster ALLETTA, had, maar hij had nog eene zuster, MARIA, die zijne leerlinge in de kunst was. *Haar keuze viel*, zeggen VAN EYNDEN en VAN DER WILLIGEN,²⁾ *op het voorstellen van burgerlijke bedrijven des dagelijkschen levens, waarin zij het zoo ver gebragt heeft, dat hare uitvoerige en malsch geschilderde Kabinetstukjes in aanzienlijke Kunstverzamelingen zijn geplaatst geworden.* IMMERZEEL zegt, dat haar werk bestaat in binnenhuisjes die vrij uitvoerig zijn en dat haar werk zelden voorkomt.

Uit de verschillende hierboven medegedeelde acten blijkt dunkt mij, dat SCHALCKEN goede orde op zijn zaken stelde en niet onbemiddeld was, zoodat hij bij zijn overlijden, dat te 's Gravenhage op den 13^{en} November 1706 voorviel, zijne weduwe en dochter in geen zorgelijke omstandigheden achterliet.

Bij eene acte, den 2 Maart 1707 gepasseert voor den Notaris G. DE CRETSEER te 's Hage, benoemt *Joffrou Francoise van Diemen, Wede van wijlen Godefridus*

1) Waarschijnlijk de vader van den schilder JOHANNES VINCENTIUS die ook schilder was. Zie KRAMM en OBRENS Arch. D. IV, bl. 174 en D. V, bl. 161.

2) Geschied. der Vaderl. Schilderkunst D. I, bl. 186. Men vindt daar ook haar portret naar een door haar zelve gemaakte teekening. Pl. C No. 1.

Schalcken, in zijn leven Kunstschilder in den Hage, Ds. Joannes Schalcken, Pred. te Charlois en Adr. Hooft te Dordrecht, tot voogden over haar minderj. dochter Francoise Schalcken.

SCHALCKEN schijnt zich zelve meermalen te hebben afgebeeld. Een door hem zelf geschilderd portret hangt in de Uffici te Florence en een in de Pinacoteca te Turyn en een werd er door AART SCHOUMAN in 1792 aan de Haagsche schildersconfrerie geschonken,¹⁾ terwijl er een voorkwam op de verkooping der collectie BEDFORD (Fonthill Abbey) 1823. Op de verkooping VAN DER MARCK, Amsterdam 25 Aug. 1773, was een portret van SCHALCKEN geschilderd door K. DE MOOR en een door een onbekende vervaardigd.

Een der door hem zelf geschilderde portretten is door J. VERKOLJE en door J. GOLE gegraveerd.²⁾ KRAMM vermeldt nog een portret in zwarte kunst door J. SMITH 1694 en een verkleind andersom door P. SCHENK.

Het portret dat bij HOUBRAKEN voorkomt zal wel naar een der genoemde vervaardigd zijn.

Als zijn leerlingen worden genoemd, behalve zijne zuster MARIA en zijn neef JACOBUS SCHALCKEN³⁾, KAREL DE MOOR, A. VREEM, R. MORIS, A. BOONEN, S. GERMIJN, J. VAN BENTUM en GIAMAGLI.

Zijne kunst was, zooals wij boven zagen, bij zijne tijdgenooten zeer gewild. HOUBRAKEN roemt hem om *zijn vleyend penceel, konstige vermenging van zijn verwen, en zijn naakt en natuurlijke nabootsing der Fluweele- en andere stoffen*, maar heeft bedenking tegen zijn vastheid in het teekenen en verwondert zich dat KAREL DE MOOR bij hem in de leer kwam *aangezien hij toen de Tekenkonst al vrij beter verstond dan Schalcken*⁴⁾. Hij schilderde in de manier van DOU en had even als dezen eene voorliefde voor het kaarslicht, zoo zelfs dat hij zich waagde aan een levensgroot portret van WILLEM III, dat door eene kaars verlicht wordt. Men vindt het op 's Rijks Museum te Amsterdam in den Catalogus onder No. 1291. Men verhaalt dat hij het zich zelf en hen die zich door hem lieten portretteeren gemakkelijk maakte met de handen niet naar het origineel, maar naar daarvoor door hem gekozen vaste modellen te schilderen. WEYERMAN, die gewoon was zulke zaken niet op zijn zachtst voor te stellen, zegt dat eene juffer, wier portret hij maakte hem vroeg: *Hoe mijn Heer Schalken moet ik ook niet*

¹⁾ OBREEN Arch. D. IV, bl. 213. Misschien is dit wel een der hier genoemde.

²⁾ Deze lijst van geschilderde en gegraveerde portretten dank ik aan de mededeeling van den heer E. W. MOES.

³⁾ KRAMM zegt dat deze in het Overmaassche geboren werd in 1683 of 84. Hieruit meen ik te mogen opmaken, dat hij een zoon was van den Charloischen predikant hierboven genoemd. Hij werkte in de manier van zijn oom. Den 20 Maart 1717 betaalde hij zijn meestergeld aan de Confrerie te 's Hage en overleed te Amsterdam.

⁴⁾ HOUBRAKEN D. III, bl. 343.

zitten voor mijn handen? en den schilder antwoorde: Neen Milady, ik schilder doorgaans alle handen na de handen van mijn Knecht. En voegt daaraan toe: *Den lezer zal gelieven te noteeren dat hij een groove vierkante Engelsche boerenjongen had geadopteerd tot zijn knecht, die een paar handen voerde zo breed als een koppel schaapenbouten.*¹⁾ De overdrijving blijve voor rekening van WEYERMAN, die, vooral als het iemand betrof die niet bij hem in de gunst stond, en dit was zeker met SCHALCKEN het geval, zich zoo grof mogelijk uitliet en niet tegen overdrijven opzag; maar de zaak zelve is niet onwaarschijnlijk. Vele vroegere en latere portretschilders hebben zich aan dit euvel schuldig gemaakt, al geeft het geen groot denkbeeld van den ernst waarmede zij hunne taak opvatten. Immers ligt in handen zoo wel karakter als in het aangezicht.

Nog gedurende ruim eene eeuw na dat SCHALCKEN overleden was, werd de gladde manier van schilderen, die hij volgde, hoog gewaardeerd. Zij bereikte haar toppunt van succes en ook van gemanierdheid in den ridder ADRIAAN VAN DER WERFF. LODEWIJK XVI kocht 5 kleine stukjes van dezen, welke BÜRGER noemt *Cinq de ses petites porcelaines*, voor 33000 frs.²⁾ Zij zijn thans in het Louvre. Zoo hoogen prijs werd voor het werk van SCHALCKEN nooit besteed; maar hij had zich dan ook niet zoo ver van alle begrip van natuur verwijderd. Dat ook hij evenwel bij de bewonderaars van VAN DER WERFF in den smaak viel kan men daaruit opmaken dat de vier schilderijen van hem, die in het Louvre gevonden worden, door denzelfden vorst werden aangekocht. In de laatste halve eeuw is de smaak voor dat soort van kunst gedaald en daarmede ook de prijs die er voor betaald word. Evenwel blijft SCHALCKEN een in dit genre verdienstelijk schilder, van wien nog menig stuk aanwezig is, dat zijn waarde behouden heeft.

In onze Musea worden de volgende werken van SCHALCKEN gevonden. In 's Rijks museum te Amsterdam: behalve het boven vermeldde door kaarslicht verlichte portret van WILLEM III onder No. 1291, nog zes volgende nummers waarvan No. 1295 met het opschrift: *Every one his fancy*, in mijne oogen het fraaiste en zeker een zijner beste werken is³⁾. Het Kon. Kabinet van schilderijen te 's Gravenhage heeft vijf schilderijen van hem No. 328 tot 332 van den nieuwen Catalogus, waarvan het eerste weder een portret van WILLEM III van het jaar 1699, de drie volgende genrestukjes, het laatste een *Venus*. Behalve in Dordrechts Museum waar onder No. 13 van den Catalogus *Een vrouwenportret* van het jaar 1700 aanwezig is, wordt noch in het Museum Boymans te Rotterdam, noch, zoover mij bekend is, in een onzer andere stedelijke Musea eenig werk van hem gevonden; maar in particuliere ver-

1) WEYERMAN D III, bl. 14.

2) Tresors d'Art en Angleterre p. 278.

3) In het jaarboekje Tesselschade van 1840 vindt men eene gravure van J. P. LANGE naar dit schilderijtje waarbij NICOLAAS BEETS een aardig versje schreef.

zamelingen komt het dikwijls voor. Veel en daaronder van zijn beste werk vindt men in Engeland. BURGER vermeldt in zijn *Tresors d'Art en Angletere*, p. 278 een schilderij behorende tot de collectie van Buckingham palace, dat bekend schijnt onder den naam van *le Roi détroussé* waarvan hij zegt: *On peut tenir cette peinture pour le chef-d'oeuvre de Schalcken; elle se rapproche beaucoup de Gerard Dou. Payée 390 guinées en 1803 a la vente de M. Walth. Porter.* Kooper was de Prins van Wales, later koning GEORGE IV. De beschrijving er van doet denken aan het stuk wat HOUBRAKEN bespreekt onder den naam van *Vrouwetje kom ten Hoof*.

Een derde portret van WILLEM III door SCHALCKEN is in het Museum te Darmstadt. Overigens vindt men in de verschillende Musea proeven zijner kunst, als in München, Dresden en Berlijn; in het laatste slechts één stuk, maar dat mij merkwaardig voorkomt om het onderwerp. De beschrijving er van luidt: *Rechts onder een ouden wilg zit een jongen aan een water waarin hij zijn hengelsnoer geworpen heeft. Links rietgewas en hooge waterleliën met vlinders op de bloemen.* Catalogus No. 837. Terwijl toch overigens zijn werk doorgaans uit portretten of huiselijke tafreelen, bij voorkeur met kaarslicht, bestaat, nadert hij hier tot het landschap. Een ander bewijs dat hem het landschap niet vreemd was vinden wij in het bij HOUBRAKEN vermelde portret van Mevrouw SNOEK, die hij als veldnimf, onder 't lommer van 't geboomte rustende, afbeeldde. Ook in het museum te Kopenhagen is een stuk met visschers van hem.

Ik vestig hierop de aandacht omdat KRAMM van eenen SCHALCKE spreekt, die riviergezichten en landschappen met figuren schilderde. BRYAN STANLEY had kennis aan dezen schilder gekregen door het zien van een landschap met water, levendig door menschen, wagens en schuiten en noemt hem, een bij onze auteurs niet vermeld schilder uit de tweede helft der 17^e eeuw. NAGLER die een lithografie naar een zeestuk uit de gallerij te Praag had gezien, dat van denzelfden meester scheen, vraagt of dit niet volkomen hetzelfde werk is als van GODFRIED SCHALCKEN, waarop STANLEY antwoordt dat men verzekerd kan zijn dat dit het geval niet is. Met het oog op de hierboven vermelde schilderijen kan de reden waarom STANLEY dit zegt niet gegrond zijn op het onderwerp en moet de behandeling hier beslissen. Toch komt het mij meer waarschijnlijk voor dat laatstgemelde schilderijen moeten worden toegeschreven aan den landschapschilder CORNELIS SYMONSZ. VAN DER SCHALCKE waarvan o.a. het stedelijk Museum te Haarlem een landschap bezit.¹⁾

1) Zie Notice des tableaux du Musée de la ville de Harlem 13e Ed. 1890 onder No. 153. Men vindt daar vermeldt dat deze schilder den 15 Febr. 1611 te Haarlem werd gedoopt en 5 Maart 1671 aldaar werd begraven. Zie ook v. D. WILLIGEN Les Artistes de Harlem p. 263.

Ik neem de gelegenheid dat ik van den Haarlemschen catalogus spreek waar om mede te deelen, dat het stellen van het werk van N. MAES op naam van eenen PIETER MAES, waarvan ik in O.-H. 1894, bl. 132 melding maakte, eene oude fout was, die in den Holl. catalogus van 1886 reeds was hersteld, maar bij vergissing.

Oud-Holland, 1892.

Overigens schijnt onze SCHALCKEN ook bijbelsche onderwerpen te hebben behandeld. Wij vinden bij HOUBRAKEN de beschrijving van een schilderij voorstellende *de verloochening van Petrus* dat door hem zeer geroemd wordt. Dit onderwerp schijnt meermalen door hem te zijn behandeld. Een schilderij met die voorstelling wordt gevonden bij den Generaal M. A. RENO te New-York, een ander in de collectie HARRACH te Weenen. Verder zijn nog de volgende bijbelsche voorstellingen van hem bekend: *Een Susanna* waarover hieronder wordt gesproken, thans te Munchen, waar het dezer dagen in publieke veiling komt, *eene voorstelling van Loth* te Hampton court, *de dochter van Herodias*, Coll. VON MOLTKE te Kopenhagen, *de heilige familie* 6 maal, in verschillende musea, *de bespotting van Christus* in het museum te Augsburg, de geeseling van Christus in de Pinacothek te Venetie, *Maria Magdalena* in die te Munchen, *Martha en Maria* vroeger te Leipzig, *de boetvaardige Magdalena* 3 maal, te Kassel en Neurenberg en *een Pieta* in de Uffize te Florence.¹⁾

De prijs die voor het werk van SCHALCKEN werd betaald is altijd zeer ongelijk geweest. De kleinste schilderijen waren naar het schijnt om hunne meerdere uitvoerigheid het meest gezocht. Op de verkooping VAN DER LINDEN VAN SLINGELAND 1785 waren er vijf. No. 365 slechts 8 bij 5 Rijnl. dm. groot deed *f* 870. Het volgende nummer 19—15 dm. deed *f* 190, het derde 7½—6½ dm. *f* 325. Het vierde ook klein 7½ bij 6½ dm. maar slechts één beeld, een *Diana* voorstellende, *f* 90.—, terwijl het vijfde, *een vrouwenportret*, 18½—16 dm. slechts *f* 3.10 stuivers opbracht.

Over het geheel schijnt hij minder gelukkig te zijn geweest in levensgrootte afbeeldingen. IMMERZEEL zegt dat SCHALCKEN ook gaarne portretten in 't groot geschilderd zou hebben, doch dat hij daarin te veel achterstond bij KNELLER en dus na eenige mislukte proeven, tot zijn vroegeren trant op kleiner schaal terugkeerde. Toch schijnt hij in levensgroot werk niet altijd ongelukkig te zijn geweest. DR. BREDIUS zag in April 1886 op eene verkooping te Keulen een levensgroot *Susanna met de ouderlingen*, hierboven reeds genoemd, gem. G. SCALCKEN 1673. Hij noemt het: *breed, mooi gedaan, heerlijk van coloriet, een meesterstuk*. Het werd voor circa *f* 500 verkocht. Het schijnt eenigzins in de manier van JORDAENS te zijn geschilderd.²⁾ IMMERZEEL vermeldt als een zijner beroemdste werken *de Coquette*, afkomstig uit de verzameling van den Koning van Sardinie, dat

in de nieuwe Fransche uitgave uit de oude was overgenomen. Mij werd dit met vriendelijk schrijven van den heer H. J. SCHOLTEN namens de commissie van toezicht op dat Museum medegedeeld, met toezending van een exempl. van den catalogus waarin de verbetering had plaats gevonden.

¹⁾ Mededeeling van den Heer E. W. MOES.

²⁾ De naamteekening zonder *h.* en de afwijkende schildertrant, zouden aan vervalsching doen denken; maar dat men zulk voortreffelijk, niet met zijn gewone schilderwijze overeenkomend werk valschelijk met zijn naam zou geteekend hebben laat zich moeilijk denken,

in 1819 op de verkooping van Lord CHARLES TOWNSHEND voor 255 guinjes door Koning GEORGE IV werd gekocht.

SCHALCKEN heeft ook geëetst. Men vindt in den Catalogus DE RIDDER vermeldt: *Het portret van Cornelis van Beveren*¹⁾ en dat van *M. van den Broek*, beide naar de schilderijen van S. VAN HOOGSTRATEN. *Een vrouw op de gitaar spelende* en het *portret van M. van Reverhorst prof. in de anatomie en chirurgie in den Haag*. NAGLER noemt nog het *portret van den schilder Gerard Dou* en het *borstbeeld van een lachenden man met een ronden hoed*. Daar dit laatste evenwel gemerkt is: C. d. S. f. schrijft BARTSCH het dunkt mij met grooter waarschijnlijkheid aan C. DU SART toe.

KRAMM noemt nog het portret van BALTHASAR LYDIUS predikant te Dordrecht, zooals wij boven zagen de grootvader van moederszijde van SCHALCKEN; terwijl IMMERZEEL nog spreekt van *Een mans en vrouwenbeeld*, dat met drie der reeds vermelde in de verzameling van den Grave VON FRIES gevonden werd.

XXXIII.

AERT SCHOUMAN.

Het leven van dezen schilder is door verschillende schrijvers, laatstelijk nog door Mr. N. DE ROEVER, naar aanleiding der aan den heer J. SMITS VAN NIEUWERKERK behorende aanteeckenboekjes,²⁾ zoo uitvoerig behandeld, dat ik met een kort overzicht meen te kunnen volstaan.

AERT SCHOUMAN werd te Dordrecht geboren. Men vindt in het doopboek der Herv. gemeente aldaar de volgende aanteekening:

1710. *Martinus.*

Vader

Moeder

Leendert Schouwman,

*Cornelia de Vos.*³⁾

kind Aert.

---

¹⁾ Men vindt dit portret in BALENS beschrijving van Dordrecht. HOOGSTRATEN moet dit naar een oud portret geschilderd of anders gefantaseerd hebben, daar C. VAN BEVEREN, de bekende Dordrechtschen burgemeester, in 1576 op het stadhuis plotseling gestorven is.

²⁾ O. H. 1888, bl. 33 en volg.

³⁾ Uit dit huwelijk was reeds vroeger een zoon geboren die de kunst beoefende. Deze, *Cornelis* genaamd, vestigde zich te Middelburg, waar hij den 29 Maart 1729 zijn vrijgeld aan het St. Lucasgild betaalde; in 1737 teekende hij als bestuurslid de rekening en in 1746 was hij Deken van dit gild. Uit eene aanteekening in de rekening over te noteeren doodschuld meen ik te moeten opmaken dat hij en zijne vrouw kort na elkander in het laatst van 1748 of het begin van 1749 overleden zijn. Zie Arch. OBREEN D. VI, bl. 241—246 en VAN EYNDE en v. d. WILLIGEN D. II, blz. 218 die zeggen dat hij *aangename stukken van onderscheiden aard schilderde*.

Hij ontving zijne opleiding in de kunst van ADRIAAN VAN DER BURG. Acht jaren lang genoot hij diens onderwijs en toen deze overleed (30 Mei 1733) was SCHOUMAN 23 jaar en dus toen, zooal niet vroeger, in staat om zelfstandig te werken.

Uit de bovenvermelde aanteekeboekjes blijkt dat hem al spoedig velerlei werk werd opgedragen, terwijl hij door het geven van teekenlessen zijn inkomsten trachtte te vermeerderen, want ruim werd de kunst in die dagen niet betaald. Maar terwijl hij andere in de kunst onderwees, vergat hij verdere eigen oeffening niet. Immers omstreeks 1734 stichtte hij met CORNELIS GREENWOOD, insgelijks leerling van VAN DER BURG en eenige andere liefhebbers te Dordrecht, eene vereeniging, die zich ten doel stelde het teekenen naar het levend model, waartoe zij eene kamer in de Stads Doelen huurden. De leden dezer vereeniging verbonden zich op bepaalde tijden een eigen ordonnantie, waarvan het onderwerp in eene vorige vergadering was opgegeven, te vervaardigen en ter beoordeeling te geven.¹⁾ Waarschijnlijk had deze vereeniging slechts een kort bestaan tengevolge van het vertrek van GREENWOOD naar West-Indië in 1735; maar in 1736 werd met SCHOUMANS medewerking eene nieuwe gesticht.

Het doel dezer nieuwe vereeniging, waaraan de naam van St. Lucas broederschap werd gegeven, was evenwel niet om zich in het teekenen te oeffenen, maar alleen het houden van kunstbeschouwingen, en zij bestond dan ook niet enkel uit beoefenaars der kunst, maar meerendeels uit kunstliefhebbers behoorende tot de aanzienlijkste familiën van Dordrecht. Een uitvoerig reglement werd opgesteld en AERT²⁾ SCHOUMAN werd tot etser der vereeniging benoemd. In die hoedanigheid vervaardigde hij een prent, eene vergadering van dit genootschap voorstellende, welke boven het gedrukte reglement werd geplaatst en een encadrement voor de lijstjes waarin de toerbeurten, waarop ieder der leden de vergadering bij zich aan huis zou ontvangen, jaarlijks werden ingevuld.³⁾

Uit een dezer lijstjes bleek mij dat deze vereeniging nog in 1746 bestond.

VAN EYNDEN en V. D. WILLIGEN,⁴⁾ en in navolging van hen IMMERZEEL, verhalen dat SCHOUMAN zich op zijn 26ste jaar, dus in 1736, in den Haag vestigde. Reeds het hierboven vermelde maakt dit onwaarschijnlijk; maar dat hier eene vergissing bestaat, blijkt duidelijk bij VAN GOOL, die in dezen volkomen vertrouwen verdient, waar hij zegt: dat SCHOUMAN sedert 1748 zijne woning bij afwisseling in den Haag en te Dordrecht had, doch zich meest in eerstgemelde plaats ophield. Deze

¹⁾ VAN GOOL, D. II, bl. 340.

²⁾ In dit reglement wordt hij ARNOLD genoemd.

³⁾ Zie OBREEN's Archief D. VII, bl. 104.

⁴⁾ D. II, bl. 68.

afwisseling van woonplaats duurde tot in 1753, eerst toen vestigde hij zich voor goed in den Haag.

Intusschen had hij 10 Juli 1748 het meesterschap in de Haagsche Schildersconfrerie *Pictura* verkregen, terwijl hij in 1749, vreemd genoeg, tegelijk met zijn discipel WOUTER DAM, leerling der Haagsche Teeken Academie werd. Intusschen werd hij in 1751 tot Regent dezer instelling gekozen, wat hij ook weder in 1762 was. Van 1752—1762 was hij hoofdman der Confrerie, in 1762—1766 deken en weder in 1777—1792 hoofdman dier vereeniging. Dat hij nog op zoo hoogen ouderdom de betrekking bekleedde bewijst wel dat hij bij zijn kunstbroeders in hooge achting stond en dat hij groote voorliefde voor dit genootschap had, wat ook daaruit blijkt dat hij het nog kort voor zijn dood verschillende schilderijen schonk. AERT SCHOUMAN overleed te 's Gravenhage den 9 Juli 1792 waar hij toen op de Beestenmarkt woonde.¹⁾

Ofschoon voornamelijk portretschilder, in welk vak hij voor zijn tijd verdienstelijk werk leverde, schilderde hij allerhande onderwerpen en maakte zoowel in olie als waterverw tallooze copyen van schilderijen van vroegere en latere meesters; maar vooral muntte hij uit in het teekenen en schilderen van vogels, waarvan hij eene bijzondere studie had gemaakt en die hij ook in zijne kamerbeschilderingen goed te pas wist te brengen.

Vreemd is het dat van een schilder, die in elk geval tot de beste van zijn tijd behoorde, geen enkel schilderstuk in onze voornaamste Musea wordt gevonden. Noch in 's Rijks Museum te Amsterdam,²⁾ noch in het Koninklijk Kabinet te 's Gravenhage of in het Museum Boymans te Rotterdam is hij door eenig schilderwerk vertegenwoordigd.

In het Museum Kunstliefde te Utrecht vindt men onder No. 175 een stilleven van hem, in Dordrechts Museum, onder No. 14 en 15, twee eigen afbeeldsels door hem zelf geschilderd, en in het stedelijk museum te 's Gravenhage drie stukken.

Daarentegen is zijn werk in particuliere verzamelingen ruim vertegenwoordigd, vooral door portretten. De Heer MOES schreef mij dat hij tal van portretten, door SCHOUMAN vervaardigd, bij Haagsche aanzienlijke familien zag, inzonderheid bij zulke die van Dordtschen oorsprong waren.

Hij heeft ook geëetst zooals ik reeds boven opmerkte en enkele zwarte kunstplaten vervaardigd, terwijl hij ook tal van glazen beëetst (gepointilleerd) heeft.

SCHOUMAN heeft verschillende leerlingen in de teeken- en schilderkunst gehad, die evenwel geen van allen groote kunstenaars zijn geworden. Ik noem

¹⁾ Zie Catalogus der Vereen. Kunstliefde te Utrecht waar eene korte levensschets van hem gevonden wordt van de hand van Dr. A. BREDIUS.

²⁾ Dr. BREDIUS meldt mij evenwel dat in het Depot van 's Rijks Museum twee zeer goede *dessus de portes* van SCHOUMAN zijn, met vogels o. a. mooie duiven.

slechts den hierboven vermelden WOUTER DAM¹⁾ WOUTER UITERLIMMIGE²⁾ en zijn neef den zeeschilder MARTINUS SCHOUMAN.

In de Regentenkamer van het Geneeskundig gesticht voor krankzinnigen, vroeger het Pesthuis ter Groote Kerk te Dordrecht,³⁾ hangt eene schilderij door AERT SCHOUMAN vervaardigd, van welker wording ik de volgende beschrijving vond, die zoo kenschetsend is voor de toenmalige maatschappelijke verhoudingen dat ik niet nalaten kan ze hier mede te deelen.

Zij is vervat in het volgend extract uit de *Resolutiën van Heeren Regenten van t Geesthuis ter Groote kerk binnen Dordrecht*.

„Saturdag 27 December 1738.

„De vergadering compleet exept de Heer BERK, Heer van Godschalcxoort.”

„De vijfde rek. enz.

„Ten selvendage is den Schilder SCHOUWMAN, genoodigt sijnde op den „maeltijd, door de Heeren Vaders ende Regenten, bedankt voor de Fraije schilderij, die denselve op haer respective order hadde geschilderd, boven den „Schoorsteen in de Regentencamer, en uijt de privé Beurs van de ses Heeren „Regenten en van den rentmeester betaald, met twee gouden ducaten van elk, en „dus met eene somme van drie en seventich gulden en tien stuyvers, en gevol- „gelijk dit schoorsteenstuk voormelt door de voorsz. Heeren aan dit Huijs tot eene „vereering geschoncken.

„In het vermelte schoorsteenstuk werd verbeeld den Tempel van de milda- „digheyd en een vrouw verbeeldende de wijsheyd, welke lessen geeft aen een „meysje en een jongetje uyt dit Godshuys, na 't leven geschilderd in de klederen „of liverij van dit meergemelte Godshuys, ⁴⁾ hebbende dit jongetje een boek in „de hand, den Bijbel verbeeldend, waarop geschilderd is Biblia, met groote letters, „en op de regterzijde van 't voorsz. stuk staet verbeeld een pilaer waarin verbeeld „werd als uitgehouden te zijn, de wapens van de ses Heeren Regenten en van den „rentmeester, eerstelijk het wapen van den Heer Borgemeester HALLINQ, president „vader, ten tweede dat van den Heer MATTHIJS BEELAERTS, vice-president vader, „ten derde dat van den Heer oud Burgemeester VAN SLINGELAND, vrijheer van „Slingeland, ten vierde dat van den Heer POMPEUS BERCK, vrijheer van God- „schalcxoord, ten vijfde dat van den Heer HENDRIK ONDERWATER, ten sesde dat

¹⁾ Zie VAN EYNDEN en v. D. WILLIGEN D. II, blz. 192.

²⁾ Ibid. D. II, bl. 211.

³⁾ Zie over dit Gesticht BALEN, *Beschr. van Dordr.*, bl. 182 en volg. en *Geschiednis van Dordr. Krankzinnigenhuis* door Dr. S. A. v. d. Chijs. Dordr. A. v. d. Hoeven 1886.

⁴⁾ De verpleegden in dat Godshuis waren in het blaauw gekleed. In de volkstaal werd dit gesticht daarom het Blaauwhuis genoemd.

„van den Heer POMPE, Heere van Meerdervoort, ten sevende dat van den rentm.
„GERARD BEELAERTS.

„Het meysje in deze schilderije na het leven afgemaelt is genaemd MARIA
„KLOP, geboren den 22^e April 1725, gevolgelijk oud ruym 13 jaren, haer vader
„was genaamd THEUNIS KLOP, van geboorte en familie van Haften, en haer
„moeder genaemd MARGARIETA VAN PEEREN, en het jongetje is genaemd CORNELIS
„VAN DER SWAEN, geboren den 1 Januari 1727, gevolgelijk oud elf jaren, desselfs
„vader was genaemd JACOB VAN DER SWAEN en desselfs Grootvader was een boer
„en heeft gewoont aen den Schravendeelsdijk aen dese sijden het hecken bij de
„soutketen, de moeder was genaemd NEELTJE DE VISSER, en om redenen dat de
„schilder SCHOUWMAN de voorsz. kinderen seer gepreesen heeft wegens hare
„gehoorsaemheyd onder het schilderen, hebben de Heeren vaders en den rentm.
„aen haer een sestalf vereerd ieder voor zijn hooft en dus te samen ses sestalfven.”

Welk eene vereeniging van vertoon van hoogheid en kinderachtige naïveteit
spreekt uit deze beschrijving en hoe kenschetsend is zij voor den geest onzer
toenmalige aristocraten.

XXXIV.

CORNELIS VAN SLINGELANT.

Ofschoon van het werk van dezen schilder zoo ver mij bekend is niets is
overgebleven en ons zelfs niet gemeld wordt welk deel der kunst hij beoeffende,
meen ik hem niet geheel te moeten voorbijgaan, al was het alleen om de zonder-
linge vereeniging van Kunstschilder en kok welke bedrijven hij beide uitoeffende.

Op het titelblad van het tweede deel van HOUBRAKENS werk leest men
dat dit aanvangt met het jaar 1613 en eindigt met die schilders, die in 1635
geboren zijn. Daar hij dezen schilder op blz. 345 van dit deel behandelt, zou
dus hieruit volgen dat hij vóór dit laatste jaar geboren werd, wat mij ook waar-
schijnlijk voorkomt.

Hij zegt daar dat CORNELIS VAN SLINGELANT een Dordtenaar was, en dat
deze tweemaal over zee naar Rome was gegaan en hem daarom door de bent-
genooten aldaar den bijnaam van Zeehaan werd gegeven en verder dat hij zoowel
Schilder als Kok was en woonde bij de Groothoofdspoort over het Ossenhoofd.

De weinige berichten die ik omtrent hem gevonden heb bevestigen dit verhaal.

Ik vond in het begrafenisboek der Groote Kerk te Dordrecht de volgende
aanteekening:

1666 *Augustus.*

den 11. een kint van Corn. van Slingelant, kock omtrent de Paay.

De Paauw nu was een in dien tijd zeer bekend logement gelegen bij 't Groothoofd.

Van zijne reizen naar Rome getuigt zijne opname in de broederschap der St. Pietersheeren in 1669 die wij bij BALEN ¹⁾ vermeld vinden. Deze opname moet evenwel eerst geruimen tijd na zijne vestiging in zijne geboortestad hebben plaats gehad, blijkens de bovenvermelde aantekening omtrent het begraven van een zijner kinderen, daar het toch niet waarschijnlijk is dat hij na zijn huwelijk nog naar Rome is gereisd.

Volgens eene aantekening in de registers der Haagsche schildersconfrerie gaf JACOB DUCK, schilder, wonende te 's Gravenhage, den 1 Juli 1660 eene attestatie af ten verzoeken van CORNELIS VAN SLINGELANT ²⁾.

Als hier, wat waarschijnlijk is, onzen schilder bedoeld wordt, dan blijkt daaruit dat hij toen reeds van zijne reizen in het vaderland was teruggekeerd.

In het kerkelijk Proclamatieboek vond ik de volgende

Attestatie: 1676. 16 February.

Cornelis van Slingelandt en zijn huisvrouw gewoonst hebbende aan 't Groot-hoofd vertrocken naar de Graaff.

Dit verblijf te Grave zal evenwel slechts tijdelijk zijn geweest; want HOUBRAKEN schijnt terecht vermeld te hebben dat VAN SLINGELANT in het huis over het Ossenhoofd is gestorven. Althans blijkt uit de volgende aantekening in het register der dooden dat hij te Dordrecht is overleden.

1686 April.

Den 16. ens luyens over Cornelis van Slyngerlant in de Augustyne begraven.

Hilversum, Februari 1892.

---

¹⁾ In de Bijvoegingen.

Het is zeker vreemd dat dezen schilder-kok, in die broederschap werd opgenomen, die overigens meest uit zeer aanzienlijke heeren bestond. Er schijnt dus geen ander vereischte te zijn gesteld dan dat men in Rome was geweest. Misschien was hij oorspronkelijk van deftige familie waar de naam aan doet denken.

²⁾ Archief OBREEN D. V, bl. 291.

DE KLOKKENGIETERS HEMONY
EN
DE UURWERKMAKER JURIAAN SPRAKEL
TE ZUTPHEN.

DOOR
J. GIMBERG.

N de voorste rijen van hen, die in ons land gedurende de 17de eeuw uitblinken, staan de twee gebroeders FRANÇOIS en PIERRE HEMONY, die de kunst, om met volkomen zuiverheid eene klok in den vereischten toon te gieten tot een hoogen trap van volmaaktheid brachten en wier arbeid nog als om strijd wordt geroemd. Omtrent beider leven en werken bezit men thans een groot aantal mededeelingen, waarvan de meeste in verschillende tijdschriften verspreid liggen.

HOFDIJK maakte daarvan gebruik tot het schrijven eener populaire schets over de HEMONY's¹⁾, terwijl na hem een zekere heer B. over hetzelfde onderwerp een artikel plaatste in den Nederlandschen Kunstbode van 1880, blz. 81—84.

Beide opstellen geven veel wetenswaardigs over de HEMONY's te Amsterdam — COMMELIN en VON ZESSEN gingen hierin reeds voor — doch vermelden

---

¹⁾ W. J. HOFDIJK, Lauwerbladen uit Néerlands Gloriekrans. Zie hierin het opstel: „Het Gehoor des Blinden.”

zeer weinig over de HEMONY's te Zutphen. Nasporingen in het archief van laatstgenoemde gemeente stellen mij in staat, om in deze leemte voor een groot deel te voorzien.

Mijne schets zal hoofdzakelijk de HEMONY's behandelen in verband met de door hen gegoten klokken voor den Wijnhuistoren te Zutphen, terwijl ik tevens eenige bijzonderheden wensch mee te deelen over den bekenden zeventiendeëuwschen uurwerkmaker JURIAAN SPRAKEL, die het uur- en speelwerk voor dezen toren vervaardigde.

Niet alles — ik weet het — heb ik volledig kunnen toelichten, doch ik meen, dat de mededeelingen, welke ik vond, belangrijk genoeg zijn, om ze niet langer onder mij te houden.

In de raadsresolutie¹⁾ van den 16^{den} April 1642 wordt van het uurwerk in den toen pas herbouwden Wijnhuistoren gezegd, dat het „heel versleten en(de) quaelijcken is gaende”. De stad had daarom den 14^{den} Febr. 1642 aan haren burger JURIAAN SPRAKEL opgedragen, een bestek van een nieuw uurwerk te maken, en twee dagen daarna besloten den „horologiemaecker” JAN CARLE te Zwolle naar Zutphen te ontbieden, ten einde zijn advies in te winnen. Het resultaat dezer voorbereidende werkzaamheden was, dat men aan SPRAKEL den 16^{den} April van dat jaar de levering van „een nieuw uijr en(de) speelwerck” gunde op voorwaarden „als aen die Leyas vande bestecken te sien is.”

Het gieten der klokken droeg de stad den 1sten Aug. d. a. v. aan FRANÇOIS HEMONY op²⁾. Deze zou 16 stuivers voor elk pond hebben, dat eene klok woog, doch 17, wanneer onpartijdige meesters, door den raad aan te wijzen, zijn arbeid goedkeurden, „en(de)”, vervolgt de raadsres., „dat op soedaene besteck en(de) conditien noch vorders te beraemen en(de) met hem in te gaen, cunnende hij aenneemer ondertusschen sich versien met eenige spijs en(de) sich tot het gieten derselver praeparieren”³⁾.

Men moest natuurlijk, alvorens de klokken in den toren te hangen, verzekerd wezen, dat deze sterk genoeg was, om ze te kunnen dragen; ook wilde men

---

¹⁾ De raadsresolutiën van Zutphen zijn de voornaamste bronnen, welke ik bij het schrijven van mijn opstel gebruikte.

²⁾ PIERRE HEMONY wordt bijna nooit genoemd; hij hield zich altijd op den achtergrond, zoodat we, op eene enkele uitzondering na, steeds FRANÇOIS vermeld vinden.

³⁾ Ik heb noch het bestek, waaraan SPRAKEL, noch dat, waaraan HEMONY zich te houden had, kunnen opsporen; beide schijnen verloren geraakt. Gelukkig, dat enkele mededeelingen in de raadsresolutiën dit gemis eenigszins vergoeden.

weten, hoeveel er in moesten gebracht worden, alsmede de wijze, waarop dat het gemakkelijkst kon geschieden. Voor het verschaffen dezer inlichtingen wees de magistraat een viertal personen aan, die tevens „met den Clockgieter over die betaeling en(de) onderholdinge van(de) clockken en(de) andere conditien op behagen van hair Ed. (zouden) handelen.” Intusschen ging de stadsmetselaar EMONT HELLENRAET met FRANCOIS HEMONY naar Nijmegen en Deventer en maakte over de zwaarte en grootte der torenklokken aldaar een verslag¹⁾, dat in den raad van den 15^{den} Maart 1644 behandeld werd in verband met de draagkracht van den Wijnhuistoren. Er werd toen besloten, om „die minste” van de drie soorten klokken, volgens „t' besteck door den Clockgieter aevergelevert”, te laten gieten.

Nog in hetzelfde jaar was HEMONY met zijn arbeid gereed; want den 25sten en 26sten Sept. 1644 werden de klokken gewogen. Er waren er 19, de zwaarste woog 4082, de lichtste 94 pond, te zamen hadden ze een gewicht van 13239 pond. Twee klokken werden den 7^{den} Aug. 1646 uit den toren genomen en vervangen door twee, die te zamen 34 pond lichter wogen; de klokken hadden dus toen een gewicht van 13205 pond.

Wij zien uit het bovenstaande, dat VAN LENNEP²⁾ onrecht heeft, wanneer hij in navolging van H. N. VAN TIL³⁾ beweert, dat de HEMONY's eerst in 1646 hunne klokken voor den Wijnhuistoren goten. Deze fout heeft aanleiding gegeven tot de onjuistheid, op het XIV^{de} Nederlandsche Taal- en Letterkundig Congres⁴⁾ in de wereld gebracht, dat de eerste arbeid der HEMONY's hier te lande niet het klokkenspel van Zutphen, maar eene klok voor de kerk te Venraai geweest is, in het jaar 1645 gegoten. Uit het voorgaande is, meen ik, afdoende gebleken, dat als eerste arbeid der HEMONY's hier te lande het klokkenspel te Zutphen moet beschouwd worden, tenzij te eeniger tijd het tegendeel kan bewezen worden. Toen men nu de klokken gereed had, werd SPRAKEL, ingevolge raadsres. van den 24sten Jan. 1645, aangezegd, dat hij spoedig het klavier op den toren moest klaar hebben, opdat de klokken konden gekeurd worden. Den 25sten Maart 1645 benoemde men daarvoor „den blinden JOR. VAN EYCK, clockenspeler tot Vtrecht⁵⁾, ende mr. LUCAS, organist van Deventer”; HEMONY had reeds dikwijls op keuring aangedrongen met de verzekering, dat „die clocken nu meer nae den toen gegoeten en vergoeten waeren.” De beide keurmeesters verschenen den 23sten April 1645 in den raad, om daar verslag te geven van hun onderzoek, dat ongeveer 14 dagen

1) Vergel. de raadsres. van 2 en 15 Maart 1644.

2) VONDEL, deel IX, blz. 237, noot 43.

3) Beschr. van Zutphen, blz. 55.

4) Zie de handelingen daarvan, blz. 388.

5) Diens kennismaking met de HEMONY's is dus van vroeger datum dan HOFDIJK t. a. p. meent.

geduurd had. Hun oordeel luidde gunstig — alleen achtten zij het noodig, om nog zes kleine klokjes te laten gieten, ten einde „vollencoemen musyck tot een dubbelde octave toe te kunnen speelen.” De klokkengieter mocht hiervoor, naar hunne meening, wel 25 stuivers per pond hebben. De raad besloot deze klokken te laten gieten, doch had blijkbaar weinig zin, om 25 stuiver per pond te betalen, want hij wilde met HEMONY in een „accoort” treden.

Den 25sten April d. a. v. werd goed gevonden, om, als HEMONY met zijne nieuwe bestelling gereed was, genoemde keurmeesters weer naar hier te ontbieden en hen dan tevens te beloonen. Intusschen kreeg VAN EYCK met zijn knecht 50 carolusguldens ter vergoeding van reis- en verblijfkosten; mr. LUCAS ontving daarvoor twee pond groot. Den 9^{den} Dec. van dat jaar kwam in den raad een rekwest van SPRAKEL ter tafel, waarin hij aan de stad verzocht, om het nieuwe uur- en speelwerk aan te nemen en hem er 18300 gulden voor te geven. Voor die som zou hij het aan de stad laten, zonder „reguard te nemen”, of het meer als 27000 pond woog. De raad nam echter met dit voorstel geen genoegen, maar besloot het uurwerk met 17000 gulden te betalen, „onaengesien het selve aever die helffte swaerder in gewichte bevonden is, dan het besteck en(de) contract was medebrengende.” Wanneer SPRAKEL zijn werk in den toren gebracht had en de klokken aan het slaan waren, zou men hem dadelijk 17000 pond à 17 stuiver per pond betalen of 11900 gulden, „affgetrocken die betaelinghe, daer op voor desen gedaen.” Het nog overblijvende geld — 5100 gulden — zou hem in drie achtereenvolgende jaren betaald worden, telkens een derde deel. Meer zou SPRAKEL niet te vorderen hebben; hij zou het nieuwe uur- en speelwerk boven brengen en stellen, zonder daarvoor nog iets in rekening te mogen brengen. Achtte de magistraat het later noodig, „dat hem noch ijets meer behoere toegeleecht te worden, offte dat hij daer an schaede soude lijden,” dan zou het van zijne discretie afhangen, om SPRAKEL nog eenige vergoeding in geld te verstrekken.

Hoe groot de som is, welke HEMONY voor zijne klokken ontving, is niet met juistheid op te geven, omdat men hem niet steeds met dezelfde muntspecie afbetaalde.

Op „naeder” verzoek werd den uurwerkmaker voor 4 of 5 jaar de werkplaats vergund „soo hem hijr voorens tot maeckinge vant uyr ende speelwerck alhijr ingedaen en geaccorderd is.” Waar deze werkplaats gelegen was, heb ik nog niet kunnen ontdekken, wel vond ik aangeteekend, dat den 18^{den} Sept. 1653 aan SPRAKEL en diens vrouw een huis opgedragen wordt op de Markt achter het Wijnhuis gelegen en nog een huis in de Kolenstraat¹⁾. Beide huizen strekten

¹⁾ Extracten uit de Protocollen van Kentenissen der stadt Zutphen (hs. van G. KREYNCK), blz. 203 verso.

zich tot aan de daar achter liggende straten uit. In de verpondingsboeken van omstreeks 1653 lezen we, dat SPRAKEL toen „aen de Markt”¹⁾ woonde.

Den 22sten Aug. 1646 kwamen VAN EYCK en LUCAS weder in den raad, om hunne meening over het nieuwe klokkenspel te zeggen. Zij vonden het uitstekend, zoodat er naar hun oordeel niets meer op af te dingen was. Beiden hadden met PIETER REIJNERS uit Deventer ook het uur- en speelwerk onderzocht, waaraan ze eenige gebreken hadden opgemerkt, als b.v. „ant onrust als dat hetselve somwijlen aenslaet” en aan sommige ronsels, welke niet diep genoeg „angaen soudent”. Daar SPRAKEL echter volhield, dat zijn werk geen verbetering meer behoefde, besloot men nog een „expert en ervaeren uyrwercker” naar Zutphen te laten komen, om te beslissen. Den 4^{den} Sept. 1646 verschenen daarvoor FREDERIK MOLL en PETER REIJNERS ILSINCK „woenende respective tot Vianen ende Deventer” in den raad. Zij prezen het werk van SPRAKEL als „suffisant en(de) deffich”, maar vonden de noten op den trommel wat week, en oordeelden, dat er 1000, in plaats van 700 op moesten zijn. De uurwerkmaker beloofde zijn arbeid volgens hunne opmerkingen te verbeteren.

Den derden Oct. 1646 gaf de stad het volgende getuigschrift aan de klokkengieters²⁾:

Wij Burgemeesters, Schepenen ende Raedt der stadt Zutphen, Doen kondt, ende tuijgen, Certificeerende mits desen, voor de gerechte waerheijt, dat wij tot Cieraet onser Stadt, als mede tot dienst vande gemeente, goet ende noodich gevonden hebben een Clocken-spel te doen gieten op onse Wijnhuijs-toorn, op die marckt staende: en(de) dat daer toe sich gepresenteert hebbende die Eer ende konstrijcke Meesteren FRANÇOIS en(de) PIERRE HEMONI, gebroederen, uijt Lotthringen van Levecoert geboortich, den welcken wij t' selve hebben aenbestaedet, sijnde de grootste, soo voor die uijr-klocke wort gebruijckt, van gewichte over die vier duijsent ponden ende die andere, tot sesentwintich klocken in t' getal, nae advenant. Welcke uijr- en- speel-klocken door onpartijdige Meesters, van ons daer toe geroepen, niet alleen voor goet verklaert, nemaer oock anderer naebuirige steeden Speelwercken in toon ende resonantie te boven gaende sijn erkant ende opgenomen geworden, alsoo dat wij daer aen een goet genoeghen hebben, ende den voornoemde Meesteren haeres arbeidens, wegens het gieten ende leveren der voorsz: klocken, hier mede doen bedancken. Ende alsoo wij versocht sijn daer van hunluijden Attestatie te geven, die wij den selven oock te geven niet en hebben kunnen verweijgeren; als hebben wij tot waerheijts oirkonde onser Stadts secreet-

1) Quoyer van Verpondinge (hs. van G. KREYNCK), blz. 303 verso.

2) Dit getuigschrift, op perkament geschreven, bevindt zich thans in het archief van Zutphen; het zege der stad, dat er aan gehangen heeft, is verdwenen. Ook VAN TIL t. a. p. deelt den inhoud van dit getuigschrift mede.

segel onder aen desen brief doen hangen. Actum Zutphen den derden Octobris des Jaers onzes Heeren duijsent, ses hondert, ses-en-veertich.

Ther ordonn(antie) van(de) selve THEOD. CREMER Secret(aris) 1646.

Den 15^{den} Decemb. 1646 verzocht HEMONY, om in huur te mogen behouden zijne werkplaats en woning in den Isendoorn, voor de reformatie een klooster, thans de huzarenkazerne van dien naam op de Nieuwstad, omdat hij voor de stad Deventer aangenomen had, een geheel nieuw klokkenspel te gieten. De stad zou aten onderzoeken, of men ook brandgevaar kon duchten. Was dit niet het geval, dan wilde zij met den klokkengieter „in billicksten” onderhandelen. HEMONY heeft gedurende zijn geheele verblijf te Zutphen in den Isendoorn gewoond, zooals blijkt uit de raadsres. van 6 Jan. 1657, waar we het verzoek van een lakenbereider lezen, om in huur te mogen hebben de woning van HEMONY, die haar „wegens vertrek naar Amsterdam tegen aenstaende Paeschen sal comen te verlaten.” Het verzoek werd toegestaan voor 6 achtereenvolgende jaren voor denzelfden huurprijs als HEMONY had betaald. Uit de raadsres. van 9 Febr. 1647 vernemen we, welk gedeelte van den Isendoorn aan HEMONY verhuurd was n.l.: „Die groote Caemer inde paterije van(de) Isendoorn op die Nieuwstadt, mitsgaeders die twee cleijne Caemerkens op die plaets, die keuke, hoff en(de) andere plaetsen daer bij gelegen”, „item die solder boven die Caemer en(de) een cleijn kelderken, en(de) daerenboven noch dat hij aen die kercke op die eijckelhoff op sijner cost sal mogen een affdack setten, gebruijckende dair op eenige pannen soo dair sijn liggende en getelt sullen worden, edoch met die conditie dat hij inde pijlaren van(de) kerck geene gaeten sal mogen breecken, en(de) bij soo verre hij tusschen die pilaren ijets mochte (om lucht te scheppen:) comen te breecken dat hij nair expiratie van(de) selve 2 jairen het selve op sijnen coste sal wederom toemaecten en(de) het gemaecte affdack tot sijnen voordeel dair wederom uijt breecken mits restituijrende die pannen en(de) anders soo hij van stadt ofte clooster wegen dair toe mede gebruijckt heeft.” De huurprijs bedroeg 35 daalders per jaar. De gissing van een schrijver over Zutphensche oudheden¹⁾, dat de HEMONY's hunne werkplaats vlak bij den IJssel gehad hebben, is dus onjuist.

FRANÇOIS HEMONY werd 10 Febr. 1647 burger van Zutphen, hetgeen JURIAAN SPRAKEL reeds den 23sten Maart 1644 geworden was. Den 24sten Febr. 1647 benoemde men ARENT VAN BENTHUM, organist der Sint-Walburgskerk, op eene jaarlijksche bezoldiging van 50 daalders tot klokkenist van den Wijnhuistoren. Zijne betrekking moest hij den 1sten April d. a. v. aanvaarden. Aangezien hij zich reeds twee jaar te voren „in den selven dienst heeft laten emploieren,” zoo werd hem daarvoor als gratificatie eene gelijke som gegeven.

¹⁾ Zie de Zutphensche Courant van 13 Aug. 1872.

Ingevolge raadsbesluit van den 3^{den} Maart 1647 werd JURIAAN SPRAKEL met ingang van den eersten April van dat jaar tegen een tractement van 100 daalders 's jaars met het onderhoud van het uurwerk belast, als schoonhouden, enz.

Hiermee zijn mijne mededeelingen over het uur- en speelwerk op den Wijnhuistoren in de 17de eeuw geëindigd. Tot besluit diene, dat in de raadsvergadering van den 24sten Febr. 1664 werd goedgevonden „het olde horlogie” van het Wijnhuis aan de kerkmeesters der Sint-Walburgskerk ten geschenke te bieden, om het in haar toren te plaatsen, „mits dat op kosten van(de) kercke vier nieuwe wijsers daer toe sullen gemaect worden tot circaet van(de) Stadt, en(de) meerder accommodatie van(de) buijden luijden.”

Het is mij niet gebleken, of de kerkmeesters dit geschenk aanvaard hebben, ook wordt van een uurwerk op den Sint-Walburgskerkstoren nergens melding gemaakt; het vermoeden ligt daarom voor de hand, dat de kerkmeesters geen lust hadden „het olde horologie”, dat „qualycken” ging, in hunnen toren te plaatsen.

De HEMONY's goten, zooals bekend is, niet uitsluitend klokken. Dit was reeds te Zutphen het geval, waar FRANÇOIS in 1653 betaling erlangt voor een koperen gewicht, een nieuwe bus en een schijf voor de kraan, alsook voor tien metalen pannen ten behoeve der watermolens ¹⁾.

Twee der vier klokken, welke zich in den Sint-Walburgskerkstoren bevinden, zijn blijkens hun opschrift in 1657 door FRANÇOIS HEMONY gegoten. Volgens raadsres. van 21 Jan. 1653 werd den kerkmeesters vergund, om de klokken in den Sint-Walburgskerkstoren te verhangen, opdat zij beter in 't luiden zouden kunnen doordringen; ook werd hun toegestaan, om eene nieuwe klok te laten gieten. De stad gaf daartoe eenige oude klokken ten geschenke, welke zij in voorraad had. Een paar jaren later werd opnieuw eene groote klok uit den toren genomen, waarna de raad volgens besluit van 7 Jan. 1657 den kerkmeesters voorstelde, om deze klok „wederom” door FRANÇOIS HEMONY te doen vergieten „voor zijn vertreck met zijn woning nae Amsterdam;” men besloot daarbij den klokkengieter aan te zeggen, dat hij voor dezen arbeid niet veel geld zou vragen. Het antwoord, dat HEMONY hierop gaf, duidt aan, dat hij in elk opzicht tevreden was over de wijze, waarop hem Zutphen steeds had behandeld; want hij wilde als erkenning van de vele gunsten, door hem van de stad genoten, voor eene zoo billijke som dit werk verrichten, „dat niemant 't selve soo goetcoop van hem sal becomen.” Uit de kantteekening op de aangehaalde resolutie blijkt, dat HEMONY twee klokken goot

---

1) Overrentmeestersrekening van 1653, biz. 49, recto, kol. 2.

en vergoot. Er zouden dus drie klokken van HEMONY in den toren moeten hangen. Dit is echter niet het geval. Er hangen er maar twee, welke beide het jaartal 1657 dragen. Of de klok, in 1653 gegoten, is op de een of andere wijze uit den toren verdwenen, of HEMONY zal haar vergoten hebben, toen hem in 1657 het gieten eener tweede klok werd opgedragen. Geruimen tijd, nadat FRANÇOIS HEMONY dezen arbeid voltooid had, kreeg zijne vrouw van de kerkmeesters een zilveren zoutvat ten geschenke ¹⁾.

De klokken, welke thans in den Wijnhuistoren hangen, zijn niet meer alle het werk van HEMONY, omdat men er na diens tijd enkele nieuwe heeft ingeplaatst.

In 1888 ²⁾ werd het oude uurwerk door een nieuw, een zoogenaamd remontoir vervangen, dat de uurwerkmaker F. W. A. KAISER te 's-Hage leverde. He speelwerk heeft nog de minste verandering ondergaan, zoodat zich daaraan nog eenige gedeelten bevinden, welke het merk der 17de eeuw dragen. De tromme van het speelwerk is, zooals men duidelijk kan zien, geen werk meer uit de 17de eeuw.

Met behulp van de doop-, trouw- en doodboeken der Protestanten te Zutphen ben ik in staat de volgende geslachtskundige aantekeningen over den uurwerkmaker SPRAKEL te geven.

I. JACOB SPRAKEL woonde te Goor en had, voor zoover mij bekend, een zoon JURIAAN SPRAKEL, die volgt II en eene dochter WILMKEN SPRAKEL, die volgt III. JACOB SPRAKEL was, toen zijn zoon 11 Mei 1645 ondertrouwde, reeds overleden.

II. JURIAAN SPRAKEL, een bekend uurwerkmaker uit de 17de eeuw, is omstreeks 1668 overleden ³⁾, ondertr. 11 Mei 1645 te Zutphen en huwde 1 Juni 1645 aldaar met DIRICKSKEN VAN UIJTEN (UDEN), dochter van JAN VAN UIJTEN te Nijmegen.

Zij wonnen acht kinderen, allen te Zutphen gedoopt:

1. HELENA, ged. 22 Febr. 1646.
2. CATRINA, ged. 9 Jan. 1648.
3. CATHARINA, ged. 4 Maart 1649.
4. JANNA, ged. 14 Juli 1652.

---

¹⁾ Blijkens aantekeningen van den predikant DIRK VAN WULLEN. Deze aantekeningen, hoofdzakelijk uit oude kerkrekeningen getrokken, berusten in het archief der Sint-Walburgskerk te Zutphen.

²⁾ Zie Gemeenteverslag van Zutphen over 1888, blz. 23.

³⁾ Blijkens raadsres. van 2 Maart 1669, waarbij de wed. van JURIAAN SPRAKEL voor dat „jaer noch gecontinueert (wordt) tottet stellen van(de) clocken" op den Wijnhuistoren.

5. JACOBA, ged. 23 April 1654.
6. JACOB, ged. 18 Maart 1657. Is hij dezelfde JACOB SPRAKEL, die, gehuwd met ALEIJDA STOURS, den 13 Dec. 1685 te Zwolle een zoon laat doopen met den naam JURRIEN? ¹⁾
7. HENDRICA, ged. 14 Dec. 1660. Deze HENDRIKA is zeer waarschijnlijk dezelfde, die 30 Juni 1695 in de Prot. kerk te Zutphen ondertrouwde en 14 Juli d. a. v. in de Waalsche kerk aldaar huwde met JAKES ROUSSELIN ²⁾.
8. WILLEMINA, ged. 19 Mei 1664.

III. WILMKEN SPRAKEL ondertrouwde te Zutphen 4 Jan. 1646 en huwde aldaar 28 Jan. 1646 met JAN SIBING, nagelaten zoon van JAN SIBING te ....?

Den 15 Juni 1737 wordt WILLEM SPRAKEL, geboortig van Goor, klein burger van Zutphen. Hij ondertrouwde 14 Dec. 1738 te Zutphen en huwde aldaar 15 Jan. 1739 met JOHANNA VAN DUREN, gedoopt te Zutphen 8 Sept. 1718, begraven aldaar 17 Juni 1768 op het Groote Kerkhof, als weduwe van WILLEM SPRAKEL, dochter van DERK VAN DUREN en GEERTRUIT TANGENA.

---

¹⁾ Ik dank deze mededeeling aan het Genealogisch en Heraldisch Archief te 's-Hage.

²⁾ Het trouwboek der Waalsche Gemeente te Zutphen, een afschrift uit de 18de eeuw, is in dezen foutief. De data van den ondertrouw en het huwelijk ontleen ik aan de trouwboeken der Protestanten, welke — jammer genoeg — de namen der ouders van HENRICA SPRAECKELS niet opgeven.

DE SCHILDER
JOHANNES VAN DE CAPPELLE.

DOOR

DR. A. BREDIUS.

RAAGT men aan een rechtgeaard Nederlander: wie was de grootste zeeschilder onzer XVIIe eeuwse school — dan antwoordt hij U nog steeds, zonder zich te bedenken, volgens de traditie: WILLEM VAN DE VELDE.

Het zal echter te bezien staan, of hij gelijk heeft. In elk geval heeft meer dan één zeeschilder van dien gulden tijd werk nagelaten, dat gerust den toets der vergelijking met het beste werk van WILLEM VAN DE VELDE kan doorstaan. Een SIMON DE VLIAGER als die in het Mauritshuis (van 1643, toen VAN DE VELDE eerst 10 jaar oud was!) een DUBBELS als die van het Museum te Kopenhagen, en, last not least, een JAN VAN DE CAPPELLE als die in de Musea te Berlijn, Londen, of als de hier afgebeelde in de collectie van Baron VON CARSTANJEN te Berlijn, hebben gelijke kunstwaarde als de beste werken van WILLEM VAN DE VELDE de Jonge.

Omtrent geen groot meester der Hollandsche school was men onvoldoender ingelicht dan omtrent JAN VAN DE CAPPELLE. Ja, lang heeft men hem zelfs met

JOHANNES VAN DE CAPPELLE.

Kalmte zee.

Het origineel bevindt zich in de verzameling van den baron von CARSTANJEN, te Berlijn.

Oud-Holland 1892.

BOEK-, KUNST- EN HANDELSDRUKKERIJ V/H GEBOEDERS BINGER, AMSTERDAM.

een ander onbekend schilder van dien naam, die eerst in 1686 lid van het Haarlemsche St. Lucas Gilde werd¹⁾, verward. Het is mij gelukt een aantal gegevens aangaande den Amsterdamschen JAN VAN DE CAPPELLE te verzamelen, den werkelijken schilder dier fijne, zonnige zeestukken, die men helaas te vergeefs in onze Musea zoekt²⁾, wiens werk ook betrekkelijk zeldzaam te noemen is, maar die tot de grootste meesters behoort gerekend te worden, die in vroegere eeuwen de zee, en tegelijk het landschap, tot het onderwerp hunner schilderijen kozen. Ook het landschap; VAN DE CAPPELLE heeft, behalve een aantal heerlijke kalme zeeën, ook eenige prachtige winterlandschappen geschilderd, die waardige evenknieën van de beste stukken van AERT VAN DER NEER genoemd mogen worden; en dat wil wat zeggen. Laat ons eerst zien, wat wij thans van 's mans leven te weten zijn gekomen, en dan wat er nog van zijn werk overgebleven is.

ZIJN LEVEN.

Het jaar zijner geboorte moeten wij op 1624 of 1625 stellen zooals wij straks zien zullen. Zijne ouders waren FRANCHOYS VAN DE CAPPELLE en ANNEKEN MARIENS. Dit echtpaar verleed 14 Januari 1625 een Testament: de vrouw lag „sieck in de craem” (wellicht van onzen JOHANNES?) en zij woonden „bij de Beurse”. FRANCHOYS DE KEERSGIETER, schilder, teekent dit Testament als getuige.³⁾ FRANCHOYS VAN DE CAPPELLE overleed eerst hoogbejaard (hij was in 1592 geboren) in 1674. Hij bezat een groote verwerij, „de gecroonde handt”, waarschijnlijk dezelfde op de Raamgracht, die zijn zoon, de „constrycke schilder”, tevens „coopman”, soms „carmosynverwer” genaamd, later bezat, met succes dreef, en weer aan zijne zonen JOHANNES en LOUIS zou nalaten.

Daar onze schilder met zoo verschillende beroepen in de Archieven voorkomt, kostte het eenige moeite eer ik mij (door de naam der vrouw, vergelijking der handteekening en vooral door de vondst van zijn alles ophelderend testament) overtuigd had dat schilder en carmosijnverwer één persoon was. Reeds 3 Juni 1648 teekent hij met eenen ISAACK DENISE als getuige⁴⁾. Zou deze laatste de stillevens-

¹⁾ V. D. WILLIGEN. *Les artistes de Harlem*, p. 107.

²⁾ 's-Rijks Museum bezit, onder No. 224, een fraaie kalme zee („het admiraalzeilen”) met eene zeer twijfelachtige handteekening van S. DE VLEGER. Ik meen in dit stuk de hand van VAN DE CAPPELLE te herkennen. Intusschen blijft Dr. BODE de oude attributie vasthouden.

³⁾ Prot. Not. L. LAMBERTI, Amsterdam.

⁴⁾ Prot. Not. C. VLIET, Amsterdam.

schilder zijn? Vóór 12 September 1653 was hij reeds gehuwd met ANNETGE JANS^{DR.}, dochter van zalr. JAN JANSZ van Serhuysen, en WIPKE JANS. Hij deelt en scheidt den boedel van zijne schoonmoeder, met zijn zwager JAN JANSZ KAMPHUIS. Bij die gelegenheid erft hij 2 huisjes in de Kathuizerskerkstraat en een huis in de Lindenstraat.¹⁾ Hij teekent hier:

Jan Jansz Kamphuis
Johannes van Cappelle

10 Juni 1666 maken d'eersame JOHANNES VAN DE CAPPELLE en d'eerbare ANNEKEN JANS, echteluyden, wonende in de Koestraat, hun testament. Hij ligt „sieck te bedde”. De langstlevende is universeel erfgenaam. Bij hertrouwen moet de helft van het vermogen aan de kinderen uitgekeerd worden, behalve „de schilderijen en papierkonst” die hij zelf bij zijn leven heeft „met eijgen hant aen-„geteijckent en genombreert, en die aen de kinderen werden vooruytgemaect”. Hij teekent nu ²⁾

Johannes van Cappelle
1666

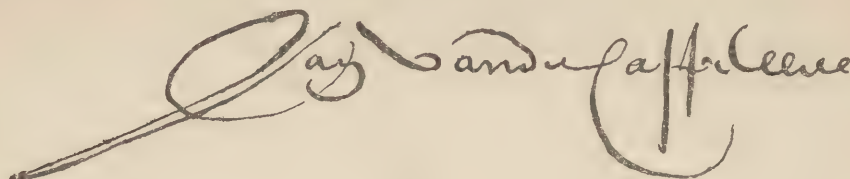
26 Maart 1673 doet JAN VAN DE CAPPELLE „carmosijnverwer” informeren naar een erfenis die zijne vrouw, die nu ANNA GROTINGH genoemd wordt, tebeurt gevallen is van een familielid — een schout te Zegwaard. Weder die fraaie handteekening van zooeven.³⁾

1) Prot. Not. JOH. HELLERUS, Amsterdam.

2) „ „ P. DE BARY, „

3) „ „ A. V. D. ENDE, „

19 Nov. 1666 legt JAN VAN DE CAPPELLE, „verwer”, oudt omtrent 42 jaar eene onbelangrijke verklaring af en teekent weêr:

Hierna moeten we 1624 of 1625 voor zijn geboortjaar aannemen.

Hij schijnt bevriend geweest te zijn met den schilder JACOBUS VAN DORSTEN, van wien het Museum te Dresden eene fraaie, groote schilderij bezit. Ten minste deze machtigt hem op 17 Augustus 1668 aan een familielid, de Heer JOAN VAN GERWEN, schepen te Rotterdam, een huis met landerijen bij Dordrecht over te dragen.

Dat hij met REMBRANDT bevriend was, in elk geval diens werk eene hooge achting toedroeg, bewijst dat deze zijn portret schilderde, en tevens het groote aantal teekeningen van REMBRANDT, door VAN DE CAPPELLE nagelaten.

Bijna alle jaren vinden wij Acten, voor ons van geen belang, van onzen schilder, tot ons eindelijk zijn Testament in de handen valt, door brand en waterschade moeielijk leesbaar, maar toch grootendeels nog te ontcijferen.

Bovenaan:

De Testateur heeft verclaert op twee duisent drie hondert en veertich guldens in de 200e penningh getaxeert te sijn.

3 September 1679. Testament van Sr. JOANNES VAN DE CAPPELLE, konstrijck schilder, wonende in de Koestraet hier ter stede, sieck te bedde leggende, doch sijn verstant memorie ende spraecke ten volle gebruyckende.

Hij benoemt tot sijn eenige ende universeele erfgenaeme in alle de goederen... die hij metter doot ontruymen ende achterlaten sal... sijne seven kinderen: JOHANNES, ANNA, FRANÇOYS, JACOBUS, WIJNA, LOUYS ende MARIA VAN DE CAPPELLE.

Zijn wensch is dat de huizen als volgt verdeeld zullen worden:

Zijne dochters ANNA en MARIA het huis en erve in de Koestraat waarin hij woont, voor de somme van f 7000.— en een huis en erve in de Lindenstraat voor f 2000.—

Zijn zoon FRANÇOYS VAN DE CAPPELLE het huys en erve op de Noordermarckt naast het hoekhuis, lang bewoond door een koperslager, en een huis en erve in de Lindenstraat, zijnde No. 1, samen voor de som van f 7000.—

Zijn zoon JACOBUS VAN DE CAPPELLE het huis en erve op de hoek van

de Noordermarkt met het achterhuisje of getimmerte er achter voor de somme van *f* 4700.—

Zijn dochter WIJNA VAN DE CAPPELLE het huis en erve in de Koestraat, lest bij hem gekocht naast het huis daar hij Testateur in woont voor de somme van *f* 5000.—, mits dat dit huis uit den boedel geheel opgemaakt, en de kamer, die nu aan zijn Testateurs huis getrokken is, weder daarvan gesepareert en aan het huis daarnaast gevoegd zal moeten worden.

Aan zijne zonen JOHANNES en LOUYS VAN DE CAPPELLE de verwerij met het pakhuisje daarnaast, en de erven daarbij, de ketels en gereedschappen enz. staande op de Raamgracht, (uitgezonderd de verwstoffen) voor de somme van *f* 10,000.— Het volgende is gedeeltelijk verbrand en onleesbaar. Ik ontcijfer nog: willende hij Testateur dat sijne konst, liefhebberij, [en papieren?] konst onder sijne kinderen tot taxatie [van luyden hen desverstaende] verdeelt werden sullen.¹⁾

De schilder teëkent:

Hier hebben we de oplossing van alle vragen: de „constrijcke schilder” bezit en drijft de verwerij van zijn vader, en beoefent dus de schilderkunst meer uit liefhebberij. Reeds herhaaldelijk werd (bij VOSMAER, v. d. WILLIGEN enz.) afgedrukt een versje²⁾, dat zijn kunstbroeder GERBRAND VAN DEN EECKHOUT op hem maakte met het opschrift:

Aen Doms JACOBUS HEYBLOCQ op de schilderconst van JOHANNES VAN DE CAPPELLE, bij hem selfs uijt eygen lust geleert.

Off schoon int choor van dees Capelle
Geen Tyber lesse oyt wiert gelesen
Noch schijnt in dees de const verresen
Des overconstigen Apell.

A^o 1654, 29 Junius.

¹⁾ Prot. Not. JAC. HELLERUS, Amsterdam.

²⁾ Uit het Album amicorum van JAC. HEYBLOCQ, in bezit der familie KNEPPELHOUT.

DE SCHILDER JOHANNES VAN DE CAPPELLE.

Het staat bij een beeldige O. I. inktteekening van VAN DE CAPPELLE, kolfspelers op het ijs, zooals hij er meer maakte, maar die thans zeer schaarsch zijn. Men zou hieruit opmaken dat VAN DE CAPPELLE geen leermeester gehad heeft. Intusschen zal men, bij een aandachtig doorlezen zijner rijke nalatenschap tot het vermoeden gerechtigd blijken, dat SIMON DE VIEGER, wiens werk, wiens schetsen en studies hij zeker tamelijk compleet bijeenverzameld had, en wiens schilderijen hij zelfs gecopiëerd heeft, zoo niet zijn meester, dan toch zeker zijn voorbeeld geweest is. En het heerlijke strandgezicht van SIMON DE VIEGER in het Mauritshuis te 's-Gravenhage heeft inderdaad, vooral wat de fijne grijze toon, de heerlijke lucht betreft, veel overeenkomst met sommige stukken van VAN DE CAPPELLE.

22 December 1679 werd JOHANNES VAN DE CAPPELLE, weduwnaar van ANNA GROTINGH, uyt de Koestraet, in zijn eigen graf in de Nieuwe Kerk ter ruste gebracht. 4 Januari daaraanvolgende begon men zijn boedel te inventariseren. Verbazend is het bedrag aan contanten, bij hem gevonden. Maar zie hier de hoofdinhoud van dit merkwaardig Document.

Inventaris van alle de goederen.... naergelaten en metter doot ont-ruymt bij JAN VAN DE CAPPELLE zalr, gemaect bij ADRIAEN LOCK, Notaris, ter presentie en ten versoecke van de E. Srs. BENJAMIN POUILLIE, STEVEN BENIER en JAN VAN DE CAPPELLE als testamentaire voogden van de onmondige naergelatene kinderen van de voorsz. JAN VAN DE CAPPELLE *den Ouden*, op 't aangeven van de voorsz. JAN VAN DE CAPPELLE *de Jonge*. En is dese Inventaris begonnen den 4^{en} Januarij 1680 en voltrocken den 13^{en} Augusti daeraenvolgende.

CONTANTEN.

44 sackgens met ducatons, te samen bedragende . . . . . f 27.720
Voorts nog aan contanten . . . . . „ 13.000
Dan nog wel f 52.000.— aan Obligatiën.

Dat was nu eens een schilder, die onbezorgd voor de toekomst der zijnen de oogen kon sluiten!

Na eene goede partij zilver en goud, volgen de huizen. Eerst het huis in de Koestraat „*daer den Overleeden in gewoont heeft en gestorven is.*” Het huis er naast, dan de Verwerij met een pakhuis op de Raamgracht, genaamd: „de geele handt” met Inventaris, een huis op de Noordermarkt, nog een, op de hoek van de Lindenstraat aldaar, nog twee huizen er naast, een in de Carthuyserskerkstraat, hoek Boomstraat, drie erven met een tuin Zuidzijde Nieuwe Prinsengracht bij de Utrechtschestraat, 2 erven in de Utrechtschedwardsstraat en een stukje land met

een huisje daarop staande te Nieuwersluis, aan de Oostzijde van de Vecht, onder Loenen. Wellicht schilderde hij daar zijne riviergezichten?

Een speeljacht met de zeilen, liggende aan de Oude Stadsherbergs jachthaven.

Een roeischiuit, bij de Verwerij.

Nog bezittingen onder Loenen, een graf in de Nieuwe Kerk, enz.

Koopmanschappen: een partij zijde.

Dan volgen de

SCHILDERIEN.

No.	1.	Een Ovael lantschap van GASPER POUSSIJN.	
	2.	Een lantschap van HERMAN SWANEVELT.	
	3.	Een batailje op een brugh van ESAIAS VAN DE VELDE.	
	4.	<i>Een gedootverwde see van den Overleden.</i>	
	5.	Een gedootverwde dito van SIMON DE VLIENER.	
	6.	Een Suyderseetje van JAN PORCELLIS.	
	7.	Een strantje.	} van PORCELLIS.
	8.	Een Noortseestorm.	
	9.	Een strantje.	
	10.	Een stil watertje.	
	11.	Een lantschapje, bosch, van CORNELIS VROOM.	
	12.	Een lieve Vrouw en Joseph met het kintje van JAN LIEVENS <i>den Oude</i> .	
	13.	Een Ecce homo, grau, van REMBRANT VAN RIJN,	
	14.	Een gezelschapje van JAN LIS (LIJS).	
	15.	Een wintertje van ESAIAS VAN DE VELDE.	
	16.	Een stukje met skeepjes van VERSCHUER.	
	17.	Een lantschapje met ruytertjes van ESAIAS VAN DE VELDE.	
	18.	Een Leda van PIETER PAULO RUBENS.	
	19.	Een geselschapje van ADRIAEN BROUWER.	
	20.	Een skeepje van JAN PORCELLIS.	
	21.	<i>Een lantschapje van Rembrandt van Rijn.</i>	
	22.	Een grauwe batailje van ESIAAS VAN DE VELDE.	
	23.	Een stuckje sijnde de drie dobbelaers van ESIAAS VAN DE VELDE.	
	24.	Een stil watertje van JAN VAN GOYEN.	
	25.	Een lantschapje van dito.	
	26.	Een geselschapje van HENDRICK GOLTJUS.	
	27.	Een geselschapje, sijnde een Italiaense schets.	
	28.	Een lantschapje van HERCULES SEGHERS.	
	29.	Een dito van CORNELIS VROOM.	

- No. 30. Een Triton van P. P. RUBENS.
31. *Een Conterfeytsel, sijnde den Overleden, van Rembrant.*
32. *Een dito Conterfeytsel van Frans Hals.*
33. Een lantschapje van SIMON DE VLIENER, sijnde in Goylant.
34. Een Osje van POTTER.
35. Een zeetge } van SIMON DE VLIENER.
36. Een strantge }
37. Een Spaense Zee, nae PORCELLIS.
38. Een stil water, graeuw, van JAN PORCELLIS.
39. Een storm, graeuwtje, van PORCELLIS.
40. Een d°. sijnde een wackere wint.
41. Een d°. sijnde een labberkoeltje.
42. Het hoofd van der Veer, ook een graeuwtje van SIMON DE VLIENER.
43. Een seetge met scheepjes, graeuwtje, van JAN PORCELLIS.
44. Een wintertje van ESAIAS VAN DE VELDE, graeuwtje.
45. Een d°. sijnde een hoofd, van JAN PORCELLIS.
46. Een stil watertje van SIMON DE VLIENER.
47. Een lantschapje, graeuwtje, van ESAIAS VAN DE VELDE.
48. Een strantje met volck, van DE VLIENER, oock een graeuwtje.
49. Een see met klippen van DE VLIENER.
50. Een winter van JAN PORCELLIS.
51. Een seetje van JAN PORCELLIS.
52. Een Philemon en Baucis van ELZHAMER.
53. Een moy weertje van SIMON DE VLIENER.
54. Een stuckje met beesies van PIETER DE LAER alias BAMBOOTS.
55. *Een conterfeytsel van Rembrant, sijnde zijn vader.¹⁾*
56. Een Christus trony van dito. (Wellicht de Christuskop van 1661 te Aschaffenburg of de kleinere in de Coll. R. KANN te Parijs.)
57. Een trony van ADRIAEN BROUWER
58. Een bosje met soldaties van ESAIAS VAN DE VELDE.
59. Een schrijvent mannetje van ADRIAEN BROUWER.
60. Een vrouwe trony van FRANS FLORIS.
61. Een stil watertje, waterverff, van JAN PORCELLIS.
62. Een Venus en Cupido van ALBERT DUUR (Dürer).
63. Een Pincksterbruyt van ADR. BROUWER.

¹⁾ Wellicht het interessante portret van REMBRANDT's vader, op dit oogenblik te Parijs bij den Zweedschen schilder ZORN? En (laatste nieuws!) thans op weg naar Holland!

- No. 64. Een lantschapje in de duynen van JAN PORCELLIS.
 65. Een besges trony van REMBRANT.
 66. Een lantschap van GOVERT JANSZ, alias *Mijnheer*.
 67. Een lantschapje van VINCKBOONS.
 68. 't Huijs te Egmont van VAN DE VELDE.
 69. Twee tronyen van P. P. RUBENS.
 70. Een beschadigde winter van [P] SANTVOORT.
 71. Een lantschapje van ESIAS VAN DE VELDE.
 72. Een huysje van dito.
 73. Een teekeningh, winter, met een glaesje, van *de Stomme* (AVERCAMP).
 74. Een ront wintertje van JAN VAN GOYEN.
 75. Een d^o, een somertje, van dito.
 76. Een vrouwetrony van FRANS HALS, sijnde zijn vrouw.
 77. Een dito trony van FRANS HALS.
 78. Een tronytge van dito meester.
 79. Een spiegel.
 80. Een stilleven van JOACHIM BEUCKELAER.
 81. Een schaeltge van JAN TRECK.
 82. Een graeuw seetge van JAN PORCELLIS.
 83. Een oudemanstronytje van REMBRANT.
 84. Een Cornicopie (sic) van JAN VAN NOORT.
 85. Een oudemanstronie van FRANS FLORIS.
 86. Een stuckje met wat fruyt.
 87. Een Kersnacht van JAN VAN NOORT.
 88. Een trony van FRANS HALS.
 89. Een vismarckt van LANGE PIER.
 90. Een trony van een keurvorst VAN HOLBEEN.
 91—92. Twee teekeningen van VAILLANT sijnde des Overledens vader en moeder.
 93. Een Avontmael, JORDAENS.
 94. Een geselschap van WILLEM BUIJTEWECH.
 95. Een ront seetge, van PORCELLIS.
 96. 97. 98. Zonder beteekenis.

In de gangh:

99. Een Rommelpot van FRANS HALS.
 100. Een lantschapje van JAN SEKER.
 101. Een lantschapje van BUYTEWECH.

In 't Voorhuys :

- No. 102. Een conterfeytsel sijnde den Overleden [van] EECKHOUT.
 103. Een conterfeytsel zijnde des Overleden's vrouw zal^r van JAN VAN NOORT.
 104. 105. De vader van den schilder en de moeder van diens vrouw.
 106. *Een lantschap van den Overleden, avoñtstont.*
 107. *Een dito van den Overleden.*
 108. Een lantschap van HERCULES SEGERS, sijnde de stadt Brussel.
 109. Een Pomona van JAN PINAS.
 110. Een lantschap met beeltjes van dito PINAS.
 111. Een paertje van PINAS.
 112. Een lantschap van HERCULES SEGHERS.
 113. Een do. van HERCULES SEGERS.
 114. Eenige klipjes.

In de Sydelcamer, anders groene Kamer.

115. Een stilleven van VAN ES.
 116. *Een seetje van den Overleden, nae Porcellis.*
 117. Een landschapje met sparrebomen.
 118. Een doping van Christus van HEEMSKERCK.
 119. *Een storm van den Overleden.*
 120—122. Zonder naam.
 123. Een conterfeytsel van den Overleden van VAN NOORT's tekeningh.
 124. Een lantschapje van JAN VAN GOYEN.
 125. Een trony sijnde DIRCK VOLCKERTSZ COORNHERT.
 126. Een stuck met kaertspeelders van MOLENAER.
 127. *Een lantschap sijnde Schenkeschans van den Overleden naer Simon de Vlieger.*
 128. Een lantschapje van den Overleden.
 129. Een strantje van JAN VAN GOYEN.
 130. Een spiegel.

In het Saeltge, anders witte Kamertje :

131. Een geschilderde kam lap.
 132. Het Conterfeytsel van FRANS HALS.
 133. Een stuckje met scheepjes van VAN GOYEN.
 134. Een zeetge van JAN VAN GOYEN.
 135. Een nachtje van PIETER MOLIJN
 136/38. Zonder namen.

Daerboven:

- No. 139—140. Twee teekeningen na *de Stom.* (AVERCAMP),
 141. Een teekening met scheepjes van WILLEM VAN DE VELDE.
 142. 143. Zonder naam.
 144. Een lantschapje van HERCULES SEGERS.
 146. Een tronie, int priëltge vast staende.
 147. Een conterfeytsel van den Overleden, geboetseert.

In de binnenkamer.

- 148—149. Zonder naam
 150. Een maegt van VERWER.
 151—153. Zonder naam.

Int comtoir.

- 154/155. Twee grauwe lantschapjes van JAN VAN GOYEN.
 156. Een spiegel.
 Op de zolder drie spiegels enz.

In 't Schilderkamertie.

160. Een mannetje van FRANS HALS.
 161. Een trony van FRANS HALS.
 162. Een stuckje van BROUWER.
 163. Een tronytje van VAN DIJCK.
 164. Een dito van VAN DIJCK.
 165. Een dito, mede van VAN DIJCK.
 166. Noch een dito van VAN DIJCK.¹⁾
 167. *Een model van den Overleden.*
 168. Een model.
 169. Een Trony van GARDYN.
 170. Een beerekop van SNIJDERS.
 171. De wijse en dwase maegden van FRANS FLORIS.
 172. Een St. Pieter in de gevanckenis van PINAS.
 173. Een hontje van VAN DIJCK.
 174. Een vroutje.
 175. Een lantschapje van P. CONINCK.
 176. Een dito van dito CONINCK sijnde de Vijverbergh in s'Gravenhage.
 177. Een trony van VAN DIJCK.
 178. Een trony nae RUBENS.

¹⁾ Zouden dit ook stukken van den Amsterdam'schen schilder ABRAHAM VAN DIJCK zijn waarvan men stukken vindt in de Musea te Oldenburg, Stockholm en Meiningen?

- No. 179. Een trony van RUBBENS.
 180. Een Joseph en Maria met het kindje.
 181—189. Acht modellen.
 190. Een stuckje van PINAS.
 191. Een zee, en voorts een deel modellen niet waardigh om te specificeren

In de verwerij zijn dese naervolgende stucken schilderijen:

192. Een Abraham en Loth's uyttocht van LASTMAN.
 193. Een maeltijt naer JORDAENS.
 194. De vier Evangelisten.
 195. Een Venus en Andonis naer VAN DIJCK.
 196. Een boerekermis naer BREUGEL.
 197. Een spiegel.

TEKENINGEN bevonden op de Constaemer.

- No. 1. Een portfolio daerin negentich tekeningen van SYMON DE VLEIEGER.
 2. Een dito daerin 65 tekeningen van JAN VAN GOYEN.
 3. Een dito daerin 57 tekeningen van PIETER MOLIJN.
 4. Een dito daerin zijn 88 tekeningen van ESIAS VAN DE VELDE.
 5. Een dito daerin 86 tekeningen van WILLEM BUIJTEWECH.
 6. Een dito daerin 56 tekeningen van REMBRANT, historyen.
 7. Een dito daerin zijn 89 tekeningen van REMBRANT, lantschappen.
 8. Een dito daerin zijn 101 tekeningen zijnde zoo Italiaense als andere tronyen.
 9. Een dito daerin zijn 41 tekeningen van PIETER DE LAER, alias BAMBOOTS, en 132 dito's van ELSHAMER en HENDRICK GOUT.
 10. Een dito daerin 202 italiaense als andere tekeningen en 25 dito's van SWARTE JAN, [*van Groningen*].
 11. Een dito daerin 113 tekeningen, als graeuwtes, van de beste Italiaense meesters.
 12. Een dito daerin zijn 60 teekeningen soo italiaens als andere lantschappen.
 13. Een dito daerin zijn 69 dito's zijnde Italiaense beelden en historien.
 14. Een dito daerin 286 tekeningen van *de Stom van Campen* (AVERCAMP).
 15. Een dito daerin zijn 126 grote tekeningen van de beste Inlantse meesters.
 16. Een dito daerin zijn 382 tekeningen zijnde van alderhande meesters, in een kas.
 17. Een dito daerin zijn 135 tekeningen sijnde het vrouwenleven met kinderen van Rembrant.

- No. 18. Een portfolio daerin 52 tekeningen van ALLART VAN EVERDINGEN.
 19. Een dito daerin 102 tekeningen van den Overleden.
 20. Een dito daerin zijn 11 dito's van JAN LAP.
 21. Een dito daerin zijn 161 schetsen van BUIJTEWECH en GOUT.
 22. Een dito daarin zijn 190 prenten van Italiaansche meesters.
 23. Een dito daerin zijn 109 hermyte van SADELAER.
 24. Een dito daerin zijn 48 schetsen van REMBRANT en PINAS.
 25. Een dito daerin 200 printjes, sijnde het bijbeltje van TEMPEEST.
 26. Een gedrukt schrijffboek van (JAN) VAN DE VELDE.
 27. Een Bijbeltje, fraaie printjes, houtsnee.
 28. D'openbarige van Johannes van H. S. B. (HANS SEBALD BEHAM).
 29—31. Zonder belang.
 32—33. Twee tafelboekjes van ESIAS VAN DE VELDE.
 Elf copere druckplaten.

In 't comptoir:

34. Een portfolio daerin 16 printen van Italiaense meesters.
 35. Een dito daerin 137 ordonnantien en luchten van SIMON DE V Lieger.
 36. Een dito daerin 200 tekeningen, sijnde gesichten naert leven van SIMON DE V Lieger.
 37. Een dito daerin 300 tekeningen, beelden van SIMON DE V Lieger.
 38. Een dito daerin 288 tekeningen van en naer *de Stomme van Campen* (AVERCAMP).
 39. Een dito daerin 316 teekeningen van alderhande meesters.
 40. Een dito daerin 196 tekeningen van JAN MARTSE en ESIAS VAN DE VELDE, beelden.
 41. Een dito daerin 83 tekeningen van JAN DEN UYL.
 42. Een dito daerin 114 tekeningen van den Overleden, sijnde gesichten.
 43. *Een dito daerin 188 schetsen, lantschappen van Rembrant.*
 44. Een dito daerin 171 tekeningen van JAN VAN GOYEN.
 45. Een dito daerin 87 tekeningen van den Overleden, naer 't leven geteekent, gebonden.
 46. Een dito daerin 80 dito's van den Overleden.
 47. Een dito daerin 32 dito's van den Overleden.
 48. Een ledich constboekje.
 49. Een dito daerin 21 tekeningen van den Overleden, gebonden in een boekje.

- No. 50. 91 tekeningen naer t'leven van SIMON DE V Lieger, in een boekje gebonden.
51. Hondert en drie dito's naert leven van JAN VAN GOYEN in een boekje gebonden.
52. 68 printjes van diverse meesters.
53. Vijftich schetsen van den Overleden in een boekje gebonden.
- 54 en 55. Twee tekenkasjens met papiertjens en schetsjens naert leven.
56. Een gebonden boekje daerin 151 schetsjens van den overleden.
57. Vijfensestich schetsjens van SIMON DE V Lieger.
58. Een gebonden boeckje daerin 78 tekeningen van JAN VAN GOYEN.'
59. Een gebonden boekje met 57 tekeningetjens naert leven, van den Overleden.
60. 61. 62. 63. Vier tekenkassen met 328 tekeningen, sijnde alderhande vaertuygen.
64. Tachtich tekeningen van den Overleden.
65. 87 tekeningen sijnde alderhande beesjens van verscheyde meesters.
66. Hondert en sestich tekeningen van diverse meesters.
67. 97 schetsen van DE V Lieger en anderen.
68. Veertien geschilderde modellen van den Overleden.
69. 76 tekeningen van diverse meesters.
70. 124 schetsen van DE V Lieger.
71. 96 schetsen van idem.
72. 24 tekeningen van den Overleden.
73. 306 schetsen van *de Stom van Campen*.
74. 26 schetsen van DE V Lieger.
75. 48 schetsen en tekeningen van DE V Lieger en WILLEM VAN DE VELDE.
76. Ses en twintich tekeningen mannetjes, van den Overleden.
77. 37 schetsen van diverse meesters.
78. 80 schetsen van DE V Lieger.
79. Een tekenkasje met een model daerin.
80. Een teekenkasge.
81. 53 tekeningen van den Overleden naert leven.
82. 55 schetsen sijnde scheepjens van DE V Lieger.
83. Een kas met de 100 Statuen en noch 2 boekjes van JAN DE BISSCHOP.
84. Een lantcaertboek van de 17 Provintien.
-

Dan volgt het porcelein en verder een zeer ruim voorziene inboedel. Op de kunstkamer staat nog de schildersezels — de kunstzaken zijn hierboven reeds vermeld. Linnen is zeer ruim voorradig.

Van de verwerij is een bijzondere inventarisatie, die ons geen belang kan inboezemen. Slechts nog een kijkje in de kleine bibliotheek. Meestal stichtelijke boeken, verscheidene Nieuwe Testamenten, Martelaarsboek, Cats, Erasmus, Psalmboeken, Thomas à Kempis, enz. VAN MANDER ontbreekt. Na een lijst van uitstaande schulden enz. wordt deze belangrijke Inventaris gesloten en ondertekend door

BENJ. POULLE.

JAN VAN DE CAPPELLE.

STEVEN BENIER.

en A. LOCK', Not^s.

(Wordt vervolgd.)

DE SCHILDERSFAMILIE RAVESTEYN

DOOR

DR. A. BREDIUS en E. W. MOES

„so dat dit geslacht uitgemunt heeft in 't voort-
brengen van beroemde Schildershelden.”

TWEEDE GEDEELTE

De verschillende kunstenaars, die wij in een vorige aflevering van dit tijdschrift behandeld hebben, verwant waren¹⁾ aan de Haagsche schildersfamilie RAVESTEYN, hebben wij niet kunnen ontdekken. Deze heeft tot stamvader

ANTHONIS VAN RAVESTEYN I.

De eerste maal dat deze glasschilder vermeld wordt is 5 Aug. 1593, toen hij „gelaesmaker.... *respective woonende tot Culemborch*” met QUIRYN COENSZ. VAN DER MAES te 's Gravenhage 138 £ kreeg voor het leveren van drie kruisvensters, versierd met het wapen der Generaliteit. Later is hij denkelijk naar den Haag verhuisd, want toen hij in 1602 voor een dergelijk werk 126 £ kreeg, is zijn woonplaats niet aangegeven²⁾. Inmiddels waren twee zijner zoons lid van het Haagsche -St. Lucasgild geworden.

¹⁾ In de kerk te Batenburg in de Betuwe is een grafzerk met de inscriptie „*Hier is begraven Johan Antonis van Ravesteijn 29 Maart 1618*” en een wapen (gedeeld, 1: twee haken kruislings over elkander, 2: zonder wapenfiguur). Niettegenstaande de overeenkomst der voornamen, behoort deze JOHAN ANTHONIS VAN RAVESTEYN tot een andere familie, gelijk blijkt uit zijn familiewapen (*Navorscher*, 1880 p. 607). Het hierboven afgebeelde wapen werd door CORNELIS VAN RAVESTEYN (zie beneden) in 1630 geplaatst in een album amicorum, thans in het bezit van den heer MAURIN graaf NAHUYs te Brussel (*Dietsche Warande* 1889 p. 285).

²⁾ *Zeitschrift für Bildende Kunst* 1882, *Beiblatt* p. 686. Hier wordt hij met zijn zoon ANTHONIE verward. Oud-Holland, 1892.

JAN VAN RAVESTEYN

VAN GOOL¹⁾ zet zijn geboortejaar op 1580, DE JONG²⁾ noemt stellig 1572. Beslissen kunnen wij vooralsnog niet, evenmin of het juist is, dat beiden 's Gravenhage als zijn geboorteplaats opgeven.

Verwonderlijk is het, hoe eertijds met den voornaam van dezen uitstekenden portretschilder omgesprongen is, en dat nog wel door tijdgenoten. In de Iconographie van VAN DYCK komt zijn portret voor met het onderschrift: *Gaspar van Ravesteyn*. Weliswaar is deze fout in latere drukken verbeterd, maar reeds had CORNELIS DE BIE³⁾ ze overgenomen, zoodat ook hij spreekt van „*Eenen Gaspar Ravesteijn Conterfeyter en fray ordonnantie Schilder in den Haghe.*”⁴⁾ Allerszonderlingst is het, dat CONSTANTYN HUYGENS, die hem persoonlijk gekend heeft, spreekt van „*egregius concivis meus Paullus Ravesteinius.*”⁵⁾

HUYGENS maakt ook gewag van zijn verblijf in Italië. Dit bericht wordt echter door geen anderen zegsman bevestigd. Zijn leermeester wordt nergens uitdrukkelijk genoemd. Toch meenen wij te mogen aannemen, dat MICHIEL JANSZ. MIEREVELT zijn eerste schreden op het pad van portretschilderen geleid heeft. Dat hij ten minste in Delft gewoond heeft, voor dat hij zich te s' Gravenhage kwam vestigen, wordt waarschijnlijk gemaakt door het feit, dat hij 23 Oct. 1597 aldaar in twee notariële attestaties als getuige optreedt⁶⁾. Vier maanden later, 17 Febr. 1598, deed hij zijn intrede in het St. Lucasgild der residentie, en reeds spoedig verschaftte hij er zich een gunstigen naam, zoodat KAREL VAN MANDER in 1604 het volgende loffelijke getuigenschrift geeft „*Ick behoefde oock niet verswijgen in den Hage een seer goet Schilder | en Conterfeyter | Ravesteyn gheheeten | die een schoon en goede handelinghe heeft*”⁷⁾.

17 Jan. 1604 vinden we in het Aanteekenboek op het stadhuis zijn voorgenomen huwelijk vermeld „*Jan van Ravesteijn Antonisz. Schilder ende Anna Arents van Berendrecht, jonge dochter (te geven vant stathuijs).*” Uit deze laatste toevoeging blijkt, dat hij niet tot de landskerk behoorde. Hij was dan ook Katholiek⁸⁾, en herhaaldelijk komt hij als getuige voor bij plechtigheden in de Roomsche kerk in de Oude Molstraat. Zoo toen 4 April 1619 AREND, zoontje

1) I p. 16.

2) In zijn uitgave van v. MANDER II p. 215.

3) *Gulden Cabinet* p. 99. DE BIE was trouwens zeer slordig in het vermelden der voornamen. WILLEM VAN AELST, den schilder van „*stilstaende dinghen*” noemt hij PEETER, en CLAES BERCHEM CORNELIS.

4) Een C. V. R. gemerkte Heilige Familie in de coll. VON MOLTKE te Kopenhagen wordt er als een product van dezen CASPER VAN RAVESTEYN vertoond!

5) *Oud-Holland* IX p. 121.

6) Prot. Not. Fr. v. UYTENBROEK te Delft.

7) *Schilderboek* ed. 1618 p. 213 a.

8) Dit zegt ook VAN GOOL (I p. 32).

van MATTHYS LEENAERTSZ. en PETRONELLA VAN RAVESTEYN (denkelijk zijn zuster) gedoopt werd, toen 27 Juni 1640 zijn dochter MARIA met den schilder ADRIAEN HANNEMAN in het huwelijk trad, en toen 3 Juli 1641 WILLEM VAN CULEMBORCH zijn andere dochter AGNES voor het altaar voerde.

Het ging hem blijkbaar goed, want 3 Mei 1608 verklaart MAERTEN ROSA, griffier van den Hoogen Raad van Holland, voor Schepenen, dat hij aan JAN VAN RAVESTEYN schilder voor 44 £ een huis op den hoek van de Papestraet en Molestraet (nu Oude Molstraat) verkocht heeft; 1000 £ betaald hij contant, de rest zou in jaarlijksche perceelen van 350 £ afgelost worden, terwijl hij voor 600 £ hypotheek op het huis opnam. In 1628 was hij verhuisd, want in de verpondingsboeken van dat jaar staat hij aangeteekend als wonende in „*de Molstraet aen de Oostzijde, het vierde huis van de weversplaetse*” waar in hetzelfde jaar nog gewoond had de weduwe van CLAES LAUWERENS RAVESTEYN; boven haar naam staat met een oude hand, niet lang na 1628 geschreven „*Nu Jan van Ravesteyn*”. Nu en dan liet hij deze woning wat opknappen; zoo kreeg hij 31 Oct. 1629 van de stad 30 £ 6 β, omdat hij het rieten dak door een steenen had laten vervangen. Nog in 1646 komt hij in het „*Clapwaeckersboek*” voor als wonende in dit huis, maar in 1654 woonde hij, gelijk blijkt uit het cohier van de 100ste penning, in de Nobelstraat naast zijn schoonzoon HANNEMAN, terwijl zijn zoon CORNELIS ¹⁾ in het ouderlijk huis was blijven wonen. In 1647 bouwde hij „*Int Slop aen de Zuydtsijde van den Dennenwech*” een nieuw huis „*bevonden verhuurt te zijn voor XXVI gulden*” ²⁾.

Bij den cohier van de 50ste penning in 1627 was hij aangeslagen voor f 12 en bij dien van de 100ste penning van 1654 op f 6, zoodat beide keeren zijn kapitaal op f 6000 geschat werd.

In 1617 is een RAVESTEYN deken van het St. Lucasgild ³⁾. Of hij dit is, dan wel zijn broeder ANTHONIE, weten we niet. Later heeft hij er nooit bestuursposten bekleed; wel stond hij in 1631, 1634 en 1637 op de nominatie voor hoofdman ⁴⁾. In 1656 scheidde hij zich met verreweg zijn meeste kunstbroeders af van het St. Lucasgild en werd zodoende een der eerste leden van de confrerie Pictura.

16 Febr. 1636 werden de graven No. 8 en 9 van de rode rei in de Kloosterkerk op zijn naam overgeboekt. Reeds vier jaar later bleek dit graf noodig te

¹⁾ Deze CORNELIS werd 22 Febr. 1630, oud 21 jaar, als jurist in het Album Studiosorum der Leidsche Hoogeschool ingeschreven. In hetzelfde jaar plaatste hij zijn wapen met de zinspreuk „*Mens sua totus homo*” in het album amicorum dat hierboven vermeld is. Later komt hij voor als procureur te 's Gravenhage.

²⁾ *Quohier van alle de nieuwe ofte voor 't meerendeel vernieuwde huysen ende getimmerten bevonden gebout te zijn in 's Gravenhage*”.

³⁾ *Obreen's Archief*, IV, p. 10.

⁴⁾ T. a. p., IV p. 10, 68, 70, 72.

zijn, toen 28 Maart 1640 zijn vrouw er een laatste rustplaats vond. Nog 17 jaar overleefde hij haar. 21 Juni 1657 werd geluid in de Groote Kerk „acht posen over Monsr. Ravesteijn in de Nobelstraat — 26 gulden.” 23 Nov. 1666 werd in hetzelfde graf zijn zoon, de procureur CORNELIS bijgezet, en 11 Juli 1671 zijn beroemde schoonzoon ADRIAEN HANNEMAN. 2 Sept. 1675 werden de beide graven overgeboekt op naam van zijn kleinzoon, den advocaat en procureur JACOB VAN RAVESTEYN ¹⁾.

Als leerjongens worden vermeld, 1612 JAN HAERMENSEN BOERSMAN, AELBERT DIERKSEN en CLEMENT RAM, 1612 en 1613 TOMAS OUWATER, 1623 en 1624 BARENT JANSZ. (LEER), LEENDERT BARTHOUTS, PIETER CRAEN, DIRCK ABRAMZ. en JOOST ODRYE, 1635 PAUWELS WILLEMSZ., 1642 zekere ADAM en zonder vermelding van jaartal DIRCK VERLAER ²⁾. Ook JAN BASSENBOROUGH wordt als zijn leerling genoemd ³⁾. Geen van allen heeft eenige vermaardheid erlangd.

Toen ANTON VAN DYCK een korten tijd in den Haag was, schilderde hij o. a. ook hem, welk portret thans berust bij den hertog van BUCCLEUCH en in v. DYCK's *Iconographie* door PAULUS PONTIUS gegraveerd is.

Vóórdat we overgaan tot een korte bespreking van zijne kunstwerken vermelden we nog, dat 29 April 1833 te Amsterdam op de verkooping van de beroemde verzameling handschriften, nagelaten door JACOBUS KONING, verkocht is een „*Eigenhandig geschrift van Johannes van Ravestein 1629*”, en wel voor f 0.30 (zegge: dertig cents). Waar het gebleven is, mochten we niet te weten komen.

Daar we niet in staat zijn, een ook maar eenigszins volledig overzicht te geven van wat JAN VAN RAVESTEYN geschilderd heeft, bepalen we ons tot het opsommen der voornaamste werken. Veel heeft er toe bijgedragen, de taak, zijn oeuvre samen te stellen, uiterst moeilijk te maken. Vooreerst de schromelijke verwarring van zijn persoon met zijn broeder, zijn neef en overige naamgenoten waar VAN GOOL al in voorgegaan is. Zeer veel is hem toegeschreven, wat hem bij een nader onderzoek weer moest worden ontnomen, zoo in het museum te Brunswijk een groot portretstuk met de portretten van vader, moeder en acht kinderen, en in het museum te Berlijn den vleugel van een triptiek met de portretten van een vader met zijn dochtertje, welke beide werken met bijna volkomen zekerheid aan den Antwerpenaar CORNELIS DE VOS moeten worden toegeschre-

¹⁾ *Alg. Nederl. Familieblad*, II, p. 143 en III, p. 255, waar ook nog van eenige andere kinderen sprake is.

Even voor zijn dood, 8 Juni 1667 wordt hij nog op eigenaardige wijze in een acte vermeld. Zijn broeder WILLEM scheldt iemand uit voor een bok „ende dat hy sooveel kennis hadde als het beeld dat in de gevel van 't huys staat ofte daer de broeder van hem Ravesteijn nae schilderde.”

²⁾ *Obreen's Archief*, IV p. 5, 6, 7, 8, 30, 32.

³⁾ *Kunstkroneijk*, 1867 p. 82.

ven¹⁾. En toen THOMAS DE KEYSER nog niet gewaardeerd werd, en men CORNELIS VAN DER VOORT en NICOLAES ELIAS nog niet dan bij name kende, aan wien zouden onze oudere tijdgenoten dan ook een important portret uit het tweede en derde tiental jaren van de zeventiende eeuw toeschrijven, als ze de zware last, die reeds op MIEREVELT's schouders rustte, niet nog wilden vergrooten? Het was RAVESTEYN voor, RAVESTEYN na, meestal zonder aanduiding welk van de 14 RAVESTEYNEN, maar men meende dan toch steeds den kunstenaar, die, al had hij alleen de Haagsche schutterstukken geschilderd, reeds de kroon der onsterfelijkheid zou hebben verworven, want daaruit blijkt voldoende, dat JAN VAN RAVESTEYN onder onze voortreffelijke zeventiende-eeuwsche portretschilders een der voortreffelijksten is geweest.

Het is eigenaardig dat zijn vroegste ons bekende portretten het jaartal 1611 dragen, terwijl hij reeds in 1604 door VAN MANDER als een degelijk kunstenaar geprezen wordt. Deze portretten behooren bij de 23 portretten van den schilder in het Mauritshuis te 's Gravenhage, die allen weder behooren tot een serie officiersbeeldnissen, waarschijnlijk op last van prins MAURITS voor zijn lusthuis te Honsholredijk geschilderd. Zij dragen verschillende jaartallen, tusschen 1611 en 1624²⁾. Terwijl de gelijktijdige werken van een MIEREVELT en een MOREELSE een meer gladde en ineengewerkte penseelbehandeling verraden, neigt RAVESTEYN's vroege schilderwijze meer over tot die van FRANS HALS in diens vroegste periode. Of RAVESTEYN HALS ooit ontmoet heeft? Wie zal het ons zeggen? Maar vooral het costuum, en wel in het bijzonder dat op zijn vrouwenportretten toont een bijna even breede en forsche, soms sterk geëmpateerde behandeling van het penseel, als we bij FRANS HALS zien. De vleeschkleur is (en dit is karakteristiek voor onzen meester) zeer krachtig, soms al te zeer in het bruinroode overgaand. Vast van teekening en uitmuntend van uitdrukking zijn de koppen op zijn schutter- en regentstukken van 1616 en 1618, die tot het beste behooren, wat hij geschilderd heeft, ja tot het beste, wat onze school op dat oogenblik voortbracht³⁾.

Op het schutterstuk van 1616 zien wij, dicht bij elkander staand, een aantal overlieden van het schuttersgild, die zooeven den Magistraat het gebruikelijke kermisbezoek brachten, en thans de trappen van het stadhuis afgaan. De compositie laat nog te wenschen over, de groepeeringswijze is te veel inééngedrongen, maar des te voortreffelijker zijn de portretten, levendig, sprekend, vol karakter, en zeer warm van koloriet. Het paneel is gemerkt: *Anno 1616 I. Ravesteyn.*

¹⁾ *Kunstchronik* 1883.

²⁾ VOSMAER (REMBRANDT p. 49) noemt een portret van prins MAURITS van 1605 in het museum te Dresden, maar dit portret stelt noch prins MAURITS voor, noch is het een werk van RAVESTEYN.

³⁾ RAVESTEYN's schutter- en regentstukken hangen op de bovenzaal van het Haagsche Gemeentemuseum (no. 177—180). Zie over eenige bijzonderheden den catalogus, en Nederlandsche Kunstbode 1881.

Twee jaar later schilderde hij zijn meesterstuk.

De Haagsche magistraat ontvangt de officieren der schutterij, en de baljuw Jhr. WILLEM VAN OUTSHOORN GEZ. SONNEVELT spreekt ze met den roemer in de hand toe. Hier is eene grootere gemakkelijheid in de compostie waar te nemen. Daarbij is van de kleurrijke kleederdracht der schutters, in tegenstelling met het fijne zwart der burgemeesterskleedij partij getrokken.

„La couleur est profonde, le ton chaud, et tout est modelé dans une pâte abondante. Il y a ici de ces blancs reflétés de bruns, de ces tons bruns et dorés, de cette chair couleur d'ambre, de ces lumières glissantes, que Rembrandt n'aurait pas désavoués.” ¹⁾

Terwijl hij in de compositie op gelijke hoogte blijft, wordt zijn werk na 1630 iets fletser, matter in de kleur. Dit merken we vooral op in het regentenstuk van 1636, de leden van den Haagschen magistraat, bezig over 't verbouwen van den St. Sebastiaansdoelen te spreken. Het groene tafellaken en de bleekgroene wandbekleding geven iets onaangenaams aan het geheel, dat als kunstwerk zeker lager staat dan zijn 18 jaar vroeger geschilderd schutterstuk. De koppen zijn minder warm van kleur, maar blijven toch steeds uitnemende portretten, even als de twee jaar later geschilderde zes officieren van het Witte Vendel der Haagsche Schutterij. Hier valt de compositie bijna geheel weg, daar het slechts zes portretten naast elkander zijn ²⁾.

Door de groote serie portretten in het Mauritshuis en door zijn vier hoofdwerken in het Gemeente-museum is 's Gravenhage de eenige plaats, waar men het bijzondere talent van JAN VAN RAVESTEYN kan bestudeeren. De hem overal toegeschreven werken zullen, daar ze veelal niet gemerkt ³⁾ zijn, aan deze authentieke documenten getoetst moeten worden.

Uit gravures blijkt dat hij FREDERIK HENDRIK, 1628 (HENDR. HONDIUS sc.), ROMBOUT HOGERBEETS (W. J. DELFF sc.), JOANNES UYTENBOGAERT (J. HOUBRACKEN sc.), JOHANNES BUYS (W. J. DELFF sc.) en REYNIER PAUW (J. HOUBRACKEN sc.) geschilderd heeft. Dat van REYNIER PAUW is in het bezit van Jhr. Mr. PAUW VAN WIELDRECHT te 's Gravenhage ⁴⁾.

¹⁾ VOSMAER, REMBRANDT, p. 49.

²⁾ De voorgestelde personen zijn voor hun eigen rekening geschilderd, ieder had dus recht op eene evengroote plaatsruimte.

³⁾ Het hieronder afgebeelde monogram is genomen van het vrouwenportret in het museum te Kassel.

⁴⁾ De zwartekunstprent van JAN STOLKER, het portret van den schilder JAKES DE MOSSCHER door JAN VAN RAVESTEYN, is niets dan een van de vele iconographische knoeierijen die STOLKER op zijn geweten heeft. De fraaie prent is gesneden naar het portret van den zoogenaamden magistraatspersoon van THOMAS DE KEYSER van 1631 in het Mauritshuis te 's Gravenhage. Ondertusschen heeft JAKOB DE JONGH STOLKER's bedriegerij voor zoeten koek opgegeten, en zoo vindt men in zijn uitgave van VAN MANDER van 1764 (dl. II, p. 205) een ets van LADMIRAAL naar deze prent als het portret van DE MOSSCHER.

Blijkens een inventaris van 1642 heeft hij ook het portret van MARTIN SNOUCKAERT VAN SCHAUBURG, heer van Dornstadt, geschilderd.

R: f:

ANTHONIE VAN RAVESTEYN II.

Ter zelfder tijd dat zijn oudere broeder JAN zijn intrede in het St. Lucasgild te 's Gravenhage deed, werd ANTHONIE er als leerjongen ingeschreven¹⁾, Eerst 14 Oct. 1614 treffen we hem als lid aan²⁾. Bij wien hij geleerd heeft, weten we niet, wel dat in 1619 ADRIAEN HANNEMAN zijn leerknecht is, die bij hem waarschijnlijk zijn nichtje MARIA heeft leeren kennen. Verder worden nog als zijn leerlingen aangevoerd, in 1622 JAN MERTESSEN VAN WYCK, in 1625 JACOB VAN DER BEKE en PAULUS CORNELISZ., in 1649 JAN POUS VOET (?) en in 1654 JAN VAN WITSENHUYSEN, allen onbekende grootheden³⁾.

De heffing van de 500ste penning in 1627 doet ons weten dat hij te samen met DIRCK DE GRAEFF woonde aan de Oostzijde van de Nieuwstraat, en *f* 6 moest betalen, zoodat zijn vermogen op *f* 3000 geschat werd, dit is op de helft van het kapitaal van zijn broër. Maar bij de heffing van 1654 moest hij in de 1000ste penning *f* 10 storten, zoodat zijn kapitaal toen op *f* 10,000 geschat werd, dit is meer dan van zijn broër.

Van 1629 tot 1632 was hij deken van het St. Lucasgild en in 1635 stond hij op de nominatie voor hoofdman⁴⁾, maar ook hij scheidde zich in 1656 van de kladschilders af.

Met dat al zijn we nog niet te weten gekomen, wat hij eigenlijk schilderde, en ook het stukje dat hij 12 Febr. 1662 ter kamer brengt „een Peeckel Harinck, een kan en ander bijwerck gestelt op *f* 50”⁵⁾ brengt ons niet verder, want er staat niet bij dat hij het zelf geschilderd heeft.

Inmiddels had hij een hoogen leeftijd bereikt. Van 5 Sept. 1668 vinden we zijn testament, waarin van zijn hoogen ouderdom gesproken wordt. Hij was

¹⁾ Obreen's Archief, III p. 271.

²⁾ T. a. p. IV p. 3.

³⁾ T. a. p. IV p. 7, 8, 10 en 319. Wel staat hier als leermeester slechts aangeduid „Ravesteyn de Oude”, maar we hebben redenen, om aan te nemen, dat JAN toen geen leerlingen meer had, en dat ANTHONIE als „de Oude” staat geboekt, kan zijn om hem te onderscheiden van zijn zoon ARNOLD.

⁴⁾ T. a. p. V. p. 68 en 71.

⁵⁾ T. a. p. IV p. 132.

dan ook omstreeks 87 jaar oud, en reeds 31 Jan. 1669 werd er 2 poosen geluid voor zijn uitvaart. Hij werd begraven in het graf dat hij reeds 16 Febr. 1636 gekocht had, en dat in 1674 overgeboekt werd op zijn zoon ARNOLD ¹⁾).

Onder de vroeger aan JAN toegeschreven portretten bevinden zich een paar, die een naamteekening dragen, aanmerkelijk van diens monogram verschillende. Wij wijzen bv. op het portret van LAMORAAL VAN LYMMINGHEN VAN DEN BERGE ²⁾ van 1623 in het museum te Gotha, gem:

An^o. 1623.. Aet: 77
ARavesteyn. F.

en het portret van een STALPAERT VAN DER WIELE, aet. 19 in het museum te Kopenhagen, gem

An^o 1627
AR. F.

In het museum te Brunswijk hangt op naam van MIEREVELT een mans- en een meisjesportret met hetzelfde wapen, dus ook van de familie STALPAERT VAN DER WIELE. Het mansportret is ook van 1627 en heeft de inscriptie *natus* 23 Febr. 1608 ob. 18 Oct. 1628, het meisjesportret is van 1629, aet. 14 (?) ³⁾

Ook in de Pinakothek te München is een drietal portretten, een mans- en een vrouwenportret, gem: *I. A. v. Ravesteyn. F.* en een mansportret, 1622 aet. 43, gem: *I. A. v. R. P^t.*, dat, ofschoon het aanmerkelijk beter is, en aan het

¹⁾ *Alg. Nederl. Familieblad*, III p. 226.

²⁾ Dr. C. HOFSTEDE DE GROOT merkt ons op, dat het wapen op dit portret geheel gelijk is aan dat op het straks te noemen portret te Brunswijk. Het zou dan geen LYMMINGHEN VAN DEN BERGE maar een STALPAERT VAN DER WIELE voorstellen.

³⁾ Dr. C. HOFSTEDE DE GROOT, aan wien wij deze mededeeling te danken hebben, herkende in de harde en drooge schilderwijze dezelfde hand, die het portret te Gotha geschilderd heeft.

werk van JAN doet denken, ten minste een van ons ook aan ANTHONIE meent te moeten toedeelen ¹⁾. Want vergelijken we deze naamteekeningen met die van JAN, dan ligt het vermoeden voor de hand, dat juist in de A als beginletter de onderscheiding gezocht moet worden. Toch zou men ook uit die *I. A. JAN ANTHONISZ* kunnen lezen.

ARNOLD VAN RAVESTEYN.

VAN GOOL ²⁾ noemt ARNOLD den zoon van JAN, edoch verkeerdelijk, want ANTHONIE was de vader van onzen held. Aan het door VAN GOOL opgegeven geboortejaar 1615 hebben we echter nog geen reden te twifelen. Zijn meester is nergens vermeld, maar dat hij zich onder de oogen van zijn vader gevormd heeft, is meer dan waarschijnlijk, zoo niet zijn beroemde oom hem onderwezen heeft, wat misschien VAN GOOL's verwarring zou kunnen verklaren.

Het eerst komt hij in 1646 voor, in een acte, gepasseerd voor den notaris SCHIEVEN te Delft, als: „*d'eersame Arent van Ravesteijn, Meester Schilder in den Hage*”. 13 Dec. van hetzelfde jaar wordt hij van schuttersdiensten ontslagen, en drie jaar later vinden wij hem onder de leden van het Haagsche St. Lucasgild, waarvan hij zich in 1656, even als zijn vader en zijn oom afscheidde. Aanstonds kwam hij te staan op de nominatie voor hoofdman van de nieuwe Confrerie, zonder dit echter te worden. Dit gebeurde eerst in 1659, en hij bleef het tot 1661, toen hij deken werd. Na dit ambt tot 1663 bekleed te hebben, was hij van 1667 tot 1669 en van 1680 tot 1682 weer hoofdman ³⁾.

1 Oct. 1657 brengt hij ter Kamer „*een mans troonieken met een mutsken à l'Italiano geestimeert f 30* ⁴⁾”, en 19 Oct. daaropvolgende „*een Tronie representerende een Jaeger*” getaxeerd op *f 20*. Deze tronie vond klaarblijkelijk geen liefhebbers, want 12 Febr. 1662 liet hij ze weghalen en vervangen door „*een Maria Beelt met haar kinderen*” gesteld op *f 60* ⁵⁾. Over de verdiensten van deze stukken kunnen we niet oordeelen, maar het pleit niet voor de compositie van het laatste stuk, dat de opstellers van den inventaris van den inboedel van PICTURA er slechts „*Een vrouw met een Kindje op haar schoot door Arnoldus van Ravesteyn 1662*” in zagen ⁶⁾.

¹⁾ Bij deze drie portretten te München verschillen wij onderling van meening. Dr. A. BREDIUS en met hem Dr. C. HOFSTEDE DE GROOT schrijf ze zonder eenigen twijfel aan JAN toe, in zijn overtuiging versterkt door de punt, die duidelijk boven de eerste letter van de handteekening te onderscheiden is, en dan de J. zou moeten aanduiden, maar E. W. MOES ziet zoo veel overeenkomst met de naamteekening op het portret te Gotha (ook in de overige letters), dat hij bij ANTHONIE blijft.

²⁾ V. GOOL, I p. 31.

³⁾ *Obreen's Archief* III 158.

⁴⁾ t. a. p. IV 127.

⁵⁾ t. a. p. IV p. 126, 132.

⁶⁾ t. a. p. IV p. 211.

Oud-Holland, 1892.

Dat hij in zijn tijd gezien was, en zijn werk op prijs werd gesteld, behoeven we niet alleen op VAN GOOL's gezag aan te nemen, immers uit de Ordonantieboeken van prins WILLEM II blijkt, dat hij f 500 ontving voor een „*stuck schildery, zijnde het subject van Diana en Calisto*”. ¹⁾

Ook JACOB WESTERBAEN bediende zich van zijn penseel, toen hij een afbeelding van zijn buitenplaats Ockenburgh wilde hebben. In diens gedichten vinden we dan ook „*Op de teyckeningh van Ockenburgh gemaect door Mr. Arent Ravesteyn*”. ²⁾

*Het was een Arents pen, eens Ravesteyns pinceel,
(Niet daer hy mee bemaelt den doeck of het paneel)
Maer met gesmolten swert van Indiaenschen Int
Bracht op een wit papier de schets van dese Print.*

ADRIAEN MATHAM bracht deze teekening in plaat, terwijl bij een volgenden druk SAVRY de plaatsnijder was.

Dat hij rijk met geldelijke middelen gezegend was, vertelt reeds VAN GOOL, en het huis, waar hij 1664 in woonde en bleef wonen „*in de Laech Nieuw-straedt (O. Z.)*” pleit hier niet tegen; het had een frontbreedte van 37 voet. Zoo nu en dan verrastte hij de Confrerie met een cadeautje. 10 Dec. 1661 gaf hij „*een coopere candelael met 2 coopere Hanck-blaeckers, mitsgaeters twee bancken en een tafel*” ³⁾, nadat hij 2 Aug. 1659 reeds „*twee ijsere Snuijters*” ⁴⁾ vereerd had. Van meer gewicht was zijn besluit van 30 Jan 1662, toen hij zich verbond, f 50 aan de broederschap te zullen legateeren ⁵⁾. Dat hij een goed diner niet versmaadde, ja dat daar de zichtbare sporen zelfs van in zijn gestalte te zien waren, verhaalt VAN GOOL met een toepasselijke anecdote, en wat stelt hij als deken 18 Nov. 1661 voor? „*Ofte men niet behoorden alle die geene die een Ducaton jaerlyckx ten dienste van de Confrerije hadde beloofd en schriftelijcke haer handen daertoe gegeven tot een vroolijcke maelyt behoorden te noodigen, opdat sij in het toecomende niet moesten in gebreke blijven. Is volkomen toegestemt, doch noch wat wtgesteld tot het nieuwe jaer*”. ⁶⁾

Als zijn leerlingen komen voor, in 1661 SAMUEL CABELIAEUW en WILLEM FREDERICKZ. VAN ROYEN, in 1664 DANIEL HARINCK en in 1669 JOP HOUTTUYN, JOHANNES DOBBE en WILLEM WYSSING ⁷⁾. Van dezen zijn WILLEM FRE-

¹⁾ *Kunstkrönyk* 1866 p. 86.

²⁾ WESTERBAEN, *Gedichten* (ed. 1672) I p. 39, 40.

³⁾ *Obreen's Archief*, IV p. 120.

⁴⁾ t. a. p. IV p. 121.

⁵⁾ t. a. p. IV p. 98.

⁶⁾ t. a. p. IV p. 81.

⁷⁾ t. a. p. V p. 146—148.

DERICKSZ. VAN ROYEN, DANIEL HARINCK en WILLEM WYSSING ons door hun werken bekend.

Met de familie NETSCHER was hij bevriend, en in 1687 was hij voor de weduwe van GASPARD NETSCHER getuige. ¹⁾

Niet in 1676, zooals VAN GOOL zegt, maar eerst in 1690 stierf hij. 7 Oct. van dat jaar werd er in de Grootte Kerk 4 poosen voor hem geluid, terwijl hij in het graf in de Kloosterkerk werd bijgezet, waar ook zijn vader lag, en dat 17 Sept. 1674 op zijn naam was overgeboekt.

Wat nu zijn werk aangaat, veel weten we er niet van, zijn voor den prins geleverd stuk schijnt verloren te zijn, en de teekening van Ockenburgh is ons slechts in de gravure van anderen bewaard. Vroeger werden hem wel eens de A. v. RAVESTEYN en A. v. R. gemerkte portretten te München, Gotha en Kopenhagen toegeschreven, maar zooals we boven aangetoond hebben, zijn zijn aanspraken hier verdwenen. Maar bij den kunsthandelaar STEPHEN RICHARDS te Londen bevindt zich een levensgroot mansportret (kniestuk), blijkens het adres op een brief, voorstellende Mr. CORNELIS BOSCH, Advocaat bij den Hove van Justitie te 's Gravenhage. Het is gemerkt:

Ravesteijn F 1660

De schilderwijze wijkt geheel af van de ruim dertig jaar oudere portretten van ANTHONIE, en doet duidelijk zien, dat we het midden der zeventiende eeuw reeds overschreden zijn ²⁾. Daar het onwaarschijnlijk is, dat de toen ongeveer 80jarige ANTHONIE de schilder van dit portret is, schrijven we het aan zijn zoon ARNOLD toe. Ook twee teekeningen in zwart krijt, de portretten van CORNELIS VAN BEUN en SOPHIA VAN HENSBBECK van 1674, gemerkt A. v. R. (ineen) bij de dames HEERKENS te Zwolle kunnen tot zijn werk behooren. Maar eer legt hij er niet meê in, want het zijn uiterst zwakke kunstproducten.

De „*Vaendrager van het Blaauwe Vaendel, in alle deelen overkünstig behandelt*” waar VAN GOOL van spreekt ³⁾ is buiten allen twijfel een studie voor het schutterstuk van zijn oom, wat ten overvloede nog aangewezen wordt door de geschiedenis van het stuk ⁴⁾, want het werd gevonden onder de schilderijen, nagelaten door den procureur RAVESTEYN, die „*omtrent dertig jaren geleden*” (dit

1) *Oud-Holland*, V p. 266.

2) Vriendelijke mededeeling van Dr. C. HOFSTEDE DE GROOT.

3) VAN GOOL, I p. 32.

4) Het werd gekocht door den prins van Hessen-Philippsthal voor zijn huis aan den Scheveningschen weg.

is omstreeks 1720) stierf, en de procureur JACOB VAN RAVESTEYN was een kleinzoon van JAN.

Dat het geslacht met dien procureur uitgestorven is, wat VAN GOOL beweert ¹⁾, zal wel waar zijn, ten minste de graven zoowel van hem als van ARNOLD werden op andere namen overgeboekt, en de thans nog bloeiende families van denzelfden naam hebben met de Haagsche schilders niets te maken.

FRAGMENT VAN EEN GESLACHTSLIJST VAN DE HAAGSCHE
SCHILDERSFAMILIE RAVESTEYN.

ANTHONIE VAN RAVESTEYN

komt nog voor 1602.

<p>JAN v. R. 1572 (?)—1657 × 1604 ANNA ARENTSDR. VAN BERENDRECHT —1640.</p>		<p>ANTHONIE v. R. ca. 1581—1669 × BAERTJE v. D. GRAEFF.</p>		<p>?</p>
<p>CORNELIS v. R. 1609—1666 Procureur te 's Gravenhage ×</p>		<p>MARIA v. R. × 1640 ADR. HANNEMAN —1671.</p>	<p>AGNES v. R. × 1641 WILLEM VAN CULEMBORCH.</p>	<p>WILLEM v. R. PETRONELLA v. R. × MATTHYS LENAERTSZ.</p>
<p>..... JACOB v. R. 1643—ca. 1720 Advocaat en procureur te 's Gravenhage ×</p>		<p>JAN v. R.</p>		<p>ARNOLD v. R. 1615 (?)—1690</p>
<p>1. .... 2. (1683) ALIDA HOOCHBRUGH.</p>				

¹⁾ VAN GOOL, I p. 32.

EEN AMSTERDAMSCH HEILIGENKALENDER

VAN DE 16DE EEUW.

DOOR

PROF. DR. H. C. ROGGE.

ET Calendarium, dat hieronder wordt medegedeeld, is gedrukt op een strook papier van 31 Ned. dm lengte en ongeveer 12 breedte, met roode en zwarte inkt en gothische letters. De woorden, die rood zijn gedrukt, zijn hier met een cursief-letter gezet. Deze kalender, misschien door een kloosterbroeder gemaakt, zal hebben moeten dienen, om geestelijken en leeken de dagen der heiligen van elke maand in het geheugen te prenten. Voor de leeken waren de 1ste en 3de regels van elke maand bestemd, die de namen der heiligen of de titels der feestdagen in het Nederlandsch vermelden. De 2de en 4de regels behelzen de opgave van dezelfde namen en titels, hier en daar nog met enkele vermeerderd, in een Latijn, dat wel voor niemand leesbaar zal zijn. In navolging van de metrische martyrologiën der middeleeuwen, heeft de maker van dit Calendarium zijn best gedaan om Latijnsche versregels te maken van woorden en fragmenten van woorden. Hij, die deze lettergrepen, waarvan de beteekenis hem natuurlijk verklaard was, van buiten had geleerd — en daartoe was de kalender volgens het opschrift bestemd — wist precies welke kerkelijke feestdagen er in iedere maand van het jaar voorkwamen. Dit Calendarium moge in ons oog een meesterstuk zijn van onverstand en kinderachtigheid, aan weinig ontwikkelden heeft het in dien tijd zeker goede diensten bewezen.

Het zou mij niet volkomen gelukt zijn om het stuk leesbaar te maken, door het ontbrekende tusschen [ ] in te vullen, indien ik, dank zij de vriendelijke tusschenkomst van Pater VAN SCHYNDEL van de Krijtberg alhier, niet ware voorgelicht door Pater W. J. VAN HOOFF te Maastricht. In elk brevier, dat hier te lande in de 15de eeuw geschreven, en in het martyrologium, dat in deze streken gebruikt werd, komen dezelfde namen voor. Ook het martyrologium, dat in vol. 6 van de Acta SS. Junii voorkomt, en door het geheele Westen was aangenomen, gaf mij den sleutel aan de hand, om deze raadselachtige lettergrepen te verklaren. Enkele moeilijkheden bleven er echter over. De lettergreep *le* kon of tot *Leonis* (Juni) of tot *Lebwinus* (Juni of Nov.) aangevuld worden, maar in den 2^{den} regel van Nov. wist ik er geen weg mee. *Galle* (Oct.) is als een vocativus beschouwd (het is meestal niet duidelijk in welken casus de namen moeten staan), doch het zou ook kunnen zijn, zooals Pater VAN HOOFF gist, dat dit *le* soms niets anders is dan het ouderwetsche *lij*, hetwelk de scholastici wel zetten, waar wij het Grieksche *τὸ* vóór een Latijnsch woord plaatsen. Misschien is er dus in Juni geen Leo bedoeld, hoewel er op dien dag een gevierd wordt, en zal voor Galle moeten gelezen worden: Gallus (of Galli) le Lucas. Eindelijk wil ik nog doen opmerken dat *Clisio* (Jan.) Circumcisio beteekent, dat door *Crux* in Mei de Inventio crucis wordt aangeduid en door *Crux* in September de Exaltatio crucis.

CLAES PAETS is blijkbaar niet de drukker van dit stuk. Wij kennen hem als de uitgever van de Souterliedekens in 1613. Hij woonde toen in de Warmoesstraat in het Vergulde A. B. C. Waarschijnlijk had hij al jaren lang het boekhandelaarsvak aldaar uitgeoefend; het is althans niet te onderstellen, dat deze Kalender door hem zal zijn uitgegeven, nadat Amsterdam geus was geworden. Bij het weinige, dat ons tot dusverre bekend is van de Amsterdamsche drukkers en uitgevers in de 16de eeuw, is dit kleine document ook in dit opzicht niet zonder waarde.

CALENDARIUM SILLABATIM

EDISCENDUM.

Januarius heeft XXXj daghen.

Jaers dach Derthien dach Pontiaen.

C[isio] [Sebast]ianus Epi[phanus] si bi ben di cat oe[tava] Ponti[anus] mar[cellus] An[tonius]
Sebast. *Agniet Pauwels bekeeringhe* |
Prisca Fa[bianus] Ag[nes] vincenti Pau[li] po[lijcarpi] nobile lumen.

Februarius heeft XXVij daghen.

Onser vrou *Lichtmis* | Aechte | Appollonia Valentijn.
Bri[gida] Pur[ificatio] B. M. V.] Blas[i]us Agat[ha] febru[arii] Ap[olonia] scholastica Valent[inus].
Peter ad cathe Mattijs.
Juli[anus] conjunge tunc Petrum Mathiam inde.

Martius heeft XXXj daghen.

Gregorius.
Mey oft Lenten

Martius officio decoratur Gregoriano
Gheertruyt. Bonedictus *Marien bootschap.*
Geertruyt alba Bene[dictus] iuncta Maria genetrice.

April heeft XXX daghen.

Ambrosius Tiburtius
April in Ambrosij festis ouat atque Tiburti |
Joris Marcus
Et valer[iani] sanctique Geor[gii] Martique vitalis.

Mayus heeft XXXj daghen.

Philips en Jacob Cruysvindin. Jan in de olie *Pancaes Seruaes.*
Philip[pu]s Crux et Go[r]d[ianus] Jo[annes] an [te portam] laiijn[am] epi[machus] Pan[cratius] Ser[vatius] et soph[ia]
Vrbanus Peternel
Mayus in hac serie tenet Vrbanum simul et Pe[troni]llam

Junius heeft XXX daghen.

Marcelyn Bonifae Barnabas Odolph.
Die Marcelli[ni] et Petri Boni[facii] datum primi Bar[nabae] Odolphi *Somer.*
Vitus *Jan Bap. Lebuijn Peter Paulus*
Vitique mar[tyris] protho[a]s[i]i al[bani] sancti Jo[hann's] Baptistae Le[buini] io[annis] Evangelistae dor[mitio] le[onis] Pe[tri] pau[li].

Julius heeft XXXj daghen.

Maria visenta. Martijn verheven Margriet | Verschey der Apost.
Jul[ius] Visi[tationem] B. M. V.] Trans[lationem] S. Martini Turon. Ep.] habet kili[anum] septem] fra[tres] bene[dictum] Margar. Apostel[orum] divisionem]
Maria Magda. Jacob.
Arnulphus prax[edes] [Maria] Mag[dalena] ap[ollinaris] cris[tina] Jacobique fel[icis] Abdon.

Augustus heeft XXXj daghen.

Peeter ad vincula. Laurens Ipolitus.
Pe[tri] vincula] stef[ani] protho [martyris] inventio] sixto[us] ci[riacus] ro[manus] Lau[rentius] tybur[tius] Ipol[ytus].
Maria H. melvaert. Bartholomeus Jans onthoofdi'g
[As] Sumptio [B. M. V.] [A]gapi[tus] Thimo[theus] Bartholo[meus] Ruf[ina] [De] Col[latio] S. Jo. Bapt.] [Ad] auctus.

September heeft XXX daghen.

Gielis	<i>Marien gheboorte</i>	<i>Cruys verheven.</i>
Egidium sep[tember] habet Nat[ivitas] gorgon[i] protique Crux nic[omedis]		<i>Herfst.</i>
Lambert	<i>Matheus Mauricius</i>	<i>Michiel</i>
Eu[femia] Lambertique Mat[theus] Mauricius et Dami[anus] michiel.		

October heeft XXXj daghen.

<i>Remigius en Baef</i>	Dionys Victor Calixtus.
Remi[gii] sub octobri marcus Di[onysius] Vic[tor] an quoque Calix[tus]	
Lucas Xj.M. Maeghden	<i>Simon ende Juda</i>
Galle Lucas et Vnde[cim mille virginum] seue[rinus] Crispini[anus] Simonis quin[tini]	

November heeft XXX daghen.

<i>Alle heylighen</i>	<i>Wilboort</i>	<i>Martijn Lebuyn</i>
Om[nium sanctorum] ne november le Wel[librordus] quatuor [coronatorum] Mar[tini] Le[buini] brictijque.		
Elizabeth	<i>Cecilia</i>	<i>Katharina</i>
Post h[a]ec Elisa[beth] Ce[cilia] cle[mens] cris[ogonus] Katherina sat[urninus] An[dreas]		<i>Andries</i>

December heeft XXXj daghen.

	Barbar Nicolaes Maria ontfanghen.	
December Barba[ra] Nico[laus] Concep[tio] et alma Lucia.		<i>Winter.</i>
	Thomas Kersdach Steven Jan Kinderdach.	
Sanctus ab inde Thomas modo Nat[ivitas] Steff[anus] Jo[annes] pu[eri innocentes] thome sil[vester].		

Gedrukt tot Amsterdam voor Claes Jacobsz. Paets.

IETS OVER DEN SCHILDER JACOB MARRELL

MEDEGEDEELD DOOR

A. C. DE KRUYFF.

INVENTARIS ¹⁾ ofte boedelcedulle doen maken bij Sr. JACOB MARRELL, schilder, weduwnaer, boedelhouder van za: CATHARINA ELIOTS van den staet des boedels, sulx die geweest is op date van desself overlijden, gevallen XXVI^{en} Oct. 1649.

CAPITULE VAN SCHILDERIJEN.

Een schilderije van blommen en fruyten	8
Een schilderije met een pompoen	8
Een stuck met aprikosen	6
Een groten romer.	8
Een blomcransgen.	6
Twee stuckgens van waterverff	6
Een grootboek van waterverff van SCHAPELIER gekocht.	
Een tronie copie van POELNBORCH	5
Een Jones vergaet van STEENWIJCK	3
Een witte cacatoe	16
Een copie van DE HEEM	10
D'vette ende magere keucken.	17

Nota.
noch schul:
gebleven.

¹⁾ Uit dezen inventaris is alleen vermeld, wat op de schilderkunst betrekking heeft.
Oud-Holland, 1892.

Vijff gedootverffde penelen	15
Een patroon met Indiaensche ravens	12
Een pauw.	8
Een stuck van QUAST	17
Vier geborduyrde stuckgens	20
Eenige patronen	30
Een cleyn stuckxgen van testebloemen	4

VAN VERFFEN ENDE ANDERE GEREETSCHAP TOT DE
SCHILDERSKONST BEHOORENDE.

Sestien pont smalt.	4 — 6
Vier ende een halff pont duytsche asch met noch eenige doosgens	30
Eenige dosen met mastichot	12
Eenige doosen met schone lack	12
Noch een doosgen met lack	6
Twee sacken met fijne smalt	5
Noch een halff pont asch	5
Met POELEMURCH gecocht voor 17 guld. aen ultermarine .	17
Noch een doosgen met ultermarine	12
Noch een sackgen sijnde een 'f onsch ultermarine.	10
Noch seven dosen met scheytgeel met lack cost te samen. .	18
Noch twee grauwe papieren met schytgeel	3 — 12 —
Twee pont copere plaeten en drie lijstgens	6 —
Een porviersteen met een looper	5
Seven gedootverffde peneelen	6
Elff gepluemeerde penelen	
Drie gepluymeerde doecken.	6
Een gedootverffden doeck met druyven	30
Acht tulpen laden.	
Drie met horentgens en rarieteyten.	
Eenige prenten	36

VERKOCHTE SCHILDERIJEN.

Een bloemglascop	4 — 8
Een copye van DUYCK	2 — 10
Twee wyntertgens	2 — 20
Een kersnachgen	2 — 10
Een lantschapgen	2 — 14
Een copie naer RUBBENS	4 —

Een ruytschilderijche.	2 — 10 —
Fruytgens naer THILLMAN.	3 — 6
Een kat	1 — 6
Een copie naer STOOP	3 — 9
Een lantschap	7 — 10
Een witte koe	16 —
Boeren van de Besem.	3 — 9
Een copie naer MEULENAER	20 — 10
Een blomglas	10 — 10
Twee koeyen van KUYCK	7 — 10
Diogenes	14 — 10
Een banquetjen.	6 —
Copie naer BROUWER.	6 — 10
Barsebee	12 —
Twee contrefeytsels	18 — 15
Een horenblaser.	7 — 10
Een copie naer CUYLEMBORCH	4 — 16
Een blompotgen	14 —
Een lantschap	4 — 16
Een blomcrans	4 — 10
Een Susanna.	5 —
Een peert.	2 —
t Water van Sylla	16 — 5
Een blommechen met een fruytgen	14 — 5
Een kat	1 — 7
Een Davidt	2 — 5
Een scheeps capitein	2 — 12
Een boer	2 —
Een tempeltgen.	1 — 18
De vrede	2 —
Een blompotgen	4 — 14
Een geteyckent peert.	— 15
Twee troignes	7 — 10
Een tempeltgen.	2 — 14
Een copie.	4 —
Een hangend roosge	11 — 10
Een blompot	13 — 5
Een copie naer TENIERS	26 —

't Water van Sylle van DROOCHSLOOTH	25
Eenen romer.	16 — 5
Een Narcissus	7 — 15
Een vrouw	8 — 5
Een grotgen.	3 — 3
Een bancquetjen van HEDA	15 — 10
Een troignie van MOREELSS	20 — 5
Een zee van ADAM WILLAERTS.	39 —
Een fruytagie	13 — 5
Een copie naer TIENIERS	17 —
Een romer	5 —
Een troignie VAN DEN HEUVEL	3 — 6
Drie leggende bloemen.	8 — 10
Een roosgen.	3 — 15
Een gebraden hoen	— 10
Prins HENRICK	— 11
Een blompotgen	6 — 10
Een blommant	28 —
Een groten blompot	9 — 15
Een fluytert	3 — 12
d'Vier Evangalisten	4 — 5
Een troingnie van Simon Petri	7 —
Een blompotgen	14 — 5
Een lantschap van BEMMEL	26 — 10
Een lantschap	1 — 12
Een geschilderden haes van MAREEL	35 — 10
Een kreeft van MOREL	92 —
Een lantschap van BEMMEL	27 — 10
Twee testelbloemen	5 — 10
Twee stucken van HERCULES SEGERS.	— 16
Een geschilderden scherm	3 — 6
Een kacatoe	10 — 10
Een batalie	10 —
Een gedootverft peert	3 — 3
Een stuckxken van MARELL	.....
Een stuck van MAETSIUS	20 —

EEN BRIEF VAN ROMEYN DE HOOGHE

MEDEGEDEELD DOOR

DR. S. G. DE VRIES.

EDEREEN kent ROMEYN DE HOOGHE, en heeft van dien beroemden kunstenaar prenten gezien, welke zoo menig boekwerk tot blijvend sieraad zijn. Ontzaggelijk groot is het aantal der van hem bekende prenten: op de verkooping van MARIETTE te Parijs waren er tusschen de drie- en vierhonderd, en men beweert, dat dit op verre na niet de helft zoude zijn van hetgeen hij geleverd heeft. Te allen tijde is zijn talent op hoogen prijs gesteld, zoodat het werkelijk te verwonderen is, dat omtrent zijn leven betrekkelijk zoo weinig bijzonderheden tot ons gekomen zijn. Met het oog daarop wil ik hier een brief van hem mededeelen, dien ik onlangs vond in de verzameling PAPENBROECK No. 15 der Leidsche Universiteitsbibliotheek, en die eene kleine, maar niet onaardige bijdrage tot 's mans geschiedenis vormt.

De brief is gericht aan de bekende Utrechtsche uitgevers FRANÇOIS HALMA en WILLEM VAN DE WATER, en diende als geleide voor twee door ROMEYN DE HOOGHE gegraveerde platen voor het Heldendicht *Wilhem de Derde* door L. ROTGANS. Het eerste deel van dit Heldendicht zag reeds in 1698 het licht, met platen van VAN DER GOUWEN en BAPTIST, maar voor het tweede deel, dat in 1700 verscheen, wendden zich de uitgevers tot DE HOOGHE, die aanvankelijk twee platen leverde, waarvan de een, blijkens eene noot aan de keerzijde van den brief, de tweede was in de uitgave, tegenover blz. 84, voorstellende „het triomfeerende

paerd van den Koning." Het schijnt, dat deze twee platen in den smaak vielen, niet alleen van den kunstenaar, maar ook van den dichter en de uitgevers; immers in dat tweede deel van het Heldendicht vinden wij niet twee, maar vier platen van R. D. H., alle voorzien van het onderschrift, zooals hij dat in zijn brief opgeeft.

Belangrijk is in dezen brief de berekening van de kosten dier platen: wij zien echter zoowel uit den matigen prijs, als uit de zonderlinge optelling, dat R. D. H. in dubbelen zin niet bijster goed „wist te rekenen”.

De brief is geschreven uit *Haarlem*, waar R. D. H. dus in 1698 nog verblijf hield. Bekend was, dat hij van 1687 tot 1688 aldaar commissaris was van de kleine bank van justitie.

Mijne Heeren van Halma en van de Water

Met de schipper send ik tgeen met de boø niet wel gaen, het packet waer in UEd gerequireerde twee platen met hare drucken en Vytleggingen: Ick twijfel niet of UEd^{en}: sult nevens den Heer ROTGANS (aen wien mijn dienst præsenteer) niet onvoldaen sijn, van 't concept of de uytvoering; Ik derv gelooven dat ik niet beter, sachter, nog bedenkelijker heb gemaakt: Ik heb mijne Heeren niets ontrent de prijs gedebatteert, ben ik meer met de eer van wel te doen als het geld gekitteld. Onder behoort te staen:

R. de Hooghe. J. V. D. et M: Brit. R: Com: inv: del: fecit.

Dan dient de lettersnijder die ik te Haerlem niet en heb boven en aen een sijde het koper om over al behalven onder gelijk te sijn: af te vijlen:

Die Cataloge: van de H^r VAN DE WATER leggen noch tot dien H^{rs} ordre. sonder dat weet wat daer mede te beginnen:

UE. sal mij met de schipper het geld wel senden zijnde:

1 Tytul a 40	40
1 Tytul a 40	40
Koper en slijpen van bijden. . . .	2 — 4

82 — 8 (*sic*)

So ik UE yets mach erinneren, so versoeck dat mij van de werken van den H^r ROTGANS bijzonder dit een Exemplair (quod ad minimum styli est) mag toekomen: blijvende

Mijne Heeren

UEd: verplichte Dienaer
ROMEYN DE HOOGHE.
den 17 Dec. 1698.
Haerlem.

Bij deze gelegenheid zij nog vermeld, dat behalve het in het „Archief” van den heer OBREEN, voornamelijk I, 151 en IV, 108 medegedeelde, nl. R. D. H.’s eigenhandige inschrijving als lid der Haagsche „Schilders-Confrerye” en eene door den Thesaurier van Rotterdam aan hem betaalde rekening, men nog eene geheel eigenhandig geschreven quittance van R. D. H. gefacsimileerd kan vinden (uit de verzameling B. FILLON) in CHARAVAY’s „Supplément à l’Isographie des hommes célèbres”, 10e livr. 1880. Daar dit werk in ons land vrij zeldzaam is, moge de tekst hier eene plaats vinden:

De Deecken en Vinders van het verwers gilde hebben betaelt aen
t Arme Kinder huys de somme van seventig gulden bij haer ontfangen
voor t huys alhier.

Anno 1702.

ROMEYN DE HOOGHE.

R A P I A M U S.

Contract met den Graveur COENRAET DEKKER over de groote kaart van Delft.¹⁾

MEDEGEDEELD DOOR

DR. A. BREDIUS.

Heden den 21 February 1676 sijn voor mij verschenen Sr. JOANNES RAMMAZEIJN, Boekdrucker in 's Gravenhage ter eenre, en Sr. KOENRAET DECKER, Mr. plaetsnijder (alhier), ter andere zijde, en verclaerden overeengekomen te sijn als volght: namentlijk, dat hij COENRAET DECKER aenneemt voor en ten behoeve van Sr. RAMMAZEIJN te etzen en te snijden, zooals vereyscht werdt, de kaart van Delff, 22 ghezichten, mitsgaders de profylen van Delff ende Delffshaven, yder byzonder, benevens de wapenen der HH. Burgem^{rs} en Hooft-Schout der Stadt Delff, mette cieraden, als beesiens in de weyde, scheepkens ende eenighe persoonen, ende twee compartementen tot d'aenwijzinghe der straten off voetmaat, in het plano der stadt Delff, welk Planum ghemaect wert bij Sr. KIP oft een ander, alles tot ghenoeghen van den H^r Burghem^r. BLEYSWIJCK en Sr. VERKOLJE, Teyckenaar van de voorsz. kaarte, volghens de verbeterde proeven. Voor welke 22 ghezichten de voorsz. RAMMAZEIJN den voorsz. Sr. DECKER belooft te betalen 528 guldens, dogh voor de profylen van Delff en Delffshaven, de waapenen en cieraden 230 guldens, te samen 758 guldens; op de leverantie van 6 ghesichten 250 gls; op de leverantie van de profylen van Delff en Delffshaven en de wapenen 250 gls en de rest 6 off 8 weeken na de leverantie van het restant van het voorsz. werck. Eintelijck is nogh bedonghen, dat de voorsz. DECKER, de voorn. kaart, wanneer daervan 800 exemplaren gedrukt sijn, weeder eens zal overloopen, opdat deselve zoo bruyn druckt als voorheen. Enz.

Geteekend: JOH. RAMMAZEIJN.
COENRAET DECKER ²⁾).

---

¹⁾ Zie over deze kaart Archief voor Ned. Kunstgeschiedenis III, blz. 197.

²⁾ Prot. Not. J. D'AMOUR, Amsterdam.

HERMAN LUYDINGH, SCHILDER.

DOOR

DR. C. HOFSTEDE DE GROOT.

Twee Cassel hangen als Nr. 419 en 420 twee fruitstukken, die aan een monogrammist H. L. D. worden toegeschreven. De handteekening staat op Nr. 419 en laat m. i. eenigen twijfel toe, of de laatste letter niet als f. voor fecit te lezen is. Hoe dit ook zij, het monogram, het onderwerp en de schilderwijze passen op een Leidschen schilder, die onder den naam van HERMAN LOEDING, LODDINGH, LODING of LUIDING in de gildeboeken, inventarissen en catalogi voorkomt. Het volgende is mij aangaande hem bekend geworden.

HARMANUS LUYDINGH betaalt den 3 November 1664 als zoon eens glasschrijvers zijn inkomen in het St. Lucasgilde te Leiden. In 1665—68 betaalt hij zijn jaargeld; dan heet hij, zonder opgave van jaar, dood (Archief V 229). Den 5 Januari 1673 onderteekent echter nog HARMAN LOEDINGH de rekening van het Leidsche gilde (Archief V 250). In 1677 werd een fruittafeltje van LOEDING door KAREL DE MOOR op f 5.— getaxeerd (Een Lelienbergh op f 3.3 —).¹⁾ In 1678 komen in een Leidschen inventaris twee vierkante fruitagies van LODDINGH voor.¹⁾ In 1737 werd op de Confreriekamer in den Haag verkocht:

Nr. 64: Een dito (d. w. z. fraai) fruitstukje van H. LODING. (TERWESTEN, blz. 14).

In de Clementijnsche Verzameling in 't slot te Schleissheim wordt onder Nr. 34 aan B. LOTDING een stilleven van 1672 toegeschreven. De voorletter B. berust echter op de verkeerde lezing van het teeken β , dat zonder eenigen twijfel een H. voorstelt van denzelfden vorm als bijv. B. v. D. HELST, J. D. DE HEEM, JOH. HANNOT soms gebruikten²⁾. Bij den laatsten gaf deze, gelijk bekend is, aanleiding tot de lezing GANNOT (Vgl. Cassel Nr. 403). De samenhang van den Schleissheimschen LOTDING met den H. LODING van TERWESTEN werd, gelijk ik achterna zie, reeds in 1872 door W. SCHMIDT vermoed (Vgl. VON ZAHN's Jahrbücher, V blz. 53.)

Het karakter van LODING's kunst is eene geprononceerde navolging van JAN DAVIDSZ DE HEEM in den trant van zijne stadgenooten PIETER DE RING en den bovenvermelden JOHANNES HANNOT.

¹⁾ Mededeeling van Dr. A. BREDIUS.

²⁾ Men vergelijke daarmee de $\frac{1}{2}$ van het monogram te Cassel, die een hoewel niet geheel gelijken, maar toch zeer verwanten vorm heeft.

WESENBEKE OF MARNIX?

Historisch-bibliographische Studie

DOOR

J. F. VAN SOMEREN.

GEVOLGD DOOR DE ONUITGEGEVEN BRIEFWISSELING VAN
ORANJE EN WESENBEKE

1570—1573.

II.

„Nos literis et libellis, quantum possumus eorum [scil. Brabantiorum, Flandrorum etc.] animos ad libertatis studium accendimus.”

Marnix, Epist. ad A. v. d. Myle, 1576.

„Est enim [MARNIX] apud Principem ejus auctoritatis, ut omnia pene ex ejus consilio faciat: crediturque author esse multorum famosorum libellorum, qui proximis annis contra Du c e m promulgati sunt.”

Viglius, Epist. ad Hopperum, 1573. In: Anal. Belg. coll. Hoyneck v. Papendrecht, I, 778.

„1568. C'est de cette époque que date l'intimité de MARNIX et de GUILLAUME, intimité telle que M. E. Quinet a pu dire: Jamais Sully ni Duplessis-Mornay n'ont été pour HENRI IV ce que Sainte-Aldegonde fut pour Orange.”

Ch. Paillard, Troubles des Pays-Bas, blz. 119.

IN het eerste gedeelte van mijne bijdrage (zie *Oud-Holland*, 9e Jrg., 2e aflev.) over de kwestie of JACOB VAN WESENBEKE de schrijver geweest zij van den brief van HANS BAERT en van de apologieën over VAN STRALEN en HOORNE, heb ik een verzuim begaan, dat ik mij haast thans te herstellen. En dat te eer, dewijl men mij anders terecht het verwijt zou kunnen toevoegen, dat ik ter wille van bijzaken de hoofdzaak heb voorbijgezien.

Doch voordat ik mij van dezen plicht ga kwijten, wensch ik nog even een bijkomende omstandigheid ter sprake te brengen, die, hoewel niet rechtstreeks in verband staande met het punt van geschil, toch verdient nader opgehelderd en beter vastgesteld te worden.

Ik bedoel den twijfel, dien ik in de vorige bladzijden uitsprak over WESENBEKES auteurschap van „De Beschrijvinge van den Gheschiedenissen inder Religien saken... in den Nederlanden. Ghedruckt in 1569.” Ik meende destijds, dat voor de bewering, als zou hij de schrijver van dat boekje geweest zijn, geen enkele gelijktijdige getuigenis, geen enkele wetenschappelijke grond was aangevoerd. Prof. FRUIN was de eerste, die mij op die dwaling opmerkzaam maakte. Zijne aanwijzing, bevestigd door WESENBEKES briefwisseling met Oranje, die ik bij het schrijven van mijn voorgaand stuk niet dan stuksgewijs voor oogen had, heeft mij doen zien, dat WESENBEKE de schrijver is geweest der veel besproken „Beschrijvinge van den Gheschiedenissen inder Religien saken.”

Dit blijkt o.a. uit een brief van WESENBEKE aan HENRICUS GHELDORPIUS, rector te Duisburg, geschreven te Dillenburg den 7 April 1570 en opgenomen in de verzameling „*Illustrium & Clarorum virorum epistolae, quas ex autographis collegit et edidit S. A. GABBEMA. Harl. 1669.*” kl. 80.

De zinsneden, daarop betrekking hebbende, luiden aldus: „Vellem insuper editioni secundi Commentariorum libri, aliquos inveniri pios, qui sumptus praerogarent ex distributione recepturi, praecipue ut & nostri, ac Galli & docti eo non fraudarentur, nec etiam primo latino: nam Dominus decrevit sumptus corradere, quo uterque mox Germanica edantur cum quibusdam forte aliis, quae iam hic parturio.”¹⁾

Den 9^{en} Augustus van hetzelfde jaar schreef WESENBEKE aan den Prins een brief uit Wezel(?), waarvan alleen een klad met de hoofdpunten is bewaard gebleven (Brit. Mus. Cotton Mss. Galba C. IV, 57). Hij komt daarin terug op „la publication de mes [ses] commentaires.” Daarop laat Oranje hem den 11^{en} October door zijn secretaris BRUYNINCK antwoorden: „Aengaende dat W. scrijft van te doen drucken sijnen tweeden bouck, zijne Exe sal hem daerop beraden.”²⁾

Wij mogen het dus voor zeker houden, dat WESENBEKE de „Beschrijvinge” heeft opgesteld.

Maar het citaat uit GABBEMA's brievenbundel leert ons nog iets anders. Wij vernemen daaruit, dat WESENBEKE met de uitgaaf van zijn tweede Boek eigenlijk geen raad wist. Vermoedelijk heeft hij eerst (tusschen Augustus 1569 en April 1570) bij den Prins aangeklopt; doch deze had er geen lust in of in ieder geval geen geld voor beschikbaar. Daarna polst WESENBEKE zijne vrienden onder 's Prinsen aanhangers, of zij genegen zouden zijn, de onkosten van den druk voor te schieten, onder toezegging, dat hij hen zou voldoen, nadat de uitgaaf zou

¹⁾ D. i.: Bovendien zou ik wel wenschen, dat er eenige vrome mannen gevonden werden, die de kosten, voor de uitgaaf van het tweede Boek der Commentarii vooruit betaalden, om na de uitgave te worden schadeloos gesteld; vooral, opdat ook de onzen en de Franschen en de geleerden er niet van verstoken zouden blijven evenmin als van het eerste Boek in het Latijn: want mijn Heer heeft besloten geld bijeen te schrapen, opdat beide spoedig in het Hoogduitsch verschijnen met eenige andere geschriften, die ik hier reeds onderhanden heb.

²⁾ Brit. Mus. Cotton Mss. Galba, C. IV 80.

hebben plaats gegrepen. Ook dit schijnt niet te hebben gebaat. Nog eens de proef genomen bij den Prins, totdat deze hem den 11^{en} October (zie boven) andermaal door een ontwijkend antwoord teleurstelt. Het einde was, zooals wij weten, dat het tweede Boek nimmer in druk verscheen!

Een dergelijke lijdensgeschiedenis nu is naar alle waarschijnlijkheid eveneens het lot geweest van het eerste Boek, al werden de benoodigde gelden ten laatste nog hiervoor gevonden. Den 19^{en} April (datum van BAERTS brief) was het geld er nog niet; in Augustus daaropvolgende kwam het boekske ter wereld. Vanwaar zijn in dien tusschentijd van luttele maanden de penningen toegevloeid?

Wij weten het niet. 's Prinsen antwoord, dat alleen zou vermogen die vraag op te lossen, is niet teruggevonden. Dat hij de geldschietër van WESENBEKE zou geweest zijn, komt ons intusschen niet aanneemlijk voor, omdat hij, gelijk wij later zullen gewaarworden uit zijne briefwisseling met WESENBEKE, over het algemeen zeer weinig met diens pennevruchten was ingenomen en zelfs menigmaal zijnen al te voortvarenden agent op scherpe wijze terechtwees.

In verband nu met de plaats, waar de „Beschrijvinge” ter perse is gelegd, en met de voorrede van dit boek, dunkt mij de gissing niet verwerpelijk, dat WESENBEKE te Emden, door tusschenkomst van den hr. van St. Aldegonde of van anderen, iemand gevonden heeft, die de onkosten van den druk voor zijne rekening heeft genomen. Ik waag het daarbij te denken b.v. aan UNICO MANNINGA, die MARNIX, destijds evenzeer van geldmiddelen ontbloot als WESENBEKE, wellicht ook in staat heeft gesteld zijn „Biëncorf” de wereld in te zenden.¹⁾ Of aan ARENT VAN DORP, die zich met ALDEGONDE te Emden bevond, en aan wien hij in 1573 nog niet in staat was het geleende terug te geven.

Dat MARNIX in lateren tijd namens den Prins op de geschriften, die WESENBEKE ter bevordering van den opstand in de Nederlanden zou verspreiden, een soort van toezicht uitoefende, leeren wij uit de straks mede te deelen briefwisseling van den Prins. En dit feit maakt de veronderstelling te meer aannemelijk, dat de bekwame penvoerder reeds vóór zijn vertrek naar Heidelberg door WESENBEKE was aangezocht om te Emden zijn invloed bij den Prins of bij de daar wonende rijke partijgenooten aan te wenden tot het doen uitgeven der „Beschrijvinge”.

Keeren wij thans terug tot den brief van HANS BAERT.

In het eerste gedeelte van mijn pleidooi (blz. 99) heb ik reeds gewezen

¹⁾ Dat MARNIX aan MANNINGA verplichting gehad heeft, blijkt uit de opdracht aan laatstgenoemde van het hoogst zeldzame pamflet: Een seer schoone Dialogus oft 't samensprekinghe van den Roomschen Pasquillo ende Marforio... Emden [GOOSEN GOEBENS] 1567. kl. 8o. — „In Emden R. Archiv sind Abschriften von mehreren Schuldverschreibungen Ludwig's [von Nassau] an UNICO MANNINGA u. A.” O. KLOPP, Geschichte Ostfrieslands von 1570—1751. Osnabr. 1856, S. 609. — Wellicht schuilen er in de notarisprotocollen te Emden of te Aurich eveneens schuldbekentenissen van MARNIX of WESENBEKE aan MANNINGA.

op de groote gelijkenis van het schrift van dezen brief met de hand van MARNIX. Ik bepaalde mij er toe een facsimilé van den brief te laten afdrukken, in de meening, dat de handschriften van MARNIX, welke in de openbare bibliotheken van ons land overvloedig te vinden zijn, toegankelijk en bekend genoeg waren, om deskundigen en belangstellenden van die overeenkomst te overtuigen. Maar verzuimde ik de gelijkenis metterdaad te bewijzen, ik vergat tevens daarbij aan te toonen, dat WESENBEKES handschrift, waarvan hier te lande geene voorbeelden worden aangetroffen, in die mate afwijkt van het letterschrift van HANS BAERT, dat alle gedachte aan de identiteit van WESENBEKE en van HANS BAERT moet worden buitengesloten.

Om dit verzuim te herstellen deel ik thans mede: 1° een fragment¹⁾ van het kladschrift van MARNIX voor zijne „Trouwe Vermaninge aende Christelycke gemeynten van Brabant, Vlaenderen, Henegou ende andere omliggende Landen,” gedrukt te Leiden bij Jan Paedts 1589 en naar dit hs. uitgegeven door Prof. J. J. VAN TOORENENBERGEN.²⁾ 2° Een fragment van een Franschen brief van WESENBEKE aan den Prins, gedateerd 15 December 1570³⁾ uit Wezel,⁴⁾ dien men in zijn geheel zal afgedrukt vinden in de hierna uit te geven correspondentie van Oranje. Met de gevolgtrekking, voortvloeiende uit de vergelijking dezer drie handschriften,⁵⁾ staat of valt WESENBEKES auteurschap of wel — dat van MARNIX.

Wil men met beleid en scherpzinnigheid te werk gaan, zoo dient men zich vooraf behoorlijk rekenschap te geven van de karakteristiek der te vergelijken letterschriften. Men heeft daarbij te letten op allerlei kenmerken; o. a. op den vorm en op de verbinding der letters; op de schrijfwijze (vooral der hoofdletters); op den afstand tusschen de woorden; op het meer of minder regelmatig van het schrift; op de wijze van verkorting, enz.

Beschouwt men het schrift van HANS BAERT, dan merkt men allengs de volgende eigenaardigheden op. In de eerste plaats zijne duidelijkheid en regelmatigheid. De letters zijn alle even groot, de woorden zonder lange halen of krullen aan de eindletters; de afstand tusschen de woorden is overal gelijk; de weinige verkortingen boven de woorden zijn los neergeschreven. Het geheel maakt den indruk van nette, verzorgde schrijfkunst.

Letten wij thans op het schrift van WESENBEKE, gelijk het zich vertoont in nevensgaand facsimilé, dat als model kan dienen voor al zijne andere stukken in het British Museum.

¹⁾ Bedoeld fragment is te vinden onderaan op fol. 10 v. van het hs.

²⁾ MARNIX' Godsdienstige en kerkel. geschriften Dl. I, blz. 491—545.

³⁾ Brit. Mus. Cotton. Mss. Galba C. IV 150.

⁴⁾ Zie over WESENBEKE, zijnen vader, zijne broeders en hun verblijf te Wezel: A. WOLTERS, Reformationsgeschichte d. Stadt Wesel. Bonn 1868, blz. 265.

⁵⁾ Al deze handschriften zijn gefotografeerd op de grootte der origineelen. Bij eene beschouwing door een vergrootglas zal het verschil nog meer in het oog vallen.

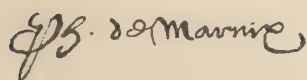

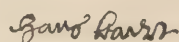
Welk een verschil met het vorige! De letters aan het eind der woorden zijn kleiner dan in het begin of vloeien weg in een streep; de afstand tusschen de woorden is ongelijk; de vele verkortingen geeft de schrijver aan door een cirkelboogje, dat het geheele woord omsluit; de afstand tusschen de regels is nauwer; ook loopen deze min of meer in een bocht. Het is alsof de schrijver, gewend om haastig de pen voort te drijven, zich er niet om bekommert of het schrift minder duidelijk zij en sierlijk voor het oog. WESENBEKES schrift verraadt (wat zeer begrijpelijk is van den ex-pensionaris) m. i. groote gelijkenis met het zoogenaamde kanselarijschrift van dien tijd, wat niet gezegd kan worden van den brief van HANS BAERT.¹⁾

Werpen wij thans een blik op het handschrift van MARNIX,²⁾ dan zien wij daarin al aanstonds groote overeenkomst en gelijkenis met dat van HANS BAERT. De afstand tusschen de woorden en tusschen de regels is niet alleen regelmatig, maar ook gelijk aan dien bij BAERT. De hoofdletters, b.v. M, E, L, zijn in beide schriften geheel gelijkvormig. De begin- en de eindletters zijn even groot en even duidelijk. Om kort te gaan: het karakter van MARNIX' schrift is zóo gelijkend op dat van den bewusten brief, dat het niet de minste bevreemding zou wekken, indien men te eeniger tijd een stuk van MARNIX met zijne onderteekening:

op de keerzijde beschreven vond met

een klad voor een brief van:

De bewijzen, aan den uiterlijken vorm ontleend voor de bewering dat HANS BAERT de schuilnaam is van den Heer van St. Aldegonde, worden bevestigd door den inhoud. Ik althans acht het hoogst merkwaardig, dat de schrijver in dien brief de begeerte naar een *cijferschrift* uitspreekt, terwijl wij weten, dat MARNIX menigmaal, WESENBEKE nooit van cijferschrift in zijne briefwisseling met den Prins gebruik heeft gemaakt!

Maar ook: al verschildte het schrift van BAERT van dat van WESENBEKE niet in die mate en al kwam het met dat van MARNIX niet zóo opvallend overeen, — dan nog pleit de plaats, waar WESENBEKE zich in de maand April van 1569 ophield, tegen zijn auteurschap! De verweerschriften zijn onmiskenbaar te Emden gedrukt, en WESENBEKE, het blijkt thans uit zijne correspondentie met den

1) Gaarne had ik mij in deze kwestie beroepen op het oordeel van den zoo bekwamen kenner van WESENBEKES handschriften, Dr. P. GÉNARD, Archivaris te Antwerpen. Maar deze verklaarde in een schrijven van 9 Febr. 1892 de verstrekte facsimilés op zich zelf niet voldoende om het eindvonnis te vellen.

2) MARNIX schreef twee soorten van schrift, een cursieve hand, die men terugvindt in de meeste van zijne Latijnsche brieven, en eene semi-cursieve (ook wel staande letter genoemd), die hij bezigde o. a. in het hs. van zijne vertaling in rijm der Psalmen (Kon. Bibl. te Brussel, Ms. 21637), in dat van zijne Apologie van 1585 (Bibl. d. Kon. Akad. te Amst. CXXII), in een Fransch briefje aan Vulcanius (Univ. Bibl. Leiden en in het hierboven aangehaalde kladschrift.

Prins; hield van April 1567 tot het laatst van Mei 1570 (hierin had de hr. CH. RAHLENBECK gelijk) zijn verblijf op het slot te Dillenburg. Dillenburg nu is noch een grensstadje, noch eene plaats, vanwaar het voor Oranje van gewicht was nieuwstijdingen te ontvangen over de gebeurtenissen, die in des schrijvers omgeving voorvielen. Emden, waar zoovele Nederlandsche en Vlaamsche uitgeweken vertoefden, tevens de haven, die door schepen uit alle oorden van Europa bezocht werd, Emden daarentegen wèl. Om op de hoogte te blijven van wat er te Dillenburg omging, daarvoor had de Prins waarlijk WESENBEKE niet van noode!

Rest de vraag: is de stijl der apologieën over VAN STRALEN en HOORNE wel in MARNIX' geest? Ik kom hierop terug, omdat men de opmerking heeft gemaakt, dat ik heb nagelaten fragmenten uit die beide werken naast fragmenten uit andere geschriften van MARNIX mede te deelen, en daardoor de onderlinge overeenkomst niet helder genoeg in het licht zou zijn gesteld.

Zeker, men ontwaart hier evenmin als in het „Cort verhael vande... oorsaecken... teghen... Don Jehan van Oostenrijk 1577”, de „Antwoorde op een cleyn boecxken... van Don Ian van Oostenrijk 1578”, in de „Apologie” van 1585 of in de „Ernstighe Vermaninghe” van 1588, den bijtenden spot, de satirieke uitvallen en toespelingen, waarvan de Biëncorf overvloeit en die ook worden aange troffen in zijne „Narration et Apologie, touchant le Fait de la Religion” van 1567, maar hier en daar „toont toch de leeuw zijn klauwen.” Trouwens de inhoud van deze politieke verweerschriften drong uit den aard der zaak tot een meer kalmen en ernstigen betoogtrant. Hier immers is de rechtsgeleerde pleiter aan het woord, die de acte van beschuldiging des procureurs-generaal van woord tot woord volgen, ze ontleden en weerleggen moet?¹⁾ En al zoekt men er derhalve vergeefs de brutale kracht, de „fougue”, die overweldigend is in MARNIX' meest bekende hekelschriften, toch is 't er verre van, dat de stijl dezer verdedigingen zoo „lam en tam” geschreven is als die van WESENBEKES „Beschriivinge”! Een wijde klove scheidt beide soort van geschriften. Terwijl het een geschreven is in een stroeven, soms stootenden kroniekstijl, worden de andere twee telkens verlevendigd door vragende zinnen, staaltjes van ironie en hartstochtelijke apostrophen, die soms de grens van het pathetische bereiken. Ook de kantteekeningen zijn van dien aard en herinneren levendig aan MARNIX' aantekeningen op de „Heylige Bulle, ende Krusade des Paus van Roomen” van 1588.

In het eerste gedeelte van mijn betoog heb ik reeds menige kleine proeve medegedeeld van den levendigen stijl, doortrokken van MARNIX' geest, waarin

¹⁾ Men houde toch wel in 't oog, dat eene vergelijking van twee werken, waarvan het eene (b.v. de „Vraye narration”) eene theologische kwestie behandelt, en het andere (b.v. de apologie over HOORNE) een staatsrechtelijke aanklacht van majesteitsschennis weerlegt, vanzelf maar weinige aanrakingspunten zal aanbieden.

de apologieën over VAN STRALEN en HOORNE zijn geschreven. En MARNIX' stijl is zóo uitnemend door Prof. FRUIN gekarakteriseerd ¹⁾, dat ik de groote overeenkomst van den stijl dezer apologieën met den zijnen niet beter kan doen uitkomen dan door zijne woorden en vervolgens eenige geheele bladzijden uit genoemde verweerschriften af te schrijven. „Bij MARNIX,” zoo zegt onze historieschrijver, „wordt de hooge ernst slechts afgewisseld met snijdende ironie; zijn lach is een bespotting zijner tegenpartij.... soms overgaande in een vurig gebed, en eindigende in vervloeking van den afgod en zijn dienaars.” Men oordeele of deze woorden niet geheel van toepassing zijn op de hierna gegeven citaten.

La deduction de l'innocence... du comte de Hornes. 1568.

Blz. 47.

„En quelle raison se trouue fondé, quon oste aux procureurs du prisonnier la liberté de poursuiure son droit par Iustice, cōme trouuent conuenir? Toutesfois l'at on faict en ceste cause, les menassant, déchirant leurs Requestes, commandant de desister & autrement priuant de leur deue defence. En somme lon ne trouuera en toute ceste tyrannicque oppression, couuerte du beau nom de procedure, progres ne acte si petite, en la quelle ne se monstre bien expressement la nullité, inualidité & iniquité, dont luy ostant la masque, se peut selon son vray effect, en lieu de procedure & justice, a bon droict appeller TORT ET INIUSTICE.”

Blz. 79.

„Aussi que depuis le partement dudit Cardinal (s'estant retiré, quand il auoit bien engarboullé le tout & preueut une esmotion tresapparente dont craindoit sa peau) les affaires ne se mirent en meilleur estat & chemin, n'est suruenu que par les practiques & menees d'icelluy, & que en son absence il gouuernoit encores le tout par le President Viglius & autres ses creatures, lesquels insisterent par grande porfie, aux traces de leur chief, & ne procuroient que letout mettre en plus grande desordre, pour ne luy faire incurrir la reproche que en son absence les affaires se raddressoient, mais la louange que en son absence s'empioient.”

Blz. 124.

„Dieu veulle donner la grace au bon (mais abusé) Roy, qu'il puisse apercevoir auant quil soit trop tard, commēt ces malicieux le font consumer soy & son Païs; & ores quilz ont a present si paisible dominatiō sur luy, toutesfois esperons que quelque tour il deiectera leur ioug de ses espauls, & commencera a cognoistre le grand tort quil aura faict à soy mesmes, & sentira adoncq à son

---

¹⁾ O. a. in zijne: Tien jaren uit den 80jarigen oorlog, 4de uitgaaf, 's Gravenhage 1889, blz. 280, 292.
Oud-Holland, 1892.

grand regret, la faute quil trouuera de tant ses bons & loiaux Vassaux, serviteurs & Subjectz. Car la verité peut bien pour vng temps estre persecutee, mais extincte à tousiours jamais.

Quiconcque aussi at leu les Histoires, trouuera que ce n'est chose estrange, mauuaise ne nouuelle de se remettre es choses appertenant à la Republicque, aux estatz d'icelle, mesmes q̄ cela a esté approuué & entretenu en toutes les Republicques anchiennes, tāt Grecques que Romaines. Ainsi ont Romulus & les suivans Roys de Rome, referé leurs loix au peuple: c'est à dire à certains etatz du peuple ad ce ordōnez, pour les opprouer ou reiecter, ce que les Consuls & Gouverneurs y ont depuis suiuy, ce que aussi ont fait les anchiens Roys en Grece & ailleurs, dont sont louez, par les sçavans & histoires mesmes aussi par le droict escript."

Blz. 175.

„Et en fin [l'Admiral] at le tout pacifié & remis le lieu en tranquillité, & aussi conserué l'Abbaye. Et toutesfois sont iceux ses grans seruices, par les traverses de celluy, à qui il les at en partie fait, accusez pour crimes de leze M[ajesté]. O quelle gratitude? quelle iustice? quelle recognoissance?"

Blz. 186.

„Au sur plus priant Dieu d'illuminer bien tōst le bon Roy tellement, que reiectant vnefois, d'aupres de soy ses mauuais ministres, & sinistres rapporteurs, il puisse paruenir à la cognoissance de la verité des choses passees, & des sinceres actions & grans services dudit Seigneur Admiral & d'autres ses loyaux seruiteurs & Vassaux, qui pour leurs bienfaictz ont souffert ou encoires pour le present souffrent.

Genes. IIII.

Le voix du sang de ton frere crie de la terre à moy.

Apocal. VI.

Iusques à quant Seigneur Saint & veritable, ne iuges tu point, & ne vengez nostre sang de ceux qui habitent en la terre."

---

*Corte vermaninghe... opt vonnisse teghen... Anthonis van Stralen enz.
Anno MDLXIX.*

Blz. 5.

„Aengaende nu dese woorden bid ik v beminde Leser, dat ghy met my eens wilt ouerpeinsen, wat Raet dit mach gheweest zijn die dese saken hebbe ouersien, en̄ ghy sult beuinden dattet niet en is gheweest de Weth van Antwerpen

aldaer STRALEN gebore ende woonachtich was, der welcke alleene nade besworen preuilegien va Brabant ende der voorsz. Stadt, de kennisse toequam: noch den Raet van Brabant, den welcken alleē, ende niemant anders, heeft de ouerkennisse nisse opde ondersaten van dien Hertoochdomme, besundere oock in gepreuilegieerde saken (ghelijck de Fiscael dese houdt): noch den grooten Raet residerēde tot Mechelen, die bynae ouer alle de lande de ouerste kennisse heeft: Noch den Secreten Raet die hem gemeinlick vindt byden Coninck als hy int landt is, oft in zijn absentie neffens den Gouverneur oft Regete Generale, om te beslissen alle groote saken, hangēde van zijnre M. Noch ooc den Raet van Staten, die metten Gouverneur is hebbende het Overste regiment en kennisse van des lants zaken. Maer eene Raet door Hertoghe van Albe met grooter nieuwichheit tyrannichlick opgerecht, iegē de vrijheden en Preuilegie des lants, van onbequame, incompetente, wtlandige personen, van alle sorte onder malcanderen gelapt, ia gecorewte gene dier wreede veruolginge hem genoeg versekerde dat sy so wel tonrechte als te rechte, soude arbeiden om hen te thoonen zijn gewillige bloedige dieners in alle tgene hy hen soude willen voorhouden om te comen ten doodingen, verdruckingen, geweldē en roouinge by hem voorgenome. Waer door ooc dien fijnen Raet terecht verdient en vercregen heeft dese vier title some hē heet. Te wete DEN NIEUWEN RAET, DEN BLOETRAET, DEN RAET DER TROUBLEN ende DEN RAET DES HERTOGEN. Ghemerckt den seluen Raet vremdelick geuonde en ingestelt is, ende dat hy niet en doet dan het bloet der getrouwer ondersaten vergiete. Insgelijcx dat in stede va ordre te stelle hy dagelicx dlant meer en meer is verweeren en verwoestende, en dat hy by de Hertoge alleene sonder adujs oft autoriteyt van yemande anders opgerecht is."

Opdat men echter met eigen oogen zich kunne overtuigen, geef ik in de volgende Bijlagen een aantal fragmenten uit deze verweerschriften, geplaatst naast aanhalingen uit bekende werken van MARNIX.

Ik twijfel niet of de vraag: Wie was de schrijver der apologieën over VAN STRALEN en HOORNE, Wesenbeke of Marnix? zal thans na al het aangevoerde ten gunste van laatstgenoemde beantwoord worden. Mij althans hebben alle nasporingen in deze „materie" de stellige zekerheid verschaft, dat van WESENBEKES hand tusschen 1568 en 1570 geene pamfletten het licht hebben gezien, terwijl, zooals bekend is, de „Beschriivinghe" en zijne „Défense" vóór of in 1567 zijn opgesteld.

BIJLAGEN.

LA DEDVCTION DE L'INNOCENCE DE...
PHILIPPE... CONTE DE HORNES. 1568.

Blz. 1.

„Personne de bon iugement, ne pourra nyer, que tous Princes, Seigneurs & gens de qualité sont obligez d'auoir en singuliere recommandation leur bonne renommée, & que se doivent ressentir merueilleusement quand ilz se trouvent touchez ou poursuiuz au point de leur honneur, mesmement quand c'est à tort & pour actions sinceres & bons seruices mal interpretez, de tant plus si la blamacion concerne matieres grandes & notes insouffrables, & sur tout quand il se fait sans ordre de iustice, par voye de fait, signäment si lon tache de couvrir la violente pretension, par le manteau d'equite, dont que telle personne ne doit excuser nulle paine ne trauail, voire plustost s'exposer a mille dangiers & postposer sa vie, pour sauuer, maintenir & garantir ce point. Car il ne touche & deshonnore pas a sa personne seule, mais seroit vne diffamie perpetuelle a toute sa posterite, maison, alliez & amis, s'il en fut trouue coupable ou attainct.”

Blz. 7.

„Et quand a l'estat du Pais bas, il est manifeste, que les inhabitants, dicelluy entre tous autres peuples, ont esté de tout temps singuliers zelateurs & mainteneurs de leurs libertez & franchises, dont se sont d'anciennete par Empereurs, Roys & Princes, pourueuz de si gräs preuileges & exemptions, l'entretènement desquels ils ont tousiours fait iurer & promettre solennellement a leurs Princes auant

MARNIX, BREF RECIT DE L'ESTAT DE LA
VILLE D'ANVERS. 1585.

Blz. 1.

„Comme ainsi soit que l'homme de bien est obligé de maintenir son honneur, mesmes lorsqu'il se sent blasmé à tort et d'esclaircir vn chascvn de la vérité des affaires qui luy sont passees par les mains, principalement si elles concernent le publicq et sont iugees estre d'importance. J'ay estimé ne pouuoir estre iustement repris, si sur la rendition de la ville d'Anvers, n'agueres auenue, en laquelle j'ay eu par cy deuant charge et administration, Je discoure, briefuement et simplement sur la raison de mes conseils et actions....”

MARNIX, ANTWOORDE OP EEN CLEYN
BOECXKEN... GHENOEMT DE CLARATIE
VAN... DON JAN VAN OOSTENRIJCK. 1578.

Blz. 31.

„In dier voeghen dat so wie sijn eere wil houde in weerden, die moet bouen alle saken hem wachten, van hem seluen te belade met sulcken oneere ende schande, principalijck ist dat hy vanden lande, ten eynde dat hy in toecomende tyden van syn nacomelinge niet en worde veruloect en vermalendyt . . . .”

APOLOGIE OVER VAN STRALEN, blz. 10.

„In den eersten dan eest elcken kenlick dat dinwoonderen der Nederlanden van outs altijts twee saken sonderlinge behert hebben, tot behoudinge vandē welcken sy ooc dickwijls hen lijf en goet vromelick hebbe gewaecht. Te wete de volvueringe vandē vrijheden, rechten ende previlegien, die sy door hen getrouwicheden en diensten van outs verworuen

que les admettre: par ou sont esté accoustumez d'estre traitez selon icelles, & en leur liberte, par douceur & nullement par force ne contrainte, come aussi leur deue fidelite & prompte obeissance, n'ont iamais eu besoin d'extremitez & par l'entretenance desquelz libertez, iceux Pais sont tant prosperez.

D'autrepart est aussi notoire que depuis que la parolle de Dieu est restaurée en ces derniers iours, l'Evangille at aussi entre tant d'autres provinces este receu audit Pais Bas, & tousiour y continué & augmenté, non obstant tat de prohibitions & ordonnances bien rigoureux au contraire, mesmes l'experience at monstré que de tant plus qu'on le vouloit par grades persecutions & horribles executions desraciner, de tant plus y soit multiplié & diuulgué dont donnent assez tesmoignage tant de mille personnes de tout eage & sexe si cruellement mis a mort pour auoir suiui la pure parolle de Dieu & tant de milliers retirez pour estre au repos de leur conscience."

Blz. 99.

„Dauantaige, qu'il n'y sembloit auoir cause, occasion ou fondemet quelconque d'y aller par armes, veu que l'on veoit & scauoit, que les confederez n'y procedoyent par forces, ne venoient armez, & non pour autre effect que pour presenter vne requeste & supplier pour remede couenable des apparens incouueniens qu'ils desiroiet remonstrer, pour par sa Mté y estre pourueu, come trouueroit conuenir, de sorte qu'il n'y auoit raison aucune pour tenir iceluy leur fait. . . . .

Comme aussi ne sa Mté ne la Regente les ont tenus pour tels ne leurdicte acte & requeste pour rebellion: Mais au contraire les ont estimé, voires aussi employé, comme bons & loyaux vassaux & seruiteurs encoires long temps apres, voire par expresses lettres les asseure . . . . .

Aussi qu'on n'at iamais veu ne ouy qu'il soit defendu au subiect de remonstrer à son Prince ou superieur, ce en quoy il se sent greué, ou en quoy luy semble consister le seruice de maistre, & le repos du pais, avec son assurance, signamment quand il ne pretend obtenir par forces ce qu'il desire, ains laisse y remedier à son Superieur comme bon luy semblera."

hadden van Keysere, Coninge en Prince donderhout van de welcken sij tot dien eynde altijd hebben doen belouen ende besweeren denghenen die hen by tyden gheherschapt hebben, eer sy die hebben willen ontfangen oft kennen voor hen Heeren: Ende de viericheit en volstandicheit om te verstande ende volgen den oprechten wech hender eeuwiger salicheyt, ende de warachtige Christelijcke Religie: waerdoor sy oock, vanden beginsel af dat het licht des Euangelie opter aerde gekeert is, hebbe aenueert het woort Gods, dagelijcx daer in toenemende en was-sende."

MARNIX, VRAVE NARRATION, blz. 52.

„Or est-il aduenu, que non obstant que dès le commencement leur entreprise ait este louée & approuuée tant de ma Dame [la Régente], que des principaus Seigneurs & Cheualiers de l'Ordre, comme vn bon & fidelle service fait à sa Ma. & qu'en ceste consideration son Altesse leur ait promis de faire tout bon office enuers sa Majesté, pour effectues le contenu de leur requeste: les remerciant mesmement de l'aduis & conseil qu'ils auoyent donné.

. . . . .
. . . . .

Je voudrois bien entendre en quelles loix ou coustumes, en quelles Histoires ou Annales ils ont trouué, qu'il ne soit loisible, voire qu'il ne soit juste & raisonnable à ceus qui en aucune chose du monde se sentent greuez, de donner requeste à leur Princc & Seigneur pour en auoir quelque soulagement & remede couenable?"

CORTE VERMANINGHE.... OPT VONNISSE....

TEGHEN ANTHONISZ VAN STRALEN ENZ.

ANNO MDLXIX.

Blz. 20.

„De welcke om te beuestigen hen eige dominatie, met verdruckinge der Ondersaten, ende te versaden hen grootsheit en giericheyt, ten laste vande Gemeinte: Soo vele hadden gestoot, onder eenen heilige schijn vanden onderhoude der Religien en voorderinge vader getrouheit der Ondersaten, dat sy den goeden Coninck hadden so verre verleidt, dat hij willecoorde in hen nieuwe vonden, ende voortstellen vande Erectie der nieuwen Bisdommen (onder tdecsel van den seluen meinende inne te brengen d'*Inquisitie*, naedien sy daer mede by geene middel opentlijck door en consten) van de incorporatie van vele ouerrijcke Abdijen, Proostijen ende Prebenden (dewelcke dese traey Raders de *Cardinael*, de *President Viglius*, de *Cancellier Nigri*, D. *Ruart Tapper*, D. *Frans Son* ende meer ander Inquisiteurs hadden voorghenomen zeluer inte slocken, ende onder hen te deylen). Van de straffe volvueringhe der Placcaten opt feit van de Religie geordineert..... ende vade wtroepinge en onderhoud des *Concilie* van Trenten.”

Blz. 28.

„Ende eyntelick, nadien allen desen vreesen ende clachten niet tegenstaende, in drye maenden tijts nergens op versien en worde, So heeft hem by een gevonden een groot ghetal der Edele vanden lande, om ten besten te spreken ende te versuecken dat teghen dese aenstaende onruste ende verwuestingen, werde versien, door het bevrijen der Inquisitie, versuetinghe der Placcaten na den tijt, ende by aduijse vande Staten Generale, ende met een corte schorssinghe der veruolginghe ende Inquisitie, tot dat zijn Maesteit daerop soude hebben gheordineert, ghemerct die selue niet langer in swanck en consten bliuen, wilde me voorkomen de deerlicke bloetstortinghe der ondersaten onderlinghe.”

MARNIX, VRAVE NARRATION, blz. 43.

„Et ont finalement si bien joué leur rôle, que non-obstant que sa Majesté, suyuant le bon naturel de sa douceur & clemence, accompagnée d'une prudence digne d'un tel Roy, eust ouuertement démontré,.... n'estre son intention de contraindre ses subjects à une telle servitude: mais plustost chercher quelque moyen dous & propre, pour remettre le fait de la Religion en bon ordre: Toutesfois à la parfin, par leur importunité effrontée, s'est laissé induire à leur requeste, commandant expressément que Euesques fussent établis, & le concile de Trente entretenu, & l'Inquisition d'Espagne introduite et estroitement exécutée”.

MARNIX, VRAVE NARRATION, blz. 51.

„Pour laquelle promesse & alliance effectuer, ils se sont par un common accord & consentement aisez de presenter une tres-humble requeste à sa Ma., pour luy donner à entendre les inconueniens qui commençoient à sourdre, & estoient apparens d'augmenter de jour en jour, si elle persistoit en ladite intention, la supplians de vouloir pour le bien de ses estats, & de ses subjects & pour la concorde & tranquillité de tous ses Pays-Bas, abolir la dite Inquisition, & les Placcars tendans à icelle: & au reste, en ordonner autres tels que sa Ma. trouueroit estre conuenables par l'aduis des Estats generaux pour ce fait assemblez, à fin de mettre ordre au fait de la Religion.”

Blz. 34.

„De voorsz. Hertoghe van Alba als Capiteyn Generael byden Coninck ouer de Nederlande ghestelt: wiens Wreetheden ende Tyrannien soo groot ende daghelijckx vallen, dattet noodeloos ware die te verhalē, besundere want die u (mijn weerde Heeren ende Vrienden) niet onbekent en syn, ende is in somma ghe-noech datmen segghe, datter noyt exempel soo wreet by eenighen Tyrant in Vyanden Landt en is voortghestelt, dwelc den desen niet en hebbe gheuolcht, ia te bouen ghegaen.

Niettemin Beminde Leser, nae dien ghij soo ghreetich syt, om eenighe Exempelen zynder Tyrannien te hooren, soo sal ik u sommighe vanden voorneemsten die hij teghen eenighe particuliere heeren voorgestelt heeft verhalen. Want het niet alleen onmoghelijc, maer oock verdrietich soude wesen te willen vertellen alle de onrechtverdicheden, verdruckinghen, vervolginghen, vanghinghen, doodinghen, Banninghen, ouerlasten, vercrachtinge, Roouinghen en wreetheden die hy en de seyne aldaer nv so langhe hebbe voortghestelt ende daghelijcx noch doen teghen de Landen, Steden, Staten ende inwoonderen int Generael ende particulier.”

APOLOGIE OVER HOORNE, blz. 573.

„Icy verra qu'en toute cruauté
Il ait desia, sans mentir, surmonté
Et Phalaris, & Neron & Busire.”

Blz. 78.

„Och myn waerde Heeren ende Broeders, mits welcken ghy nyet alleen en behoort metten verdruckten ende veriaechden Nederlanders medelijden te hebben, maer met alle uwer macht daertoe te helpen, dat zy in hen oude behoorlijcke vrijheydt weder ghestelt werden, daer mede ghij oock u selven, u Landen, u Ondersaten ende Lantslieden van ghe-lycke verdruckinghe sult versekeren. Want indien dit vier niet haest wtgheblust en wort, het sal voorder branden. Ende cunnen de Paus, de Spangaerden ende ander Vyanden vanden worde Goods, met hen verstandt hebbende, hen eens ghemaken gheruste ende vaste Verdruckers vanden Nederlanden, houdt

MARNIX, ORAISON DES AMBASSADEURS
DU... PRINCE MATTHIAS RECITÉE EN
LA DIETTE TENUE à WORMES... MDLXXVIII
ANVERS 1578, blz. 4.

„Seulement nous employerons nostre propos à reciter ce que le duc d'Albe a fait de recente memoire: combien qu'il n'est point en ceci besoin de long discours. Car qui est celuy à qui les choses qui se sont passées au pays bas soyent si incognues, qu'il puisse ignorer, quel et combien grand et lamentable a esté le degast et desolation qu'on a veüe de son temps en la basse Alemaigne, peu de temps au paravant si florissante. Quelles pilleries des biens des particuliers! Quelles rapines des finances et deniers communs, saccagement de villes et bourgades. Combien d'exactions insupportables et non jamais ouyes! combien de meurtres, d'occisions et massacres des principaux de la noblesse, bannissemens des personnes innocentes, et confiscations de leurs biens, violemens de femmes et de vierges subhastations de grandes et riches possessions, profanations des saintes loix, et les droicts et privileges des pays, aboliz et foulez aux piedz!

Consideré qu'il n'y a homme qui oyant nommer le duc d'Albe, n'ait subit devant les yeux l'image et effigie d'une tyrannie tres cruelle semblable à celle que Phalaris executa en son temps.”

MARNIX, ERNSTIGHE VERMANINGHE 1583.

Blz. 6.

„Maer hoe dattet sy oft niet, soo isset seker ende ghewis, ten sy datter in tijts in werde voorsien, en met ghemeynen ende eendrachtighen raet van alle ander Coninghen ende Vorsten, d'aenslaghen ende hooghen moet der Spacingaerden gebroken ende cleen ghemaect worden, soo salt eerlanghe ghebeuren dat teghen hare crachten, die deur onse ghemeyne sotheit seer sterck ende groot gheworden sijn, te laten ende te vergheefs sullen hen selven daer tegen stellen degene, die meynen dat desen ghemeynen brant van Christenrijc haer niet aen en gaet, en dewijle dat se dencke soo daer iet ontret hun palen gheroert wert, dat sy dat met haer inlantsche wapenen lichtelijc sullen

u versekert dat zy daer mede niet ophouden en selen, maer dat de Duyvel sal voortstieren hen boosen meyninghe ende quaden wille... om hen te maecten Tyrannische Meesters van allen den Landen, die zy selen cunnen ouerweldighen. In welcken gheualle... de naest gheleghene wel den eersten aenstoot mochten gheuoelen, ende daer na de verder ghesetene deen nae dander. Daer teghen gheen sekerder remedie en is, dan intijts in de weere te wesen eer zij vaster versterckt worden... Waer toe ick dese vermaninghe wel heb willen doen aen u allen, O ghy Coninghen, Vorsten, Heeren, Steden, ende Volcken, die daer zyt toegedaen der warachtigher Religien..."

DE BEWIJSINGHE VAN DE ONSCHULT
VAN... GRAVE VAN HOORNE 1568.

Blz. 221.

Gen. 4.

„De stemme dijns broeders bloet roept tot my vander aerden.¹⁾

Apocal. 6.

Heere, ghy die heylich ende waerachtig zijt, hoe en oordeelt oft en wreect ghy niet onse bloet vanden genen die opter aerden wonen."

KANTTEKENINGEN OP DE APOLOGIE

OVER VAN STRALEN, blz 83 en vv.

Siet hoe sy alle leere vervolghen die der Roomscher tegē is. — Elck decke van hē meyninghe, nadie sy sulcker leerars boecken voor oproerich ende quaet schelden. — Hier wort verdoempt de Consciencie. — De Confessie van Ausburch wort hier verworpen voor eē verdoemde ketterije. — De Papisten vreesen boue al dese vereeninge, en soeken alleelijc tweedracht. — Och Antwerpen en wilt ghij noch niet mercken het iammer dat men over u denct te brengen? — Merct dat sy gheen onderscheet en make; maer verdoeme alle leeringhe die hennē tyraniën, boosheden en afgoderijen teghen is. — Hier berst hē boosheyt ute en de redene waero sy so verbitterd syn, om dat men der Stadt voorspoet met heur vrijheyt ghesocht heeft.

¹⁾ De Emdensche bijbels van 1563, 1568 en 1569 hebben daarentegen: u ws broeders.

mogen afkeeren, so sien sij alsoo met ledigen hande aen den nakenden onderganck ende verderff vande Nederlanders hare ghebueren: Sonder te mercken dat deur dese hare traecheyt dat aengaende vier der Spaenscher eerghiericheyt en hoochmoet soo ghestoeckt wert, dat daer deur naeder hant haer eyghe huysen, jae alle de Landen, heerschappijen ende Rijcken van Christenrijck corts sullen branden. Want niemant en moet meynen dat als desen brant de landen van Brabant, Vlaendren oft Hollant soude verteert hebben, dat hy dan soude moghen ophouden, van welcken brant alree niet alleene de gensters, maer de brandende vlammen, soowel Italien, als Vranckrijc, Enghelant, Schotlant, iae Duytschlant..... onsteken hebben."

OVERSETTINGHE D. PHILIPPI MARNIXII...

Genesis. Cap. 4.

Vers 10.

„*De stemme van dynes broeders bloet roept tot my van der eerden.

* Apoc. 6. 10.

AANTEKENINGEN OP DE II. BULLE
ENDE KRUSADE DES PAUS VAN ROMEN 1588.

Uitgeg. door Prof. van Toorenenbergen.

Blz. 14 en vv.

aa. Merckt hoe hem deze heylighe Vader een macht aanneemt van ouer de conscientien te heerschen, ende deselue tot zijn vasten te verbinden ofte daer van te bevrijden, soo hij wil: ende bedenct, oft dat niet en is, hem selue in Godes plaetse te stellen. — nn. Siet hier andermael, oft desen Eerissen God niet en zy een aannemer der persoonen. — d. Merct of eenige Apostelen of dienaers der kercken alsodanige ampte va inquisitie oyt bedient hebben, en ghy sult vinde dat de h. schrift gee woort daer va en roert. — Q. Hier doet eenmael uwe ooghen open, arme blinde menschen, ende siet het goddeloos bestaan van dese Antichristen. — V. Wie en siet hier doch niet, dat dese Bullen zijn het rechte merkteekē van de Antichristische beeste?

ORANJES BRIEFWISSELING

MET

JACOB VAN WESENBEKE

EN ANDERE GEHEIME AGENTEN IN DE NEDERLANDEN

1570—1573,

VOOR HET EERST VOLLEDIG UITGEGEVEN DOOR

J. F. VAN SOMEREN.

INLEIDING.

De hierna mede te deelen correspondentie van prins WILLEM I en zijne geheime agenten in de Nederlanden, omvat ruim honderd en tien bescheiden van allerlei aard. Proclamaties, brieven, notariële stukken, memories, instructiën, rapporten maken de bestanddeelen uit. ORANJES eigen brieven, ongeveer vijftig in getal, vormen den hoofdinhoud; dan volgen WESENBEKES rapporten aan den Prins over de gebeurtenissen in de Noordelijke Nederlanden en over zijne onderhandelingen met welgezinde ingezetenen; voorts eenige brieven van FRANS COORNHERT, DIRK CATER en eenige andere van 's Prinsen aanhangers, die een meer bescheiden rol in de voorbereiding en in den aanvang van den opstand tegen Spanje hebben gespeeld.

Van deze zeer belangrijke verzameling zijn een dertig stuks fransche brieven van prins WILLEM vroeger uitgegeven door den bekenden belgischen historicus baron KERVYN DE LETTENHOVE ¹⁾. Ik kwam tot deze ontdekking eerst nadat alle afschriften van ORANJES brieven reeds in mijn bezit waren, en men zal zich kunnen

---

¹⁾ In zijne: Documents inédits relatifs à l'histoire du XVIe siècle. 1re part. Brux. 1883.
Oud-Holland, 1892.

voorstellen, hoezeer ik in tweestrijd geraakte bij de overweging of het genoegzaam gemotiveerd ware, deze brieven, die een weerslag geven op WESENBEKES rapporten aan den Prins en derhalve bij de door mij uit te geven briefwisseling noode kunnen worden gemist, opnieuw te doen drukken. Al spoedig evenwel bleek het mij door vergelijking van de door KERVYN VAN LETTENHOVE afgedrukte met mijne eigen afschriften, dat deze geleerde met het vaststellen van den tekst zoo onkritisch en slordig mogelijk te werk was gegaan. Niet alleen toch dat hij sommige zinnen uit hun verband gerukt, andere wederom over het hoofd gezien of weggelaten heeft; maar ook zijne lezingen van plaats- en van eigennamen zijn over het geheel zóo foutief, dat de door mij gemaakte vergelijking weinig minder dan honderd misstellingen aan het licht bracht.¹⁾ Waar dus eensdeels zóo zeer aan historische trouw is te kort gedaan en anderdeels de bedoelde dertig brieven zulk een nauw en intiem verband vormen met de overige stukken, acht ik deze nieuwe uitgave overbodig, noch misplaatst.

De vraag, waarin het belang der uitgave van deze verzameling gelegen is, zou ik wenschen te beantwoorden door te wijzen op het feit, dat hierdoor een nieuwe bron voor de kennis der gebeurtenissen in de Noordelijke provinciën gedurende de jaren 1570 tot 1573 wordt beschikbaar gesteld. De hier openbaar gemaakte bescheiden werpen niet alleen op sommige bekende feiten van den opstand onzer voorvaderen, b.v. op den beeldenstorm te Utrecht, en de verrassing van Loevenstein, een geheel nieuw licht, maar brengen eveneens tal van onbekende zaken en beweegredenen voor het eerst aan den dag. Zij vormen derhalve een aanhangsel op de „Archives de la maison d'Orange-Nassau” van GROEN VAN PRINSTERER en op de „Correspondance de Guillaume le Taciturne” van GACHARD. Doch met dit onderscheid: terwijl men in die verzamelingen van archiefstukken bekend raakt met de briefwisseling van den Prins met buitenlandsche vorsten, rijksgrooten, edellieden, veldheeren en aanzienlijke magistraatspersonen, en daarin den geest ziet afgespiegeld, waarmede de hogere kringen der maatschappij jegens den opstand bezielde waren, vindt men in deze nieuwe reeks van authentieke stukken bovenal de gezindheid der „kleine luiden” uitgedrukt, met wie JACOB VAN WESENBEKE op last van den Prins zich in verbinding stelde. Het is meer de volksgeest, die hieruit spreekt, in tegenstelling met de hooge politiek, waaraan in de werken

1) Om eenige staaltjes te geven van 's mans achteloosheid kan ik het volgende mededeelen: In een brief van 22 Aug. 1570 spreekt de Prins er van, dat zijne aanhangers er voor moeten zorgen, den buit, (la prinse) dien zij hier of daar machtig zullen worden, naar een veilige plaats te brengen. KERVYN leest voor „prinse” *princesse* en voegt er dan eene noot bij: „La princesse, dont il est parlé ici, est ANNA D'AUTRICHE, qui allait s'embarquer pour l'Espagne afin d'épouser PHILIPPE II!” — Elders leest hij inplaats van Arnhem: *Druhen*; voor Ritmres (d. i. Ritmeesters): *retournés*; voor Gheldorpius: *Staldorpius*; HERMAN DE RUITER houdt hij voor een „ministre” (predikant) enz.

van GROEN VAN PRINSTERER en GACHARD de hoofdrol schijnt toebedeeld. Het eerste, niet minder dan het laatste, is van beteekenis voor den geschiedschrijver, en dit te meer, dewijl de opstand tegen Spanje uit twee beginselen is ontsproten: zucht naar gewetensvrijheid en gehechtheid aan de oude privilegiën, — beginselen, die het volk met warmte heeft voorgestaan, verdedigd en ondersteund.¹⁾

Maar het gewicht van den inhoud ten opzichte der vaderlandsche historie is niet het eenige, zij het ook het voornaamste motief, dat voor deze uitgave kan worden aangevoerd. Ook daarbuiten, b.v. op het gebied der kerkgeschiedenis, zal men in deze verzameling menige verrassende bijdrage aantreffen. Zoo vestig ik de aandacht op de onuitgegeven brieven van en over PETRUS DATHENUS, waardoor zijn auteurschap van den Libellus Supplex van 1570, op den rijksdag te Spiers aangeboden, voor het eerst aan het licht treedt.

Ten slotte nog de opmerking, dat de Hollandsche brieven van den Prins en van zijne agenten onzen taalvorschers menigmaal de verklaring aan de hand doen van verouderde woorden en kernachtige zegswijzen, die waarlijk zouden verdienen opnieuw in onze taal te worden opgenomen.

De openbare verzamelingen, waarin de door mij uit te geven bescheiden berusten, zijn het British Museum (bibliotheca Cottoniana) te Londen en de Bodleian library (fonds Saint-Amand) te Oxford. Aan laatstgenoemde bibliotheek zijn slechts een twaalfstal onuitgegeven brieven van ORANJE aan WESENBEKE ontleend, die mij op vriendelijke aanwijzing van Prof. Blok te Groningen bekend zijn geworden. Eén brief, de eerste, bevindt zich in het Rijksarchief te Wiesbaden, al het overige in het British Museum.

Een enkel woord over de Bibliotheca Cottoniana en over de wijze, waarop zij in het bezit is gekomen der Engelsche regeering vinde hier zijne plaats.

Sir ROBERT COTTON (n. 1570, † 1631), de beroemde oudheidkenner en de medewerker of raadsman der uitstekendste geleerden van zijn tijd, liet geene gelegenheid ongebruikt om de kronieken, charterrollen, staatspapieren en andere kostbare handschriften, welke bij de opheffing der kloosters onder het bewind van HENDRIK VIII in handen waren gevallen van particulieren, die veelal niet het minste besef hadden van hun werkelijke waarde, te verzamelen en aan te koopen. Het belang der bibliotheek, door hem tot stand gebracht en met onbekrompen zin voor alle belangstellenden opengesteld, blijke o. a. uit het feit dat zij omstreeks

1) Of is het geen waarheid, wat BOR (editie van 1612) (I, blz. 312b) getuigt: „Dit is ook bevonden geweest so onder de gevluchte buiten 's lands sittende, dat de luiden van kleine en ook middelbare mid-delen en rykdommen haer goede herten en genegentheden wel deden, maer onder de ryken waren daer veel die haer excuserden, en mochten niet of seer weinig ontberen, en hielden haer alsof sy luiden schielycken heel arm geworden waren... ja vele contribueerden alleen om in 't rolleken te staen”?

1615 op last van den „Privy Council” werd gesloten en verzegeld, omdat hij zelf was aangeklaagd van sommige staatsbescheiden te hebben getoond aan den Spaanschen gezant, door wiens toedoen zij werden afgeschreven en in 't Spaansch vertaald.

Naar men zegt, was BROMSALL, „High Sheriff of Bedfordshire” in 1650, degene, door wiens beleid deze onschatbare verzameling gedurende de wisselvalligheden van den burgerkrijg gespaard is gebleven; beide partijen toch hadden er belang bij, dat alle documenten van staatsrechtelijken of wettelijken inhoud vernietigd werden.

Na Sir ROBERTS dood kwam de bibliotheek in 't bezit van zijn zoon THOMAS, die door zijn oudsten zoon, JOHN, daarin werd opgevolgd.

In 1700 werd de wet of „Act for preserving the library kept in the house at Westminster called Cotton House” door het Parlement aangenomen, waarbij bepaald werd, dat het huis en de bibliotheek van Sir JOHN bij zijne familie in vruchtgebruik zouden blijven en worden aangemerkt als eene „library for public use and advantage”.

Omtrent 1705 werd een andere wet aangenomen „for the better securing of H. M. purchase of Cotton House in Westminster”, daar de bibliotheek na het overlijden van Sir JOHN COTTON (1702) door „trustees” beheerd werd. In 1712 werd zij overgebracht naar Essex House, Strand, en vandaar in 1730 naar een huis van Lord ASHBURHAM, dat door de regeering was aangekocht. Hier brak op 23 October 1731 een zware brand uit, die vele handschriften vernietigde en andere aanmerkelijk beschadigde. Ook de door mij geraadpleegde bundels dragen van dien brand de sporen, terwijl de regels, die door het vuur niet verschroeid waren, soms door het water zijn verbleekt of uitgewischt ¹⁾.

Sinds 1753 berust de „Cottonian library” in de gebouwen van het British Museum, alwaar twee „trustees”, verwanten des voormaligen eigenaars, voor de goede naleving der Parlementsbesluiten zorgdragen. De boeken werden vroeger in 14 kasten bewaard, versierd met en geheeten naar de busten der 12 Romeinsche keizers en van Faustina en Cleopatra. Die oude benaming is thans nog in zwang tot aanwijzing van de deelbundels.

---

¹⁾ Alle hss. zijn voor mij afgeschreven en gecollationeerd door of onder toezicht van den hr. S. VAN STRALEN, beambte aan het British Museum, die zich van deze moeilijke taak uitmuntend heeft gekweten. De stukken zijn dubbel, en wel verschillend (waarschijnlijk vóór en na den brand) gepagineerd, waarom zekerheids-halve van ieder hs. beide nummers telkens door mij zullen worden opgegeven.

I.

Willem van Oranje aan Graaf Jan van Nassau. Aanbeveling voor Jacob van Wesenbeke. — Het origineel in het rijksarchief te Wiesbaden, Dillenburgse Correspondenzen 1567, Facs. Ia fol. 71.

1567, 7 April.

Unser freuntlich dienst und was wir mehr Liebs und gutts vermogen zuvor wollgegebormner freundlicher lieber Bruder. Demnach der Herr VON WESENBECK dieszer stadt Antorff pensionarius der Relligion halben von hinden weichen müssen und seiner gelegenheit nach dero orten zu Eur Liebe begeben wollen, so haben wir ime als unserm bekhtanten und guten freuntt diese vorschrifft ahn Eur Liebe uff sein bitlichs ansuchen und begeren nit abschlagen können.

Gelanget also ahn Eur Liebe unser gantz freuntlich vleiszig bith, Eur Liebe die wollen ermeltem VON WESENBECK in seinen sachen und begeren umb unsernt willen alle gunst hulff und befurderung ertzaigen, das er sich berühen möge das er dieszer unser vorschrifft werklichen genoss empfunden habe.

Das wollen wir umb E. L. deren wir ohn das auch allen freuntlichen dhienst und willen zuertzaigen begerig seint hienwiederumb gerne verdhienen.

Datum Antorff ahm 7 Aprilis anno 67.

WILHELM PRINTZ TZU URANIEN GRAFF ZU NASSAW CATZENELNPOGEN.

II.

Dirk Cater¹⁾ aan Jacob van Wesenbeke. Over het drukken van zekere pamfletten. Nieuwstijdingen uit Frankrijk. Verhaal van den beeldenstorm te Utrecht, 1566. — Brit. Mus. Cotton Mss. Galba IV 15(13).

1570, 22 Maart.

Laus Deo. In Coellen den 22^{en} Marti 157[o]. Wyse voorsieneghe goede heer unde vrindt, ick hebbe u. j. scriven van den 15^{en} dito ontf[angen] waruut

1) Zie over hem: Nederl. archief v. kerkel. geschied. door N. C. KIST en H. J. ROYAARDS, V, blz. 388, noot, en zijne verklaring afgelegd voor 't Hof 22 Juni 1566 („out omtr. 44 jaer”) in: Kronyk v. h. Hist. Gen. 1858, blz. 241 en vv. Zijne sententie van 19 Juni 1567 staat bij Marcus, blz. 257.

ick verstaet de comste van mijn her de Prinse dan hadde dat vernoemen van te voe[ren] ende hoe dat u. j. by sijne E. wert ghebleeven; het was my een blyde tidinge o[mte] hoeren dat u. j. daer waert, verhoopende dat u. j. vertroosting[e] sult cryghen voor de groote dinste die u. j. ghedaen hebt, ick wil met den moordenaer seggen her als gy coompt in u rick weest mijn ghedachtich. Ick meenne, wilt den rechter¹⁾ tot Duysburg ghedachtich wesen, o[p]dat sijn werck mede int licht mach komen; wilt hem nyet vergeeten een briefken te scriven; het sal hem wel doen. War ick wijs ghenoch om u. j. raetsman te wesen ick soude raden dat u. j. mijn her de prins[e] soe veel gelts soude verschieten dat u. j. tw[ee] ofte drie letteren soude selfs koopen, een in Lat[ijn] ende een in Duyts ende selfs int secret met Matheus de boecken drucken. Ick weet wel raet om een secret jonck gesel de broeder van mijn huysfrau die vier jaeren by Silviis²⁾ tot Antwarpen ghewoont heft; God[ert] en Anders sijn rabauwen. Ick hebbe op eerghisteren Augustijn ghesproecken die my syde dat God[ert] hem gheclaecht hadde wat onghelijck u. j. hem deet. Ick syde hem dat hy dat klar soude omkeeren dat Godert een sterke rabaut was. Men kan de letteren altyt wel weder vercoopen. Ka[n] ick eeneghe arrebiyt daertoe doen, wilt mijn nyet spaeren. Ick souder mijn huys voor ses maent[en] wel willen toe leenen, mijn joncker soude my nye[t] wygheren; ick hebbe ruijms genoech. U. j. huysfrau is op ghisteravent by ons ghekomen die ons zeer welbekoom is dat de Heer weet en sal se soe langhe by ons houden tot dat u. j. ons anders scrijft ofte selfs eens overcoomt. Ick hadde haer al te vooren ghescreven dat u. j. te Dillenberch wert ghebleeven en Rutgert nae Vranckfort ghesonden hadt en dat wy begeerden dat sy by ons soude een tijt lang willen komen o[m] u. j. te verwachten. Wy sullen onse beste by haer doen, u. j. doet mij nyet ghenoech met u. j. scryven en exkuyse dat de waere goede tyding noch verhoellen moet blyven, anghesien dat u. j. dienaar die briedrager [*sic*] ghewest is. Het is een frivoelle exkusatie. Wilt ons toch int secret met een wordeken ofte twee verblijden oftet hoop is dat mijn her de Prinse int felt weder komen sal ofte nyet. Van de doot van de Koeninge van Spangie en Duck Dalba sijn boeselinghe. Wilt ons eens int warlijc vertroosten, het sal by mijn blyven. Hier is scryven van Esdam kopie van een brief die Monsr. MONMORENCI ghescreeven heft an de Hertog VAN BULION hoe dat de Koeninge van Vranckrijck ghesonden heeft twee groote meesters an de Prinse van Navarren Monsr. DE RESSE premier equier om de vrede te maeken en

¹⁾ D. i. rector, namelijk HENR. GHELDORPIUS, schrijver van eenige anti-katholieke pamfletten. Zie WESENBEKES brief aan hem, hiervoor blz. 66.

²⁾ WILLEM SILVIUS, boekdrukker te Antwerpen, 1562—1577; te Leiden 1577—80.

heft last ghegeven nyet van dar te scyden of de peys is ghemackt. Hy wil de peys hebben, al souden sy in alle articulen consentiren. Een admiraal heeft omboden alle den adel dat se by hem sullen koomen in de wapenen en heft doen uutblaessen op pyne van vyant te wesen de croon ende de religie, dat nyemant bescadige sal een adel van den Kooning, ofte de Papisten dan sullen verwoesten, verbranden, rooven alle de goeden sloeten dorpen van alle de presidenten, raetsheeren, officiers die sedert het edickt van Janvyer in officie gheweest sijn. dese copye hebbe ik hooren lesen en men scrijft van Antworpen zeer starck van de peys. Wat het is mach Gode weten. Ick sende u. j. copye vant accordt dat ick eertijts met de drie Staeten van Wtrect ghemackt hebbe, ghescreven ende ondertekent van de secretarius van Wtrec[t] JACOP VAN DE VOORT. Wiltet wel bewaeren en my met den eersten oversenden. Ick hoopet te bewaren als gout; sentet nyet over da[n] by Rutgert ofte een ander wel bekende. Ick wilde wel quaemt te passe datet u. j. in de historie¹⁾ bracht; ick sal u. j. met den eersten een memorie macken.

Item inden eersten is war dat ick op sondachs, te weten den 25^{en} Augusti 1566 ben smorghens vroeck uut den Haghe ghekomen, hebbe aldar ghehaelt een minister ofte predikan[t] ghenaemt JAN AERTS, ende is een mandema[ke]r,²⁾ een zeer godt vresende wel begaeft m[an] en hebbe hem ghebracht tot myne huys[se]. Ben darnae omtrent acht uren n[ae] n[oen] [met] hem ghegaen weder buyten de stadt [buyten] de Tolsteechpoorte al war hy ghepredick[t] heeft. Item darnae hem weder in de stadt ghebracht tot myne huysse o[m] onse middelmael te doen. Sittende over tafel nyewers af wetende soe hebb[e] ick de tydinge ghecreegen hoe dat e[neghe] borghers de Buerkerck wilde opslaen e[nde] beelden en outaren ontstucken slaen. Dit hoo[rende] was zeer verbaest, want ick haddet nijt ghewacht of ghehoort so ick in zes daghen tot Wtrech nijt hadde gheweest. Soo bin ick terstont opghestaen en hebbe een snit raet [*sic*] met my ghenoomen verhoopende het selfde te bleten³⁾ want het gans teghen mijn wille was. Een predikant mijn vermanende dat ick de borghers soude willen vermanen dattet henluyden nyet toe ende quaem; het quam de magestraet toe. Mijn huysfrau en haer grootmoeder mijn biddende ick soude te huys blyven; hadden sijt sonder my begost sy soudent wel enden. Nyetteghestande ben ick ten laeste uut gheloopen, eer ick halfweghe quaem soe creech ick de tyding dat sy de Buerkerck al opgheslaegen

¹⁾ D. i. Beschriuinghe van den Staat der Religie in den Nederlanden enz., waarvan WESENBEKE het tweede boek onderhanden had.

²⁾ Zie over JAN ARENTSEN, vroeger mandenmaker van beroep te Alkmaar († 1573), Ned. Arch. v. Kerkel. geschied., enz. V, blz. 388, noot 1.

³⁾ beletten.

hadden. Soe quam ick darinne, vande ick de kerck meestal gheruin[eert?] meest in maniere of sy drie dagen daerin gheweest hadden; ben terstont op de orgel gheeloopen en hebbe de bescermt datse nyet bescadicht is gheweest.

Item darnae ick in de saccrastyde ghekomen, hebbe daer een kofferken met gelt ghevonden hetwelcke ick ghenoomen hebbe al open wesende in hande van de magestraet die dat selfde wilden ontfangen by inventarium. warop dat ick syde ick hadt ontfanghen sonder inventarium ick wildet weder overleveren sonder inventarium. Ick protesteerden alt ghenne datter gheschiede tegen mijn willen en dattet my wee dede dattet geschiede. Item hebbet soe veel ghekeert alst my doendelijck was te doen, ja sonder my[ne] vermaning ende straff spreken soudent alle de nach voort ghevaeren hebben, datter nyet eene kerck heel ghebleeven soudent hebben. Ben vroeg in der nach opghestaen ende hebbe belet dat se den Domkerck nyet op en sloegen, henluyd[en] vermanende sy soudent bedencken hoe goedert[ieren] de kapittellen gheweest hadden n[yet] willen[de] contribuieren om de predicanten te doen vanghen ende verjaghen soe Madame van Parma op hunluyden begeert hadde; met veel andere woorden sy wilden al w[at te?] kouwen hebben sy wisten gheen raet om voerg[aaen?...] soe dattet ghelaeten worden.

Item sandere daechs op den 26^{en} syn ee[nighe] ghemeenten weder vergadert gheweest op sin[te] Mariekerckhof wilende voortsvaren, soe ben ick met heer GERRIT VAN RENESSE ridder ende raet by de magestraat ghe[weest], hunluyden anhevende dat de ghemeen[ten] weder byden anderen waren. De magestraet[en] hebben heer GERRIT VAN RENESSE en my ghebeden dat wy by de ghemeenten ofte borg[heren] soudent willen gaen om hunluyden tevreden te ste[llen] hebben ons last ghegeeven dat hinluyden soudent consenteeren noch twee prochykerck[en] te weten Sinte Geertruyt ende Sinte Nicolas soudent raseeren, sy soudent darmede tevr[eden] wesen en men soude sandere daech [een] accordt maecken. Soe sijn wy darwarts ghegaen ende hebben henluyden dat anghesyt, henluyden groote dinghe beloovende. Soe sijn se tevreden gheweest ende wy sijn met hunluyden ghegaen te weten heer GERRIT VAN RENES, de heer van Wulp¹⁾ [...], ADREAN DE WAEL, CORNELIS VAN NIUWE[RODE] ende icke ende hebben eeneghe van de borghers in de twee kercken ghelaeten om alle te neder te warpen ghelijck sy ghedaen hebben. Item sande[r]s daechs, te weten den 27^{en}, heeft een raet my ombooden, hebben op my begeert ick soude by hunluyden komen. Dar komende heeft de plaetse vol borghers ghestaen sonder eeneghe wapenen by hunluyden te hebben. Item komende by hunluyden in de papkamer²⁾ dar waren die drie

---

¹⁾ JAN VAN RENESSE, heer van Wilp.
Papenkamer?

staeten vergadert. Ick vraeghde wat sy begeerden. Sy begeerden met my een accort te macken. Ick gaf het antwoord waeromme sy met my wilden een accort macken. Ick was gheen borgher dan alleen een inwoender, sy souden anderen dartoe nemen. Item eer ick int raethuys quaem soe ghemoeten my JACOP COSYNSE¹⁾ dien ick syde compt vrint gaet met my, ghy sijt een oude deghe-lick borgher het schijnt dat de heeren een accord willen macken met die van de Ghereformeerde ghy kenter wat goets inne doen. Soe es hy met my ghegaen. Ick weet nyet dat ick mijn leven daghe met de goede man ghesproecken hadde. Dese goede man hebben sy naedertijt ghehanghen als bloethonden, die toch geen scult en hadde. Ick was de gheene die de predikatie eer[s]t met Godes hulp inne ghevoert hadde. Ick sende u. j. de cotype.

Item op het eerste artikel te weten dat angaende alrede in zekere kercken etc. soude gheschiet sijn door bevel van JACOB KOSIJNSE ende DIERCK CATER darover lieghe se ons valslick als een hoop scelmen. Ick hadde JACOP KOSIJNSE te vooren nyet ghesien, ick meenne de sondach. Ick bender met hartenleet teghen gheweest ten war dat sy ons het accord²⁾ voor [de] publikatie voor hebben gheleesen, dan ick wilder den dood op sterfen dat se ons nyet hebben voorgheleesen. Godt sy my ghet[uyghe] ende salt altijt met hondert ende hondert ghetuygen doen war maecken dat ick [teghen] het beeldestormen teghen gheweest en [ick] mach wel met de warhijt segg[hen] sonder my te beroemen, (dat) sonder my al[le] kercken ende cloosters souden ick meenne de beelden souden ghebroecken gheweest hebben. Want elck van de cloosters begeerden de eersten te wesen ende sonden on[m?] volck hen beloofvende wijn ende bier [etc.?] ghenoech te gheven.

Item dat het eerste artikel ghelooghen is, eeneghe van de drie staten sijn twee daghen darnae vergadert gheweest int huys van den domdeecken, VECHT, a[l]war dat JACOP KOSIJNSE & ick hebben a[en]ghehouden datse met openbare clockluyden souden wederroepen het eerste artikel want het was ons valsselicke overghescreven & ghepubliceert. Sy be[weerden] dattet de scryvers scult was want s[y wisten?] wel dat wy der teghen waren gheweest, emmers ick. Soe presenterden sy ons terstont acte darvan te gheven. Wy wilden d[aer]mede nyet tevreden wesen dan wilden ofte begeerden publicatie darvan te he[bben] soe alst ons daernae beloofde in pres[entie?] van heer GERRIT VAN RENES & wel d[ar?] anders sy souden alle de Staeten weder by d[en] andere doen koomen & soe de

¹⁾ Zie over hem: Codex dipl. Neerl. Uitgeg. d. h. Hist. Gen. te Utr. 2e serie, II, 2e afd., blz. 79 en de noot ald.

²⁾ Zie het hier bedoelde accoord in extenso in: Codex dipl. Neerl. t. a. p., blz. 207 en vv.

publicatie laeten doen hetwelck naerdertijt versloost(?) is gheweest. Dit is alles warachtich [so?] Gode sy my ghetuyghen¹⁾. . . . .
 weer eenen wynich af vermanen. Dit doende sult my sondelinghe vrintscap doen da komen [2²⁾] God die u. j. in ghesontijt wil sparen doende eens my recommandatie an mijⁿ her de Prin[se] alst te passe compt. Met haeste

U.j. dinstwillegen diener
 DIERCK CATER.

daer sijn nyet dan vier prochykerken de beelden af gheworpen te weten, de Buerkerck, Sint Jacobs, Sinte Geertruyt & Sinte Nicolas, en de Minnebroeders & Jacoppynen sonder nochtans te bescadeghen eeneghe ornamenten lywaert ofte silver dat was al uut [de] kercken ghenoomen.

*[A]n den H wysen hooch [g]heleerden
 Jacop van Wesenbeeck weesende tot
 Dillenberch.*

III.

*Proclamatie van den Prins van Oranje en tevens commissiebrief
 voor Mr. Paulus Buys, Mr. Claes Camerling en Jhr. Adriaan
 van Swieten. — Afschrift door Jacob van Wesenbeke. Brit.
 Mus. Cotton Mss. Galba C. IV 10(8).*

1570, 22 April.

De Prince Rijcks Stadhoudere generael sr Co. M. over Hollant, Zeelant, Vrieslant [& Utrecht?] Allen ende eenen yegelycken Staten, Heeren, Ridderen, Edelen, Crij[chslieden], Schoutetten, Borgemeesteren, Scepenen, Rentmeesteren, Hoofmannen [&?] Ambachten & goeden ingesetenen derselver landen van o[nse] gouvertementen [*sic*] Hollant, Zeelant, Vrieslant ende Utrecht [&] elcken van hen, wenschen wy geluck, voerspoet, salicheyt, v[reden?] ende verlossinge uuyter slavernyen, daertoe wy hen alle b[ystand?] ende hulpe na ons vermogen offeren.

Eerweerdige, edele vo[ername?] getrouwe, lieve, besondere.

Wy houden ulieden wel ind[achtich?] met wat vlijt, arbeyt, Sorge ende getrouwicheijt wy altijt ge[tracht?] hebben om den dienst van de Co., de gemeyne welvaart end[e de] voerspoet der Nederlanden na onsen vermogen te voorderen [in] besondere om de landen tot onsen gouvernemente by commiss[ie van] Co. M. staende, insge-

¹⁾ Hier is een regel schrifts door den brand onleesbaar geworden.

²⁾ Waarschijnlijk een lapsus pennaë.

lijcx ulieden ende elcken van u te besch[udden] beschermen ende hanthouden, in ruste, vrede vryheyt ende a[lle] prosperiteyt. Wy en twyfelen oick nyet, ghylieden ende elck[en van] u en gedenct wel des eedts ende verbintenisse die ghylied[en] schuldich sijt uwen lieven vaderlande ende tot onderhoudin[ge der] rechten, vryheden, voordeelen ende voerspoede desselfs, waerd[oer wy] ons oick genoch houden versekert dat ghylieden als vro[mige] verstandige wel ter herten zijt nemende tgemeyn welvaren van denselven vaderlande int gemeyn als van elcken van u[lieden in] besondere. Nyet alleen ten aensien van uwen eygen oft o[ick] van den gemeynen profyte der ingesetene, maer oyck v[an den] warachtigen geduerigen dienst van zijne M. dien van den ge[meyn] oorbare des lants nyet gescheyden en can worden. Nochtans [wy] overdencken de verdruckingen, tyrannien ende gewelden die m[en u] tegen eedt, geloofen ende recht ende sonder eenige redene oft mis[daet] nu so lange aengedaen heeft ende aendoende is ende met meerde[re] dagelijcx noch dreycht. So en hebben wy nyet cunnen gel[aten] dicwils te verwonderen hoe het mogelijk zy dat ghylied[en so] lange daertoe hebt cunnen stilgeswygen ende daertegens u nyet en hebt gethoont, besondere oick ten tyden als u tot [uwen] eygen verlossinge ende welvert des so grooten versekerden [...¹⁾] by ons ende onse metverwanten doer sunderlinge genade [...¹⁾] so langen tijt gegeven werde. Ende aengesien het groot [geweld] wreetheyt ende ongehoorde strafficheyt, die men dagelijcx [meer ende] meer met grooter onredelycker nyeuwicheyt tegen uwen [rechten] ende ulieden, handelt, te wercke stelt ende metterdaet geweld[ichlijck?] doerdrijft, ende noch in meyningen is langer so meer te dry[ven ter] eeuwiger bederffnisse, overlast ende beswaringe van [den borgher?] van wat state dat hy oick zy, sonder eenige onderscheyt [van vrye?] oft onvrye, geestelycke ofte weerlycke te maken, & sonder [eenige] aenschou te nemen op eenige contrarie privilegiën, vryhede[n] ofte costuymen, oick nyet aensiende weder deselve Catholy[cke] (soe) sy die noemen) gesint zijn oft anders, & in somme alles voorg[aende] wort na den boosen voornemen ende bloetgierige lust dergeenre die [nyet] en soecken dan het lant te verwuesten ende de ingesetenen uuyt te roey[en] allen sonder eenige gefondeerde redene oft oirsake, hoewel zy hen verdruckingen ende tyrannien gheerne soudē soecken te bedecken met een valsche ende versierde decsel van rebellie ende ongehooricheyt, dier nochtans gheene in eenige landen, staten, steden oft gemeynten geweest en is, so sy hen noeyt soecken[de] en hebben gemaect [als] om alle onderdanicheyt te thoonen in alle tg[ene] hen bevolen werde, conform hender rechten ende privilegiën, so ulieden genoc[h] kenlick is. Waer

---

¹⁾ Onleesbare plaatsen.

benefpens sy daer toe uuyten hoeck soecken ende voerslaen dat men nyet vlytich genoch en soude wederstaen hebben den onbehoerliche[den] die eenige particulierlijck met toeloopinghe van vrouwen, kinderen ende gepuffelt bottelijck doer een ongeschikten yver der religien voortgestel[t] moegen hebben, dwelck zy alsdoen sonder groote gevaer hens levens ende van grooter onderlinger bloetstortinghen nyet en hadden cunnen gedoen. Soe dunct ons nochtans met grooter redenen zeer vreemt te wesen dat die landen ende sunderlinge ghylieden, die altijt so stantachtige voerstanders uwer vryheden geweest sijt, sulcx alles so lange hebt cunnen lyden ende dulden, besunderlijck daer ghylieden nu siet merct ende gevoel[t] dat het nyet alleenlick en gaet over eenige particuliere oft luttel persoo[nen] maer oick over collegien, ambachten, schutteryen, broederscappen. Jae darenboven over steden, staten ende landen gelijk wy al tselve wijtloopiger wel souden weten te verhalen indien het ulieden byder dagelijcxer hervaringe ende dadelycker gevoeling nyet vele te zeer bekend en waere ende dagelijcx by ulieden gemerct en werde int hanteren ende regeren so van de politiën ende justitien int civil ende int criminel ende wat listicheyt, ongestadicheyt, dreygementen ende geweldē, men daerinne besicht ende gebruyct. Waerinne de eenige maniere daer men ulieden soe velderhande ongehoorde lasten ende schattingen tegen uwen danck over den hals dringt ende doet dragen (dier zy noch al meer andere voor de hant hebben) genoch bewysen ende tot een gewis exempel dienen dat der uuytlandscher tyrannen uuyterste meyninge is, allen den landen ende elcken der ingesetene allen hen rechten ende vryheden ja oick alle hen macht ende rijckdommen te benemen ende die onder hen geweldige heerschappye in een altijtduerende slavernye, ja oick in merckelijck peryckel van lijf ende siele, ja wijf ende kinderen te brengen al tot grooten ondienst des Co. ende der landen. Hoewel zy met ydele hope de slechte gheerne int nette brengen soudē, daertoe een loos dobbel pardon oft dergelycke vonden voerslagende, waertegen u genoch can bewysen onder meer andre noch het leste placcaet uijtgegeven den XV^{en} Februarij lestleden dat de uuyterste meyninge nyet anders en is dan de landen van alle geleerde ende vervarene lieden te berooven ende alle voerspoet derselver te benemen, om voort te gedueriger over de onwetende ende verermde te moege blyven heerschappen na hennen moetwille. Maer als wy daertegen overwegen ulieder voirsz. getrouwe affectie ende vry gemoet die ghy in voerleden tyden altijt gewoonlijck sijt geweest te thoonen, so ende cunnen wy anders nyet vermoeden oft ons laten beduncken dan dat tselve ulieder lange stilswygen ende lijdsaemheyt alleenlijc compt uuyter vreesē daerinne ghy ulieden gestelt vint mits der grooter wreetheyt ende tyrannie uwer verdruckers ende dat ghylieden haect ende verlanget met vueriger herten om uuyt sulcken gewelt verlost te worden ende gheerne na allen uwen vermoegen met

lyve ende goede daertoe arbeyden ende helpen wilt siende eenigen goeden middel om tselve te wege te brengen. Ende want wy ulieden genoch versekert houden hoe grootelijck wy daertoe genegen zijn ende altyt gearbeyt hebben ende noch willen. So en hebben wy nyet willen laten sulcx ulieden vrylick uuyt te ontbenden(?) ende elcken van u te vermanen dat ghy tot voldoeninge van uwens eere, eedt, getrouwicheyt ende vromicheyt de sake wilt ter herten nemen ende eenen moet grypen tot bescherminge ende versekeringe van de welvart vryheyt ende gerechticheyt van uwen lieven vaderlande [ende van] elcx uwer salicheyt, leven, wijf, kinderen, goet ende nacomers, allet ten [...¹⁾] dienste ende onder de behoerlycke onderdanicheyt van de Mt. Ende opte [...¹⁾] hope ende goet betrouwen dat ghy des nyet versuymich vallen en sult [(ende) nyet slap en plecht eertyden te wesen) so hebben wy met desen onse[n brye]f ulieden wel willen aenseggen dat wy gewillich sijn ende nyet en selen [ontsien] goet ende bloet voor der landen welvaren ende vryheyt met ulieden op te setten, ende bereet zijn ons noch onse uuyterste macht nyet te sp[aren] om uwer verdruckers ende onser gemeynre wederpartie, handel[ingen] voernemen ende tyrannie te wederstaen ende metter hulpen van God ten [onder te] brengen, te verdryven ende doen ophouden ten dienste ende voordernisse van [syne Co. Ma.] van den landen ende van elcken van ulieden int besondre principa[lijck?] ende sunderlinge so wanneer wy van ulieden gemoetheyt, stantvastich[eyt] treck ende begeert die ghylieden ende elck uwer int syne daer toe [brengt?] selen wesen verwitticht ende versekert ende oick onderricht van den ma[niere] ende wech die ghylieden ons daer toe sult gheven. Ulieden daerm[ede] wel willende versekeren dat wy alle mogelycke middelen soecken [omme] daertoe best te geraken, ende want den desen ons oick daertoe grootelijck dienende, en hebben wy dien nyet willen versuymen. Om waerop [...] des dien eenichsins mach aengaen of daerane hangen oft uuyt vo[lg]en met u in alder stilten te handelen, te spreken, te beraetslagen ende [te] sluyten, mitsgaders van onse genegen meyninge ulieden te verseker[en] wy volcomen last, commissie ende bevel gegeven hebben ende geven by [desen] Mr. PAUWELS BUYS, Pencionaris van Leyden, Mr. CLAES CAMER[LING] advocaet ende joncker ADRIAEN VAN ZWEETEN tsamen ende elcken van hen so het best gelegen ende te passe comen sal mogen, dwelck ghy in all[en] betrouwen sonder vaer sult mogen doen ende doer eenige hender o[nse] meyninge voerslach ende middel te laten weten om des te spoed[iger] met meerder versekerheyt ons daer na te richten begeerende dat g[hy] selven onsen gecommitteerden daerinne ende int tgene zy ulieden in [den]

---

¹⁾ Onleesbare plaatsen.

saken ende dergelycken aengaende te kennen [gheven?] selen, geloove wilt gheven ende daerinne ten besten quytten ende schicken, biddende God dat hy daertoe seggen wil verleenen ende u alle in syne salige hoede bewaren. Gegeve[n] den XXij^{en} Aprilis 1570.

Onderstont gescreven metter eygen hant myns Heere de Prince:

GUILLAUME DE NASSAU.

en besegelt met desselfs heeren wapenvignet ende segel.

IV.

De Prins van Oranje aan Wesenbeke. — Autogr. Brit. Mus. Cotton Mss. Galba C IV 12(10).

WESENBECK, J'ay receu deux de vous [*sic*] lettres par lesquelles j'entens qu'estes contrainct de faire ung tour (pour vo[s] particulieres affaires) pour ung quinze jours dont s[uis] bien content, et pources vaquer jusques à ce que l[es] aures aschevé. Et sy entendes quelque chose de nouveau le pources mander à mon frère le Conte... ¹⁾ lequel me l'adressera au lieu ou je seray sur ce vo[us] je commande à Dieu. De Arnstatt ce 11e de May.

Votre bon amy

GUILLAUME DE NASSAU.

V.

Commissiebrief van Prins Willem van Oranje aan Gotthen van Ghendt, Mr. Peter de Ryck, Adriaan van Coninxloo en Cornelis Le Brun. Bijeenroeping der Consistoriën te Keulen, Wezel en Duisburg. — Gelijktijdig afschrift. Brit. Mus. Cotton Mss. Galba C. IV, 5(19).

1570, 15 Juni.

Wilhelm by der gratien Gods, Prince van Orangien, Gra[ue van] Nassau, Catzenelleboge, Vianden, Dietz, etc. heere Baron van Br[eda], Diest Grimbergen, Arlay, Noseroyen, Borchgrave van Antw[erpen] ende Besancon, Allen denghenen die dese tegenwoordige sulle[n] syen saluyt doen te weten dat verstaen hebbende de goede end[e] Christelicke genegentheyt die deghene van de uuytlandsche gereformeerde kercken in Engelandt draegende sijn tot de wederop[rechtinge?] des suyveren goddelicken dienst in den Nederlanden ende tot [de] verlossinghe van denzelven, uuyt het ghewelt ende tyrannie d[aer]onder het nu gebrocht is, hebbende de voornoemde in Engheland onde[r] henlieden gestelt sulcke ordeninghe

---

¹⁾ Graaf LODEWIJK of graaf JAN VAN NASSAU.

als dat een yder naer z[ijn] vermoghen ende qualiteyt (niemant uuytghenomen dan allee[nlick de] kinderen ende d'arme die by den ghemeynen aelmoesen leven) be[loeft] heeft op te bringhen alle maende in vorme van leeninge se[ckere] somme van penningen beghinnende de voirs. leeninghe van in de me[ymaend?] laestleden, ende dat op de conditiën ende beloften die henlieden [van] onsentwegen ghedaen zijn geweest. Wy begherende dat gel[ycken] vliet aenghewendet werde by allen den uuytlandtschen kercken [ende] gemeynten die nutertijt verstroyt zijn in Duytschlandt ende da[er] ontrent hadden last gegeven NICOLAS TAFFIN ¹⁾ te reysen tot [Coeln] om aldaer (de consistorien soewel van den Vlamingen als v[an de] Walen vergadert zijnde;) hen voir te houden ende lesen sekere propositie ende etlicke articulen inhoudende sonderlinge onse mee[nighe]. Ende oyck henlieden te verclaren int lange den middel die [in] Enghelandt gebruyckt is gheweest, tot het volcommen e[nde] opbrijngen van de voirs. leeninghe. Welcken TAFFIJN o[ns daer]naer aengebracht ende geseyt heeft, dat de consistorien van [den] voergemelde gemeynten altzelve gehoort ende verstaen [hebbende] verclaert hebben dat de propositie henlieden van onsen we[gen] voergehouden, nyet en vervaet dan dat behoorlick, Christeli[ck] recht is. ende dat de gerechticheyt van der saeke, ende de[n] eyscht ende begheert dat alle geloovige ende vrome lieden hen vermoghen, henlieden beneerstigen sullen om die te voor[deren] ende volbrengen, hetwelcke zy by hare brieven sooveel h[et] besonder belanckt presenteren vlytichlijck te doen ende naer t[e] commen. Begerende nyetemin om zeker oorsaken ende aenmerckinge verdragen te sijn van de noodelycke ende bewegelicke vermaningen desen aengaende tot den volcke te moeten doen. Op welke redenen wy acht genomen hebbende, ende nyet willende nochtans laten voorbygaen eenighe occasie dienende tot voorderinge van de ghemeene sake maer souckende die allesins naer ons vermogen te wege te brengen hebben om de goede genegentheyt ende affectie, die wy seker zijn dat den heere VAN GOTTHEN VAN GHENDT ²⁾, Mr. PEETER DE RYCK ³⁾, ADRIAEN VAN CONINXLOO ⁴⁾, coopman, ende CORNELIS LE BRUN, altijts gedragen hebben ende noch dragen tot de voirs. saecke, gegeven, ende gheven by desen, den voorge-naemden ghesaemdelick, ende een yder van henlieden besonder, macht ende opentlick bevel, van hen te vinden in de steden van Colen, Wesel, Duysborch ende aldaer te vergaderen de consistorien van de Vlamingen ende Walen, wesende nu ter tijt in de voirs. steden, de notabele hoofden van de huysgesinnen, ende andere in sulcken getalle, ende tot sulcker plaetsen, ende met sulcker discretie; dat die

1) NICOLAS TAFFIN, † te Bergen 1572? Zie: SEPP, Drie Evangeliedienaren. Leiden 1879, blz. 2 en ald. noot 3

2) Namelijk: Jonker JAQUES VAN DER HAEGEN, Heer van Gotham of Gottum, geboortig van Gent, alwaar ij 1582. voorzittend Schepen werd.

3) Hij † 1596. Zie v. D. AA, Biogr. wdb. d. Ned. t. a. pl.

4) Zie over hem: Archives VI 355. Hij † te Brussel 1582.

overheyt van der plaetse daerdoer nyet verstoort en worde, ende te lesen voer dezelve ende tot verscheyden stonden de voirs. propositie ende articulen die wy hen senden met desen. Te vermanen soewel de ministers als andere, een yder besonder synen vlijt ende neersticheyt te doen, sonder eenich aenschau thebben, op de conditie oft den last die men souden moegen hebben. In den dienst der kercken te stellen, in elck quartier van denzelven kercken sulcken, oft sulcke in haer plaetse, als hen goed sal duncken, denwelcken (indient noot is), naerdien zy haeren vliet gedaen sullen hebben by de notabele ende hoofden van de huysgesinnen, zy last sullen gheven ende macht om te vermanen de tafeliers¹⁾ ende tafeliersters, dienaers ende dieverssen ende andere persoonen van wat standt dat die zijn, om van gelycken haer vermogen te doen, sonder yemandt vry te laeten behalven alleenlijck die kinderen ende d'arme lieden levende van de gemeene aelmoessen. Te houden note ende rolle, vervatende de namen ende bynamen van yderen persoon ende de beloofde sommen. Te stellen particuliere collecteurs in elck quartier, ende eenen ontfanger generael in elcke kercke ende gemeeynte, soo verre de consistorien daarin nyet en voorsien. Ende van de voirs. generalen ons over te senden de namen. Welcken generael sal beloven in handen van de voorgenaemde, oft van eenen van dien, hen te reguleren ende beleyden in synen staet, naer het inhoudt van de voirs. articulen ten ware dat de consistorien van anderen sin ende aduis waeren. Ende [alle?] de particuliere collecteurs oft ontfangers, sullen beloven ge[trouw] alle maenden te brengen, de hoofdsomme van haere collecte in han[den] van den generael. Ende hierenboven gheven last den voorghe[naem]den ende elcken van hen, dat zy henlieden aenstellen ende reguleren in haer last alzoec ende in der manieren als dinstructie by ons get[eyckent] besonder inhoudt. Belovende te hebben, ende thouden voer aeng[enomen] ende van weerden, al wat van henlieden gesaemdelick oft beson[der] gedaen sal wesen, ende gebesoigneert in hetghene voirs. ende [...] daer meer aencleeft. Begherende daerom dat een yder henlie[den] desen behulpich ende gunstich sy. Tot getuygenisse van denwel[cken] hebben wy dese geteeckent met onsen handt, ende daer op do[en] drucken onsen pitzier van secreten. Gegeven in onse stadt van Siegem den vijftiensten dach van Junius, int jaer va[n] gratien duysent vijfhondert tzeuentich.

(Wordt vervolgd.)

¹⁾ Kostgangers.

DE NALATENSCHAP
VAN
CRISPIAEN VAN DE PAS DEN OUDE.

DOOR
P. HAVERKORN VAN RIJSEWIJK.

RUIM tien jaren geleden verscheen het voortreffelijk werk van D. FRANKEN DZ. *L'oeuvre gravé des Van de Passe*. De schrijver wist, dat zijn arbeid niet volledig was, maar hij meende terecht, dat het beter was te geven hetgeen hij had verzameld dan langer te wachten. Eene aanvulling kon altijd later volgen, en wat hij gaf, dat was waarlijk meer dan men had kunnen denken. Met de oprechtheid, welke het kenmerk van den werkelijk wetenschappelijken mensch is, erkende hij tevens dat op de lijst der werken van CRISPIAEN VAN DE PAS den oude verscheidene prenten stonden, waarvan hij niet kon zeggen of zij van den vader dan wel van den gelijknamigen zoon waren.

Wie had kunnen vermoeden, dat een uitvoerige lijst van koperen platen, nagelaten door CRISPIAEN den oude, én opgemaakt weinige jaren na diens dood, later zou worden gevonden? En nog wel te Rotterdam? Wij hebben dat geluk gehad, en niemand verheugde zich daarover meer dan de heer FRANKEN, die dadelijk bereid was, deze lijst te vergelijken met de door hem beschrevene werken.

Verreweg de meeste vindt men in zijn *Oeuvre gravé* vermeld. De gebrekkige beschrijving op de nu gevondene lijst maakt het identificeeren van sommige prenten moeilijk; wat FRANKEN bijeenbracht onder zekere hoofden, als; portretten, de prenten betreffende Jezus' leven en sterven, enz. is hier verstrooid, en ontbreken verscheidene der hier vermelde bij FRANKEN, hij beschrijft er ook niet weinige, welke op deze lijst niet voorkomen. Trouwens, FRANKEN beschrijft het geheele werk van CRISPIAEN den oude, diens kinderen en kleinzoon, terwijl deze lijst slechts platen noemt, welke uit het sterfhuis van CRISPIAEN den oude gekomen waren, dus voor den 6^{en} Maart 1637 gedrukt. Het grootste deel is van hem zelf, maar er zijn er ook onder van zijne zonen CRISPIAEN, SIMON en WILLEM, alsmede van zijne dochter MAGDALENA.

Laat mij eerst mededeelen, hoe die koperen platen te Rotterdam zijn beland. Den 8^{en} October 1614 werd te Utrecht het huwelijk aangeteekend tusschen „PETER LAMBERTSZ. VAN HEMELCOURS, wonende tot Rotterdām, ende MARIA CRISPIJN VAN DE PAS, woonende binnen deser stadt Utrecht”. En het werd voltrokken „voor NIJHOFF ende VAN DEN LITH, schepenen, op den 21^{en} Octobris 1614. 1)” Twee zaken trekken in deze acte onze aandacht: 1°. dat de dochter van CRISPIAEN VAN DE PAS den oude hier MARIA wordt genoemd, terwijl zij in verscheidene acten, zoo te Utrecht als te Rotterdam, MARTHA heet; dit is dus stellig een schrijffout; 2°. dat dit huwelijk werd voltrokken in het Raadhuis, maar dit kan dadelijk worden opgehelderd door de mededeeling, dat de families VAN DE PAS en HEMELSCOURS behoorden tot de Doopsgezinden of Mennonieten. Hoe de twee jongelieden met elkaër kennis hadden gemaakt, — dat is nog een geheim. PIETER VAN HEMELSCOERS — zóó wordt zijn naam door hemzelf geschreven — was lakenkooper en burger van Rotterdam. In de kunstenaarswereld nogthans geen onbekende. Blijkens eene notariële acte van 6 Febr. 1630, machtigde hij „PIETER VAN PUTTE, *zijn neef*, schilder, woonachtig inden Hage” om voor hem te innen een schuld voor geleverd laken. PIETER VAN PUTTE kan moeilijk een ander zijn dan de vermaarde vischschilder PIETER DE PUTTER, die in Sept. 1626 te 's Gravenhage gehuwd was met MARIA, dochter van DANIEL VAN DE QUEBORN. Hoe hij een neef van HEMELSCOERS was, — dat kunnen wij niet zeggen.

MARTHA werd spoedig moeder, maar mocht zich niet lang in het bezit van haren eerstgeborene verheugen, daar deze in de week van 26 Sept. tot 3 Oct. 1615 werd begraven. Hetzelfde ongeluk trof haar en haren man in de laatste weer der maand Mei van 1632, en twee jaren later, den 30^{en} November, stonden zij

---

1) Mededeeling van Mr. S. MULLER Fz., Arch. te Utrecht.

bij het lijk van zijne moeder MAGDALENA. Zijn vader LAMBERT VAN HEMELSCOERS was reeds vroeger overleden. Eerst in 1635, den 22^{en} Juni, werd de verdeling der nalatenschap van de moeder geregeld ten kantore van den notaris JAC. DUIJFHUIJSEN Jr. Toen:

compareerden LAMBERT VAN HEMELCOERS, PIETER VAN HEMELCOERS, en JAN JACOBSE DE BLASIER, als man & voocht van ANNEKEN VAN HEMELCOERS, alle drie kinderen & erfgenamen van MAGDALENA VAN HEMELCOERS, hunne moeder & behowde moeder sa. alhier in de huysinge genaemt de vergulde Hoorn op de Hoochstraet, den 30^{en} November 1634 overleden, hebben in 't minnelijcke gedeelt alle goederen, die MADDALENA v. H. metten dood heeft ontruijmd. Nam. dat PIETER sal hebben de tuin van hun moeder, met alle opstal, staende aan de Noordzij van de eerste Laen, in Ruybroeck, buiten de Goutsche poort, genaemt de Hoorn, LAMBERT zal hebben het huys aen de Zuidzijde van de Hoochstraet op den Oosthoek van de Corte Hoofsteek, aldaer hunne moeder is overleden en hij LAMBERT HEMELCOERS tegenwoordich woont, genaemt de vergulde Hoorn, met alle coopmanschappen en winkelgereetschap en lasten, enz. ook sekere uitstaende boeckschulden. Andere comende broeders half en half, mits dat LAMBERT v. H. alle boedelschulden op zich neemt, zoo als hij doet bij desen. Onder hun drijen wordt gedeelt de inboedel en het huysraet van hun moeder. Wijders sal LAMBERT v. H. obligatie geven aen PIETER v. H. en J. J. DE BLASIER op eenige partijen, hun wel bekend, die nog ongerekent staen. Voorts bekende J. J. DE BLASIER voldaan te sijn met sekere som bij uitkoop door LAMBERT en PIETER VAN HEMELSCOERS,"

Nu wij de familie van den man een weinig hebben leeren kennen, wenden wij ons tot de familie der vrouw. MARTHA was eene dochter van den bekenden plaatsnijder CRISPIAEN VAN DE PAS. Deze was — zooals door den heer FRANKEN reeds is medegedeeld — geboren in Zeeland, waarschijnlijk te Arnemuiden, en woonde geruimen tijd te Keulen, waar hij huwde met MAGDALENA DE BOCK, die hem vijf kinderen schonk. De data van zijne vestiging te Keulen, van zijn huwelijk en van de geboorte zijner kinderen kunnen niet uit officiële acten worden opgegeven. Blijkens schrijven van Dr. HANSEN, archivaris der stad Keulen, had het aldaar ingesteld onderzoek geen resultaat.

De heer D. FRANKEN heeft op vernuftige wijze, uit data van gravures, enz. de geboortejaren der vijf kinderen van CRISPIAEN VAN DE PAS trachten vast te stellen. Gelukkig zijn er van een paar thans verklaringen bekend, welke dergelijke conjecturen overbodig maken. CRISPIAEN VAN DE PAS had drie zonen: CRISPIAEN, SIMON en WILLEM, benevens twee dochters: MAGDALENA en MARTHA. De zoon CRISPIAEN trouwde te Amsterdam den 10^{en} Maart 1646, en verklaarde toen, dat hij 48 jaren oud was¹⁾; hij moet dus geboren zijn in 1597 of 1598. WILLEM vestigde zich te Londen, liet zich 6 April 1624 doopen in de Nederduitsche Hervormde kerk aldaar, en verklaarde toen oud te zijn 26 jaren²⁾; hij moet dus

1) DE VRIES. *Biographische Aanteekeningen*.

2) W. J. C. MOENS. *The Registers of the Dutch reformed Church*. 1884.

geboren zijn in 1597 of 1598. Daar beiden waarschijnlijk niet in hetzelfde jaar zijn geboren, meenen wij, met het oog op hun graveerwerk, 1597 als het geboortjaar van CRISPIAEN, 1598 als dat van WILLEM te mogen aannemen. In strijd met het tot dusver heerschend gevoelen, dat CRISPIAEN de oudste zoon was, gelooven wij SIMON hiervoor te mogen stellen. Blijkens de data en adressen of opschriften der portretten van koning JACOBUS I (FRANKEN No. 687) van ANNA VAN ENGELAND (No. 447), van KAREL I als prins van Wales (No. 520), van ELLESMERE (No. 581), van A. RATHBORNE (No. 828) enz. was SIMON reeds in 1616 te Londen werkzaam; terwijl WILLEM's eerste werk te Londen, het portret van JACOBUS I (No. 688) het jaartal 1621 draagt. Daar men SIMON's geboorte moeilijk kan stellen tusschen die van CRISPIAEN en van WILLEM, moet zij vóór die van den eerste worden geplaatst. MARTHA was stellig het oudste kind, omdat zij in 1614 huwde en toen waarschijnlijk wel 20 jaren zal zijn geweest; zij werd dus vermoedelijk geboren in 1594. Zij was het eenige kind van CRISPIAEN dat niet graveerde; zou dit wellicht hiervan het gevolg zijn, dat zij als oudste dochter, na het overlijden der moeder, het huishouden waarnam? Het geboortjaar van ELISABETH is onbekend. In de notariële acten wordt zij genoemd vóór CRISPIAEN den jonge, en hierom zouden wij de gissing willen wagen, dat zij ouder was dan deze. Naar het ons voorkomt, werd dus MARTHA geboren in 1594, SIMON in 1595, ELISABETH in 1596, CRISPIAEN in 1597 en WILLEM in 1598.

Omstreeks 1612 verhuisde CRISPIAEN de oude naar Utrecht. Toen hij er in gemeld jaar o. a. de Maria Magdalena naar GELDORPIUS GORTZIUS (FRANKEN No. 262) uitgaf, was hij er reeds gevestigd. Al zijn kinderen waren bij hem; van zijne vrouw wordt geen gewag gemaakt, zoodat deze waarschijnlijk gestorven is vóór de verhuizing. In 1614 verliet MARTHA de ouderlijke woning, om haar man te volgen naar Rotterdam; SIMON vertrok omstreeks 1616 naar Engeland, in 1621 graveerde hij het portret van den Deenschen geleerde ANDR. MAGIRUS, dat hem — gelijk FRANKEN opmerkt — wellicht in Denemarken introduceerde, waarheen hij misschien verhuisde spoedig na de komst van zijnen broeder WILLEM te Londen. In 1629 droeg hij den titel van graveur van koning CHRISTIAAN IV van Denemarken, blijkens het opschrift van diens portret (FRANKEN No. 535). Hij verliet Londen en Kopenhagen nu en dan; in 1623 bezocht hij zijn broeder CRISPIAEN te Parijs, blijkens het portret van ANT. DE PLUVINEL (FRANKEN No. 822) en No. 13 der in gemeld jaar verschenen *Maneige Royal* (FRANKEN No. 1360); in hetzelfde jaar kwam hij ook te Utrecht, volgens het portret van ERNST graaf van MANSFELD, dat hij naar 't leven teekende (FRANKEN No. 732), en in 1630 graveerde hij het portret van zijne zuster MAGDALENA (FRANKEN No. 805). Al keerde hij dus somtijds terug, hij had toch de ouderlijke woning voor goed verlaten.

Hetzelfde geldt, zoo als wij gezien hebben, van WILLEM, die in 1621 te Londen werkzaam was. Hij was gehuwd, en liet den 8^{en} April 1624 in de Nederduitsch Gereformeerde kerk een zoon doopen, die, waarschijnlijk naar zijn vader, CRISPIN werd geheeten, en den 25^{en} Sept. 1625 eene dochter, die, vermoedelijk naar zijne zuster, ELISABETH werd genoemd ¹⁾. Tot zijn dood bleef hij te Londen, en wij konden geen spoor vinden van eenig verblijf hier te lande na zijn vertrek.

CRISPIAEN de jonge was reeds vóór WILLEM naar het buitenland vertrokken. Hij zegt in de voorrede van zijn werk *'t Licht der Teken- en Schilderkunst*, dat hij te Utrecht de teekenschool bezocht, en dat prins MAURITS hem naar ANT. DE PLUVINEL te Parijs had gezonden, om er teekenles te geven aan diens *Manège-Academie*. Hij bracht er *Le Maneige royal* in prent, en de heer FRANKEN doet opmerken, dat dit werk gravures behelst, welke in 1617 moeten gemaakt zijn. Omstreeks dit jaar vertrok CRISPIAEN dus naar Frankrijks hoofdstad. Hij was echter den 1^{en} Maart 1621 hier te lande, maar met het voornemen om weldra weder naar het buitenland te gaan. Een en ander blijkt uit de acte, welke hij op gemelden datum te Rotterdam passeerde, waarbij hij LAMBRECHT VAN HEMELSCOERS, waarschijnlijk de vader van PIETER, machtigde het geld, dat hij in den vreemde zou verdienen, te beleggen naar goedvinden, mits hij 4½ percent interest ontving, en dat, ingeval hij kwam te overlijden, één vierde van de hoofdsom zou worden uitgekeerd aan zijn broeders en zusters, drie vierde aan de armen der Doopsgezinde gemeente te Utrecht en te Rotterdam ²⁾. Werkelijk keerde hij naar Parijs terug, waar in 1623 de *Maneige Royal* werd gedrukt. In 1630 was hij echter weder te Utrecht, blijkens zijne portretten van G. HAMEL en H. VAN ZIJL, raadsheeren bij het Hof van Utrecht (FRANKEN No. 642, 941) en hij bleef daar bij zijn vader nog verscheidene jaren.

MAGDALENA werd den 1^{en} Mei 1634 in ondertrouw opgenomen met FREDERIK VAN BEVERVOORDT ³⁾. De heer FRANKEN meent dat FREDERIK behoorde tot het adelijk geslacht BEVERVOORDE, maar het is meer waarschijnlijk, dat hij verwant was aan AERNOUT VAN BEVERVOORDT, mr. knoopmaker, die in 1652 te Amsterdam getuige was van CRISPIAEN VAN DE PAS den jonge ⁴⁾. VAN BEVERVOORDT stierf in 1636.

In 1635 was CRISPIAEN de oude dus alleen met zijn gelijknamigen zoon. Dit deed hem waarschijnlijk besluiten om te hertrouwen. BASTIAENTGEN

¹⁾ W. J. C. MOENS. *The Registers* etc. p. 56.

²⁾ Mr. A. D. DE VRIES, *Biographische Aanteekeningen*.

³⁾ Huwelijksregister, Utrecht.

⁴⁾ Mededeeling van Mr. N. DE ROEVER.

HENDRIKS VAN ASCH, weduwe van WILLEM PETERSS VAN DEN BERCH, was zijne uitverkorene. Den 20^{en} Januari 1636 passeerden zij bij den notaris FRED. ZWAERDECROON te Utrecht, eene acte, behelzende de huwelijksvoorwaarden, en den 15^{en} Febr. daaraanvolgende werd hun ondertrouw afgekondigd.¹⁾ De kinderen van CRISPIAEN hadden echter bezwaar tegen de huwelijksvoorwaarden. Deze waren — gelijk het in eene volgende acte heet — „geschapen daeruijt namaels questie te sullen verrijsen”. De onderhandelingen duurden zes maanden. Eerst den 30^{en} Sept. werd eene nieuwe acte door denzelfden notaris opgemaakt voor bruid en bruidegom. Daarbij werd de eerste vernietigd om alle onlusten te „ontgaen” en werden andere huwelijksvoorwaarden gemaakt. Deze komen hierop neder, dat BASTIAENTGEN VAN ASCH, in geval CRISPIAEN vóór haar stierf, „duijssent cars gulden” zou ontvangen, eer zijne kinderen iets van zijne nalatenschap zouden profiteeren, en hare erven desgelijks, ingeval zij vóór CHRISPIAEN overleed. Bovendien werd alle gemeenschap uitgesloten, zoo van aangebrachte goederen, als van winst en verlies. Deze acte werd opgemaakt „ten huijse van MAGDALENA VAN PAS, staende aen St. Marienplaets.” Nu waren de gerezen quaesties opgelost, en den 6^{en} October liet P. VAN HEMELCOERS bij den notaris JAC. DUIJFHUIJSEN Jr. eene acte opmaken, waarbij hij zijne vrouw en DAVID DE CONINCK, goudsmid, machtigde om in zijn naam naar Utrecht te gaan en aan CRISPIAEN den oude over te leveren „sekere acte bij hem constituant ten behoeve van desselfs toecomen huijsvrouw BASTIAENTGEN beteekent, neffens sijn swager & swagerinne” (de jonge CRISPIAEN en MAGDALENA) „& toe te staen het houwelijk bij hem & sijn toecomende huijsvrouw BASTIAENTGE beraemt”, enz. Acht dagen later, den 14^{en} October, verschenen CRISPIAEN en „SEBASTIAENTGE HENRICK VAN ASCH” dan ook weder bij den notaris ZWAERDECROON, en passeerden zij eene acte, bijna geheel gelijk aan de vorige. Slechts werd bij de f 1000, welke de bruid of hare erven vooruit trekken zouden, gevoegd: „ofte de waerde van dien tot haer contentement ende meerder nijet”, en werd bepaald dat de kinderen van DE PAS zouden blijven „in haer volle gerechtich(eijt)” ten aanzien van hunne moeders nalatenschap. Deze acte werd gemaakt „ten huijse van JOHAN LODEWIJXS VAN HAMBORCH, verwer”, en geteekend:

Crispian van de Pas

Bastiaentgen van de Pas

¹⁾ Mededeeling van Mr. S. MULLER Fz.

Dadelijk hierna teekenden MAGDALENA VAN DE PAS, PIETER VAN HEMELSCOERS, voor zichzelf en als man en voogd van MARTHA VAN DE PAS, en CRISPIAEN VAN DE PAS de jonge eene acte, waarbij zij verklaarden de huwelijksvoorwaarden te zullen nakomen, en niets van de erfenis van hun vader te zullen trekken eer die *f* 1000 aan BASTIAENTGE of hare erven zouden voldaan zijn.

Madrid 2 de Mayo 1808
 Juan Rodríguez
 Juan de
 González
 Sr. D. D.

Nog een acte werd denzelfden dag gepasseerd door CRISPIAEN VAN DE PAS en zijn gelijknamigen zoon, bij den notaris HOUTMAN. Daarin wordt melding gemaakt van verscheidene gravures, en hierom deelen wij haar in haar geheel mede. Vader en zoon verklaarden te zijn overeengekomen:

dat CRISPIAEN VAN DE PASSE den ouden, in de qualité als weduwnaer ende boedelhouder van za. MAGHDALENA DE BOCK, bij deesen aen sijnen soon in voldoeninge ende tot vergelijkinge van alsulcke duysent gld. als hij ende sijn za. huysvrouw met haere wtgehuwede kinderen ten houwel. belooft ende gegeven hebben, in vrijen eijgendom overgeeven sall deese navolḡ kunstplāeten. Alsoe eerstelijck alle de *Vinjola plaeten*¹⁾ oock alle de *arquetectuer plaeten*¹⁾, mitsḡ. de *barsere plaeten*²⁾, welke drie soorten van plaeten van nu voortaan, met allen aencleven van dien, denselven CHRISPIJN VAN DE PAS den jongen eijgenlijk sullen cōpeteeren, des hy *Chrispijn van de Pas den jongen* aen voorn. sijnen vader sall geeven ende leeveren int geheel sonder sijns vaders costen vijftich Vinjola boecken, oock vijftich arquetectuer boecken ende daertoe tweehondert Berseere boeckens. Gelijck oock de voorn. CHRISPIAEN VAN DE PASSE den ouden aen sijnen voorn. soon in sijn qualité overgeeven sall in vryen eygendom alle de *paerdeplaeten mette randen*²⁾ ende alles tgeen daertoe behoort, des soolange den voorn. CHRISPIJN VAN DE PASSE den ouden in leeven is, deselve paerdeplaten ende randen by hem niet sullen mogen worden gedruickt nochte gebruijckt dan tot gemeene costen, bate ende schade van hem CHRISPIJN VAN DE PAS den ouden, CHRISPIJN VAN DE PAS den jongen voorn. ende PEETER VAN HEMELSCOERS, borger tot Rotterdam, haeren swaeger, sonder dat deen voor dander tot het gebruijck van deselve, geduer. tleeven vand. voorscr. CHRISPIJN VAN DE PAS den ouden eenich vordel hebben ofte genieten sall.

1) FRANKEN No. 1357.

2) In een volgende acte genaemt „de baseris", 20 platen. FRANKEN No. 1369 *Le miroir des Courtisanes* van 1630?

2) FRANKEN No. 1360.

ten ware CHRISPIJN VAN DE PAS den jongen aen hem HEMELSKOERS de pen(ningen) denselven tsijnen laste competer(ende) in contant gelt voldede, ten welcken tijde sijns HEMELSKOERS actie tot het darde paert gebruijckt, voorst ten behouve van CHRISPIJN den jongen sall cesseeren". (In margine: „ende sall in allen gevalle die regeringe ende tgebruijck der plaeten mede altijt gedaen moeten worden met advijs van(den) voorn. HEMELSKOERS).

't Welcke voorn. HEMELSKOERS hiermede compareer(ende) accepteerde ende constitueerde. Dat voorts oock tusschen de booven ben(oemde) partijen was versproocken dat CHRISPIJN VAN DE PAS den ouden de bovenbes(chreven) prenten ende boecken van sijn voors. soon tot sijn gerijff sall houden, betael(ende) deselve alleenl(ijck) met andere boecken ofte prenten die sijn voorscr. soon nodich soude mogen hebben naer weerde van deselve Sall oock CHRISPIJN VAN DE PAS den jongen bij deesen competeeren den vrijen eijgendom van den geheelen *blomboeck*¹⁾ mette plaeten van dien, mitsgaders oock het *cruijtbboek* mette plaeten van dien; sijnde tsaemen in *vijff deelen* ende tsaemen genaemt word(ende) het *blomboeck*. Doch sall tgebruijck van dien blijven aen voorn. CHRISPIJN VAN DE PAS den ouden sijn leven lanck. Des hij CHRISPIJN VAN DE PAS den jongen tsijnen laste houden sall te contenteeren sijn absente broeders in *Denemercken*²⁾ ende *Engelandt*³⁾ sijnde ten regarde vant tselve *blomboeck*. Ende sall oock CHRISPIJN VAN PAS den ouden sijn nütticheijt trecken ende genieten van het *maetboek*⁴⁾ alsoock wtten *Ovidiusboek*⁵⁾ ende de *devotieplaetgens* ten gerijff van sijn winckel. Sall oock mede tusschen partijen gemeen gebruijck ende geprofiteert werden, gedur(ende) tleeven van (den) voors. CHRISPIJN VAN DE PAS den ouden, alle tgheen seedert de maent Meert lestleden gemaect ende daertoe denselven CHRISPIJN VAN DE PAS den ouden mede oncosten aangewent ende gedaen heeft. Ende beloven partijen voorts den anderen in alles soo veel mogelijk ende als vader ende soon van alle andere materien te dienen ende gerijven, gelijk sijl. oock bejide belooven alle de voorn. plaeten ende historieboecken nimmermeer te sullen vervreemden ofte aen vreemden te brengen, maer die bij affsterven te laten comen op haere kinderen, broeders ende susters ende derselver echte erven, waarmede partijen alsoo int vrint(lijck) sijn veraccordeert. Ende renuncieert den voorn. CHRISPIJN VAN PAS den jongen, ten behouve sijns vaders, mits deesen van alle actie ende pretensie, die hij ten regarde vant geghevene houwel. goet aen sijn broeders ofte susters bij sijn vader ende moeder gedaen, tegen denselven sijnen vader hadde" enz. Aldus gedaen tUtr. ten huysse van JAN LODEWIJKS. VAN HOMBORCH, staende aen de grafte, ter presentie van AELBRECHT SCHOOCK ende HENRICK JANSJEN getuijgen.⁶⁾

Nu ook de zaken tusschen de beide CRISPIAENS geregeld waren bij deze acte — waaruit tevens gebleken is, dat PIETER VAN HEMELSKOERS zijn schoonvader en zwager meermalen hielp bij het uitgeven van hunne werken — werd het huwelijk van CRISPIAEN den oude zeker spoedig voltrokken. De dag waarop dit geschiedde is niet bekend. Misschien kunnen tot de nadere bepaling dienstig zijn twee acten, welke den 24^{en} Oct. 1636 werden verleden voor den notaris ZWAERDECROON. De eerste is een codicil, waarbij CRISPIAEN de oude aan zijne dochter MAGDALENA prelegateert „de somme van duijssent gulden, voor de diensten by hem van haer alrede genoten ende noch te genieten". De tweede acte is van MAGDALENA, die daarbij consenteerde dat haar vader „sijn leven

¹⁾ FRANKEN N. 1346.

²⁾ SIMON VAN DE PAS.

³⁾ WILLEM VAN DE PAS.

⁴⁾ FRANKEN N. 1374A.

⁵⁾ „ N. 1338.

⁶⁾ Medegedeeld door Mr. S. MULLER Fz.

„langh in lijftocht soude behouden alle 't gene haer ter sake van haer moeders „erfenisse soude mogen competeeren.”

Het huwelijksgeluk van CRISPIAEN den oude duurde niet lang, nauwelijks vier maanden, want hij werd reeds den 6^{en} Maart 1637 begraven. Een groot kunstenaar wordt hij terecht geroemd: Hij graveerde niet alleen, hij teekende ook gewoonlijk de prenten, welke hij sneed of door zijne kinderen liet snijden, en daarbij waren ook portretten, welke hij naar 't leven behandelde. Hij heeft zelfs geschilderd, zeer naar het genoegen van zijne tijdgenooten. Dit blijkt uit de volgende aan-teekening, welke ik dank aan de welwillendheid van Dr. A. BREDIUS. Den 8^{en} April 1627 liet „PIETER VAN LEIJDEN den ouden, ingeseten coopman van Amsterdam,” zijn testament maken bij den notaris P. MATTHIJSZ., en daarin staat:

„Aen JACOB sijnen soon legateert hij een stuck schilderij, wesende *een Oordeel, gedaen bij Mr. Crispijn van de Pas*, daer hij menichmael 900 gulden heeft mogen affhebben, sijnde hem onder anderen van Sr. BARTHOLOMEUS MOOR in 't jaer 1594 daervoor geboden 1000 gulden; dan niettegenstaende hij Testateur seijde, deselve niet te willen vercoopen, soo stont het nochtans denselven MOOR soo wel aen dat bijaldien hij Testateur het hem maer op prijs geseth hadde, hij 't niet en soude gelaten hebben.”

Vermoedelijk heeft hij echter niet veel geschilderd. HOET noemt in zijne beschrijving der schilderijenverzameling van ARNOUD LEERS, te Rotterdam: „Een graflegging door CRISPIJN DE PAS”, maar in den Catalogus der veiling van deze verzameling, door TERWESTEN medegedeeld, staat slechts: „Een graflegging Christi, door een goed Italiaansch meester”. Ook werd te Amsterdam op eene veiling van 17 Sept. 1766 verkocht: „De besnijdenis van den zaligmaker, door C. DE PAS.” Op de veiling VAN DER BEEK, Rotterdam, 1 Juni 1871, was eene Mythologische voorstelling, in bister, dat de naam CR. DE PAS droeg. Zou de schilderij, voorstellende de vier Evangelisten, die — gelijk wij later zullen zien — behoorde tot de nalatenschap van SIMON VAN DE PAS, ook door zijnen vader geschilderd zijn? ¹⁾

In de acten betreffende het huwelijk van CRISPIAEN den oude worden noch WILLEM noch SIMON VAN DE PAS vermeld. Uit de derde acte, dd. 14 Oct. 1636, bleek dat WILLEM in Engeland en SIMON in Denemarken vertoefde. De laatste kwam evenwel spoedig na zijns vaders dood hier. Den 26^{en} Nov. 1637 passeerde hij eene acte te Amsterdam, waarin ook geproken wordt over de kunstplaten, welke zijn vader had nagelaten. Bij deze acte machtigt

SIJMON DE PAS, sijner koninkl. Majesteit van Denemarcken's plaatsnijder, woonende tot Koppenhagen, jegenwoordigh sijnde hier ter stede, Pr. VAN HEMELSKOERS.... sijn swager,

¹⁾ FRANKEN vermeldt onder No. 170 een Laatste Oordeel, naar M. DE VOS, CRISP. DE PAS Fe. et exc. Eene Besnijdenis komt niet bij FRANKEN voor; eene Graflegging tweemalen: in de reeks der Passie; *Barotius inventor, Cr. de P. excudit Coloniae*, en N. 163 *Crispijn de Pas figuravit, fecit et excudit*.

om in zijn naem, als mede-erfgenaem van za. CHRISPIJN VAN DE PAS den ouden — nevens d'andere mede erfgenamen, alle saken van den nagelaten boedel ende sterfhuijs van den-selven sijnen vader waertenemen... en te verkoopen, sonder noghtans de *kunstplaten* te mogen laten verkoopen sonder zijn naerder kennisse ende consent, ten ware door manquement van de posten of boden [van hem constituant uijt Denemarcken alhier geen advijs oft bescheijt inquame. In dit laatste geval sal Sr. JACOB VAN BEECK de platen en kunst mogen benifiteeren".¹⁾

Een goede week later, den 7^{en} December 1637, werd te Rotterdam bij den notaris J. DUIJFHUIJSEN eene acte gepasseerd tusschen P. VAN HEMELCOERS, SIMON en CRISPIJN VAN DE PAS den jonge, welke uitsluitend de koperen kunstplaten uit de nalatenschap van hunnen vader en schoonvader betreft. Zij luidt:

PIETER VAN HEMELCOERS, burger, als getrouwt hebbende MARTHA VAN DE PAS, so voor hemselfen, als oock als voocht van 't weeskint van WILLEM VAN PAS, Tsampt SIJMON VAN PAS, plaetsnijder, wonende tot Copenhagen ter eenre, & CRISPIJN VAN PAS, de jonge, plaetsnijder, burger der stat Utrecht, ter andere zijde, zijn metten anderen int minnelijcke & vruntlijck geaccordeert over de *copere constplaten* die bij za. CRISPIJN VAN PAS den oude, hun vader & behoude vader, overleden tot Utrecht, metterdoot ontruijmt & achtergelaten zijn, namentlijck, dat de voorn. CRISPIJN VAN PAS, de jonge, mits dese is treckende & genietende, de helft van alle de copere *paerde constplaten*²⁾, sijnde int geheel *acht en vijftich* in getal, zeshondert gedruckte *boeckschutten*, behoorende totte paerdeboecken, waarvan hem de wederhelft toequam & toecomt, Item *twee en veertich* copere plate, genaemt de *Viniola*³⁾ (onder dewelcke hem *zes* platen quam) & noch *tuintich* platen, genaemt de *baseres*, so voor zijn aendeel in alle de platen, als dat mede hij CRISPIJN DE PAS, de jonge, hier mede bij dese bekent voldaan & betaelt te zijn van zijn Houwelijcx goet, in vergelijkinge van het Houwelijcxgoet dat sijne andere broeders & zusters van hun voors. vader sa. hebben genoten & dies sal hij CRISPIJN VAN PAS de jonge gehouden zijn, gelijk hij belooft bij deseen, aen zijn voornoemden broeder SYMON VAN PAS tsijnen believe uit te reicken de somme van tweehondert car. guld. ofte de waarde van dien waertegen de voorn. drie staken, tsampt MADDELEENTGE VAN PAS, hunne zuster en behoude zuster, wonende tot Utrecht, voor een vierde staeck & elck voor een vierde part, bij deze zijn treckende & genietende alle vordere copere constplaeten, die in den sterfhuijse van hun overleden vader CRISPIJN VAN PAS den oude sa. zijn nagelaten, volgens den lesten Inventaris daervan gemaect zijn: En alsoo deze sterffhuijse van hun overleden vader *noch niet ten volle gereddet en is*, so dat daer noch schulden te ontfangen als oock mede te betalen staen, behalve eenige partijens die bij eenige van henl. comparanten voor dit sterfhuijs zijn uijtgeschoten, die deselve goet gedaen moete worden, Soo zal een ijder van dese vijf staken en het beredderen & claren van dese sterfhuijse, of zijn portie trecken, of bijaldien daer te cort comt, daerin dragen, & d'selve schulden

¹⁾ Dr. A. BREDIUS in *Obreen's Archief* VII 267. JACOB VAN BEECK was, gelijk LUCAS en JUSTUS en LEENDERT VAN BEECK, een neef van de kinderen van CRISPIJN den oude. (Mr. DE VRIES Biogr. Aant.) CRISPIJN DE PAS de jonge en zijn vrouw schonken aan LUCAS en JACOB VAN BEECK, in 1663, de *Ovidius* en het *Herbarium*. In 1667 woonden beide neven nog te Amsterdam. LUCAS verhuisde echter spoedig naar Kopenhagen, en vertoefde in Oct. 1669 tijdelijk te Amsterdam.

²⁾ *Manège Royal* 1623. D. FRANKEN No. 1360.

³⁾ *Regola decinqne Ordini d'Architettura Di... Vignola*. D. FRANKEN p. 277 en 278.

helpen te betalen. Belovende sijl, comparanten desen natecomen & comen te voldoen", enz. „Gedaen ten huijse van Sr. PIETER VAN HEMELSCOERS", enz. Geteekend door P. VAN HEMELCOERS, en door:

Simon de pas
Crispian de pas

Uit deze acte blijkt, dat WILLEM VAN DE PAS, die den 14^{en} Oct. 1636 gezegd werd in Engeland te vertoeven, nu overleden was, en één kind had achtergelaten, waarvan HEMELCOERS voogd was. WILLEM's dochter ELISABETH was dus waarschijnlijk overleden. Uit eene acte van 15 Juli 1647, blijkt dat WILLEM's nagelaten kind een zoon was die CRISPIJN heette en dus CRISPIJN de derde is, dien men tot dusver hield voor een zoon van CRISPIJN II of van SIMON. Wij hebben gezien dat WILLEM een zoon van dien naam in 1624 doopen liet. In gemelde acte wordt CRISPIJN III gezegd in 1628 te zijn geboren. Is dit eene vergissing of is de eerste zoon gestorven?

MAGDALENA VAN DE PAS volgde haar vader spoedig, daar zij reeds in 1638 overleed. Omstreeks dien tijd, op den 4^{en} Oct. 1638, leende CRISPIAEN de jonge van P. VAN HEMELCOERS f 3564. Een jaar later, den 5^{en} Oct. 1639, was hij weder te Rotterdam, en passeerde er eene acte, waarbij hij zijn zwager aanstelde als zijn gemachtigde. Deze acte, welke, gelijk de vorige, voor den notaris JAC. DUIFHUIJZEN Jr. werd verleden, luidt:

„CRISPIAEN VAN DE PAS, plaetsnijder, burger der stat Utrecht heeft — tzij dat hij met of sonder Testament of codicillen comt te overliden, mits desen gestelt & gecommiteert Sr. PIETER VAN HEMELSCOERS, zijn swager, burger alhier, als executeur over alle sijns compts. nae te laten goederen, erffenissen, besterffenissen & alles anders, niets uijtgeseyt, tsij waer ofte op wat plaetse, tsij in of buitenslants, in dese provincien ofte in andere Coninckrijken, landen ofte plaetsen, die becomen zouden mogen worden, gevende hem volcomen macht, last & onwederroepel. bevel, omme alle & ijder zijn nae te laten goederen, roeren en onroeren tsij uijterhand oft int openbaer te vercoopen, vande onroeren goederen behoort. opdracht te doen, alle penn. tsij uijt wat oorsake d'selve souden mogen spruijten ofte gesproten sijn, te ontfangen", enz. „Niet willende dat ijemant anders als zijn swager PR. VAN HEMELCOERS & zijn lasthebbende, met de bereddering van zijn compts. boedel sal mogen bemoeijen, welcke hem volcomen is toebetrouwd. Oock niet dat zijn swager ter sake van deze reddering en executeurschap eenige schade sal hebben, en wil dat zijn swager voor deze sijne moeite behoort sal gesalarieert werden.

PIETER VAN HEMELSCOERS, mede compareerende, heeft in dezer maniere dit executeurschap aenvaert. Ende nadat alle sijne uijt & inschulden volcomentlijck vereffent & sijn

boedel gereddert zal zijn, zoo wilt & begeert hij compt. dat van sijne overblijvende goederen bij sijnen voors. executeur aende armen van gemeente van Mennonijten tot Utrecht of alhier, ofte aen alsulcke andere eerlijcke schamele personen als zijnen executeur believen sal, een somme van pen. tot discretie van sijnen executeur sal worden uijtgereijckt, sonder daervan aen ijemant ter werelt eenige rekeningh te doen", enz. „Ter presentie van JACOB DUIJFHUIJSEN den oude, mede notaris, & mr. Pr. COLINCHOVIUS, schilder". ¹⁾

Daar MAGDALENA VAN DE PAS overleden was, PR. VAN HEMELCOERS met MARTHA VAN DE PAS gehuwd was, bovendien voogd over het kind van WILLEM VAN DE PAS, en gemachtigde van CRISPIAEN VAN DE PAS den jonge, zoo kwam nu de verdere bereddering der nalatenschap van CRISPIAEN VAN DE PAS den oude aan hem en aan SIMON VAN DE PAS. Den dag na dien waarop de vorige acte was gepasseerd, op 6 Oct. 1639, werd dan ook hiertoe een eerste stap gedaan ten aanzien van de koperen kunstplaten, nagelaten door CRISPIAEN den oude. Op gemelden datum compareerden bij den notaris JACOB DUIJFHUIJSEN Jr.:

D'Eersame HENRICUS HONDIUS, plaetsnijder wonende in 's Gravenhage, en GERRIT VIJERULINGS ²⁾, burger deser stede, dewelcke ten versoecke van E. Sr. PIETER VAN HEMELCOERS enz. als getrouwt hebbend MARTHA VAN PAS, so voor hem selve & als voocht over de weeskint van WILLEM VAN PAS, CRISPIAEN VANDE PAS, plaetsnijder, wonen tot Utrecht & SIJMON VAN PAS, plaetsnijder van sijne Con. Majesteit van Denemarcken, alle kinderen ende erfgenamen van enz., alle dese naegenoemde copere constplaten, behoort hebbende int sterfhuijs van voors. hun overleden vader sa. hebben getaxeert, geschadt & gewaerdeert. gelijk sijl. Taxateurs taxeren, schatten en waerden bij desen, gestelt in ponde van XL grote 't pont.

Hierop volgt een lijst van koperen platen, welke spoedig wordt afgebroken met deze aantekening:

„Memorie. Alsoo alle dit voorstaende, wt den Inventaris van CRISPIAEN VAN PAS den ouden alhier was gestelt, & int besoigneren & taxeren, wiert bevonden dat inde voors. inventaris seer vele partijen & parcheelen staen die hiervorens gemelt zijn, dewelcke op deze taxeringe alhier voor de hant niet en waren, dewijl deselve of vercoft of anderzins gebruijckt worden, Soo ist dat alles op nieuw is gestelt."

De heeren taxateurs hadden dus den reeds vroeger vermelden Inventaris in handen gehad, welke in het sterfhuis van CRISPIAEN den oude voorhanden was, en daar het niet onbelangrijk is te weten wat daarop stond, voor zoover het in deze acte is opgenomen, deelen wij die nummers mede ³⁾. Het zijn:

Een prins Hendrick te paert.	(791)	Vier lantschappen van ELSHAMER en BRIL.
Een Lucius van CRISPIJN, <i>vercoft</i> .		(1261, 1262)
Een Cecilia van BIJLART.	(255)	Vier tijden van MAGDALENA VAN PAS. (1158/61)
Tien gedeputeerden van Brabant.	(420)30)	Vier contrefeijtsels.

¹⁾ PIETER JACOBZ DUIFHUIJSEN.

²⁾ Lees VIRULIJ.

³⁾ De nummers, geplaatst achter de titels, zijn die der prenten, door FRANKEN beschreven, welke o. i. daarmée overeenkomen.

Drije groote Goddinnen.		Vier speellieden in 4 platen.	
Een graaf Maurits.		De seven keurvorsten in omwerck, in 9 platen.	
Een Coninck van Ongerén.		Een dominicus daerbij 't kindeken Jesus compt.	
Een Mosselman, Graef Jan.	(728, 766)	Een Maria Magdalena van SADELAER.	
Een cruijs van BRUIN gesneden.		Een Jeronimus van SADELAER.	
Een Mariabeelt van COURTEN.		Een engel is de religie.	
Een graaff ERNST VAN SWANENBURG.		Een heirmolith (?)	
De Evangelisten van GELDORP, in 4 platen.	(229/32)	Een Mariabeelt van QUINT. (Metsijs).	(104)
Een Jeronimus.	(243)	Een hoerestuck.	
Een Magdalena.	(265)	Een Mariabeelt van MABUIJSE.	(115)
Een coninck van Vranckrijck te paert.	(720)	Een Magdalena in ovael.	
Een graeff MAURITS met omwerck.	(780)	Een bruijt Christi.	
Drije reijnicheden in drije platen.		Een Mariabeelt van CRISPIJN VAN BROECK.	
Drije en dartich platen ende Vignolaboeck.	(1358) ¹⁾		

Toen de taxateurs zoover waren gekomen, zagen zij dat de lijst van den inventaris van CHRISPIAEN den oude hun noodelooze moeite veroorzaakte, schreven zij de reeds vermelde „Memorie”, en begonnen zij opnieuw.

De lijst, welke zij nu maakten, is 212 nommers groot, en telt 1851 koperen platen, welke tezamen waardig werden bevonden „Tweduysent LXXXI gulden, ses st., 8 penn.” Uit „een witte dose” werden gehaald 116 „cleijne plaetgens” en „sestien blatplaeten van devotie”; uit „eene corff” het „boeck van geleerde „mannen van Engelant in 67 plaeten, in tronijes, 't stuck tot XXV st., beloopende „83 gld. — 15 st., waarvan dese erfgenaemen d'een helft toecomt, dus hier de helft „XLI £ XVIII st. VI p.” Aan het slot staat de gewone formule, waaruit wij vernemen dat de taxatie geschiedde ten huize van MATTHIJS DIRCXSZ., kleermaker, wonende aan de Oostzijde van de Lombardstraat, naast de Fransche kerk. Twee kleermakersgezellen waren getuigen.

Wij zouden deze lijst kunnen mededeelen, maar weinige jaren later werd eene nieuwe lijst gemaakt, en hierom is het voor den lezer wellicht aangenamer, dat wij uit deze slechts mededeelen, wat niet op de volgende voorkomt. Dit zijn ten eerste eenige gravures, welke in FRANKEN's werk vermeld staan. Deze zijn:

Lucretia van J. VAN WINGHE VII £	331 ²⁾	Cefalus en Procris, van MOREELSE VIII £	976
Magdalena v. AUG. BRUIJN X £.	264	Een graeff van Cuijlenburch III £.	800
Magdalena v. GELDORP V £.	262	Een hartoch van Nieuborch in postuijr V £.	767
Bootschap aen de herders v. BLOEMAERT XII £.	100	Een groote St. Michiel VII £.	240
		Vier lantschappen ³⁾ XIII £.	1270

¹⁾ Deze waren in 1637 toebedeeld aan CRISPIJN Jr.

²⁾ Deze nommers verwijzen naar FRANKEN's boek.

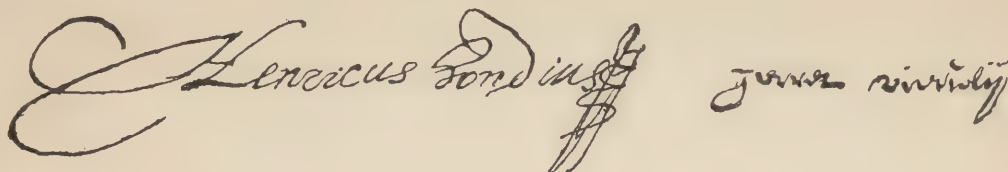
³⁾ Vermoedelijk die naar BRUEGHEL.

Twee plaeten, een van Christus & d'ander van Maria, van GELDORP III £.	129	Acteon, twee pl.	VI £. 980, 981
Een staende Christus V £.	123?	De patientie	II £. 1055
Een Christus in de fontein V £.	128	Een St. Jeronimus	II £. 245?
Een Maria in de Roose crans V £.	117	Een St. Catarina	II £. 257?
Vier deelen van dach in 4 pl. VIII £.	1190-1193	Christus op de coude steen	II £. 120?
" " " " " " VIII £.	1194-1197	Maria met St. Anna	II £. 81
" deeltges " " " " " " II £.	1186-1188	Twee Maria Magdalenas, 2 plaetgens	I £ X 263, 265?
De vier winden in 4 pl. X £.	1170	Een Susanna	III £. 56?
De vier tijden vant jaer in 4 pl. X £.	1150	Een cleijn Susanneken	I £. 55
Susanna, Cleopatria in 3 pl. X £.	56, 57, 233	De drie coningen	II £. 102
Twee rondekens cluchten I £.	1256?	David mette harp	I £. 24
Ses pl. Italiaense cluchten II £.	1371	<i>De zeven wonderen</i> in 7 pl. XXX £.	322-328
<i>Schrijnwerckersboeck</i> in 17 pl. XX £.	1357	<i>'t Leven van Virgilius</i> in 10 plaetgens	XV £. 1341A
De wijse & dwase maegden, 8 pl. XX £.	1070	<i>De reise van Eneas</i> in 13 plaetges	XXIII £. 1341B
Seven deuchden, in 7 pl.	XII £. 999	<i>'t Huys van cleeff</i> , 10 pl.	III £ 1340B
Seven deuchden, in 7 plaetgens	X £. 1382	<i>Homerus</i> in 26 pl.	XXXVI £ 1345
Een insiende kerck	I £ 10 1376?	Negen rondekens der <i>negen muysen</i>	XII £ 983
De Christelijcke religie	III £ 1232	<i>Delitiarum juvenilium</i> in 23 pl.	XXII £ 1380
De croning van St. Catharina	III £. 256	Twaelf maen in rondekens, in XIII plaet-	gens XVI £. 1174-1185
Een Hercules	II £. 974	Plaet van Emmaus	IV £ 168
t Vonnis van Paris	II £. 973		
Een Engelse groet van HANS VAN AKEN.	III £. 93		

In het geheel dus 224 platen, en onder deze ettelijke reeksen en boek-uitgaven. Verder vinden wij verscheidene platen vermeld, welke wij noch in de volgende taxatielijst, noch in het werk van FRANKEN konden thuis brengen. Daarvan hebben wij ettelijke terzijde gelaten, welke onder de portretten, de voorstellingen van Maria, de aankondiging aan de herders, de goden en godinnen, enz. behooren, die wij met geen nommer van FRANKEN's boek konden identificeeren, maar misschien slechts tengevolge der onduidelijke omschrijvingen.

Een plaet daer alle de pause opstaen VIII £	Seven planeetgens	I £
Een crooningh Christi, BASSAN VII £	Een plaet van Chaloupen	I £ 10
De geboorte Christi, na GOLTIVS II £ 10	Cluchten, van HONTHORST, in 4 pl.	VI £
't Geslacht van Maria in 6 plaeten IX £	Jasper metten Ellenbaes, 2 pl.	III £
De miracle Christi in 8 plaeten XII £	Een sodt met een roemer in hant	XV £
26 plaetges in quarto van apostelen en andere XXVII £	Jan en Trijn, in 2 plaeten	II £
Willebrordus & Bonifacius, 2 pl. III £	Een vrouthe met 1 saterken, 1 pl.	I £
Negen capitale hoofddeuchden in 10 plaetges III £	Een clucht van 1 naecte vrou	II £
Het vonnis van Paris, ses plaetges V £	De hont van GOLTIVS mette jongen	I £
Pijramus & Tisbe, in cleijne rondekens I £	De beulingevolder	I £ X
Drije plaeten van Callisto VI £	De echte en onechte staet, 2 pl.	III £
Seven fabulenkens II £	Twee vliegende kinderkes, 1 pl.	II £ 10
De historie van verloren soon, 6 plaetges V £	Twee lantschapges, 2 plaetges	III £
Vier tijden vant jaer van IJSENBURCH, in 4 pl. X £	Zes goutsmitsplaetges	I £
	Vier " heffen van messen	III £

HENRICUS HONDIUS en GERRIT VIRULIJ bevestigden deze acte met hunne handteekening:

The image shows two handwritten signatures in dark ink. The first signature, on the left, is 'Henricus Hondius' written in a cursive, flowing script. The second signature, on the right, is 'Gerrit Virulij' also in a cursive script, though slightly less elaborate than the first.

De eerste is de bekende graveur uit Den Haag; de tweede was schilder te Rotterdam, zoon van den uit Antwerpen afkomstigen schilder WILLEM VIRULIJ; hij werd te Rotterdam geboren in 1584 of 1585 en stierf er in April 1667.

„CRISPIAN DE PAS” en P. VAN HEMELCOERS onderteekenden de acte eveneens. De handteekening van SIMON VAN DE PAS ontbreekt. Misschien was hij reeds weder naar Denemarken vertrokken, nadat hij de door den heer C. A. DE KRUIJFF in den *Utrechtsche Volksalmanak* van 1891 medegedeeld^e bestellingen van den koning van Denemarken bij de schilders GERARD VAN HONTHORST en SIMON PETRUS TILMAN den 3^{en} en den 6^{en} Aug. 1639 bij notariële acte had uitgevoerd.

CRISPIAEN VAN DE PAS de jonge woonde nog te Utrecht. Korten tijd daarna vertoefde hij te Amsterdam, waar hij een portret van TROMP sneed, dat de dagteekening 26 Oct. 1639 draagt¹⁾, en den 9^{en} Dec. was hij getuige bij eene procuratie, welke TROMP gaf op Dr. ELBERT SPIEGEL. In 1640 vestigde hij zich voor goed te Amsterdam, gelijk blijkt uit eene later te vermelden acte. Den 20^{en} Maart 1643 machtigde P. VAN HEMELCOERS CRISPIJN DE PAS „sijn „swager wonend tot Amsterdam”, om voor hem *f* 250 te ontvangen, wegens geleverde goederen²⁾. Er verloopt nu eenige tijd eer wij weder iets van hem vernemen. De oorzaak hiervan meenen wij te hebben gevonden in de droevige ongesteldheid, welke hem om dezen tijd moet zijn overvallen, blijkens de volgende voor den notaris J. DUIJFHUIJSEN Jr. verleden acte dd. 19 December 1665:

BETTGE JANSdr., out 57 jaren, en vrou van RITCHARD DE BOURSOIJ, DIRK JANSZ. BLANCK, lakenbereijder, out 49 jaren, LAMBRECHT LAMBERTSZ³⁾, wincklier, out 81 jaren, ANNEKE JANSdr., out 48 jaren, en SUSANNEKE PIETERSdr., out 38 jaren en weduwe, — alle

1) DE VRIES. Biogr. Aanteekeningen.

2) Prot. J. DUIJFHUIJSEN.

3) Waarschijnlijk LAMBRECHT HEMELCOERS, broeder van PIETER, die in de laatste week van October 1673 overleed.

burgeren & burgerinnen deser stat, verklaren ten verzoeke van de vrunden van CRISPIJN VAN PAS, plaatsnijder, wonend tot Amsterdam, dat het in de 20 jaren is geleden, dat de voorn. CRISPIJN VAN DE PAS tot Delft in de griekxe A in een dolhuijs is bestelt ende geleijt om van zijn *krancksinnigheijt gecureert te werden*, dat deselve aldaer, vermits sijne krancksinnigheijt seer vele maenden heeft gelegen. Zeggende tot reden van welwetenschap, dat sijl. deposanten den voorn. CRISPIJN VAN DE PAS, so wanneer als hij alhier ten huijse van zijn suster MARTA VAN DE PAS quam besoecken, dickwils & seer menichmael van tijt tot tijt hebben aengesproken, met hem omgegaen en verkeert, sodat sijl. Deposanten sijne krancksinnigheijt en swackheijt sijner hersenen welbekent is, oock daerover seer dickwils & menichmael de clachten daervan uijt sijne voorn. suster MARTA VAN DE PAS sal. hebben verstaen".

Tot dusver was van deze vlaag van krankzinnigheid niets bekend, noch van die zwakheid van hersens. Dat deze verklaring werd afgelegd op verzoek van de vrienden van CRISPIJN VAN DE PAS, doet de vraag rijzen of hij in 1665 wederom een aanval heeft gehad. In geen ander stuk, dat onder onze oogen kwam, wordt van deze ziekte gewag gemaakt. Mogelijk evenwel is het, dat op haar betrekking heeft eene verklaring, voorkomende in eene notariële acte, te Amsterdam den 21^{en} December 1650 verleden. Daar toch zegt CRISPIJN DE PAS:

„niet anders te hebben te pretenderen op ende ten Lasten van PIETER VAN HEMELSCOERS als wegens de slagen en ongemaakt hem aengedaen door ARENT ARENTS GOUDA tot Delft"

Den 19^{en} Febr. 1646 was CRISPIJN weder te Rotterdam, en machtigde hij zijnen zwager

„om van STEVEN LAMSWAERT. zijn gewesen knecht, wonende nu tot Utrecht, dadelick aftevoerden sekere copere constplaten & eenige teijckeningen & prenten — die LAMSWAERT van hem onder hem is hebbende, mitsgaders met denselven zijn gewesen knecht te rekenen & te liquideren... bij uiterste weijgering in rechten te ageren" enz.

P. VAN HEMELCOERS volmachtigde dadelijk „Mr. JOHAN VAN DER HEIJDE, zijn neef, advocaat voor den Hove te Utrecht" ¹⁾. CRISPIJN VAN DE PAS, steeds te Amsterdam woonachtig, trad er — gelijk bekend is — in Maart 1646 in 't huwelijk met GEERTRUYT VAN DEN BROECK, van Solingen.

Zeer spoedig volgde een droevig verlies op dit blijde feest. SIMON VAN DE PAS was na zijn verblijf hier te lande, weder teruggekeerd naar Denemarken. Geen tien jaren later, in de eerste helft van Juli 1647, kwam het bericht van zijn overlijden. Hoewel dit reeds bekend is door eene mededeeling van Dr. A. BREDIUS

---

¹⁾ Deze familiebetrekking ligt nog in het duister. Misschien is Mr. JOHAN VAN DER HEIJDE, een zoon van Mr. ADRIAEN VAN DER HEIJDEN, wiens weduwe „juffr. MARIA AMOURI" in 1619 hertrouwde met JACQUES DE POTTER, burgemeester van Rotterdam. CRISPIJN VAN DE PAS de oude was getuige bij hun huwelijksvoorwaarden dd. 29 Juli 1619.

(Prot. Not. NIC. VERDIJN, te Utrecht).

in dit Tijdschrift meenen wij toch de volgende acte te moeten opnemen, omdat daarin eenige personen voorkomen, welke de vermelde verklaring aangaande de krankzinnigheid van CRISPIJN VAN DE PAS aflegden, en omdat er ook de leeftijd en de vader van CRISPIJN den derde genoemd worden:

Op 15 Juli 1647 compareerden voor den notaris J. DUIJFHUIJSEN Jr., Sr. DAVIT DE CONINCK, goutsmit, out 63 jaren, JAN WILLEMSE CAF, passementwercker, out 40 jaren, Sr. ARNOT NIJESSEN, sijde & lakencoper, out 29 jaren, & BETGE JANS, huijsvrouw van Sr. REIJNIER BOURSOIJ, out 38 jaren, of elx daeromtrent, & verklaren ten versoecke van Sr. PIETER VAN HEMELSCOERS... soo voor hem selven, als man ende voocht van MARTHA VAN PAS & als voocht van CRISPIAEN VAN PAS, out 19 jaren, sone van WILLEM DE PAS sa... dat dese requirant mettet voors. weeskint sijn de rechte & naeste erfgenamen van wijlen Sr. SIJMON VAN PAS, overleden tot Coppenhaven, in Denemarcken, soals den voors. deposanten werde bericht, uijt het aenschrijven uijt Coppenhaven aen voors. requirant gesonden", enz. „Ten huijse van Pr. VAN HEMELCOERS ende ter presentie van BASTIAEN VAN WEENIGEM ende PIETER PIETERSSE".

Deze acte maakt eenigszins den indruk, alsof CRISPIJN DE PAS, die toch ook erfgenaam van zijnen broeder SIMON was, door HEMELCOERS wordt op zijde geschoven, maar het is mogelijk, dat HEMELCOERS gedacht heeft, dat CRISPIJN te Amsterdam wel voor zijn erfgerechtigdheid zou opkomen. HEMELCOERS deed zijn best, om van zijn schoonvaders nalatenschap te innen wat hij krijgen kon, en wij zullen straks zien, dat hij hiervoor goede reden had. Den 7^{en} April 1646 had hij een koopman te Vlissingen gemachtigd, om uit zijn naam „als actie ende „assignatie hebbende van wijlen CRISPIJN VAN PAS, te eischen van JAK. SPIRINX, „boeckvercooper te Middelburg 47 gld. 7 st. voor coop van papier en prenten, „volgens assignatie van 31 December 1636", en den 5^{en} Juli 1650 machtigde hij twee procureurs te Rotterdam, om beslag te leggen op hetgeen een partij boeken op eene verkooping had opgebracht, welke boeken behoorden aan „JAN JANSZ., „boeckvercoper, wonen jegenwoordich tot Amsterdam, sone van wijlen JAN JANSZ., „gewesen boeckvercoper tot Arnhem", beide wel bekend als uitgevers van de familie VAN DE PAS. Hij had daarop reeds beslag gelegd vóór de verkooping, doch vergeefs en wilde nu het gerecht te hulp roepen „om daeraen te verhalen „alsulcke tien hondert car. gld. capitaal met de verlopen & noch te verlopen „interessen, volgens de obligatie in dato 4 Dec. 1613, die sijn vader sa. daarvan „geteijckent & gepasseert heeft, afslaende tgeent daerop soude mogen betaelt sijn". enz.¹⁾ Een weinig later vond hij het waarschijnlijk noodig, CRISPIJN den jonge te herinneren aan zijne verplichtingen. Deze ten minste liet den 21^{en} Dec. 1650 op verzoek van HEMELCOERS eene acte passeeren — waarvan wij den aanhef reeds mededeelden — om te verklaren dat hij aan HEMELCOERS, wegens de

¹⁾ Prot. Not. J. DUIJFHUIJSEN.
Oud-Holland, 1892

schulden, die deze zeide voor hem te hebben betaald, tot een bedrag van „omtrent twee, drie a vierhondert gld. toe mette schade ende interessen daerdoor veroorzaact en geleden”, werkelijk die som schuldig was „ende anders noch meerder „niet, welverstaende alle... aengaende zijn persoon ende den boedel van MAGDALENA „VAN DE PAS”. Met deze verklaring was echter deze quaestie niet uit. Zij nam zelfs in omvang toe. Was er geschil tusschen hen over hunne wederzijdsche zaken en over de nalatenschap van MAGDALENA VAN DE PAS, er ontstond ook geschil over de boedels van CRISPIAEN VAN DE PAS den oude en van SIMON VAN DE PAS, wiens „boedel ende naergelaten goederen zijn geregeert bij JAN „LEREC (?) wijncooper aldaer (te Copenhagen) en ARENT SIJMONSS., coopman tot „Haerlem”. Zij besloten den 24^{en} Dec. 1650 al die quaestiën te laten beslissen door arbiters, en benoemden daartoe Srs. DAVIT RUTGERS, LOURENS HENDRICKS, LEENDERT VAN BEECK, alle wonende te Amsterdam, en BASTIAAN VAN WIJNINGE (Weeningem), wonende te Rotterdam. Den 6^{en} April 1651 verschenen de twee zwagers bij den notaris JACOB VAN SWIETEN te Amsterdam, en sloten zij de volgende transactie:

CRISPIJN VAN PAS doet afstand van alle pretenties op de nagelaten boedels van zijn vader CRISPIJN VAN PAS den oude, MAGDALENA VAN PAS, sijne suster, en SIJMON VAN PAS, zijn broeder, latende die tot baete & schaede van Pr. VAN HEMELSCOERS ter oorsaecke de voors. HEMELSCOERS *meenichte van penn. inde voors. boedels heeft* verstreect, mits HEMELSCOERS met geenige pretentien uijt de voors. eerste boedels te trecken in prejuditie van de voors. derde boedel hem niet sal mogen behelpen. Voorts sal HEMELSCOERS hem VAN DE PAS wederom *in leeninge* laeten gebruijcken tot zijn leven toe, *alle de plaeten* die HEMELSCOERS hem VAN DE PAS tsedert den jaere 1640 tot Amsterdam heeft gesonden, breeder blijckende bij de Journale genombreert No. 3, geregistreert ende bij de voors. VAN DE PAS geteeckent bij sekere acte obligatoir om die te restitueren, in dato den 4^{en} Junio ao 1647 ¹⁾, ende bovendien hem VAN DER PAS nochter handen moeten stellen soodanighe *copere cunstplaeten* als noch onder HEMELSCOERS zijn berustende die gecomen zijn uijt de sterffhuijse van de voors. VAN DE PAS den oude, die HEMELSCOERS tot taxatie in eigendom aen hem heeft genomen ende behouden, ingevolge van de acte van Inventarisatie daarvan gepasseert voor de nots. JAC. DUYFHUIJSEN Jr., op 6 Oct. 1639, ende dat omme die mede tot zijn leven toe in leeninge te mogen gebruijcken, voor de restitutie vande welcke hij VAN DE PAS ten eerste gehouden sal zijn te stellen suffisante cautie, soodat d'selve ten eerste naer zijn overlijden, uijt zijn boedel den voors. HEMELSCOERS ofte zijn naersaeten wederom geleverd sullen moeten werden, Des sal VAN DE PAS voort gebruijck vande voors. cunstplaeten, jaerlijcx ende ijder jaer aen HEMELSCOERS ofte desselfs naesaeten gehouden zijn precijs als wisselgelt te betalen de somme van 250 gld. ende dat geduijrende 't selve gebruijck tot zijn leven toe, te rekene van huijden dato *deses* aff ingaende, doch sal oock bijt versterven van de voors. VAN DE PAS, jeder van hen *compten* aen sich behouden de plaeten, die hen *compten* volgende bewijzen daervan wedersijts te thoonen, zijn toebehoren. Verclaeren wijders sij *compten* noch mede overcomen te zijn, nopende de penninge, die HEMELSCOERS aen VAN DE PAS heeft verstreect 't sedert ao 1640 *aft tot nu toe, tot assistentie ende uijtvoeringe vande groote wercken*, die tsedert diē

1) Deze acte heb ik niet gevonden.

tijt onderhanden sijn geweest omme int licht te brengen, ende hem andersints bij rekeninge sijn competerende, daarvan uitspraec bij de arbiters, inde voorstaende compromisse geroert, eersdaechs sal werden gedaen, hem HEMELSCOERS voldaan sullen moeten werden uijt de eerste penn. & gelden, die sullen comen te procederen vande voors. wercken als mede uijt het boeck vant *Licht der Teeken- ende Schildercunst* ¹⁾, mitsgaders de *Ovidius* ²⁾ — welke plaete uijt de Ovidius voor sooveel daarvan noch onder HEMELSCOERS sijn berustende, deselve HEMELSCOERS verobligeert blijft aen hem VAN DE PAS tot vermaninge te doen behandigen, onder restitutie als voren" enz.

(Geteekend) P. HEMELSCOERS, CRISPIN DE PAS.

(Getuigen) Mr. JACOB CANNIUS, advocaat. PIETER JANSZ. KLUJT.

Denzelfden dag verleed HEMELCOERS eene acte bij denzelfden notaris, waarin hij CRISPIJN DE PAS de in bovenstaande transactie bedongen jaarlijksche betaling van f 250 kwijschold, van nu af, mits aan DE PAS of de zijnen geen copie van deze acte ter hand gesteld zou worden dan bij of na zijn sterven aan zijne vrouw of nazaten, die alsdan van de betaling zouden zijn en blijven bevrijd.

Het blijkt dus wel, dat HEMELCOERS voor zijn zwager een goed vriend was, daar hij hem reeds meermalen geld leende en krachtig ondersteunde bij de plaatwerken, welke deze uitgaf.

Toch was de tusschen hen hangende quaestie met bovenstaande schikking niet uit. Den 11^{en} Mei 1652 vervoegden de twee zwagers zich bij den notaris G. BOSSELAER te Amsterdam, waarbij de erfenis van SIMON VAN DE PAS nader tusschen hen werd geregeld ³⁾. Zij verklaarden een „contract van uijtkoop" te hebben gemaakt. „Te weten, dat P. v. HEMELSCOURS aen CHRISPIJN DE PAS „over sijn portie in de voorsz. erffenis belooft te betalen ééns de somme van „500 gulden contant gelt, en daerenboven een eerlijck cleet van den overleden, „met een douck off schilderje genaemt de vier Evangelisten, waarmede de voorn. „CHRISPIJN DE PAS ten behouwe van den voorsz. Pr. VAN HEMELSCOURS van de „voorsz. erffenisse afstand doet", enz.

Was deze quaestie uit de wereld, de overige moesten nog beslecht worden. Dit geschiedde door arbiters, bij onderstaande acte, verleden op 20 Febr. 1653 en luidende:

Achternvolgende de compromisse van dato den 23 December 1650 en de daerop willige condemnatie is gedecerneert bij den Edelen hogen Rade in Holland den XII Januarij 1651, hebben wij onderschrevene arbiters namentlijk DAVID RUTGERS, LOURENS HEIJNDERICKXzoon ende LEENDERT VAN BEECK bij den Compromisse voorszegd genomineert en JAN GEMANO in plaats van BASTIAEN VAN WEENEGEM geelingeert, als blijkt bij acte daerover dato deses

¹⁾ FRANKEN N. 1374.

²⁾ „ No. 1338.

³⁾ Dr. A. BREDIUS in OBREEN's *Archief* VII p. 329.

voor mij onderschreven notaris ende seeckere getuijgen gepasseert, partijen in den voorssegde compromisse genomineert int lange en brede gehoort, haere stucken en munimenten gesien ende geconsidereert, hebbende tgeene bij henluijden naer dato van den voorsgeden compromisse onder den anderen tot verlichtinge van de voorszegde questien geaccordeert ende wederom verandert was bij twee distincte Actens ofte accorden, het eene van dato den 21sten April voor Gerrit vander Hout, notaris, en seeckere getuijgen tot Rotterdam, ende het andere van dato den XI Meij 1652 voor Gilles Borselaer, notaris, ende seeckere getuijgen alhier, ende gelet sijnde op het geene te letten stont, hebben wij partijen bij Inductie soo verre gebracht ende geaccordeert in vorigen als volcht te weten:

dat den voornoemden CRISPIJN VAN DE PAS ten behouue van PIETER VAN HEMELSCOURS sijn swager, desisteren en volcomen affstandt doen sal van alle actie, pretentie, recht ende gerechticheijt, die hij gehadt heeft ofte noch zoude mogen hebben in ofte op de naergelaten Boedels ende goederen van CRISPIJN VAN DE PAS den ouden, sijn vader sa., en van MAGDALÈNA VAN DE PAS, sijn suster sa., niet van deselve boedels uijtgesondert, sonder ijetwes daervoren te genieten, mits dat Hemelscours ten laste van Crispijn vande Pas niet sal mogen pretendeeren ter saecke hij tot laste van deselve Boedels uijt verschote Penningen als andersints te eijssen off te pretendeeren heeft, dat oock denselven Crispijn van de Pas ten behouue van de voorszegde Hemelscours affstant sal doen van soodanich recht, actie en gerechticheden als hij gehadt heeft en noch soude mogen hebben op en in den boedel van SIMON VAN PAS, sijn broeder, mits dat Hemelscours daer vooren eens voor al aen de voornoemde van de Pas sal goet doen de somme van vijffhondert guldens ende daerenboven deselve van de Pas laten genieten een eerlijck cleet van den voornoemden overleden SIMON VAN DE PAS, mitsgaders een doeck ofte schilderije genaemt *de vier Evangelisten*. Des dat Hemelscours aen de voorszegde 500 guldens sal corten de tweehondert en vijftich guldens, die Hemelscours alrede daerop bij anticipatie aen off voor van de Pas verstreckt heeft, gelijk hij noch corten sal een somme van hondert en vijftigh guldens soo haest hij alle de platen die van den *blombouck* onder hem berustent aen van de Pas gerestitueert sal hebben, De resteerende hondert guldens sal van de Pas in contantten gelde ontfanghen. Dan de platen, die tegenwoordich onder van de Pas berusten, tsij dat hij deselve van Hemelscours off uijtte voorszegde sterffhuijsen ontfangen ofte oock andersints onder hem becomen heeft, sullen onder de voornoemde van de Pas blijven — mits dat terstont naer sijn overlijden aen Hemelscours oft bij Hemelscours vooroverlijden aen sijn erffgenamen betaelt sal werden de somme van vierhondert guldens eens. Voorts sal Hemelscours gehouden wesen aen van de Pas, soo wanneer van de Pas het sal vereijsschen, te laten volgen de *Ovidius*platen voor sooveel die onder Hemelscours noch zijn berustende, mits sal van de Pas voor den ontfangh van de *Ovidius*platen, die hij van tijt tot tijt sou willen ontfangen, aen Hemelscours betaelen of voldoen voor ijder plaet achtiën guldens, te weten twaelff guldens in gelt en ses gulde in soodanige Exemplare als Hemelscours dan gadinge maecken sal, en dat tot de minste prijs als van de Pas die vercoopen sal voor contant gelt, ende tot dien eijnde sal Hemelscours, ende na sijn overlijden sijn erffgenamen, de voorssegde *Ovidius*platen moeten bewaren, sonder die aen andere te mogen vercoopen soo lange Crispijn van de Pas in 't leven wesen sal.

Ende comende tot hetgeene tusschen partijen differentiael was nopende de penningen bij Hemelscours aen van de Pas sedert Ao 1640 tot nu toe tot uijtvoeringe van de groote wercken, die t sedert die tijt onderhanden sijn geweest, verstreckt heeft, ende tot eenige questieuse posten hijer naer gespecificeert, soo wert volgens het toestaen ende bekentenisse van den voornoemde van de Pas bevonden, dat het debet van denselven van de Pas volgens Hemelscours reecke(ning) bedraecht de somme van duijssent achthondert negen en twintich guldens vier stuivers twaelff penningen mits dat daervan sal affgaen tweehondert ses en veertich guldens en elff stuivers die van de Pas daertegens inbrenght ende Hemelscours toestaet schuldich te sijn. Blijvende over sulcx Hemelscours reste suijver de somme van duijssent vijffhondert twee en tachtich guldens derthien stuivers en twaelff penningen behalven hondert vier guldens die Jan Jansz. Bouckvercooper van Hemelscours wegen van de Pas is eijsschende,

die bij de voorssegde reste gevoucht sal werden des dat op deselve hondert en vier guldens affslach strecken sal, tgeene van de Pas mette hant van de voornoemde Jan Jansz bewijzen sal daerop betaelt te zijn.

Wat aengaet de volgende zes posten bij Hemelscoers gepretendeert als te weeten:

Eerst de post van.	f 87 „ 15
de post resulterende uijt verscheijde posten.	„ 170 „ —
de post van	„ 30 „ —
de post van	„ 20 „ —
de post resulterende mede uijt verscheijde poste	„ 130 „ 14
Mitsgaders de post van de oncosten gevallen geduijrende deze ver-	
schillen, begroot op.	„ 100
Samen	f 511 „ 9

Daervoreen sal bij van de Pas aen Hemelscoers werden goet gedaen ende betaelt de somme van tweehondert vijftich guldens, mits dat voor de drie volgende posten bij van de Pas gepretendeert als te weten eerst de post van de weduwe Benodt . . . . . f 150

De drie posten van Pieter van Waesbergen tsamen gestelt op . . . . . „ 36:10

De drie posten raeckende het sterffhuijs van de voornoemde Simon van de Pas zaliger . . . . . „ 150

Samen . . . . . f 336 „ 10

Op de voorssegde tweehondert vijftich guldens ende op tgeene Hemelscoers verder competeert sal affslach strecken ende gecort werden hondert ses en tachtich guldens en thien stuivers alsmede de voorssegde somme van hondert en vijftich guldens raeckende het sterffhuijs van Simon van de Pas soo haest de voornoemde Crispijn van de Pas aen Hemelscoers sal hebben geleverd quitantie van de betalinge van de posten daervoreen opgegeven als te weten van de post van Nieulant tot Rotterdam sijnde . . . . . f 10

noch van de post die sonder naem wert opgegeven ende begroot tot . . . . . „ 105

noch voor de post mede sonder naem voorgesteld ende begroot op . . . . . „ 35

Bedragende als vooren samen . . . . . f 150

Vorders soo sal Crispijn van de Pas in contant ende gereden gelde aen Pieter Cluijt tot Rotterdam moeten voldoen ende betalen twee posten bij hem mede opgegeven d'eene van honderttwee ende d'ander van hondert en acht guldens ende sulcx samen tweehondert en thien guldens, Daervan hij van de Pas zijn obligatie heeft verleent en daerinne sal Hemelscoers niet te dragen noch te betaelen hebben ende dienvolgende aen van de Pas uijtte vijffhondert guldens hem bij Hemelscoers hiervooren wegen den boedel van Sijmon van de Pas belooft noch resteren sal van de Pas aen Hemelscoers suiwer schuldichblijven seventhienhondert en vijftich guldens drie stuivers twaelf penningen boven de vierhondert guldens, die naer de doot van van de Pas oock moeten werden voldaan doch op de voorssegde f 1750 : 3 st. : 12 sullen affgaen dat hij van de Pas van de voorssegde hondertvijftich guldens ende van de hondertvier gulde mette hant van Jan Jansz bewijzen sal betaelt te hebben, Ende dat dan sal blijven resteren van de voorszegde 1750 : 3 : 12 sal de voornoemde van de Pas moeten voldoen uijtte eerste penningen ende gelden die sullen comen te procederen uijt off van de groote wercken die tsedert Ao 1640 om int licht te brengen onderhanden sijn geweest alsmede uijt het bouck van *'t licht der teecken ende schildercunst* mitsgaders den *Ovidius*, ende ondertusschen dat de voorssegde voldoeninge niet sal wesen gedaen, sullen alle de wercken, platen ende gedructe exemplaren verbonden ende verobligeert blijven tot verseeckeringh van de voldoeninge van de voorssegde reste de voornoemde Hemelscoers competerende sonder dat van de Pas directelick noch indirectelick in prejuditie van denselven Hemelscoers eenige andere belastingen daerop sal mogen doen.

Wijders soo sal Hemelscours oock gehouden wesen tot allen tijde aen van de Pas, als hij het versoecken sal, te leveren thien off twintich stuckx van de platen die gecomen sijn uijt het sterfhuijs van Chrispijn de Pas den Ouden ende die noch onder Hemelscours berusten om bij de voornoemde van de Pas gebruijckt te werden ende wederom gehouden sijnde andere thien off twintich soo van de Pas dan van node hebben sal in plaetse te leveren doch onder expres bedingh dat eerst de geleverde thien off twintich platen Hemelscours wederom sal moeten hebben, eer hij de andere in plaetse sal behoeven te leveren. Voorts soo sullen alle de platen, uijt den sterfhuijse van de voorssegde Crispijn de Pas den oude gecomen, door twee ofte drie onpartijdige goede mannen, neutraelijck te kiezen, getaxeert ende gepriseert werden ende den voornoemde de Pas sal tot deselve taxatie of prijsatie deselve plaeten in den tijt van drie jaeren van dato deses aff te reecken en langer niet mogen aen hem nemen, mits dat hij voor den ontfange die sal betaelen off daerin gebreeckende sal Hemelscours ongehouden sijn die te leveren, blijvende niet te min de voornoemde Hemelscours de voorszegde leeninge gehouden te doen, dan Hemelscours sal ongehouden wesen de leninghe van de thien off twintigh platen als vooren geseijt te doen ende oock dienvolgens de voorsegde taxatie over te geven voor dat betaelt ende door de Pas voldaan sal sijn de obligatie van tweehonderthien guldens ten behoeve van Pieter Cluijt gepasseert des dat Hemelscours binnen acht dagen naer dato leveren sal quitantie van Claes Jansz. Clopper van de somme van hondert en twee gulden onder de voorsegde tweehonderthien guldens begrepen ende sulcx voor ende alleer de Pas deselve tweehondert en thien guldens sal gehouden sijn te betaelen.

Aldus gedaen bij ten overstaen, door tusschenspreecken van ons ondergeschreven Arbiters met toestaen ende bewilliginghe van parthijen voornoemt die tot teijcken ende verseeckeringe van desen, desen mede geteijckent hebben ter prcsentie van mij Jacob van Zwieten, notaris publicq, bij den Hove van Hollant geadmitteert tAmsterdam residerende int bijwesen van ASSEUWERIS VAN HEMELSCOURS¹⁾ en JOHANNES GRAVE als getuijgen hijer toe versocht.

Den 21^{en} Febr. 1653 verklaarden CHRISPIJN DE PAS en P. VAN HEMELCOERS dat met het bovenstaande accoord alles tusschen hen afgedaan en vereffend was, en bepaalden zij dat de taxatie der platen, gekomen uit het sterfhuis van CRISPIJN den oude en berustende onder HEMELCOERS, binnen vier, uiterlijk zes maanden moest plaats hebben. Verder constitueerden zij hunne procureurs, om aan den Hoogen Raad condemnatie te verzoeken, overeenkomstig het gemaakt accoord. En den volgenden dag verschenen zij weder bij den notaris VAN ZWIETEN, om te laten beschrijven, dat zij, zonder eenige prejudice van het gemaakt accoord, overeengekomen waren, dat DE PAS HEMELCOERS mocht voldoen hetgeen hij dezen schuldig bleef volgens dat accoord, met werken, die HEMELCOERS „sal „gelieven te ontfangen ende hij sal connen venten, namentlijk van den *bloem- „boucken* ²⁾, *herbarissen* ofte *attelassen* van den E. heer Schepen BLAUW sijn goet

¹⁾ ASSUERUS VAN HEMELCOERS was een zoon van LAMBERT, den broeder van PIETER VAN HEMELCOERS. Hij woonde in het huis door zijn vader uit de nalatenschap van zijne grootmoeder verkregen: De Hoorn.

²⁾ FRANKEN No. 1346.

„ende andere wercken daarmede HEMELCOERS raet sal weten om wel te connen
 „vercopen, die vol, schoon, wel gemaect ende niet defectueus sullen wesen, ende
 „dat voor de minste prijs, soo contant bij DE PAS op het minste vercocht sullen
 „werden, in consideratie HEMELCOERS sijn gelde die hem resteren lange uijtgestaen
 „heeft, sonder dat hem daervoren eenige Interesse is goet gedaen ende uijt
 „welcke redenen den voorn. DE PAS oock belooft heeft ende bij desen alnoch
 „belooft, dat hij den voorn. HEMELCOERS, off bij sijn overlijden sijn kinderen sal
 „*laten succederen in alle zijne naer te laten goederen* als mede naeste Erffge-
 „namen nae sijn huisvrouwen doot, die hij de lijfftocht sal laten, ende dat in
 „cas hij DE PAS sonder wettige geboorte naertelaeten, mochtte comen te sterven,
 „Immers in allen gevalle te sullen naercomen de recommandatie ende begeerte
 „van sijn vader zaliger, die hij verclaert soodanich geweest ende op sijn dootbedde
 „gedaen te sijn, dat *alle de platen bij hem naer te laten noijt souden mogen*
 „*vervreemden maer blijven onder sijn naercomelingen*”, enz.

Zes maanden na de acte van den 21^{en} Febr. 1653 werden nu ook, gelijk in die acte bepaald was, de koperen platen getaxeerd.

Op 26 Aug. 1653 comp. voor mij, JACOB DUIFHUIJSEN, Not. publ. te Rotterdam enz., den E. HENRICK DAVITSZ,¹⁾ plaatsnijder, wonende tot Dordrecht, de E. QUIRINUS VAN WEE, Doctor inde medicijnen, kunstkender en liefhebber, wonende tot Utrecht, & Sr. FRANCHOIS VERWILT, schilder, residerende tot Vlissingen, & Sr. WILHELMUS TIBOUT, glaesschryver, wonende alhier, dewelcke by desen verclaerden, en bekenden ten versoecke van Sr. PIETER VAN HEMELSCOERS, zijde- en lakencoper, en d'eerbare MARTHA VAN DER PAS, echteluiden, burger en burgerinne deser stede, dese navolgende copere cunstplaeten, gecomen sijnde uijt het sterfhuijs van wijlen CRISPIJN VAN DE PAS den oude (die vader was van de voornoemde MARTHA VAN PAS) overleden tot Utrecht, getaxeert, gepriseert & geschadt te hebben, so als sijl. comparanten dese copere kunstplaeten (voor so veel als onder de Requiranten noch in handen sijn) jegenwoordich taxeerden, priseren en schatten by desen, als volcht, te weten in guldens & stuvers.

No.	1.	Seven plaetgens van Octavia . . .	f 14 — 0 —	2)
„	2.	Acht dito silversmits plaetges (142) ³⁾ .	„ 12 — 0 —	
„	3.	De 4 tijden des jaers in quartons (60)	„ 8 — 0 —	1154—1157.
„	4.	De 8 kinderen in Novael (132).	„ 12 — 0 —	1234 ?

¹⁾ HENRICK DAVITSZ, is, zooals uit zijne handteekening blijkt HENDRICK DE CONINCK, zoon van den Rotterdamschen goudsmid DAVID DE CONINCK, den vriend van P. VAN HEMELCOERS.

FRANCOIS VERWILT is de Rotterdamsche schilder, die in 1691 overleed; WILHELMUS TIBOUT, de Rotterdamsche glasschilder WILLEM JANSZ. TIBOUT, overleden in 1665; ADRIAEN MAES, winkelhouder, die als getuige optreedt bij deze acte, was ook schilder; hij stierf 5 Oct. 1681.

²⁾ De cijfers, achter de titels, zijn de nummers der taxatie van 1639. De nummers achter de prijzen zijn die van FRANKEN's werk.

³⁾ No. 2. Op de lijst van 1639: Heldens silversmitsgoetje 8 plaetges.

No. 5.	II plaetgens het cleyn volgel (vogel?) boeckge.	f 27 — 10 —	
„ 6.	De 12 apostelen in 15 plaetgens (211)	„ 18 — 0 —	195—210.
„ 7.	De snaecken van Calot in 22 plaetgens (123)	„ 27 — 10 —	
„ 8.	De 5 eeuwen of deelen des werelts (43)	„ 10 — 0 —	1198—1202.
	129 — —		
„ 9.	t' Maddeleen boeckge in 19 plaetgens.	„ 23 — 15 —	
„ 10.	De zinneken (146)	„ 5 — 0 —	1098—1102.
„ 11.	2 stuckens na Luijkens van Leijde	„ 3 — 0 —	130?, 251?
„ 12.	4 plaetgens van Calot (120)	„ 4 — 0 —	
„ 13.	10 plaetgens het beestboeckgen (191)	„ 10 — 0 —	1382.
„ 14.	10 plaetgens 't cleijn bloemboeckgen (194)	„ 15 — 0 —	1346, V.
„ 15.	10 plaetgens 't cleijn vis-boeckge (186)	„ 15 — 0 —	} 1382.
„ 16.	6 plaeten van vogelen (202)	„ 8 — 0 —	
„ 17.	Vier platen de Historie van Lodt (171)	„ 5 — 0 —	18—21.
„ 18.	twee plaetgens de 5 sinneken in quart.	„ 2 — 10 —	
„ 19.	vijf platen de 5 sinne bladwerck (169)	„ 10 — 0 —	1114—1118.
„ 20.	Ses plaetgens de historie van Su- sanna (183)	„ 9 — 0 —	49—54.
„ 21.	2 platen de Joncker mette doot & de joffrou mette doot	„ 2 — 0 —	1229, 1230
„ 22.	12 platen Roomeijnse keijzers bladwerck	„ 12 — 0 —	Zie No. 43.
„ 23.	5 platen van sinnebeelde, heel raar	„ 7 — 10 —	
„ 24.	drye platen van godinne naecte figuren (44)	„ 6 — 0 —	950—952.
„ 25.	4 platen, de 4 complexien (168)	„ 6 — 0 —	
„ 26.	tien platen fortificatie en lantmeterije.	„ 10 — 0 —	
„ 27.	tien platen uts.	„ 10 — 0 —	
„ 28.	twalef platen de 12 sybillen (51)	„ 12 — 0 —	298—310.
„ 29.	negen platen 't leven Christi.	„ 27 — 0 —	
„ 30.	vier plaetgens de goden & godinne	„ 6 — 0 —	1170.
„ 31.	seven platen de 7 vrije consten (196)	„ 21 — 0 —	
„ 32.	12 platen de 12 drachgens (198)	„ 15 — 0 —	359—364.
„ 33.	12 platen de 9 engelen (200).	„ 18 — 0 —	269—277.
„ 34.	ses platen blatwerck historien	„ 6 — 0 —	
„ 35.	ses platen als boven.	„ 6 — 0 —	
„ 36.	8 platen, de 8 naersticheden of complexie	„ 16 — 0 —	1034—1037 en ?
„ 37.	ses platen de leggen planeten	„ 7 — 10 —	
„ 38.	14 plate de 12 apostelen (178).	„ 14 — 0 —	
	312 — 5		
„ 39.	vijftien platen de doorluchtige vrouwen (47)	„ 15 — 0 —	194B.
„ 40.	elf platen de bekeerde sondaren (187)	„ 16 — 10 —	311—321.

No. 12. Op de lijst van 1639: Vier tijden, na Calot, in 4 viercantges.

No. 13. Bij Franken: titel en 8 pl.

No. 14/15. Op de lijst van 1639: No. 186: Het blomboek in 62 plaeten, met
92 plaeten van

bloemen, te samen 154 plaeten IIc 1. (Franken 1346).

No. 33. Op de lijst van 1639: De aertse engelen, 12 pl. Franken beschrijft een reeks van 9 aartsengelen.

No. 36. Op de lijst van 1639: No. 49 spiegel der naersticheijt, 4 pl. VIII 1. en No. 39 vier complexien
in 4 pl. VIII 1.

No. 39. Op de lijst van 1639, No 47. De negen beste Vrouwen? Hier is de door Franken vermelde
uitgave *Speculum Illustrium Faeminarum* (Le Blanc 507—521) bedoeld.

No. 41.	achtien platen a 30 st. de passie Christi		
	(129)	„ 25 — 0 —	136—155.
„ 42.	7 platen de ceurvorsten te paert (21)	„ 10 — 10 —	393—400.
„ 43.	13 platen de Roomse keijzers te paert (166)	„ 26 — 0 —	365—376.
„ 44.	26 platen t'jachtboek van Tempeest.	„ 65 — 0 —	
„ 45.	7 platen de 7 ondeuchden (195)	„ 21 — 0 —	
„ 46.	7 platen de 7 salicheden (205)	„ 21 — 0 —	
„ 47.	2 platen de Coninck & Coninggin van Vranckrijck	„ 4 — 0 —	
„ 48.	In 33 plaetgens, 't boeck genesis a 30 st..	„ 49 — 10 —	} 1342.
„ 49.	bij de 30 plaeten t'boek genesis . . .	„ 30 — 0 —	
„ 50.	12 platen 't leven Christi (63)	„ 12 — 0 —	59—70,
„ 51.	ses platen bladwerck	„ 6 — 0 —	
„ 52.	7 platen bladwerck van devotie . . .	„ 10 — 10 —	
„ 53.	6 platen uts	„ 15 — 0 —	
„ 54.	18 platen tijtlen	„ 18 — 0 —	1278 enz.
„ 55.	6 platen bladtwerc boomen en lantschappen	„ 18 — 0 —	
„ 56.	acht plaetgens de helden	„ 4 — 16 —	
„ 57.	seven plaetgens de deuchden (122)	„ 5 — 5 —	1023—1029.
„ 58.	8 plaetgens van devotie	„ 6 — 0 —	
„ 59.	7 plaetgens uts	„ 5 — 5 —	
„ 60.	ses plaetgens voor goutwerc (135)	„ 3 — 12 —	1103—1108.
„ 61.	elf platen van silversmits	„ 5 — 10 —	
„ 62.	48 platen van geleer personen (209)	„ 60 — 0 —	1356?
„ 63.	15 platen het studenteboek (164)	„ 11 — 5 —	1343.
	464—13 —		
„ 64.	11 platen van vrijerey en vermakelickheden	„ 11 — 0 —	1337.
„ 65.	5 plaetgens van cluchten	„ 5 — 0 —	
„ 66.	6 platen van vrijagie	„ 7 — 10 —	1337.
„ 67.	seven platen van devotie	„ 8 — 10 —	
„ 68.	seven platen uts. heel raer	„ 21 — 0 —	

No. 42. Bij de eerste uitgave, door Franken vermeld, behoorde keizer Ferdinand II; bij de uitgave naar Aug. Braun, keizer Rudolf II.

No. 46. Op de lijst van 1639: De acht salicheden in 9 pl.

No. 48, 49. Franken beschrijft: titel en 60 pl. Daar dit werk niet op de lijst van 1639 staat, is het eerst daarna bij Hemelscoers gekomen.

No. 58. Op deze taxatie zijn 78 platen van devotie, zie N. 58, 59, 67—71, 73, 82—84, 152, 153, 173. Op de lijst van 1639 No. 174, 175, 208, 212 zestig.

No. 62. Op de lijst van 1639: 't Boeck vande geleerde mannen van Engeland in 27 plaeten, in tronies, 't stuck tot XXV st., beloopende £ XXXIII st. XV, waarvan deze erfgenamen deene helft toecomt dus hier XLI £ XVIII st.

No. 60. Franken: Les cinq sens, suite de 6 feuilles avec titre: *Quinque sensuum typi in usum aurifabrorum exarati.*

No. 63. Op de lijst van 1639: tleven der studenten in 15 pl.

No. 64. Bij den *Hortus voluptatis* (N. 1337) beschrijft Franken 34 platen; neemt men nommer 64—66 bij elkaer, dan heeft men er 22, en de 12 ontbrekkenden kunnen schuilen onder de in deze lijst vermelde kluchten. Franken teekent hierbij aan, dat ook platen uit deze serie kunnen gevoegd zijn in die der *Deliciarum Juvenilium libellus*, waarvan hij het titelblad alleen heeft gezien en beschrijft onder No. 1380, — op de lijst van 1639 staan een *Hospis Voluptatis* in 8 pl., hetgeen waarschijnlijk *Hortus Voluptatis* moet zijn, en een *Deliciarum Juvenilium* in 22 pl. te zamen dus 30 pl.

No. 69.	3 platen als boven	„ 3—0—	
„ 70.	ses platen als boven	„ 7—10—	
„ 71.	ses platen als boven	„ 6—0—	
„ 72.	4 platen contrefejtsel van Coninge, prins & princesse	„ 3—0—	Afd. Portretten.
„ 73.	8 platen van devotie	„ 4—0—	
„ 74.	vier plate heele folien	„ 12—0—	
„ 75.	vijf platen der 5 Zinnen	„ 7—10—	
„ 76.	vijf platen als boven	„ 7—10—	
„ 77.	9 platen van Coningen, Vorsten en Heeren	„ 8—0—	} Afd. Portretten.
„ 78.	10 platen Coningx-vorsten	„ 10—0—	
„ 79.	11 platen, Coninginne, Hartoginne en Princesse	„ 11—0—	
„ 80.	4 platen prins Mauritius, prins Henrick met zijn vrouw	f 5—0—	
„ 81.	ses platen vorsten te paert bladwerck	„ 6—0—	Zie 393.
„ 82.	negen plaetges van devotie	„ 5—8—	
„ 83.	ses plaetges van devotie	„ 3—12—	
„ 84.	ses plaetges uts.	„ 6—0—	
„ 85.	7 plaetgens der barmharticheden & geleertheyt	„ 7—0—	
„ 86.	3 platen der 3 godinne na Goldsius.	„ 12—0—	
„ 87.	4 platen der 4 godinne, vader van paus	„ 8—0—	
„ 88.	12 platen keijzers, Coningen & vors- ten à 15 st.	„ 9—0—	401?
	194—15—		
„ 89.	acht platen thuijs van Nassau . . .	„ 6—0—	1347?
„ 90.	18 platen de helden en heldinnens (121 en 131)	„ 18—0—	
„ 91.	4 platen de 4 elemente naecte figu ren (170)	„ 2—8—	1134—1137.
„ 92.	4 platen Adam en Eva, Moyses & I naect sinnebeelt	„ 4—0—	
„ 93.	twee platen 2 maeltijden (26) . . .	„ 10—1—	1215, 1216.
„ 94.	13 platen contrefejtsels	„ 19—10—	
„ 95.	4 platen de godinne in locht (18). .	„ 10—0—	
„ 96.	2 platen de groete van Maria . . .	„ 6—0—	
„ 97.	3 plate de 3 sinnebeelde van gulsicheijt	„ 6—0—	
„ 98.	28 platen fortificatien	„ 28—0—	
„ 99.	vijf platen de 5 sinnen (33).	„ 15—0—	1109—1113.
„ 100.	3 platen, Venus, Jupiter & Mercuris	„ 20—0—	944, 945, 948?
„ 101.	4 platen bladwerck devotie historie .	„ 46—0—	
„ 102.	3 platen fides, spes et charitas blatwerck	„ 18—0—	Zie N. 107.
„ 103.	6 platen de 6 Jesuiten (67).	„ 60—0—	
„ 104.	7 platen der 7 deuchden.	„ 126—0—	
„ 105.	9 platen, de groot helden, bladwerck (46)	„ 162—0—	171—179.
„ 106.	3 plaeten Venus, Cheris en Bacchus (62)	„ 54—0—	954—956.
„ 107.	3 platen geloof, hoop en liefde (118)	„ 48—0—	1030—1032.

No. 90. Op de lijst van 1639: Negen beste vroukens, in 9 plaetges, V £; Negen beste mans, in IX plaetges V £.

No. 92. Adam en Eva, Franken No. 14; Mozes en het naakt zinnebeeld ontbreken.

No. 95. Op de lijst van 1639, No. 18, Drije Godinne in de lucht in drie platen XV £.

No. 100. Franken's reeks 944—949 behelst zes platen; zij is de eenige, waarin dit drietal voorkomt.
Misschien is van Juno, Minerva en Paris een afzonderlijk stel gemaakt.

No. 103. Op de lijst van 1639: De zes hooftjezuigten in 6 pl. XII £.

No. 108.	4 platen, bijbelsche historien . . .	f 50 — 0 —	
„ 109.	ses platen de historie Jonas (45). . .	„ 120 — 0 —	29—34.
	f 828 — 18 —		
„ 110.	4 platen de 4 delen van werelt . . .	„ 48 — 0 —	
„ 111.	9 platen der heldinne (47) . . .	„ 162 — 0 —	186—194.
„ 112.	6 platen der historie van verloren soon bladwerck (56) . . .	„ 90 — 0 —	1056—1061.
„ 113.	4 platen der 4 evangelisten blatwerck (119) . . .	„ 96 — 0 —	233—236.
„ 114.	2 platen thuijs van Oraingie & thuijs van Bohemen (102, 103) . . .	„ 30 — 0 —	599, 794.
„ 115.	4 platen de 4 tijden van 's mensche leven (66) . . .	„ 32 — 0 —	1087—1090.
„ 116.	2 plate, fisoebers (?) & de spinder . . .	„ 16 — 0 —	
„ 117.	8 platen lantschappen van Bol & Bril (53) . . .	„ 168 — 0 —	1261, 1262, 1264—1269
„ 118.	3 plate de grote Mariaen. . .	„ 54 — 0 —	85—87.
„ 119.	4 plate de lantschappe van Madde- lena Pas (110) . . .	„ 90 — 0 —	1274—1277.
„ 120.	3 lantschappe van jongen Vranck . . .	„ 45 — 0 —	
„ 121.	9 plate de wercke der barmharti- cheijt (52) . . .	„ 135 — 0 —	1038—1046.
„ 122.	vier plate de tijt des menschen levens . . .	„ 72 — 0 —	
„ 123.	vier plate de Historie van den Rijke man (22) . . .	„ 72 — 0 —	1062—1065.
„ 124.	drije platen. . .	„ 54 — 0 —	
„ 125.	vier plate de historie van Rijke man (115) . . .	„ 96 — 0 —	1066—1069.
„ 126.	2 plate concordia et discordia (55) . . .	„ 36 — 0 —	1211—1212.
„ 127.	2 plate keijser, en keijserinne (19?) . . .	„ 36 — 0 —	
	f 1332 — 0 —		
„ 128.	6 plate trap van smenschen levens (64) . . .	„ 72 — 0 —	1091—1097.
„ 129.	5 plate de 5 sinne (65) . . .	„ 75 — 0 —	1119—1123.
„ 130.	vier plate bladwerck . . .	„ 80 — 0 —	
„ 131.	4 plate de 4 complexie . . .	„ 84 — 0 —	
„ 132.	4 plate bladwerck de 4 humeure. . .	„ 72 — 0 —	
„ 133.	4 plate de 4 elemente (57) . . .	„ 80 — 0 —	1130—1133.
„ 134.	12 plate de 12 sybillen (177) . . .	„ 144 — 0 —	280—297.
„ 135.	4 plate de 4 potentaten (36) . . .	„ 48 — 0 —	415—419.
„ 136.	3 plate fortitudo, spes, temperantia . . .	„ 54 — 0 —	
„ 137.	8 plate, 't leven en 't sterven Christi . . .	„ 120 — 0 —	
„ 138.	3 plate, de 3 godinne . . .	„ 66 — 0 —	
„ 139.	2 plate, Christus en Maria . . .	„ 24 — 0 —	112, 114 ?
„ 140.	2 plate als boven wat cleijnder . . .	„ 24 — 0 —	111, 119 ?
„ 141.	2 platen de Ceurvorst van Brandenburg . . .	„ 24 — 0 —	489, 490 ?
„ 142.	8 plate het vrouweleven (182) . . .	„ 120 — 0 —	1220—1227.

No. 117. De lantschappen naar Hans Bol worden in de lijst van 1639, naar de stoffeering genoemd »De historie van Samaritaen in 6 pl.

No. 119. Magdalena van de Pas deed No. 1 en No. 4 dezer lantschappen naar R. Saverij, de 2 andere naar A. Willaers. Dientengevolge staan deze 4 lantschappen op de lijst van 1639 genoteerd als: Vier lantschappen van Savarijn X E.

No. 120. Op de lijst van 1639, No. 114, Twee lantschapjes, 2 plaetges, III E.

No. 126 heet op de lijst van 1639: De vredelijke & onvredel. maeltijden.

No. 128. Zonder den bij Franken vermelden titel.

No. 142. Op de lijst 1639: 't Vrouweleven in XII pl. XVI E. Franken beschrijft 8 pl. tafreelen v. vrouwen, symbolische figuren.

No. 143.	4 plate, de 4 tijden des jaars . . .	f 40 — 0 —	1158—1161?
„ 144.	2 plate, de groetenis van Engel aen Maria (117) . . .	„ 24 — 0 —	
„ 145.	1 plaet der grote Maria van Mabuijse . . .	„ 22 — 0 —	115.
„ 146.	Een(?) plate, een Maria en Joseph . . .	„ 18 — 0 —	104?
„ 147.	2 platen grote folie bladwerck . . .	„ 24 — 0 —	
	f 1215 — 0 —		
„ 148.	2 plate grote folij bladwerck . . .	„ 30 — 0 —	
„ 149.	2 plate als boven . . .	„ 20 — 0 —	
„ 150.	2 plate als boven . . .	„ 20 — 0 —	
„ 151.	2 plate uts. de mosselcreeck . . .	„ 12 — 0 —	
„ 152.	2 plate uts. van devotie . . .	„ 30 — 0 —	
„ 153.	2 plate uts. wat cleynder . . .	„ 12 — 0 —	
„ 154.	1 plaet vant avontmael Christi (14) . . .	„ 18 — 0 —	135.
„ 155.	1 Ecce homo Christi (16) . . .	„ 18 — 0 —	158.
„ 156.	2 plate Abrahams Offerhande en Habel . . .	„ 20 — 0 —	16, 17.
„ 157.	1 plaet t'grote cruijs van Bael (17) . . .	„ 24 — 0 —	
„ 158.	1 plaet van Memento mori (81) . . .	„ 22 — 0 —	1241.
„ 159.	1 groote plaet van Ovidius . . .	„ 22 — 0 —	1338?
„ 160.	1 plaet 1 groot Mariabeelt . . .	„ 18 — 0 —	
„ 161.	1 plaet de Coninc van Engelant . . .	„ 8 — 0 —	
„ 162.	drie plate uijtte Ovidius . . .	„ 50 — 0 —	1338
„ 163.	2 plate van oude & jonge tijt (160) . . .	„ 20 — 0 —	1243, 1244.
„ 164.	2 plate, 2 edele base . . .	„ 24 — 0 —	
„ 165.	een plaet, de grote Jeronimus (7) . . .	„ 24 — 0 —	244.
„ 166.	een plaet, een groot cruijs (2) . . .	„ 36 — 0 —	160.
„ 167.	vier platen, naecte figueren (4 uytne- mende speelders der poeten (48) . . .	„ 80 — 0 —	969—972.
„ 168.	Twee plate, de coninck Davit & boot- schap Maria . . .	„ 48 — 0 —	
„ 169.	negen plate fortificatie . . .	„ 13 — 0 —	
„ 170.	1 plaet 1 bobbelblasertge, van Goltsius . . .	„ 18 — 0 —	
„ 171.	een plaet een belegeringh . . .	„ 5 — 0 —	
	f 592 — 0 —		
„ 172.	twee platen de tempels . . .	„ 24 — 0 —	
„ 173.	Een plaet van devotie . . .	„ 10 — 0 —	
„ 174.	Een groote plaat die half gedaen is . . .	„ 5 — 0 —	
„ 175.	4 platen de 4 tijde int ront (144) . . .	„ 10 — 0 —	1146—1149.
„ 176.	10 plate sinnebeelde (132) . . .	„ 40 — 0 —	1234—1239.
„ 177.	twee platen de joncker & joffrou . . .	„ 6 — 0 —	1256—1257.

No. 143. De vier jaargetijden door Magdalena van de Pas?

No. 144. Op de lijst van 1639, No. 117, Maria & den Engel Gabriel, 2 platen, VIII L.

No. 145. Was niet aanwezig bij de taxatie van 1639.

No. 154. Volgens de lijst van 1639, van Joost van Winghe, VII L.

No. 163. Franken rangschikt No. 1243 en 1244 onder de reeks Vanitates. Zij hebben nagenoeg dezelfde maat. No. 1243 stelt een kind voor, dat zeepbellen maakt, met een tuin op den achtergrond; No. 1244 een grijsaard met boek, enz.

No. 165. Op de lijst van 1639: Een groot cruijs van Joost van Winghe X L.

No. 176. Franken's reeks zinnebeelden 1234—1239 behelst, behalve den titel, 5 voorst. van kinderen. Op de lijst van 1639 wordt vermoedelijk deze reeks bedoeld onder No. 132. Acht kinderens in 1 plaetges, misschien er nog drie bij, door Franken onder de Vanitates geplaatst.

„ 178. 7 plate onopgemaect	„ 8 — 0 —	
„ 179. Twe rande van Victorye bij sijne Hoocht de Prince van Oraigie verover	„ 6 — 0 —	
„ 180. 7 rande totte 7 keurvorse tot hare contrefeijtsels	„ 35 — 0 —	Zie No. 42.
„ 181. drie plate bladwerck	„ 15 — 0 —	
„ 182. vijf plate tijtlen	„ 20 — 0 —	
„ 183. ses plaetgens	„ 5 — 0 —	
„ 184. Vijf plaetgens ronde in quarto . . .	„ 7 — 10 —	
„ 185. Elf plaetgens ronde de 10 ouderdom (204)	„ 33 — 0 —	1079—1086.
„ 186. 9 plaetjens de parabelen (124) . . .	„ 36 — 0 —	71—80.
f 260 — 10		

Aldus gedaen ten huijse van voorn. Sr. Pieter van Hemelcoers, genoemd Romen, in presentie van Johannes de Grave & Adriaen Maes, winckelhouder, burger & inwoonder deser stede, als get. tot dese versocht.

Henrich De Romm
Quirinus van Waede

Frans Con Verwilt
Willem Giddin

Adriaen Maes

Johannes Graven

Deze taxatie telt 36 nummers minder dan de vorige, en ook zijn er 636 koperen platen minder beschreven. Terwijl de verzameling in 1639 getaxeerd werd op eene waarde van f 2081, 6 stuivers en 8 penningen, wordt de zooveel verminderde verzameling nu geschat op eene waarde van f 5329! Heeft de vriendschappelijke betrekking, waarin sommige taxateurs met HEMELSCOERS stonden op de taxatie invloed gehad, of zouden de platen zooveel in waarde zijn gestegen, daar er bovendien vele van de beste werken ontbraken?

Terwijl deze zaken hangende waren had HEMELSCOERS een schoonzoon verloren, JOHAN DIRCXSZ. VAN NOORDEN, docter in de Medicijnen, die op 18 Sept. 1651 gehuwd was met zijne dochter MARIA, bij hem in huis woonde, en reeds stierf in de week van 29 Oct.—5 Nov. 1651¹⁾. Waarschijnlijk bewoog dit verlies HEMELSCOERS en zijne vrouw er toe hun testament te maken. Den 31^{en} Dec. 1652

No. 185. Op de lijst van 1639: De tien ouderdommen in X plaetges. Bij Franken, reeks van acht medaillons, beginnende met het 20e jaar, en dan van elke tien jaren meer een plaat. Zouden bij deze tienjarige reeks niet kunnen behoord hebben twee platen, voorstellende het 10 en het 20e jaar?

1) Register van overledenen.

werd het verleden voor den notaris J. v. DUIJFHUIJZEN. Het behelst de gewone bepalingen, maar leert ons hunne kinderen kennen, die toen nog in leven waren, nl. PIETER, ELISABETH, MARIA, MAGDALENA en SUSANNA. MARIA was de weduwe van Dr. JOHAN VAN NOORDEN. Aan PIETER „met denwelcken sijl. hunne nee-„ringe jegenwoordich sijn doende” werd het recht toegekend, voor een redelijken prijs na hun dood over te nemen hun huis, genaamd „Roomen, staende op de Mid-„deldam aende Suijsij van de Hoochstraat.” Getuigen waren „Mr. P. DUIJFHUIJSEN schilder & BARTEL JANSS. backer”. De comparanten teekenen:

hemelscoers;
marja van de pas

MARIA volgde haren echtgenoot reeds spoedig: zij overleed den 7^{en} Aug. 1654. Behalve dit verlies, trof HEMELSCOERS ook achteruitgang in zijne zaken. Een reden te meer, om ook datgene te verwerven, wat hem toekwam van zijn schoonvader's boedel, die nog altijd niet geliquideerd was. Den 4^{en} Dec. 1653 machtigde hij PIETER VERLET, te Amsterdam, „om ten overstaen & met assistentie „van CRISPIJN DE PAS de jonge, met den advocaet SWAERDECROON, woonend tot „Utrecht, te rekenen & liquideren tgeen deselve SWAERDECROON ten profijte van „den boedel van CRISPIJN DE PAS den oude schuldich is” enz. Den 5^{en} Febr. van het volgend jaar machtigde hij JAN JACOBSE SCHIPPER, wonend te Amsterdam, om van JACOB VAN BIESEN, boekverkooper te Adrichem, te ontvangen een vierde van de f 1000 met den interest, welke hij als mede-erfgenaam van JAN JANSE den oude (vroeger boekverkooper te Arnhem), die te Adrichem overleden was, nog schuldig was aan den boedel van CRISPIAEN VAN DE PAS den oude ¹⁾. Den 13^{en} Dec. 1655 gelijke machtiging om van diverse personen te Keulen, en speciaal van de erfgenamen van ABRAHAM HOGENBERCH, aldaar overleden, te innen 322 car. gld., restant van de 554 gld. 5 st., welke deze aan CRISPIAEN VAN DE PAS Sr., blijkens diens schuldboek, schuldig was gebleven; den 11^{en} April 1656 werd te Londen van Sr. TOMAS JEMMUR (?) opgevorderd de 255 gld. 15 st., welke deze aan CRISPIAEN den oude nog schuldig was; den 24^e daaraanvolgende machtigt VAN HEMELSCOERS Mr. BLAEUW, adv^t en schepen te Amsterdam en PIETER VERLET, om met JAN JANSSEN BROUWER, boekverkooper aldaar, af te rekenen, al hetgeen deze met CRISPIAEN VAN DE PAS den oude heeft gehandeld, des noods door

1) Prot. Not. G. v. D. HONDT te Rotterdam.

arbitrages en den 21^{en} Oct. van hetzelfde jaar wordt PIETER VERLET gemachtigd hetzelfde te doen met den boekverkooper JAN SONIUS ¹⁾).

HEMELSCOERS moest ook zijn zwager te Amsterdam aanspreken. Den 4^{en} Oct. 1655 machtigde hij PAULUS CROOSBEECK, procureur, om van zijn zwager te ontvangen de som van *f* 3564, welke deze hem schuldig was, volgens obligatie van 6 Maart 1638, en de machtiging behelsde zelfs de bepaling, dat CROESBEECK beslag moest leggen op „alle penningen, als CRISPIAEN DE PAS, so in de Hage, „als in andere steden & plaetsen te ontfangen heeft & bijzonder alsulcke penn. „als C. DE PAS nu te ontfangen heeft van de Raetsheer Jr. FREDERIK VAN DORP, „heere van Maasdam,” enz.

Wij hebben nergens gevonden hoe al deze beslagleggingen, afrekeningen, enz. zijn afgelopen. Het volgend jaar, den 13^{en} Maart 1657, droeg PIETER VAN HEMELSCOERS, blijkens acte gepasseerd voor den notaris J. DUIJFHUIJSEN, de waarneming zijner zaken op aan zijnen zoon PIETER. Hoe benard die zaken stonden blijkt het best uit het volgende. Zijne dochter SUSANNA was op 20 Oct. 1655 gehuwd met JOHANNES GRAVE, „coopman van stoffen” ²⁾, uit Den Haag afkomstig, dien wij reeds als getuige bij de inventarisatie der kunstplaten in 1653 ontmoet hebben. Bij het aangaan van dat huwelijk had P. VAN HEMELSCOERS beloofd zijne dochter 4000 car. guldens als bruidschat mede te geven, maar hij kon die belofte niet gestand doen. Hij had JOHANNES GRAVEN reeds eenige „copere constplaten” ter hand gesteld, maar niet tot een genoegzaam bedrag, bedrag, zoodat hij met zijn schoonzoon den 19^{en} Juni 1658 eene acte bij den notaris DUIJFHUIJSEN passeerde, waarbij hij beloofde dat, indien „hij van dato deses „af, binnen twee twee maen, de houwelijcxse penn. of douarie aen JOH. GRAVE „nijet en heeft betaalt”, consenteerde

dat JOH. GRAVE de vordere onvercochte *copere constplaten*, volgens sekere acte notariael van taxatie in dato den 25 en 26 Aug. 1653 gepasseert, tsij uijterhant, of int openbaer, ten oorbaer, tsij bij gedeelte of achtereen (zou) vercopen, so als hij sal te rade vinden, en dat alsucke penn. hem JOH. GRAVE sullen strecken op rekening & in mindering vant restant van het beloofde houwelijcxgoet, & heeft hij, PIETER VAN HEMELSCOERS, in cas voors. van nu af alle deselve geleverde & onvercochte copere constplaten, of de penn. daarvan te procederen, op reekening vantselve beloofde houwelijcxgoet, aen hem JOH. GRAVE in vollen eigendom getransporteert. Voorts wat aen de voorschr. some van 4000 gls. soude mogen comen te ontbreken, datselve belooft hij, P. v. H., te betalen op een jaer daerna, of bij gebrecke van dien daeraf interest te betalen jegens den penn. 20 & de aflossing te moeten doen ten believe van J. G., mits dat zijn schoonvader daarvan ses maenden te voren sal moeten gewaerschouwt werden.”

Hier hebben wij dus stellig bewijs voor hetgeen het verschil tusschen de taxatielijst van 1639 en 1653 deed vermoeden. Of het waar was wat CRISPIJN DE PAS de jonge zeide, dat het nl. zijns vaders wensch was geweest dat alle koperen platen uit diens nalatenschap in de familie zouden blijven, dit kunnen

1) Prot. Not. DUIJFHUIJSEN.

2) Register van de stadstrouw.

wij niet zeggen, maar het is zeker, dat PIETER VAN HEMELSCOERS de platen verkocht zooveel hij kon, en het restant er van ten leste aan JOH. GRAVE gaf om dit ook te verkoopen. Toch heeft P. VAN HEMELSCOERS zich hiermede nog bemoeid. Het was althans op zijn verzoek, dat den 23^{en} Mei 1559 op de kamer der St. Lukasconfrerie in Den Haag verkocht werden „Printen, teijckeninge, plaeten ende anders” voor de som van £ 45 — 8 st., en op den 10^{en} Juni daarnavolgende „aen printen, teijckeninge ende anders” voor de som van £ 196.¹⁾

In hetzelfde jaar 1659 trof den ouden VAN HEMELSCOERS nog een zware slag; zijn zoon PIETER, aan wien hij zijne zaak had overgedragen, stierf en werd den 13^{en} December begraven. Er schoot hem nu niets over, dan zijne zaak en zijn huis te verhuren, hetgeen hij den 5^{en} Jan. 1660 deed voor *f* 300 aan JAC. VAN GRIETHUIJSEN, lakenkooper. Hij behield voor zich en zijn gezin het nieuw gebouwde gedeelte en de eerste achterkamer van het oude gedeelte van 't huis. Zijne geldelijke omstandigheden werden steeds moeilijker, gelijk uit tal van actes uit laatstgemeld en uit het volgend jaar blijkt. Hij verkocht drie huisjes aan de Henrick-Suijlensteech achter het gasthuis, vervolgens zijn tuin en tuinhuisje buiten de Goudsche poort, daarna rentebrieven, enz. Waarschijnlijk is, voor een deel althans, CRISPIJN DE PAS de jonge hieraan niet geheel onschuldig. Den 4^{en} Juni 1660 machtigde P. VAN HEMELSCOERS den reeds vroeger vermelden LUCAS VAN BEECK te Amsterdam, om voor hem van zijnen zwager op te eischen het geld, dat hij van dezen hebben moest volgens het accoord in 1653 te Amsterdam gepasseerd (zie boven) en „van alle andere sijn competeerende & resterende”, enz. Hij verloor zijne vrouw den 26^{en} Maart 1661 en in de eerste week van December daaraanvolgende zijnen schoonzoon JOHANNES GRAVE. Blijkens de aantekening van het overlijden van zijne vrouw, woonde hij nog altijd in het huis Rome, op de Hoogstraat. Den 6^{en} Mei 1662 betaalde hij vier jaren rente van een hypotheek, welke hij aan de Gereformeerde kerk schuldig was, en daarna vinden wij zijn naam niet meer vermeld, zoodat hij vermoedelijk hierna is overleden.

Als laatste herinnering aan het lot der koperen kunstplaten van CRISPIJN VAN DE PAS den oude, melden wij hier wat Mr. DE ROEVER reeds mededeelde, nl. dat de ons reeds bekende LUKAS en JUSTUS VAN BEECK, te Amsterdam, als eigenaars van de platen van den *Ovidius* en den *Herbarius*, JAN JACOBZ. SCHIPPER, boekdrukker op de Keizersgracht, wien die platen door CRISPIJN DE PAS waren ter hand gesteld, den 3^{en} Jan. 1664 insinueeren, dat hij daarover met hen zal moeten confereeren. Zij hadden toen verschil met CRISPIJN DE PAS, maar dit duurde niet lang, want in April 1667 machtigden CRISPIJN en zijne vrouw hunne neven VAN BEECK om de koperen platen op te eischen, welke in 't bezit waren van de weduwe STEVEN OLOFSZ op de Rouaansche kade en van JAN TENGNAGEL te Naarden.

1) Mr. N. DE ROEVER.

GILDESTUK VAN DE BEURTSCHAP
ONDER VOORZITTERSCHAP VAN DEN
geschilderd door ALLAR

SCHEPENEN DER STAD MIDDELBURG
BURGEMEESTER MARCUS DE LA PALMA,
VAN LOENINGA in 1635.

EIN REGENTENSTÜCK
VON
ALLART VAN LOENINGA.

VON
PROFESSOR DR. FRIEDRICH SCHLIE.

WER ist ALLART VAN LOENINGA? Ein bedeutender holländischer Porträtist aus der ersten Hälfte des siebzehnten Jahrhunderts, vielleicht auch schon in den letzten Dezennien des vorhergehenden Jahrhunderts als Meister thätig. Aber kein Lexikon enthält seinen Namen. Die zeitgenössischen Kunstschriftsteller haben ihn übersehen, und in Folge davon hat ihn auch die Nachwelt vergessen, obwohl er in Middelburg, und gewiss auch im weiteren Umkreise dieser Stadt wohl bekannt war.

Nur das Gildenbuch von Middelburg, das von BREDIUS im 6. Bande des Obreenschen Archief voor Nederlandsche Kunstgeschiedenis veröffentlicht worden ist, enthält seinen Namen einige Male. Vgl. S. 170, 172, 174, 175, 178, 263. Darnach gehört er bereits im Jahre 1639 zum Vorstand der Lucasgilde, ist 1640 zum ersten Mal Decan, nachher ein zweites Mal im Jahre 1647, und zählt in einer Rechnung der Gilde, welche vom 5. Januar 1649 bis zum letzten November 1650 läuft, bereits zu den Todten.

Oud-Holland, 1892

<i>D Heer ouerdecken</i>	<i>Marius de Lapalina</i>
<i>Dee Meester</i>	<i>aet. 73</i>
	<i>Dirk Wouters</i>
	<i>Joost Dircksen</i>
	<i>Tuenis Pen.</i>
	<i>Jan Steuens</i>
	<i>Rein Tuenis</i>
	<i>Joost Pen</i>
<i>Knaep</i>	<i>Gillis Gysbrecht</i>
<i>No 1635</i>	

AL oeninga.

Das ist alles, was wir bis heute über ihn an urkundlichen Daten besitzen.

Aber seit einigen Wochen wissen wir, dass er der Urheber eines au Eichenholz gemalten Regentenstückes aus dem Jahre 1635 ist, über welches zur Zeit Herr JOS. DE KUYPER in Rotterdam verfügt. Dasselbe misst in der Länge Meter 2.10 und in der Breite 1.02 und stellt acht Persönlichkeiten dar, den Oberdecan MARCUS DE LA PALMA, aet. 73, die Meister DIRK WOUTERS, JOOST DIRCKXSEN, TUNIS¹⁾ PEN, JAN STEVENS, REIN TUNIS¹⁾, JOOST PEN, und den Knappen GILLIS GIJSBREGT.

Die Namen sind hier so wiederholt, wie sie in dem aufgeschlagenen Buche stehen, das auf dem Tische liegt, an dem der Decan und die Meister sitzen. Der Knappe steht hinter dem Stuhl des Decans.

Es war im Februar d. J., als mir Herr JOS. DE KUYPER bei Gelegenheit eines Zusammentreffens in Hamburg vom dem Bilde erzählte. Dasselbe sei ein gutes Bild, sei viele Male überfirnisst, dadurch dunkel geworden und stellenweise auch übermalt, der Name des Meisters aber sei bis jetzt nicht gefunden.

Ich empfahl das Bild einer geschickten und bewährten Hand in Schwerin. Dieser ist es anvertraut worden.

Die Reinigung des Bildes ist in glücklicher Weise gelungen, und dabei ist oben links der Name des ALLART VAN LOENINGA zum Vorschein gekommen und durch mich ebenso wie die Namen der Porträts festgestellt worden.

Welcher Stadt -- wahrscheinlich doch wohl Middelburg -- und welchem Stande das Collegium angehört, das zu erforschen muss einem holländischen Archivar überlassen bleiben. Aber zu der Qualität des Meisters, der das Bild gemalt hat, will ich bemerken, dass es ein grosser und tüchtiger Künstler ist, der die ganze Kraft und Bedeutung eines niedergermanischen Charakters, wie er sich in der sturmbewegten Zeit des sechzehnten Jahrhunderts auf holländischem Grund und Boden so herrlich entwickelt hat vollkommen begriffen, erfasst und mit routinirter Hand wiedergegeben hat. ALLART VAN LOENINGA ist ein Meister wie MICHIEL JANSZ. VAN MIEREVELD, er steht diesem nicht nach, er übertrifft ihn stellenweise sogar noch durch eine breitere und flottere Pinselführung. In nebensächlichen Details ist er derbe, vielleicht hie und da zu derbe. Derbe ist übrigens auch gelegentlich MICHIEL JANSZ. VAN MIEREVELD. In hohem Grade anziehend dagegen sind die Köpfe der Dargestellten. Der des MARCUS DE LA PALMA ist ein Kopf von höchster geistiger Feinheit. Ihm geben die von DIRK WOUTERS, JOOST

---

¹⁾ Anmerk. Die Form TUNIS für TONIS und TONISZ erinnert an die noch heute im Mecklenburgischen vielfach vorkommende Form TOENNIS als Abkürzung für ANTONIUS.

DIRCKSEN, TONIS PEN kaum in Etwas nach. Es sind prächtige vertrauenswürdige Männer voll Kraft und Intelligenz, auf die jede Gemeinde stolz sein kann. Selbst der Knappe GILLIS GIJSBRECHT erscheint als ein Mann, dem wenig von der Natur eines Dieners anhaftet. Nicht so anziehend sind die Köpfe von JAN STEVENS, REIN TONISZ und JOOST PEN, welcher letztere offenbar das jüngste Mitglied ist. Es macht fast den Eindruck, wie wenn diese drei den Künstler als Persönlichkeiten weniger interessiert haben, und wie wenn es seine Absicht gewesen sei, den Schwerpunkt seiner Kunst in die fünf Erstgenannten zu legen, deren Gesichter auf das Intimste durchgearbeitet sind. Indessen zeigen auch die drei letztgenannten die ganze Meisterschaft des Künstlers, und die Gesamtwirkung des Bildes ist eine solche, dass man der Stadt, welche es einst ihr eigen nennen wird — und das wird voraussichtlich keine andre als eine holländische sein — dazu Glück wünschen kann.

Schwerin, den 26. Juli 1892.

DE SCHILDER
JOHANNES VAN DE CAPPELLE.

DOOR

DR. A. BREDIUS.

II.

ZIJN WERK.

Hij, die een open oog heeft voor het schoon der natuur, die haar weet te genieten in al hare goddelijke openbaringen: die weet ook, hoe heerlijk de oneindig afwisselende effecten zijn door zon, wolken, lucht en water teweeggebracht. En hij zal VAN DE CAPPELLE weten te waardeeren, die zoo uitmuntend die fijne natuurindrukken op het doek wist terug te geven. Zijne fraaiste stukken bestaan hoofdzakelijk uit kalm water met een fijn bewolkte lucht daarboven; een paar scheepjes of visschersbooten spiegelen zich in de zee. Liefst kiest hij het oogenblik, waarop de zon zich eerlang ter ruste zal begeven. Het is niet mogelijk warer en artistieker zulk een natuurindruk te schilderen. Dergelijke werken van onzen meester bevinden zich in de Musea te Londen, (National Gallery), St. Petersburg, Berlijn, Stock-

holm, en Amsterdam; ¹⁾ het laatste werd vroeger aan SIMON DE VLIETER toegerekend, wiens onechte handteekening het droeg. Zeer juist zegt WOERMANN in zijne „Geschichte der Malerei: Um VAN DE CAPPELLE wirklich kennen zu lernen, „muss man sich nach London begeben. Nirgends ist er so gut und so reich „vertreten wie in der National Gallery daselbst. Kann man in dieser Art ein „wahreres und köstlicheres Stück Naturpoesie sehen, als die „Küstenscene“ mit „dem stillen Meer, in dem die schlaffen Segel der Schiffe sich spiegeln, mit der „Mittagssonnen-gluth, in welche alle Farben aufgelöst sind? Gibt es ein farbigeres, „malerischeres Flussbild, als das schöne Bild von 1650 mit der befestigten Stadt „am Ufer und den roth und weisseglischen Fahrzeugen auf der stillen, schimmern- „den Wasserfläche? Und dazu das Flussbild mit dem Fährboot: wie stimmungsvoll „die bleischwer graue, stille Fluth unter dem lichtbewölkten Himmel! und das „Flussbild von 1660: wie klar die Nachmittagsluft, wie weich die grossen Wolken „am hellblauen Himmel!”

Maar niet alleen het *Museum* te Londen is rijk aan VAN DE CAPPELLE's: Lord NORTHBROOK bezit twee ware prachtstukken van hem, Mr. MANNERING zelfs drie van zijne werken, waaronder een groot, zeer figurenrijk stuk — sommige zijner stukken hebben hem wegens de talrijke, zeer degelijk en uitvoerig geschilderde figuurtjes zeker veel tijd gekost — de Bridgewater Gallery, en nog wel een vijftiental andere groote particuliere verzamelingen van Engeland bezitten keur van zijne werken. Bizonder schoon is de kalme zee uit de collectie OVERSTONE, bij Lord LLOYD LINDSAY, reeds door WAAGEN ²⁾ wegens de fraaie compositie, de fijne weerkaatsing van de prachtige lucht in het stille water, tot zijne uitnemendste werken gerekend. De Heer CHARLES T. D. CREWS te Londen heeft ook een licht golvende zee, zeer effectvol verlicht, met prachtige lucht. De voorstelling van een schip, dat dicht bij den oever uitgeladen wordt, geeft groote levendigheid aan dit doek. Jammer dat men aan een tweetal fraaie stukken, mij onlangs te Londen te koop aangeboden, door onverstandig schoonmaken de fijnheid en gaafheid ontnomen had.

Zeldzamer dan zijne zeeën zijn VAN DE CAPPELLE's wintergezichten, die, zooals ik reeds zeide, veel aan het werk van AERT VAN DER NEER doen denken. Ik zag ze bijna uitsluitend in Engeland meestal in den handel. De heeren CREWS

---

¹⁾ Het stuk, te München aan VAN DE CAPPELLE toegeschreven, is niet van zijne hand. Ik houd dit werk voor eene vroege schilderij van EVERDINGEN, en herinner, ter vergelijking, aan eene dergelijke marine van EVERDINGEN (gemerkt) in de Collectie PAUL MANTZ te Parijs.

²⁾ WAAGEN, in zijne „Treasures of Art in England” beschrijft circa twintig der beste werken van JAN VAN DE CAPPELLE.

PHOTOGRAAF. FRANK VAN SCHIE. ROTTERDAM.

Van der Afdeling, een der groote schepen van de Koninklijke Marine te Rotterdam.

te Londen, Sir FRANCIS COOK te Richmond en GOLDSCHMIDT te Parijs bezitten er elk een. Met groote juistheid is ijs en sneeuw voorgesteld; soms zijn echter die stukken wat zeer bruin. Een dier stukken kan men sinds korten tijd in de verzameling THIEME te Leipzig vinden. De hier ongelukkigerwijze hoogst onvolgend gereproduceerde schilderij van onzen kunstenaar in de rijke verzameling van Baron VON CARSTANJEN te Berlijn is voor mij wel VAN DE CAPPELLE's meesterstuk. Hij heeft het, als een XVIIe eeuwse DAUBIGNY, gedurfd de volle zon, die straks onder zal gaan, maar nu nog al haar licht verbreid, in het midden van het doek te zien te geven. Het water straalt den gulden glans sterk lichtend terug. Het geheel baadt in een zee van licht. Op het fraaie stuk, dat het Berlijnsche Museum siert, is de zon zelf achter de wolken verborgen, maar verlicht die heerlijk. Een fraaie ets naar deze schilderij vindt men in het prachtwerk; die Königliche Gemädegalerie in Berlin.

Het werk van VAN DE CAPPELLE doet ons, evenals de door hem nagelaten kunstverzameling, aannemen, dat SIMON DE VIEGER, zooal niet direct zijn leermeester, dan toch zijn voorbeeld was. Wij vinden zelfs stukken van DE VIEGER, door VAN DE CAPPELLE gecopiëerd in zijn Inventaris. En welk een aantal studiën van DE VIEGER komen er in voor!

Maar in vele werken straalt een Rembrandtiek licht en donker zoo sterk door, dat we niet aarzelen aan te nemen, dat de grootmeester onzer school ook op dezen schilder zijn invloed deed gelden. De betrekking tusschen beiden blijkt nog bovendien daaruit, dat REMBRANDT VAN DE CAPPELLE's portret schilderde; de bewondering van den laatsten voor den eersten tevens uit het buitengewoon groot aantal teekeningen in den Inventaris hierboven vermeld. Wellicht had hij ze op REMBRANDT's veiling (1656) reeds verworven. Eigenaardig is het, dat onze schilder, bij zijn bedrijf van „carmosynverwer" toch zoo door en door kunstenaar kon blijven. Hij is door die hem ruime voordeelen bringende zaak er wellicht voor bewaard gebleven veel te schilderen, onrijp werk voort te brengen.

Van de vele teekeningen die VAN DE CAPPELLE gemaakt heeft, kwamen er mij hier en daar slechts enkele ten gezicht; ook studies van schepen, bootjes en figuren. Hij teekende blijkbaar veel. Op zijne schilderijen is de teekening dan ook steeds onberispelijk.

Die schilderijen komen slechts zelden, en dan alleen in Engeland, in den handel voor en worden op hooge prijzen gehouden. In den laatsten tijd werden in Engeland 600 à 800 £ voor goede werken van VAN DE CAPPELLE (of VAN DE CAPPELLA, zooals men hem daar noemt!) betaald. Te Parijs bevinden zich in particuliere verzamelingen, zooals bij den Heer GOLDSCHMIDT, behalve het reeds

vermelde riviértje nog een zeegezicht, en bij den Markies D'AOUST (een met het Amsterdamsch stuk verwante marine) eenige goede stukken van hem.

Ten slotte zij hier nog opgemerkt, dat de schilder JAN CAPELLE, die eerst in 1686 lid van het schildersgilde te Haarlem werd, niets met onzen schilder, noch met zijn gelijknamigen zoon te doen heeft. Eindelijk zij nog vermeld dat er twee etsjes van JAN VAN DE CAPPELLE bekend zijn, die echter maar in enkele exemplaren aanwezig zijn.

NASCHRIFT.

Door de welwillendheid der firma HANFSTÄNGL te München zijn wij in staat, hier eene reproductie te geven naar den Amsterdam'schen VAN DE CAPPELLE: het admiraalszeilen, vroeger aan SIMON DE VLIETTER toegeschreven.

EEN „REMBRANDT” OP 'T STADHUIS.

DOOR

MR. N. DE ROEVER.

II.

EDERT ik in den vorigen jaargang van dit tijdschrift mijn eerste opstel over het in den hoofde dezès genoemde doek schreef, hebben zich de kwestien, tengevolge van mijn ontdekking aan de orde gesteld, op een zeer verrassende wijze opgelost. Ik meen aan de lezers van dit tijdschrift schuldig te zijn, hen daarvan op de hoogte te stellen.

Men zal zich mijn betoog herinneren, dat REMBRANDT van Burgemeesteren een opdracht tot het schilderen van een groot decoratief stuk (*de samenzwering van Claudius Civilis*) moest hebben gekregen en dat dit stuk zich in 1662, volgens eene verklaring van REMBRANDT zelven en volgens MELCHIOR FOKKENS' Beschrijving van Amsterdam, ter plaatse bevond, waar de slechts een jaar lateren stadsbeschrijver PHILIPS VON ZESSEN een stuk van OVENS vermeldt. Daar ik VON ZESSEN, door alle latere auteurs nageschreven, op een paar onnauwkeurigheden betrapte, en een post kon aanwijzen, waaruit bleek, dat OVENS in hetzelfde jaar voor „het „opmaken van een schets van GOVERT FLINCK tot eene volkomene „ordonnantie”

slechts 48 gl. ontving, terwijl stukken van dezelfde grootte door Burgemeesteren met 1000 en 1200 gl. werden betaald, meende ik — en dit meen ik nog — dat OVENS' werk slechts van tijdelijken aard was geweest, en achtte ik het niet onmogelijk, dat REMBRANDTs stuk nog aanwezig zou zijn.

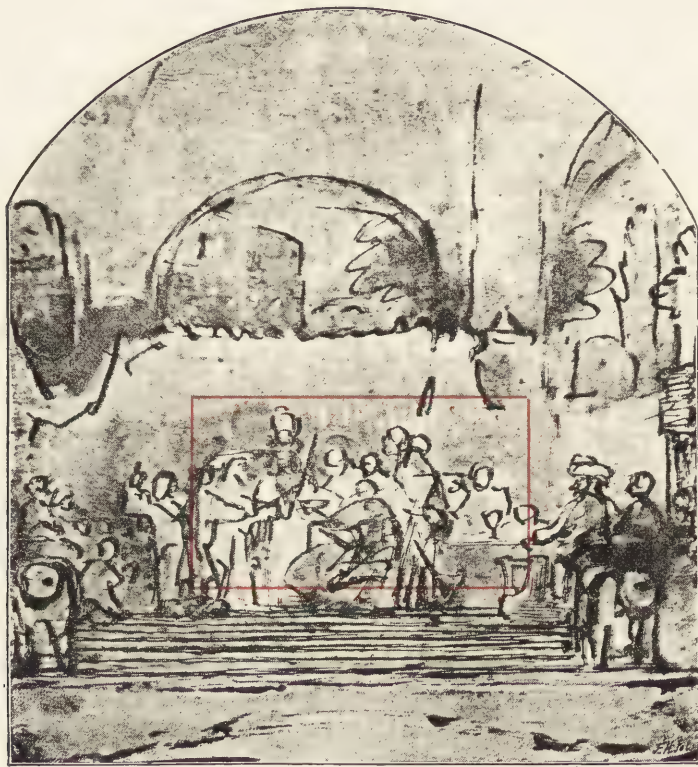
Daar een nachtelijk duister heerschte ter plaatse, waar het onderzoek moest ingesteld worden, was verder oordeelen onmogelijk. Een positief resultaat was slechts te wachten, indien het reusachtige doek in het licht zou worden gebracht.

Ik heb mij daarop tot H. M. de Koningin-Regentes gericht met het verzoek, dat dit zou geschieden, en met groote bereidvaardigheid, dankbaar door mij erkend, heeft Hare Majesteit daartoe last gegeven en den Heeren baron DE CONSTANT REBECQUE, Opperintendant der Koninklijke Paleizen, en Jhr. TH. SIX, Onderintendant van het Koninklijk Paleis te Amsterdam, opgedragen, daartoe de noodige maatregelen te nemen.

Met eene belangstelling, waarvoor ik genoemde Heeren niet genoeg erkentelijk kan zijn, hebben zij licht doen ontsteken in de duisternis, en de meest bekende kunstkenner uit den lande, bij welke zich de Heer KARL MADSEN uit Kopenhagen had gevoegd, hebben op den 18 Maart kunnen constateeren, dat de aanwezige, schilderij geen werk van REMBRANDT was, maar dat van een ander meester. Velen hunner, ook de Heer MADSEN, dachten aan OVENS; een der deskundigen (de Heer FR. D. O. OBREEN, Hoofd-Directeur van 's Rijks Museum alhier) en ik sloot mij bij zijn gevoelen aan, meende, dat het stuk niet uit den tijd van OVENS, maar uit het laatst der zeventiende of uit het begin der achttiende eeuw was. Doch hoe dit ook zij: eerst toen bleek, tot groote teleurstelling van allen, die er prijs op zouden gesteld hebben zulk een merkwaardig historiestuk van 's meesters hand in ons vaderland bewaard te weten, dat de Rembrandt, die er eens gehangen had, verdwenen was.

Het is zeker een bijzonder toevallige omstandigheid, dat nagenoeg gelijktijdig, dat dit treurige feit op het Koninklijk paleis alhier werd vastgesteld, door bovengenoemden Deenschen kunsthistoricus werd aangewezen, waar het bedoelde stuk, of althans het beste gedeelte er van, beland en alsnog te zien en te beoordeelen is.

Voor de lezers van dit tijdschrift, die niet bekend zijn met het terecht zeer gunstig ontvangen boekje „Studier fra Sverig (Kjöbenhavn, P. G. Philipsens Forlag, 1892) waarin de Heer MADSEN zijne meening over dit stuk zegt, en die evenmin in handen hebben gekregen het „Nordisk Tidskrift för Vetenskap, Konst och Industri", 1892, 3^e aflevering, waarin Dr. G. GÖTHE, Directeur van het Nationaal Museum te Stockholm, hoogst belangrijke gegevens tot de geschiedenis van dit stuk mededeelt, wensch ik daaruit hier in 't kort het een en ander aan te teekenen.

FAC-SIMILE DER SCHETS VAN REMBRANDT VOOR HET GROOTE DOEK IN DE GALLERIJ
VAN HET AMSTERDAMSCH E STADHUIS.

(Het origineel bevindt zich in het Prentenkabinet te München).

De roode lijnen geven den vorm aan van het hiernevens afgebeelde stuk te Stockholm.

In het Nationaal Museum te Stockholm bevindt zich een ongeteekend maar ontwifelbaar aan REMBRANDT toe te schrijven doek, 1.96 M. hoog en 3.09 M. breed, dat den naam draagt van „*de Samenzwering van Ziska*”, waaronder het reeds in 1791 bekend was. Het is een tafereel van elf personen, fantastisch van uiterlijk en Oostersch van kleeding, gelijk REMBRANDT zijne personen vaak voorstelde, doch zonder eenig Semitisch type. MADSEN deelde de meening niet van hen, die er een scène uit de geschiedenis der Joden, en wel het eedverbond der Macabeën, in wilden zien, maar gaf als zijn gevoelen te kennen, dat de voorstelling een overoud Zweedsch nationaal motief zou bevatten, en wel ODIN, de god, koning en priester der oude Scandinaviërs, die zijne hoogste onderdanen den eed afnam, toen hij hun de Scandinavische landen overgaf.

Tot deze stelling kwam de Heer MADSEN op de zeer aannemelijke gronden, dat de hoofdpersoon, gelijk ODIN, éénoogig was, en dat de kleuren in het doek voorkomende, eene toespeling vormden op die van het Zweedsche wapen: blauw en goud, omdat REMBRANDT het koude blauw wis niet zonder bedoeling op zijn palet zou hebben gelegd. Zijne onderstelling aanvullende, giste hij, in verband met BALDINUCCI's mededeeling „dat REMBRANDT in dienst van den koning van Zweden ging”, dat dit stuk den meester zou besteld zijn door Koningin HEDWIG ELEONORA, weduwe van Koning KAREL X GUSTAAF, in wiens tijd men in Zweden met geestdrift de theorie begon te verkondigen, dat ODIN de eerste Koning van Zweden te Upsala was geweest en hij en zijne Zweden identiek waren met de Aziatische Gothen, die het Romeinsche rijk overwonnen en Scandinavië bevolkt hadden.

De Heer MADSEN had bovendien opgemerkt, dat het doek, gelijk het zich vertoonde, blijkbaar een fragment was van een grooter stuk. Rechts van den beschouwer komt op de schilderij namelijk eene hand voor, waarvan de eigenaar verdwenen is. Nu is het 's heeren MADSENS verdienste, dat hij de aandacht heeft gevestigd op eene schets in het Museum te München, waar de geheele compositie op wordt teruggevonden, en waarvan het stuk te Stockholm nagenoeg het midden-gedeelte moet hebben uitgemaakt.

In het Kopenhavensche dagblad „Politiken” van 3 Maart 1892 wijzigde de Heer MADSEN, — die intusschen bekend geworden was met de gronden van mijn betoog voor het bestaan van een schilderij van REMBRANDT, „*de samenzwering van Claudius Civilis*” voorstellende, — in zooverre zijne meening, dat hij terstond zijne Odin-hypothese opgaf en in de voorgestelde hoofdpersoon den eveneens éénoogigen CLAUDIUS CIVILIS herkende.

Nu sloot alles wonderfraai inéén.

De vorm van de schets kwam in hoofdlijnen overeen met dien van het

boogvlak in het Amsterdamsche raadhuis, waar de schilderij, toen zij nog in haar geheel was, in geplaatst is geweest; de kleuren hadden thans betrekking op de wapenkleuren der NASSAU's, die, evenals de Bataafsche volksaanvoerders, den strijd tegen de vreemde overheersching hadden volgehouden, onafhankelijkheidsoorlogen, die de Amsterdamsche regeering in eene serie schilderijen, blijkens VONDELS opschriften, met elkaar vergeleek.

Twijfel was thans niet meer mogelijk: de schilderij te Stockholm is een fragment, en wel het beste deel van het stuk, dat Burgemeesteren van Amsterdam aan REMBRANDT hebben besteld, doch dat Hun EdelGrootAchtbaren zoo weinig beviel, dat er in 1662 reeds sprake was van eene „verschildering”.

Mij komt het niet geheel onbegrijpelijk voor, dat de Heeren met REMBRANDT's schilderwerk niet ingenomen waren. Zij hadden zich CLAUDIUS CIVILIS en zijn nog half wilde eedgenooten ongetwijfeld heel anders voorgesteld dan in de gedaante van een hoogepriester, met heiligen ernst en oostersche plechtigheid het zwaard kruisende met zijn tafelgenooten. Zij zullen zich eene meer dramatische scène hebben gedacht, waaruit grooter Germaansche opgewondenheid sprak en hebben den meester wellicht in overweging gegeven in dien geest de voorstelling te wijzigen. Maar REMBRANDT liet zich, als het op zijn kunst aankwam, niets gezeggen en hij zal het doek eenvoudig hebben teruggenomen.

Nu had VAN LUDICK, gelijk wij weten, reeds geld geschoten op de belooning, die REMBRANDT van Burgemeesteren voor dit doek te wachten was. Het is dus hoogstwaarschijnlijk, dat deze geldmensch, die de penningen van den meester toch niet weder kon terugvorderen, het stuk gereclameerd en gekregen heeft. Met een zoo reusachtig stuk was evenwel niet veel te beginnen en daarom zal VAN LUDICK wel genoodzaakt zijn geweest, het in te korten, vóór hij het in den handel bracht.

Met deze conjectuur, die ook door den Heer GÖTHE wordt gedeeld, eindigt de historie van het stuk, om weder te beginnen op het oogenblik, dat de eerste sporen er van in Zweden worden teruggevonden.

Volgens de voorstelling van den Heer MADSEN was het stuk, dat in 1791 door twee Fransche reizigers in het Koninklijk paleis te Stockholm werd gezien, in het volgende jaar uit de verzameling des konings verdwenen. Daar het eenige jaren later door Mevrouw PEILL, geboren GRILL, aan het Museum werd ten geschenke gegeven, was het uit het bezit van 't Koninklijk huis, zoo redeneerde de Heer MADSEN, overgegaan in handen van den Heer PEILL, waarschijnlijk omdat deze heer den Koning meermalen finantieële hulp had verleend. Hoe aannemelijk dit ook klinke, een speciaal onderzoek door Dr. GÖTHE, o. a. in de archieven der kunstacademie ingesteld, heeft uitgemaakt, dat de zaak zich een weinig anders heeft toegedragen.

HET EEDVERBOND VAN CLAUDIUS CIVILIS MET DE HOOFDEN DER BATAVEN.

(Vroeger genaamd: *de Zamenzwering van ZISKA*.)

Schilderij van REMBRANDT in het Nationaal Museum te Stockholm.

Aangezien het hier de herkomst van dit merkwaardige stuk geldt, zij het mij vergund, uit het artikel des Heeren GÖTHE hier iets over te nemen. Wij zullen zien, dat wij daarmede weer naar ons vaderland terugkeeren.

Na verhaald te hebben, dat het stuk niet het eigendom is van den staat, maar van de Kunstacademie, die het in 1865 aan het Nationaal Museum in bruikleen afstond, toont hij aan, dat het nog in 't jaar 1810 in het Koninklijk slot te vinden was.

Ik wil hier verder het woord aan den Heer GÖTHE laten.

Hierover geven ons, zegt hij, enkele plaatsen licht in de verhandelingen der Kunstacademie. In het journaal van 25 Aug. 1798 lezen wij:

„De Heer professor HALLBLAD vermeldt, dat hem door de weduwe PEILL, „geboren GRILL, is opgedragen, der Koninklijke academie te kennen te geven, dat „zij — gedrongen door haar kennis van de bedoeling van haar overleden echtge- „noot en zijn voornemen aan de academie af te staan de hem toebehoorende „schilderij van REMBRANDT, voorstellende „*Ziska's verbond met zijne partijge- „nooten*”, welk stuk nu in de verzameling van Z. Majesteit is — dat stuk aan „de academie ten geschenke geeft.” Intusschen werd overeengekomen, dat, daar in de lokalen der academie nog geen geschikte plaats voor genoemd doek te vinden was, dezelve voorloopig in het Koninklijk Museum zou verblijven, zoolang de vergunning daarvoor zal gegeven worden. In haar antwoord aan de weduwe PEILL, van 28 April 1799, spreekt de academie over de vriendschap van haren man voor de academie, waarvan zij lang geleden een bewijs ontving in de belofte, haar dit fraaie kunststuk te vereeren... een belofte, die Mevrouw PEILL nu vervulde. En eindelijk lezen wij in het journaal van 25 April 1838: „dat de schilderij eenigen tijd in het Koninklijk Museum bewaard werd, en eerst sinds den „tijd van den hofintendant MASRELIEZ (hij werd directeur in 1810) zich in de „Kunstacademie bevond.”

Dat de schilderij niet was opgenomen in de boedelbeschrijving van GUSTAAF III in 1792, bewijst dus niet, dat het niet in de verzameling op het slot voorkwam, en dat het daar sedert 1791 te vinden was, bewijst niet, dat het het eigendom van den Koning was. Integendeel is het waarschijnlijk, dat het ongeveer 1790 en tot 1810 in het paleis „in deposito” stond, en dat het, daar PEILL lang vóór 1799 de schilderij bezat, (zie het schrijven der academie van 28 April) ook reeds in 1791 daar „in deposito” stond.

Wel is het waar, dat er in 1791 nog geen Koninklijk Museum bestond — het werd eerst 1794 in den noordoostelijken slotvleugel ingericht — en men zou kunnen denken, dat een particulier slechts in eene Koninklijke verzameling een kunstwerk zou willen deponeren. Maar wanneer men de geschiedenis dezer ver-

zameling kent, vallen alle moeielijkheden in deze zaak weg. Reeds sedert het jaar 1777, toen GUSTAAF III voor de middelen van den staat de kunstschaten van zijn moeder inkocht, bestond er immers een staatsmuseum, hoewel zonder eigen lokaal. En deze schilderijverzameling was grootendeels juist in des konings woning tentoongesteld, toen de reizende graaf FORTIA DE PILES en Mr. BOISGELINS (zie hunne in 1796 gedrukte reisbeschrijving) in 1791 er REMBRANDT's „*la conjuration de Ziska*” aantroffen, en vele andere schilderijen, die ze bewonderden — niet als 's konings eigendom, maar als een soort deposito van den staat. GUSTAAF ging reeds toen, 1791, met groote plannen om voor 't oprichten van een museum. De intendant FREDENHEIM was reeds aangewezen en aan het werk, en trotsch als GUSTAAF was op de fraaie kunstschaten, die 't hem gelukt was in zijn slot te verzamelen, zag hij gaarne, dat vreemdelingen en kunstenaars ze bezagen en bestudeerden. „'s Konings verzameling,” heeft de historieschrijver van het Nationaalmuseum, N. F. SANDER, gezegd, „werd reeds nu beschouwd als een museum.”

Het ligt dan ook voor de hand, aan te nemen, dat toen HÖRBERG, die buitendien bijzonder door GUSTAAF III beschermd werd, in 1785 „*Ziska*” copieerde, het juist in 's Konings zaal deed. Dat zou insluiten, dat PEILL (door tusschenkomst van FREDENHEIM?) er reeds toen zijn groot doek gedeponeerd had.

Genoeg. Er is geen spoor van positief bewijs, dat GUSTAAF III *Ziska* als eigenaar bezeten heeft. Evenmin vindt men eenig spoor van de groote schilderij in de oudere paleis-inventarissen van den tijd van HEDWIG ELEONORA, te Drottningholm en Gripsholm. Op zijn minst onverwacht zou het ook zijn te vinden, zooals MADSEN aanneemt, dat HEDWIG ELEONORA en EHRENSTRAHL aan den in 1660 zoo weinig in de mode zijnden REMBRANDT een Odin-schilderij of een andere historische voorstelling bestelden, daar men den smaak van deze personen kent, zoo duidelijk in de zalen van Drottningholm aan den dag gelegd. Wel schilderde EHRENSTRAHL zelf eens een oud-noordsch onderwerp; dit was de historie van DISA in de wandschilderingen op het slot van MAGNUS GABRIEL DE LA GARDIE op Wenngarn. Maar, behalve dat het hier een illustratie van een lokaal-historische herinnering gold — DISA woonde volgens de sage op Wenngarn — werkte EHRENSTRAHL toen voor een kunstbeschermer, die speciale voorliefde voor het oud-noordsche had — en dat is een trek, die men niet kent bij de Duitsch-geboren vorstin.

Het is helaas niet gelukt de geschiedenis der schilderij verder terug te voeren dan tot 1790, toen zij, volgens bewijzen, der familie PEILL toebehoorde, of op zijn verst tot 1785, toen zij misschien reeds in de zalen op het paleis was gedeponeerd. Daar men, zooals ik heb aangetoond, allen historischen grond mist, om de schilderij in eenige Koninklijke verzameling te zoeken, zal men de papieren

der familiën PEILL en GRILL allereerst moeten onderzoeken. Maar deze studie heeft tot nu toe niets betreffende de schilderij opgeleverd. Om intusschen aan te toonen, dat het mogelijk is, een kostbare Hollandsche schilderij in het bezit der familie aan te treffen, zal ik hier het een en ander van hen mededeelen. De Hollandsche predikant JOHANNES GODEFRIEDUS PEILL (zoo schrijft hij zelf zijn naam) werd naar Stockholm beroepen door den toenmaligen Hollandschen minister, buitengewoon gezant HENDRIK WILLEM RUMPF († 1743 te Stockholm), tot predikant bij de Hollandsche gemeente aldaar. Hij kwam er 11 Maart 1728 en huwde in 't zelfde jaar met ANNA MARIA MIJTENS, een dochter van den beroemden, in Holland (1648) geboren portretschilder MARTINUS MIJTENS, wiens andere dochter gehuwd was met een CARLOS GRILL, die schoonvader was van den bekenden CLAES GRILL. Dominé J. G. PEILL stierf 1754. In 1730 werd te Stockholm de zoon HENDRIK WILHELM PEILL geboren, die 1769 met zijn verwante (cousinesdochter) ANNA JOHANNA GRILL, een dochter van CLAES, huwde, dezelfde dame, die in 1798 REMBRANDT's schilderij aan de Kunstacademie schonk. Vermoedelijk is hij, de predikantszoon, vroeger te Österby, leeraar geweest van zijne aanstaande vrouw (voor haar schreef hij een boekje: „Eenige zedeleerende fabelen, ten dienste der eerste jeugd", dat anonym in 1752 gedrukt werd) en later haar voogd geworden. In de boedelbeschrijving van CLAES GRILL van 1768 wordt de groothandelaar HENRIK WILHELM PEILL als mejuffrouw ANNA JOHANNA GRILL's voogd genoemd, „welke echter niet tegenwoordig was, daar hij zich op een buitenlandsche reis bevond." H. W. PEILL was namelijk koopman. Hij begon als kantoorklerk op zijn schoonvaders kantoor en werd later deelgenoot in de geachte firma GRILL.

Met zijn vrouw kreeg hij een groot vermogen, de helft van het groote goed Österby, waar het echtpaar GRILL later woonde, benevens huizen te Stockholm, o. a. het prachtige Torstensonsche paleis bij den toenmaligen Norrmalenstorg. In 1785 verkocht PEILL dit paleis aan de prinses SOFIA ALBERTINA, zuster van GUSTAAF III, die het naar de markt toe uitbouwde. In 't voorbijgaan gezegd, acht ik het niet onwaarschijnlijk, dat juist bij die gelegenheid PEILL de schilderij in het koninklijk slot deponeerde. Het kolossale doek kon in het groote paleis passen en misschien was het gebleken niet zoo gemakkelijk in een particulier huis aan te brengen te zijn. Was het misschien omdat het doek na 1783 in het slot werd geplaatst en daardoor meer besproken en toegankelijk werd, dat HÖRBERG slechts een paar jaar later er toe kwam het te copiëren?

FREDENHEIM, wiens veelzijdige kunstliefde ook tot de Hollandsche schilderkunst vóór 1600 reikte, was reeds aan 't werk voor GUSTAAF III's verzameling. De beide Fransche heeren, graaf FORTIA en Mr. BOISGELIN, waren persoonlijke bekenden van FREDENHEIM, dien zij zeer roemen, en misschien is hij

hun leider geweest, toen zij in 1791 de schilderijen van de verzameling en daaronder „la conjuration de Ziska” bewonderden. Natuurlijk zijn dit slechts losse gissingen.

H. W. PEILL of zijn vader konden het doek in Holland bekomen hebben, waarvan zijn vader afkomstig was en waarmee hij als handelman in nauwe betrekking stond. In de boedelbeschrijving van H. W. PEILL 1798 komt de schilderij intusschen niet voor. Dit kan verklaard worden door het feit, dat het in 't paleis gedeponeerd en dus niet in het sterfhuis aanwezig was of dat men juist in die dagen op het punt was het weg te geven: de boedelbeschrijving is gedateerd den 5^{den} Maart; de schilderij werd door de academie 25 Augustus ontvangen.

Mogelijk kan men met N. F. SANDER (zie Posttidningen van 7 Maart 1892) besluiten uit den brief van de weduwe PEILL 1798, dat het doek niet door de vrouw in den boedel PEILL gekomen was, maar der familie PEILL toebehoorde. Maar het is ook mogelijk, dat het er door de familie GRILL gekomen is.

Een van de stamvaders der Zweedsche GRILL's, ANTHONY GRILL, kwam uit Holland in den tijd van GUSTAAF II ADOLF. Leden dier groote familie waren omstreeks 1700 en zijn nog in onze dagen daar gevestigd. En de GRILL's in Zweden onderhielden zooveel te levendiger de betrekking met Holland, daar velen van hen rijke, aanzienlijke kooplieden waren, die grooten handel dreven met dat land. Belangstelling voor kunst kenmerkte die familie van ouds; zij was in vele opzichten bevriend met en verwant aan de familie MIJTENS, waartoe de schilder van dien naam behoorde. Vele kunstschaten verzamelden zich in de huizen der GRILLS. Boedelbeschrijvingen b.v. die van 1752 van ABRAHAM GRILL's weduwe en van 1798 van HENDRIK WILHELM PEILL noemen onder andere zaken van waarde een menigte platen en schilderijen, van de laatste 101 stuks. De rijkste van de familie en de grootste kunstverzamelaar was PEILL's schoonvader, de reeds meermalen genoemde CLAES GRILL, die zijn meeste verzamelingen bijeen vergaarde op het goed Österbö, waarvan PEILL's vrouw de helft erfde.

Dus kan het zijn, dat PEILL direct of indirect schilderijen van Holland ontving, schilderijen zelfs van dien REMBRANDT, die door de kunstkenners in 1700 hooger geschat werd, dan door zijn eigen tijdgenooten in 1660. Voor de volledigheid wil ik hier bijvoegen, dat nog een derde familie uit Holland hierheen gekomen, 't zelfde Österbö heeft bezeten, n.l. de familie DE GEER. LAURENS en zijn zoon GERARD DE GEER, beiden Heeren van Österbö, waren Zweedsche gezanten bij de Nederlandsche republiek 1660—66 en 1666—68, dus juist in het tiental jaren (ik durf mij niet aan een nadere tijdsbepaling wagen), dat REMBRANDT, volgens hetgeen nu waarschijnlijk is, het doek schilderde.

Voortgezette onderzoekingen in de Hollandsche en Zweedsche archieven

zouden bepaalde ophelderingen kunnen geven, wanneer het doek in een particuliere verzameling gekomen is.

Tot zoover de Heer GÖTHE.

Terwijl deze slechts vermeldt, dat de familiën GRILL en PEILL uit Holland kwamen, kan ik hieraan, wat de GRILLS betreft, toevoegen, dat zij eene sedert de eerste helft der zeventiende eeuw te Amsterdam gevestigde familie vormden, waaruit ik ten minste tien goudsmeden kan opnoemen.

ANTHONY GRILL, ook wel GREL genoemd, was te Augsburg geboren en kocht in 1638 te Amsterdam als zilversmid het poorterecht. Hetzelfde beroep oefende de in 1606 mede te Augsburg geboren ANDRIES GRILL hier ter stede uit in 1634, doch in 1640 woonde hij te 's Gravenhage. Verder noem ik de gebroeders JOHANNES GRILL, mede te Augsburg geboren in 1614, wiens kunstig in zilver gedreven borstbeeld, in 1643 door JERONIMUS HOLL te Amsterdam vervaardigd, thans in het gemeentelijk penningkabinet ten archieve wordt bewaard, en JERONIMUS GRILL, geboren omstreeks 1620, beide goudsmeden en essayeurs.

Eindelijk BAREND (1654—1671), HENDRIK (1647—55), LOUIS (1679), ELIAS (1679), ANTHONY (1693), benevens ANDRIES GALLUS GRILL, schoonzoon en als essayeur opvolger van JOHANNES GRILL bovengenoemd, alle goud- of zilversmeden te Amsterdam. Dat de GRILL's hier ter stede vermogende lieden waren geworden bewijst de oprichting van een hofje door ANTHONY GRILL en ELISABETH GRILL, zijne echtgenoot, in 1724, dezelfde die reeds in 1720 verguld zilveren collecteschalen aan de Evangelisch Luthersche gemeente hadden geschonken.

De GRILLS behoorden dus in de zeventiende eeuw reeds tot eene familie, die een kunstvak beoefende, en schijnen vermogend genoeg te zijn geweest, om zich, zoo zij verkozen, de weelde van goede schilderijen te kunnen veroorloven. Ik acht het daarom volstrekt niet onmogelijk, dat een hunner de hand op het stuk van REMBRANDT heeft gelegd, omdat het op hem denzelfden diepen indruk kan hebben gemaakt, die de beschouwing er van op onzen tijdgenoot moet teweeg brengen.

Wellicht wordt te eeniger tijd nog een inventaris van den boedel van een der GRILLS gevonden, waarin de schilderij zal aan te wijzen zijn.

Door de ik zou haast zeggen internationale studiën betreffende dit zeer zeker allergrootste stuk van 's meesters hand is er voor de geschiedenis van REMBRANDT en zijne werken geen geringe winst behaald.

Het staat thans immers vast: dat de meester in 1661 à 62 een opdracht van Burgemeesteren gekregen heeft, om een groot stuk voor „'s werlds achtste Oud-Holland, 1892

wonder" te schilderen; dat hij daaraan heeft gevolg gegeven en dat het stuk er eenigen, wellicht slechts korten tijd is te zien geweest; dat het is teruggenomen, afgesneden en ten slotte beland is in het Museum te Stockholm, welks verdienstelijke Directeur zeker niet zal verzuimen het den naam te geven, dien het toekomt, en er in den catalogus aan te herinneren, dat het eens prijkte op 't schoone Amsterdamsche raadhuis.

Het zal eeuwig pleiten voor de kortzichtigheid in kunstzaken van Aemstels beschreven vaders, dat zij dit stuk lieten wegnemen en den voorkeur gaven aan een doek van geene beteekenis, geschilderd door een meester, die niet gelijk REMBRANDT vermocht door zijn werk een krachtige en plechtige stemming bij den beschouwer op te wekken.

De slechte ruil is thans weer in de duisternis begraven, en niemand behoeft er zich boos over te maken, dat de zon belet wordt er zijn licht op te werpen.

ORANJES BRIEFWISSELING

MET

JACOB VAN WESENBEKE

EN ANDERE GEHEIME AGENTEN IN DE NEDERLANDEN

1570—1573,

VOOR HET EERST VOLLEDIG UITGEGEVEN DOOR

J. F. VAN SOMEREN.

II.

VI.

*Plan van een vrijwillige leening voor de Consistoriën te Keulen,
Wezel en Duisburg, behoorende bij het voorgaande stuk.
Gelijktijdig afschrift van dezelfde hand als voorg. ¹⁾. Brit.
Mus. Cotton Mss. Galba C. IV, 5(19).*

[1570, 15 Juni.]

MIJN heere den Prince hebbende bedacht ende vergeleken [den staet?] ende de conditie van den geweken ende verbannen om het stuck [van der] religie met den plicht ende verbant daermet zij tot der saken [die?] hier gehandelt wert verbonden ende verplicht zijn, soe bevin[dende?] als alle andere persooenen van goeden oordeele oyck sullen bevin[den] een yegelijck sonder onderscheyt gehouden is personelijck de wa[penen] aen te nemen, oft te minsten yemant te senden gerust ende betael[ende] zynen coste daertoe nut ende bequaem sijnde, tzy te voet ofte te peer[de na] de

¹⁾ Gedeeltelijk uitgegeven door J. W. TE WATER in zijne: Levensbijzonderheden van P. A. VAN DER WERFF. In: Verhand. van de Maatsch. d. Ned. letterk. Leyden dl. II, 1, blz. 56 noot.

macht ende qualiteyt der persoonen, welcken oncost beloopt [tot] $3\frac{1}{2}$ croonen ter maent voor een man te voet ende vóór denghenen [te] peerde tot 7 croonen te minsten.

2. Om welcke somme op te brengen den bequaemsten middel die on[s] voorgecommen is, is desen te weten dat een yeder persoon va[n] elcken huysgesinne int particulier oyck alle leerjongeren, ta[feliërs], arbeyders, dienaers ende dienerssen in eens anders bedwanck wesende gehouden sijn op te brengen elck een croon ter maent, den ryck[en?] dragende den armen, alleenlijck uuytgenomen de kinderen ende [de] arme luyden levende van de gemeyne aelmoessen.

3. Ende om een yder moet te geven ende dat den aermen levende all[een] by synen arbeyt bekomen mach tgene hy belooft zal hebben [...¹⁾] vermeerderende zyne ernsticheyt oft matigende synen dagelijcxse [on?]kost ende hen lydende met wat weyniger, soe heeft mijn Heer den [Prince] besloten hem weder te keeren (de vryheyt des lants gecommen zijnde) dobbel van dat men geleent zal hebben alwaer by die daer willen sijn recht ende actie van des hy leenen wert een ander overlaeten[de] opdraegen sal vermoegen tselve te doen, waerin de rycken mid[del] sal hebben den armen behulpich te wesen met hope van daerby namaels te profyteren.

4. Om te versien tot versekertheyt van denghenen die geleent sullen [hebben] sal een yder van dyen recepisse gegeven worden van den ontfang[er] tot den ontfanck van de voors. leeninge hetwelcke van sulcke macht weerde gehouden ende gerekent zal wesen als oft mijn Heere de Prince dat met syner handt onder-teekent hadde.

5. Indien nyetemin yemandt eenige merckelycke somme geleent hebb[ende] begheerde recepisse thebbene van der handt van mijn Heer den Princ[e] behalven dat de commisen ende ontfangers daarvan memorie hebben, [soe] en zal daer in gheene swaricheyt gemaect worden. De voorgena[mde] Heere Prince belooft hetghene voirs. wel ende getrouwelick te volcomm[en].

6. De voirs. conditie verschenen zijnde by vercoopinge en belastinge van de geestelicke goedingen oft doer de schattingen die tot dyen eynde sullen opgesteld worden van derwelcken vry sullen blyven deghene die op deser begheerte geleent sullen hebben mitsgaders oyck van anderen imposten ende contributiën die men zal moeten doen om den leger aff te dancken dewelcke oyck coopende eenige

¹⁾ Onleesbare plaats.

erffgronden oft gheestelycke goedingen sullen in betalinge moogen gheven haere leeninge met het dobbel van dyen ende oyck het recht dat zy van een andere gecregen sullen hebben hetwelcke al tot affkortinge zal dienen ende als voor gereet geld geacht worden.

7. Mijn Heer den Prince verstaet ende wilt dat de penningen die uuyt crachte van desen opgebracht sullen werden blyven sullen in handen van deghene die van de Kercken gestelt ende verordent sullen wesen om daervan die geheele handeling te hebben sonder daeroff te scheyden tot ander stondt dat hy met synen leger naer het Nederlandt trecken sal. Dat meer is indient aen de Kercken goet dunckt de betalingen sullen in den leger geschieden by haere tresoriers naer uuytwesen van de ordonnantien van mijn Heere den Prince ende ten opsiene van die voirs. Nederlanden alleene.

8. Dese contributie sal dueren soe lange als den leger in felt ende dienst sal wesen voor het Nederlandt oft tot der tijt dat twee ofte drye steden ingenomen ende onder het geweld van mijn Heere den Prince gebracht sullen wesen om die van der religie daerin te laeten comen by middel van welcke steden den leger [...¹⁾]

9. Eijntelijck gelijk mijn Heere den Prince mijn Heeren zyne broeders vrienden ende verwanten ende een groot deel van edeluyden ende andere personen van verscheyden standen door haer exemple verwecken ende vermanen alle andere hen hierin nae te volgen ende van gelycken te doen, wagende de eerste haer leven ende goet.

Alzoe oyck laet mijn Heere den Prince weten allen ende eenen yegelycken van wat conditie hy tsijn geboren uuyt den Nederlanden (gemerct sy nae den goddelycken ende wereltlicke rechten daertoe verbonden en verplicht zijn) hebbende middel hierin te helpen ende dienst te doene tzy met haere personen goederen ende anderssins ende daerin nochtans suymich ende naelatich sullen bevonden werden dat hy dezelve als Godt doer Zyne Genade het Nederlant weder gebracht zal hebben tot zijn eerste vryheyt houden zal ende vooralsdan houdt voor verlaters van der saecke, rebellen ende vyanden des lants, uuyt denwelcken hy dezelve over zulcx verbandt ten eeuwigen dage, verclarende alle haere goederen geco[nfisceert] ende sullen tot proffyte van denghenen die in desen deel hen g[equeten?] hebbende tzelve sullen begheren henlieden verbiedende daeren[boven?] alle handeling en verwandeling van coopmanschap hetzy te [water] oft te lande van wat goet oft in wat manier dat het [zy].

1) Slot dezer zin ontbreekt.

10. Tot meerder versekeringe ende bevestiging van de conditien puncten [ende] articulen hiervoer verhaelt den voergemelden Heer Prince [heeft?] doen beschicken ende verleene zyne opene brieven in sulck[e saecke?] dienende behoortlijck geteeckent ende gesegelt dewelcke voer eenighe overtellinge van penningen sullen beweeght werd[en] in handen van de Consistorien tot haere ontlastinghe om hen daer mede te helpen soe dat behooren zal.¹⁾

VII.

„Instructie van wege mijns genadigen Heere mijn[s] Heeren des Princen van Oraengien, Grave van Nassau etc. voir den Heere van Gothen van Ghend[t] Mr. Pieter de Rycke, Advocaet, Adriaen van Coninxloy,²⁾ coopman, ende Cornelis Le Brun al[tgene] wat zy sullen te doen hebben tot Colen, Wesel, Duysburch ende daer omtrent volgens de commisi[e] die zy van zyne Ex^e hebben om te doen die collectatie van penningen van den Nederlandtsche gemeynten terzelver plaetse wesende.” Gelijktijdig afschrift van dezelfde hand als voorg., met bovenst. opschrift. Brit. Mus. Cotton Mss. Galba C. IV, 7(22).

[1570, 15 Juni.]

In den iersten naerdien zylieden zullen ontfangen hebben die Commissie van zyne Ex^e ende gesien den last henlieden bevolen zijnde, zullen [zy] ter sulcker plaetsen daer sy sullen moegen wesen doen vergadere[n] die van de Consistorien van den Walen ende Vlamingen die zy alda[er] vijnden sullen, te weeten die ministers, ouderlingen ende diacens van een ieder derzelver kercken. Diezelve alzo vergadert zijnde sullen zy henlieden te kennen ge[ven] den last die zy van zyne Ex^e hebben.

Wesende alzo bekendt voer genoegsaem gequalificeert zullen [zy] laeten lesen de propositie henlieden gesonden sonder nochtans henlieden dese reyse noch voir te houden alsulcken articulen als onder [de]zelve propositie gescreven staen.

Dezelve propositie gelesen zijnde sullen zy van de Consistorien be[geren] oft zy dinhouden derzelver voor goet ende christelijck houden e[nde] indien zy tzelve

¹⁾ TE WATER t. a. p., blz. 59 noot, schijnt van dit merkwaardige leeningsplan een ander afschrift voor oogen te hebben gehad, met onderteekening van FRANS COORNHERT. „Uit het eigenhandig onderschrift van FRANS COORNHERT,” zegt hij, „blijkt, dat hij dit stuk bijna van woord tot woord uit het Fransch, in welke tale het geschreven was met de hand van N. BRUNINGS [BRUIJNINCK] Secretaris van den Prins, in 't Nederlandsch te Embden nauwkeurig had overgezet.”

²⁾ Zie over hem de noot op blz. 95, alsmede: B. v. MEER, De Synode te Emden 1571. 's Gravenh. 1892, blz. 117

advoueren zullen zy den Consistorien voirs. bidden [oft] zy willen eenige middelen proponeren waerdoer die goede mi[ddel] van zyne Exce mach volbracht worden, daerby vuegende d[at in] gebreke van dyen zy last ende bevel hebben te proponeren d[ie] articulen daerop dat men in Inghelandt besogneert.

Alsdan zullen die articulen mogen gelesen worden zoe verre [de] vergaderinge tzelve goet vijnt.

Ende diezelve articulen gelesen zijnde sal men moeten aenhoud[en] aen die van den Consistorien opdat zy eenighe middelen soecken om diezelve articulen te wercke te stellen.

Waer zy daertoe gheen middel weeten zullen zy henlieden voorhouden alzulcken middel als men in Inghelandt gebruyckt heeft, te weten dat in presentie van zyner Exce commissarissen ende den Consistorien zullen geroepen worden die voernaemste van der kercken in zulcken getale dat die ouericheyt der stadt off plaetsen daer tzelve geschien zal daerby nyet verstoort en worde.

Ende wesende die voirs. propositie anderwerven gelesen in presentie van de voirs. notable ende voirnaemste der gemeenten sal bij die Commissarissen van zyne Exce verclaert wordden dat die Consistorien altzelve hebben geadvoueert, advoueren ende houden voer goet ende christelijck, daerby vuegende zeker vermaninghe om den ommestaenderen des te beter moet te gheven. Ende lesen daernaer die articulen doende daertoe eenige nyeuwe vermaninghe.

Dat gedaen zijnde zal een iegelijck apart ende besunder geroepen worden ende vermaent te willen leenen alle maenden zoeveel gelts als hem mogelijck is.

Tzelve alzo volbracht zijnde sal men totten ouderlinck van elcken quartiere moeten committeren noch twee van de voirnaemste dewelcke tsamen daertoe zullen solliciteren alle arbeydtslieden particuliere die heuren cost coopen, dienaers ende dienerssen ende zulcs daerinne besognieren dat nyemant vry oft exempt en blyve, als alleenlijck die kinderen, ende die aerme luyden levende van gemeene aelmoessen.

Ende voir zoe vele als in den voirs. articulen staet dat die van den consistorien zullen kiezen eenen ontfanger generael, zal diezelve ontfanger generael gecoren worden uuyt het gantsche lichaem der kercken eenen op de Walsche zyde ende eenen op de Vlaemsche zyde.

Het denomineren ende kiezen des generaels zal geschieden by denzelve articulen, ten waere dat die Consistorien van anderen advise waren.

Het Consistorie metten generael sal in elck quartier eenen persoon kiezen dewelcke alle maenden het geheel quartier dore sal collecteeren ende brengen de collecte van den generael.

Het zoude oyck seer goet sijn dat int collecteren altijts by den and[eren] waeren eenen Wael ende eenen Vlamijnck ende dat zy elck be[sunder] schreven ende schijckten tzelve den generael op dat men confrontieren dezelve schriften oft rollen jegens den anderen des te beter bevinden mochte oft daer eenich bedroch geschiede.

Die collecteurs zullen den contribuanten recepisse geven ten waere zy tzelve liever hadden van den ontfangen generael in welcken gev[alle] hy daerinne voldoen zal.

Dontfanger generael zal alle maenden zyne reekeninghe den Consistor[ien] overgeven dewelcke zyne Exc^e dienen zal voor een contrerolle.

Ist daer eenige swaricheyt viel oft weygeringe van betaling soe sal d'ontfanger generael de collecteur metten ouderlinck vant quartier remedie daerinne stellen.

Ondergeteekent

GUILLAUME DE NASSAU.

VIII.

Petrus Dathenus en Petrus Alostanus aan de predikanten en ouderlingen der christelijke gemeente te Embden. Schrijven en indienen van een verweerschrift op den Rijksdag te Spiers. Gecollationneerd gelijktijdig afschrift. Brit. Mus. Cotton Mss. Galba C. IV, 6(21).

1570, 15 Juni.

Genade en vrede door Jezus Christus.

Eersame ende geliefde broeders, u.l. werden zonder twyfelen ver[nomen] hebben hoe dat die Rom. Keyserlicke Maiesteyt eenen Rijcx[dach] tot Spiers te houden gantzelick besloten heeft, ende datzelve b[y] het aldervoorderlixste. Dewyle dat nu op den Rijcxsdach [niet] alleene de zaecken de Duytscher natie aengaende zullen verhand[elt] werden maer oock andere Koninckcrycke ende lantschappe, ende voornemelijck de zaecke die dese voorleden 4 ofte 5 jaeren in Nederlandt zich toegedragen hebben, welcke tot lasteringe des heyligen Evangelij van den vianden der waerheyt wonderbaer[lic] verkeert ende int arghste uuytgelegt werden, zoo hebben wy nodich geacht mit eene corte apologie ofte verantwoordinge de

onnoselh[eyt] en onschult der gemeynten in Nederlandt den standen des Rijcx openbaeren ende bekent te maecken, opdat die goethertigen een goetwillige gront ende oorsaecke hebben moghen om die onschuldig[en] in billicken zaecken te verantwoorden. Dewyle dat nu zulck[e] verantwoordinge niet een gemeynte maer alle gemeynten des gant[schen] Nederlants angaet, ende dat wy niet ende twyfelen ofte daer ende zul[le]n] vele goethertige zijn, die zulcke verantwoordinge te stellen zullen begonnen hebben, ende doch besorgen moeten dat uuyt de veelheyt [ende] ongelijckheyt der verantwoordinghen, door onssen misgunstigen w[elcke?] listich ende boos zijn, eenige contrariteyt zoude moghen bevonden werden, waerdoore alle verantwoordinghen als onwarachtig zoude moghen verworpen werden, soo hebben wy alhier vo[er] raetsaem angesien, dat men maer een algemeene welgegrond ende bestendige verantwoordinge doen zoude, zoo veel het genera[le] stuck van de veranderinge der religie angaet, hebben[de] eenige [der] particuliere personen haere bysundere beswarynghen daer mogen bydoen, alsoo zy den handel verstaen. Daerom zoo an u.l. ons vriendelick bidden ende begeren opdat alles mit ge[meyne] bewilleginge geschiede dat u.l. zoo baldt moghelijck ons[sen] gelieffden broeder CORNELIUM RHETIUM der rechten licentiat[en] nootwendige ende genouchsame instructie tot ons hier tot Heydel[berch] affveerdigen ende zeynden willen, middeler tijt willen wy dema[...¹⁾] bereyden ende mit zynder bewilliginge oock andere kercken alles do[ende] tot Gods eere, ontschuldige des h. Evangelij ende des vro[omen] Christen, na de geringe gave die ons van God gegeven [is]. Ende dewyle dat men nu Zondach toecomende den 18 Junij S. Key. Ma. tot Spiers is verwachtende en niet en weet hoe lange de Rijcxdach geduern sall, zoo bidden wy de broeders willen hierinne doen alle mogelycke naersticheyt. In haesten tot Heydelbergh den 15 Juny 1570.

Onder staet geteykent

by my u.l. dienstwilliger mitbroeder PETRUS DATHENUS wt bevel der broederen die hier tot Heydelbergh wonen wt Nederlandt verdreven zynde. - PETRUS ALOSTANUS.

Het opschrift is:

Den Eersamen discreten ende vromen Dienaers des Woorts ende Ouderlinghen der Christelycke gemeynten te Embden.

Gecollationeert iegens den originalen brief, ende daermede bevonden te accorderen by my notaris publicq tot Emden residerende.

COORNHERT. Nott. pub.

¹⁾ Onleesbaar.

Oud-Holland, 1892.

IX.

„*Instructie voer Mr. Jacob van Wesenb[eke]*”, Hs. van Wesenbeke,
geteekend door den Prins, met bovenst. opschrift. Brit.
Mus. Cotton Mss. Galba C. IV, 38(36).

1570, 1 Juli.

In den iersten sal hy denghenen daer wy hem aen seynden, onse genegen vrientschap aenseggen ende hen bedancken van hen gethoon[de] goetherticheyt, dier wy noch breeder verwachten in aller stilheijt.

Item dat zy hem willen vercleeren ende sluyten hoe ende in wat manieren ende waer tgelt te wege gebracht ende bestelt soude cunn[en] worden, ende hoevele ende wanneer.

Item welcke ende hoevele van den plaetsen hem bekend becomen so[ude] cunnen worden, in wat manieren, by wyen ende te wat tyde, oyc[k] hoet deselve gehouden ende versekert soudén moegen blyven ende oft gheen andere, oick hope en zy en hoedanige.

Ende voort generalijck met hen ende anderen dienangaende te spr[eken], handelen ende beraetslagen, tgene na de gelegentheden ende d[e] bequaemheden geraten sal duncken ende de saeken verheysschen.

Actum te Dillenberch desen iersten dach Julii 1570.

GUILLAUME DE NASSAU.

X.

Commissiebrief voor Mr. Jacob van Wesenbeke. Brit. Mus.
Cotton Mss. Galba C. IV, 37(35).

1570, 1 Juli.

Willem van Godes Genaden Prince van Oraengien, Grave van Naessou, Catzenelboch, Vianden, Dietz, enz.

Ontbieden allen ende eenen yegelycken die dese onse letteren selen sien of hooren lesen saluyt ende vrientschap. Ende want wy tegenwoordelijck in onsen dienste ende om sekere onse saken uuyt te rechten afverdigen onsen lieven getrouwen Mr. JACOB VAN WESENBEKE. So versuecken ende begheeren wy dat ghy den selven, brenger van desen, wilt bystaen, voorderen, helpen ende oick geloove gheven int ghene hy u van onsen wegen seggen, vercleeren, begheeren

ende voerhouden sal, daerinne elck van ulieden ons aengenamen dienst doen sult diens wy gherne indachtich willen wesen daert te passe mach comen. Ulieden hiermede Gode bevelende. Gegeven te Dillenberch den iersten dach van Julio 1570.

GUILLAUME DE NASSAU.

XI.

*Dagboek van Wesenbekes reis en onderhandelingen in de Nederlanden.*¹⁾ Eigenhandig hs. Brit. Mus. Galba C. IV, 46—48 v.

1570, 1 [—10²] Juli.

Le premier jour de Juillet 1570 suis je chargé de son Exe, party de Dillenborch à midy, et par carrosse ce soir venu à Sige, dont le lendemain sommes tant hastez et la nuyt ensuyvant que le matin fusmes à Duyts, où prinsmes ung bootken passans devant Coloigne, Sonst, Nuys, Dusseldorf, Keyzerswert, Duysberch et la porte close arrivasmes à Orsou, où reposasmes cette nuyt. Le lendemain passans Berck, Bu[de]rick, Wesel, Santen et Rees venions à Griet dont les rameurs n'osans passer oultre, pour le vent et petite nacelle, allasmes à pied jusques Emmerick, d'où pour le danger embarquant sur le soir avecq plus grand bateau, Tolhuysen, Huessen, Arnhem et autres lieux en Gelres passans de nuyt, arrivasmes le matin devant Wageningen, Rhenen, Wyck, Culenborch, Vianen, descendans au Vaert devant Utrecht, dont en haste allions à pied jusques Yselsteijn, dont par carrosse passons Montfort, allions embarquer à Woorden, et de nuyt venans à Alphen y trouvions le Sr de SWEETEN qui passit oultre avecq nous, que sur la poincte du jour venismes à pied à Sweten, auquel jour ay entendu tout son besoin et luy déclaré ma chargé et monstre mes lettres et instruction.

Or entendant que P. Bs.²⁾ estoit en court, l'avons faict haster et entretant envoyé à Leyden pour C. E. avec lequel du tout ayant communiqué ay entendu la prompte volonté de ceulx de Delft et signamment l'offre de trois de 3000 florins à paier quant on seroit en campagne, surquoy luy ayant faict contraires remonstrances, luy ay monstre mon instruction et avecq la copie de mes lettres le renvoyé. Le lendemain à Delft dont m'a le jour après rapporté d'avoir parlé auxdits trois dont l'ung estoit du magistrat et les autres des principaulx, et quant à la ville que la délivrance estoit facile et le pourroyent assurer et en avoient

---

1) Dit voor 's mans leven zoo belangrijke dagboek is reeds gedeeltelijk, vertaald in 't Duitsch, uitgegeven door Dr. F. J. HOLZWARTH in zijn werk: *Der Abfall der Niederlande*. Bd. II. Schaffh. 1872, blz. 480 en vv.

2) PAULUS BUYS, Pensionaris van Leiden. Verg. Archives III, 333.

de bons moyens, quant se pourroit faire seurement et fier seur secours et dès ce temps assureroient aussy d'argent assez, et eulx estoient prestz à compter 3000 fl. si tost qu'ils verroient l'apparence devant la main mais non devant, pour avoir entendu qu'il n'y avoit consolation de train, et alors feroient encore davantage. Et que au regard dicelle ville l'on ne seroit en difficulté ou peine aulcune.

Le mesme jour ay parlé avecq J. T. aussy faict venir de Leyden lequel avecq le précédent nous ont assuré que en la délivrance et affection dudit Leyden n'y avoit difficulté du monde, veu que y apercoient bien assez ouvertement leurs assemblés et ne désiroient que se affranchir, mesmes que les principaux estoient bons. Le mesme nous at assuré de Roterd[am et] Goude néantmoins pour plus grande particularité se y trouveront en personne et parleroit à quelques confidens et nous en advertiroit. Le lendemain parlé à J. H. et icelluy envoyé à la Goude, lequel le Lundy matin rapporta iceux à ce estre inclins mais ne oser s'avancer ou asserrer jusques avoir l'assurance. Le jour après entendu de [SWIE-?] TEN au loing comme à Enckhuysen ne feroient difficulté d'ouvrir le[s po]rtés à ceux qu'on envoyeroit et que Harlem, Schiedam, Briel et toute[s les] autres villes estoyent toutes bien affectionnee[z]. Aussy parlé avecq l[e frèr?]e de Pre B. d'entendre de son retour et me vouloir suivre à Em[meri]cq comme SWIETEN disoit luy avoir promis. Le Dimanche fismes une c[hiffre?] SWETEN et moy des noms controuvez pour chacune ville de plus[sieurs?] provinces, seigneurs, veus, gens, distances, etc. et escripmes une lettre à donner audit Pre B. à sa venue, affin de me vouloir venir trouver à Emmerick, où l'attenderoys 8 ou 10 jours selon que avoit audit SWETEN présenté de venir jusques là. Sur le soir ayant fait arrest d'aller par bootken fusmes retardé par l'oraige jusques sur le minuyt. Le matin venuz à Alphen sommes venuz par autre chemin pour le danger passant par bootken devant Nyeuwerbrugge par ung vaert où à la venue em[en]o la nacelle par la dycque en la Ysele, et passez devant Oudewater vinsmes jusques à la chappelle devant Yselsteyn, dont à cariette nous fismes mesner jusques ung logis embas Vianen dont sur le soir passasmes par notre bateau devant Vianen et Culenborch, et le lendemain Wyck, Renen, Wageningen jusquesque bien tard vinsmes le Rhin amont jusques à une lieu d'Arnhem, où entendant des gardes et visitations et annotations aux tonlieux tant là que ceulx d'enhault, débarquames et allasmes forte la nuyt de sorte que fusmes à porte ouvrir à Huessen.

Tout ce voiage fit SWETEN avecq moy pour me faire parler à Huessen à ung y demourant que sçavoit homme de qualité à Deventer qui s'offroit non seulement de livrer la ville de Deventer, mais aussy de fournir à ses propres coustz la levée et entretenement des soldatz que pour l'assurer seroyent nécessaires. Et davantaige assureoit la ville de Zutphen. Mais y venans fut trouvé estre

party vers Deventer dont ledit SWETEN escripva à icelluy ce jour au soir à Emmeric dont la lettre luy fut le lendemain envoyée par homme exprès. A laquelle rescripva que dedans huyt jours seroit de retour audit Huessen et parleroit entre-tant ses gens. Au mesme Huessen avons parlé à ung de Nymège, duquel enten-dions la bonne affection, mais pour en asseurer davantaige, se trouverait le lendemain illecq et me rapporteroit à Emmericq ce que auroit trouvé. Le lendemain matin retourna SWETEN pour aller quérir P. B. et l'admener en personne, requirant le voloir attendre ce que promis pour huyt jours. Estans le soir venue à Emmeric, partie par bateau, mais la reste pour éviter les tolles à pied, ayant le soir parlé beaucoup avecq sre[?] beaufrière¹⁾ sur une partie de 3000 et autre de 5000 que toutes entendions faillies, avec autres pour la tardimente [sic] des maniances. Aussy que SWETEN n'avoit oncq tenu ou receu argent sur sa commission. Ledit jour ay discouru beaucoup avecq J. C.²⁾ qui a présenté vendre ung fief au pays dont n'a volu faire nouveau serment que pourra valoir à 600, 700 ou 800 fl., dont il est prest de contribuer l'argent. Aussy que samblable contribution s'avoit autresfois trouvé à Delft me disant enoultre ses offices faict à Breda et leurs offres. Pour lesquelz ne perdre l'ay exhorté de se y trouver en personne, à quoy le trouvant volontaire, l'ay assisté d'une copie de la commission de ZWETEN. Avecq laquelle il est ce jour party vers là, m'ayant déclaré que portoit avecq luy ung document de rente, dont sy pouroit recouvrir les deniers, le prêteroit contribuer avecq eulx, et enoultre parleroit avecq A. D.³⁾ à Sevenberge pour une présentation grande autresfois faicte.

Cependant pour en attendant ne perdre temps me suis trouvé à pied à Wesel, pour y [at]tendre à ce que de service se pouvoit offrir ou que le matin em[....⁴⁾ vin?]t poinct, car ADRIEN J. COORNHERT estoit pour envoyer homme [exprès] vers Dillenberch pour les présentations faictes par lettres et de [par-?]le au Bourgmaistre de Gorchem touchant les villes [Amst]erdam, Rotterdam et Dordrecht, et autres selon qu'est contenu ens m[es lettr]es sur ce faitz à ma requeste par ledit CORNHERT luy aiant promis e[nvoye]r icelles retournerois le jour après, et comme le mesme homme estoit par[ti?] et Meren [?] dehors, alloys entretant faire ung tour à Essen, où ayant entendu les nouvelles et ce que y passoit, retournis le lendemain sur le soir à pied et allis toute la nuyt, me trouvant te pre [?] arrière à Wesel, où receuz dudit CORNHERT ledit escript que ledit burge-

¹⁾ Graaf WILLEM VAN DEN BERCH?

²⁾ JAN COENENSZ.? Zie bladz. 161.

³⁾ ADRIAAN DIRKSZ v. D. HOEFEL? Zie zijne sententie van 25 Juni 1568 bij MARCUS, blz. 87, waarin veel over hem is aangeteekend.

⁴⁾ Onleesbaar.

maistre (auquel avoys parlé) et luy avoient couché, lequel aussy non avoit [...¹⁾]) ne envoyé pour Gorchem, dont pour ne faillir retourné à Emmerich par bateau où du soir bien tard entray, et y troviz lettres dudit Deventer. Le lendemain personne n'estant venu ay escript à Monsgeur, à CORNHERT [et à] CATER pour les diriger déclarant may retour et les causes de mo[n?] silence lesquelles ay envoyé le lendemain. Au mesme jour entendais que MICHIEL DE WALE ayant esté Bourgmaistre à Haerlem ès troubles, se tenoit illecq, l'ay mandé et m'enquesté des humeurs diceulx inhabitants et ay entendu de luy que des dix se trouveroit à paine ung qui ne fussent adonnez à la religion et pour la liberté en icelle ville voyans moyen et ne doubtoit se renderoient et contribueroient que la peix leur faisoit encores dissimuler, et que pour mieulx s'en asseurer du tout et en avoir seurs moyens, luy sembloit que on pourroit en secret faire parler à aulcun des principaulx ayant esté illecq en gouvernement et crédit notez à la marge²⁾. Et quant à la contribution luy et son beaufrère à Duysborch PETER KIES s'avoient offert et offroyent de faire avecq leurs personnes et facultez tant que ung autre et que l'on leur en sçauroit gré. Aussy que avoyent fait présentation à la dernière proposée collecte de Joncker SNOEY offrant enoultre et proposant pour moyen à son advis que quant l'on verra entreprendre l'exploict luy et autres se pourroyent bien secrètement au devant trouver en la ville pour emploier les leurs et y tacher gens de gueres, offrant aussy tousjours sa personne et qu'il parleroit en secret avecq aulcuns siens et m'envoyeroit la responce par D. C.³⁾

Le Mardy est retourné de Breda et Sevenberge J. C. qui m'a rapporté qu'il y avait parlé à J. B. et le trouvé fort volontaire et qu'ilz trouveroyent non pas une petite somme et que avoyent tant tardé pour ne s'avancer sans estre requis dont personne enlort [?] en avoit aussy touché à S. B. qui en fut aussy volontaire comme aussy furent W. W. et ledit A. VAN D.⁴⁾ Ayant bien ladite copie de commission que disoyent bien fait et devinarent venir de moy, et desiroient que fusse autentycke, ou que lettre dressée fut à eulx et ne doubterent d'une bonne somme adjouxtant le A. v. D. de vouloir venir luy mesmes en personne chez Monsgeur pour luy faire de sa présentation précédente. En partant avoit pour leur asseurez rompu en leur présence ladite copie pour ne venir en danger si fusse trouvée sur luy et offroit de y retourner en personne quant luy feroys avoir lettre ou commission original, dont leur avoit donné espoir et ne doubtoit que entretant toutesfois be-

1) Onleesbare plaats.

2) Kantteekening van dezelfde hand: CLAES VAN DEN LANDEN B[urgem?] DIERICK JACOBS DE VRIEZE B PETER JANSZ. Raet en DIERICK RAMP.

3) DIRK CATER.

4) ARENT VAN DORP?

soigneroyent ce que convenoit haster au mieulx, entretant que le couraige y estoit bon pour les bonnes nouvelles qu'on y tenoit de l'arrivée de l'admiral en Champagne et de la paix en France.

Le lendemain ay mandé le bourgmaistre de Harderwyck HUECKELON¹⁾ se tenant aussy là, pour entendre de sa ville, qui m'a dit que on les trouvera prest à cela que ville de pardechà et pour y mettre corps et biens et que leurs voysins d'Elburg n'y faudront et ne désirent que veoir l'espoir et moyen comme ont faict toujours offrant, offrant [sic] se y employer, et pour ce en parler aux deux bourgmaistres avecq luy ny excellans comme font leurs deux secrétaires à Wesel. En devisant avecq ledit J. C. ay samblé qu'il y auroit bien moyen quant à la ville de la Vere par la conduite du Bailly R.²⁾ à la persùasion de HOUWEGEN³⁾ se tenant à C[lev]e tant plus que se avoit monsté affectionné à luy desire de parler à SNOEY [...⁴⁾] estre parle à Wesel dudit bourgmaistre et homme touchant Dordrecht mais n'estoit [pa]s venu.

Auparevant m'avoit es[té parlé] en termes pour en estre delibéré si l'on ne trouveroit bon de trousser le consi[...⁴⁾] mon]hayé et sarrayer les richesses des papistes. Aussy qu'on p[ourroi?]t peyer au trésor d'Arenberch estant à la maison de Honselaerdijc [pr]ès Naeldwijck, et plus au grand argent que bientost se doit envoyer vers [An]vers d'Hollande de la paie de C...⁴⁾ et autres, et d'autres contributions successivement collectées ont consenty xvj penn. et est demandé autre c.a. Le jour après ay envoyé lettres à Huessen pour l'homme touchant Deventer autre de Nymegen et esté retourné ledit HEUCKELOUN, lequel m'a dit s'avoir delibéré et ne veoir difficulté pour obtenir la ville quant il y auroit asseuré par mer et terre, et le pareil d'autres villes, auquel temps ne faudroit entretenant que à present leur deffault et que la ville seroit facile à surprendre deux fois la semaine par moyen de marctschip quy y aborde au point de jour, auquel en mer ung pourroit changer les passagers par soldatz lesquels en l'aborder trouveroient les gens des lichten et occuperoient la ville ou en cas de faute feroient voil[es].

Le lendemain m'est venu dire le mesme bourgmaistre que pour mieulx asseurer l'affaire on pourroit avoir appercheuz au lhogys tout tenant la Hoochbrugge où journellement viennent marchans, dont l'hoste s'appelle LUIJT et est bien affectionné à la religion. Le Sabmedi ay receu responce de Hueßen que celluy de Deventer n'estoit venu et celluy de Nymege n'avoit riens exploicté, depuis aussy

1) ZWEDER VAN HEUKELOM, † 1574? Zie zijne sententie in: v. HASSELT, Stukken v. d. vad. historie I, 241 en Navorscher XLI blz. 505.

2) HIERONYMUS DE ROLLÉ?

3) JOS. V. ALVERINGEN, Heer van Hofwegen? Deze † 1576.

4) Onleesbaar.

lettres et serviteur de ZWETEN de vouloir encores attendre troys jours que P. B. estoit au retour de court et que èspéroit de l'emener avecq luy, et entendu du pardon et publication dicelluy. Le lendemain entendu du messenger d'Envers beaucoup des nouvelles et pour en estre au vray adverty escript par homme exprès à Wesel dont ay receu le jour ensuyvant responce qu'il n'y avoit encores chose assurée, este adverty des grands apprestz que on faisoit à Nymmeges pour la réception de la fille de l'empereur.

Touchant les villes et collectes.

- Groeninges. Ay parlé aux troys principaulx retirez desquels chacun m'a donné par escript son discours, et craignent que de la rendition n'a espoir pour le garnison mais que ès prochaines foires seroit à surprendre, avant que la citadelle fusse en défence, où on ouvre fort, et serviroit à présent pour trenche. Les rondelles du chasteau estre [dé]ya faictes mais non les entredeux, aussy que les murailles de la ville du costé du chasteau sont encores en estre. Néanmoins ont promis y envoyer pour explorer le tout, mesmes la présente assurée situation bien spécifiquement et le me faire tenir. Ils m'avoient de la description délivrée à Snoey, parquoy luy en ay escript et m'a faict respondre qu'il l'envoyera bientost par le Sgr DE DRUYNEN ¹⁾ à Son Ex^e.
- [De]venter. Sy la lettre soit envoyé à HENRY WESSEL et qu'il se faudra enquister de son retour, aval de Rhin, car il veult assurer de Deventer comme ay escript. A Emden n'ay trouvé personne de Deventer.
- [Zutp]hen. Le mesme HENRY sçait par une portelette de nuyt y faire entrer des gens comme ay mandé.
- [Am]sterdam. J'en ay parlé à aucuns en confidence, mais trouvent l'affaire difficil, mesmes desespèrent de rendition volontaire, veu que tous les [bons?] sont retirez, mais à leur advis, seroit à surprendre par mer et gens desguisez en bateaux venant par une getyde, par moyen du passer les booms, ou soyant le second, ou eslevant de nuytz des banx ou pylen, comme la description peult monstrier plus au vif. Et comme entendis que s'il y avoit confident en Amsterdam, que

¹⁾ D.i.: Jonkhr. GODEFR. VAN HAESTRECHT, Heer van Druynen, zwager van SONOY. Zie over hem o.a.: Bor. Dl. I, V, 240v.

c'estoit JAN COENENSZ¹⁾ l'ay mandé par CATER, lequel trouvant party, s'est decouvert à SNOY, qui en est venu advertir son Ex^e, dont saichant le cas, le pourray faire mander auttrefois s'il en a declaré quelque chose quant à ladite ville, ou s'il a dict seulement sur la S^{rie} de Dolhain, sera bon le sçavoir aussy.

[Holl]ande. Quant aux villes d'Hollande celluy qu'estoit icy avecq SNOY et le bourgmaistre estoit party pour s'emploier selon la charge à luy donnée par son Ex^e avant ma venue, et n'estoit retourné à mon passer mais s'attendoit, dont me fauldra haster aussy le retour.

[.....²⁾]rae. LENARTZN. m'a déclaré [av]oir adverty votre Ex^e de la facilité de la surprinse et maintenue, et e[ncores?] donné discours à SNOEY pour lequel luy ay escript, mais ma [lettre fera] l'envoyer avecq DRUYNEN.

[Ro]tterdam. Icelle veult me m[....³⁾] surp]rendre avecq cent hommes et l'ont sur main sans avoir contri[bution]s, ensemble de la Haye et Briele.

Aussy est facil de surprendre de nuyt icelle et autres villes sur la rive puisqu'on y laisse[roit] à toutes heures avec la getyde, tous venans disans seulement au p[orti]er qu'ilz viennent avecq leurs bateaux de tel lieu.

[En]ckhuizen. La surprinse de Enckhusen, Medemblick et autres lieux du Waterlant samblent facilz et enclins et y seroit à trouver une grande richesse parquoy ces capitaines avoient en pensement se y jecter. Mais aulcuns requerent estre mis en delibération si en occupant se quartier là, l'on ne vient à perdre l'esper d'occuper la Hollande de l'autre costé mesmes aussy Amsterdam, car en tel cas le tyran y pourvoyra incontinent, pourquoy leur sambleroit mieulx s'y jecter à deux costés conjointement. Sy son Ex^e n'a eu nouvelles de l'argent collecté ou trouvé à Breda pour lequel Mr ESTIENNE³⁾ disoit aller vers Anvers.

Quelle charge doit estre donnée à celluy qui a esté ici avecq le bourgmaistre affin de selon ce me régler à son retour, car ne luy ay encores parlé suyvant la charge m'apportée avecq lettres par ledit bourgmaistre ay descouvert de tout à HUCHTENBROECK, vers lequel, le personaige s'attend d'heure en heure et aussy vers moy pour ces jours la responce du pensionaire.

¹⁾ Notaris te Amsterdam. Zie over hem: Bor. Dl. I, V, 235.

²⁾ Onleesbaar.

³⁾ Misschien ESTIENNE VAN HARTEVELT (Zie MARCUS, Sententien, blz. 128 vv.) of ESTIENNE VAN DEN BERCH, hierna vermeld in 's Prinsen brief van 22 Aug.

XII.

„Denckcedulle [van Dirk Cater] Mrs Jacobs van Wesenbeke
Commissaris myns G. Heren des princen van Orangien
omme aen zijne Ex^e te vermanen”. Afschrift van de hand
van Jacob van Wesenbeke, met bovenst. opschrift. Brit.
Mus. Cotton Mss. Galba C. IV, 49 en vv.

1570, [15?] Juli.

Dat ADRIAEN DIRICKZEN¹⁾ alias de dicke Burgemeester van Gorinchem²⁾ den 12ⁿ deser maendt July alhier by hem heeft gehadt (so hy zeydt) een man van Rotter[damme] by hem volcommel[ijck] gelove hebbend die hem quam montlijck zeggen (zo hy onlanx hiervoor aen hem hadde ges[eyt] dat hy gesproken heeft mett een man van Dordrecht wel een van den rijcxten aldaer wesende, van de stede Dordrecht te versekern ten behouve van zyne Ex^e. Daertoe diezelve man van Dordrecht bereyt was ende zo goede middeln hadde dat zonder alle twyfele tzelve gescieden zoude, terstont als hy zage bevel van zyne Ex^e daertoe, item eenich edelman tot een hooft omme de zake te beleden³⁾ metsampt⁴⁾ een hondert man. Ende dat zyne Ex^e. met machte int velt ware dat hy metten zynen sich vertroosten mochten opten bystant van zyne Ex^e. Aen welcke voorsz. versekinge de voorn. dicke Burgermeester gants nyet en twyfelde.

Hier af ijs zyne Ex^e. geadverteert by missive van dese selve handt den 7ⁿ deser maendt Julij.

Dat by den scryvere van desen geweest is een goet man uutten Nederlanden mede verdreeven zijnde, die eenige middeln voortstelde omme zyne Ex^e. meester te doen werden van velen steden in den Nederlanden, en sich willich erboodt omme tzelve binnen den Nederlanden te helpen benaerstigen wesende genoegh in meninge omme daeromme te trecken na zyne Ex^e ende denzelven zulcx aen te geeven, maer beduchtende nyet te zullen comen tot audientie, als dyens persoon zyne Ex^e. gants onbekent [synde⁵⁾], hadde van zulcke zyne middeln eenige ontdeect den scr[yver]e van desen, omme by denzelven aengegeven te werden [so?] dezelve gedaen heeft gehadt in missive aen Mr. J[AC]OB W. voorss. den 29ⁿ Junij.

1) ADRIAEN DIRKSZ. VAN DEN HOEFEL. Zie over hem Bor I, fol. 239v.

2) Aanteek. in marg. op het hs. „een eerlick man en geloofweerdich.”

3) besturen.

4) mitsgaders.

5) Het hs. vertoont hier en op alle verdere bladzijden een rond (kogel-?) gat, zoodat ik den zin der ontbrekende woorden tusschen [ ] heb moeten aanvullen.

Maer want dezelve missive noch nyet behandelte en scijnt te wesen, wert dit andermael hier gestelt pro memoria met een bygevoechde notule by des mans hant ges[creeven] omme daerby te mogen verstaen werden of zulcx yemant in sich heeft dan nyet. Ende indien ja is de man gants willich tzelve met vlyte ende levensgevaer te helpen voorderen. Nopende des mans qualiteyt en is geen krijchsman maer een goet vroom burgerman nyet onverstandich en met veelen in den Nederlanden heymelycke kennisse hebbende.

Ende want men geen minder goet en doet ten gemeenen besten int helpen voorhoeden vant gunt tot achterdeel als int benaerstigen vant gunt tot profijt van dien mach dyenen, en waer nyet quaedt dat zyne Ex^e. geadverteert ware. Jaet nyet oorbaerl[yck] en ware dat de qualiteyt van den persone BASI¹⁾ van nyeus met ryen berade geaenmerct werde by zyne Ex^e. en eer dezelve den voorn. BASIUM voordere laet comen in de secreten van zyne Ex^e. waerof de scrijver van desen nu montl[ijck] zyne Ex^e. heeft ontboden deur joncker SNOEY. Doch aengemerct de scrijvere verstaet hieraen nyet weynich gelegen te zijn ende beduchtende is dat zulcx by joncker SNOEY versuymt of vergeten mach wesen en heeft hy nyet willen ongestelt laten tgunt volcht. Dat hy denzelven BASIUM in der waerheyt kent voor een nuchtern, wacker, cuysch, zeer naerstich, zonderling vernuftich ende (boven des scrijvers oordeel) een uutmeyende geleert man. Maer jonck, van ongeachte ouders (dwelc oneere te min doet myden) cleyn van goeden (dat den staetgierigen gaefzuchtig²⁾ maect) ende wat lichtvaerdiger in vruntschappe oock ondanckbaerder dant eenen vromen man betaemt, ende in somma zodanich dat de heymelycke proeve van de Albaensche miltheyt zorchlijck zoude [mo]gen vallen voor zyne Ex^e indien dezelve BASIUS [in] desselfs secrete ware.

Twelck oorsake is gew[eest] dat hy scrijver van desen in de Meymaent anno [1570] als hy tot Siegen was by zyne Ex^e denselven nyet [en h]eeft willen vermanen van denzelven BASIO, dye hem te dien tyden daertoe genoech versochte en gaerne in zijnder Ex^e kennisse ware geweest.³⁾ Maer opdat zyne Ex^e de voorsz. beradingen nyet van der handt en slae uut vermoeden dat de scrijver van desen gaerne zelf int spel ware, verclaert dezelve dat hy gants onbequaem is tot zulcke diensten, als de voorsz. BASIUS zyne Ex^e. gants gescictelijck vermach te doene. Want daer BASIUS is jonck, sterck, geleert, en in politicis condich: is

1) Zie over hem: GROEN v. PR. Archives, III, blz. 196, 336, 363, 364.

2) hebzuchtig.

3) Uit dezen zin zou men kunnen afleiden, dat CATER niet wist, dat den Prins reeds den 27en Maart 1568 BASIUS had aangesteld tot zijn Commissaris, voornamelijk voor de steden Amsterdam en Enkhuizen. Zie de hem verleende volmacht bij GROEN, Arch. III, blz. 196 en vv.

de scryver van desen out, zwack van lyve, ongeleert en gants onversocht¹⁾ in politycke zaken, en bovendien (dat bovenal hinderlijck is) grotelijck in den hate van dengenen die sich noemen gereformeerde, metten welcken meest te handelen staet ende mitsdien deur den scryvere nyet uitgerecht en zoude mogen worden. Oock en zoude dese beradinge nyet strecken daertoe, of zyne Ex^e. den voorn. BASIO oock meer zoude gebruiken: neen, want hy een jonckman is van groten dienste, zo zyne Ex^e. nu al mach ondervonden hebben, maer of zyne Ex^e hem oock zal laten comen in zyne secrete aenslagen, want dat zorchlijc is na oordeel van den scryvere die voor zyne Ex^e int aengesichte BASII dit voorsz. geerne met breeder ommestanden bekent wil sta[v]en, en te dien eynde desen met zyn gewoenlycke hant gescreeven, en Mr. JACOB VAN WESENBEKE met eygender hant gegeeven heeft. Nyet uut eenige afgonste tegen BASIUM, maer uut ware jonste tot zyne Ex^e en tgemeen goet. Des is Godt getuyge, want de scryver wel verstaet dat luttel onderwints veele rusten maect.²⁾

Nopende de zake van DOLHEYM³⁾ (scrijft FRANS VOLKERTS COORNHERT⁴⁾ uut Eemden) hebbe [ick] naer inhouden uwes scryvens aen eenen yegelijc oock a[en m]yn here van EMBIESE⁵⁾ naer alle myne vermog[en ond]ersoeck gedaen, dan bevinde dat alle tgunt hy [geda]en heeft beroerende het rantsoneren by hem alsdoen gedaen [...⁶⁾], ende] met groter voorsichticheyt dicmaels et data opera metten [Ba]roen DE MONTFAULCON, by hem alleen in de secreten wesende also hy zonder eene adjunct zo grote zaken nyet bedryven en conde, doch mene ick wel dat [de] Baroen scadeloos daerof is gecomen. Ick verstaet ooc uut EMBRESE dat hy noyt registre en heeft willen laten houden oock alle tgelt meest al zelf ontfangen heeft zonder aenteycken, en nyemant het geloof daervan hadde, ter tijt toe dat hy binnen Emden quam ter welcken tijt LOUYS DE BERGUES⁷⁾ zijn broeder de penningen ontfinc met eenen genaempt JACQUES CENT NOUELLES⁸⁾ dewelcke ooc ontfangen zijnde meestal tot Emden gescict werden. Doch om de meeste naervragen daervan te become, waer goet vernomen naer eene JAN TOUART, JAN BERNARD en de voorn. JACQUES CENT NOUELLES, die noch is opten scepen

1) onbeproefd, onervaren.

2) Verg. over dit spreekwoord: MEYER, Oude Nederl. spreekw. blz. 72.

3) d. i. ADRIAAN VAN BERGEN, Heer v. Dolhain. Zie over hem: GROEN v. PR., Archives III, blz. 363 en vv.

4) broeder van: CLEMENT en DIRK VOLKERTSZ COORNHERT. Zie GROEN, Arch. III, blz. 137.

5) GUISLAIN VAN FIENNES, Heer van *Lumbres* (Zie over hem: GROEN, Arch. III, blz. 377) Of een zekere *Hembize* of *Hembyze*? Zie BOR, dl. I, fol. 208v. Zij waren beiden op de vloot. onleesbare plaats.

7) LODEWIJK VAN BERGEN, ook wel genaamd: LOUIS DE TRESLONG. Zie v. D. AA i. v. Bergues.

8) Kan dit wellicht naar de uitspraak eene naamsverbastering zijn van: JACQUES SCHOONEWAL, den geuzenkapitein te Emden? Zie over hem v. VLOTEN, Nederl. opstand (1564-72). Haarlem 1856, blz. 290.

Engelant by den voorn. LOUÿS DE BERGUES ende in duymyseren zijnde, mijns bedunckens wel wat zoude clappen mijn here VAN EMBRESEN heeft my oock geseyt dat hy wel weet, dat de here VAN DOLHEYM over all geen acht duysent dalers aen den scepen verscotten heeft aen victuaille ende alle nootrusticheyt, dewyle hy opte Eems is geweest. Ick ende alle mijn huysgesinde hebben ooc wel gezien dat hy gouden ketenen, zilveren bekers ende andere costelicheyden dede maken, die hy met veele gelts gepact dede wechvoeren, dat hy oock zeer veele gouts dede omsetten voor dalers, maer heeft hetzelfde also gedaen, dat hy zelden een man tweemaal gebruycte, in somma ick hebbe wel gesien datter veel billetten waren opte hantschriften van de gerantsonneerde scippers ende scepen, die de voorsz. JACQUES CENT NOUELLES in zijn bewaren hadde, daervan ick oock wel by geweest ende gesien hebbe dat etlycke ingelost werden van 1000 dalers, van 1200 dalers oock van 200 ende 300 dalers, maer en zoude van geen [seec]kerheyt (van somme) weten te zeggen etc.

Doch [tgunt] hier te doen is zoude BASIUS ofte yemant anders van [zyne] Ex^e daertoe speciale commissie hebbende well[ichtel]ijc zonder grote moeyte becommen. Anders breeder [en] zoude ick hier nyet zekers weten te vernemen. Also wel claerlijck sciijt (zo ick voor geseyt hebbe) dat hy alle zyne dingen met eene welbedachten opgesetten voorsichticheyt gedreven heeft, zo wel is gebleken, doen hy me alle tgelt wech trock, latende hier zynen broeder zonder gelt metten scepen op eene vleeschbank, belovende te zullen wedercomen (daervan ick noch zijn scrijven hebbe) ende nochtans geen dinck minder in zyne gedachten hebbende zo metten daedt is gebleken.

De voorn. dicke Burgermeester van Gorinchem zeyde mede ten voorsz. tijde dat hy versekert was dat eenige rycke brouwers van Delft willich waren om eenen merckelycken somme penningen op te brengen oock de stede van Delft, Haerlem, Leyden, Rotterdam ja oock Aemsterdamme (zo zy meinden overmits hen verstant ¹⁾ dat zy met eenigen daerbinnen hebben) te versekeren ten behouwe van zyne Ex^e. maer dat alles zo haest zy versekert zullen zijn dat zyne Ex^e van nyeus met heyr cracht te velde zy ende zyluyden des bevel zyen ²⁾ van zyne Ex^e.

Aengaende de stede van Gorichem maecte de voorsz. dicke Burgermeester met allen geen zwaricheyt omme dezelve metgaders den slote te versekeren voor zyne Ex^e zeggende voor middel van den slote te become dat hy hier tot Wesel onlanck gesproken hadde metten MAERTE laest opt huys gredient hebbende uut dewelcke hy met abele ondervraginge vernaem dat als de MAERTE [s]morgens

1) verstandhouding.

2) zien.

vroeck uut gaet te melcken dezelve [M]AERTE dan uut ende innegelaten weert by eenen een[ich?] portier, die licht te vermeesteren ware m[et] het gantse slot alleen deur twee of drye m[an]nen.

Onder decxel van een verdreven evangelischman loopt een boere genaemt WILLEM OLYSLAGER ende is van Aemsterdamme die sich meesterlijck can veynssen ende veele quaets doet, die oock geweest is tot Dillenberch mogelijk om yets quaets te bedryven aen den persone van zyne Ex^e. dat Godt voorhoede. Dese verrader is te kennen (zo hy zyne name oock veraendert) aen dese zyne gedaente, het is een man een weynich langer dan de gemeyn groote, dickachtich van lichame, bruyn ende vyercant van aengesicht met eenen dichten bruynen baert dye hy draecht gemeen[yck] cort by den kinne afgescoren.

Indient zo eerlijck] ware alst wel nut sijnt, zoude te bedencken staen oft goet ware dat men 3 oft vierduysent billetgens dede scryven van versceyden hande ende woorden maer gelycke meninge, te weten dese: Nadien wy onder vinden tegen allen hope dat der Spangaerden voornemen is, nyet alleen te straffen en uut te roeien allen beeltstormers ende sectarissen maer oock de onsculdigen catholycken met geweldige beroven heurder privilegien, met ondrachtlyke scattingen ende met een barbarsce tyrannye grontlijck te verderven ende vernielen, so adverteert d'overheyte deser plaetsen dat zy der gemeenten welvaren der stats en lants privilegien, en vryheydt anders voorstaen ende verdedigen dan zy tot noch toe gedaen hebben, zo dat wy eens een eynde zyen van dese ongehoorde Albaensce wreetheyt, zo wel over veel onsculdige verjaechden als over alle d'ingesetenen en dat binnen corten dagen, by aldien zy dese plaetse nyet en willen zyen aen lichte vlammen. Ende ofte in andere betere wyse. Omme dan zodanige billetten nu hier dan daer en allencxtens deur de gantse Nederlanden in de[n] grooten en cleynen steden oock groote dorpen, te doen [pl]acken voor de kercken ende poorten, daertoe een man [in] elcke plaetse genoeg waere die men oock licht z[oude] become.

Ende indien geen ander hope van [ver]lossinge (na menscelycke middeln) voorhanden en [wa]re, of men een wyle daerna tselve zoude willen executeren, dwelck gants licht zoude vallen in deser wyse. Men vindt nauwelycx stede of vleckes daerinne nyet en zijn veele personen die zo daer geen menscelycke hulpe meer voorhanden en ware, nyet en zitten op het verlopen.¹⁾ Van zodaniche behoeft mer maer 6 of acht in elcke plaetse omme na heymelycke vluchten heurder goeden en huysraet poppen²⁾ te leggen elck in zijn eygen huysse tegen den avont hem zelve uter stadt te maken, en also de stadt tot 6 of acht of meer plaetsen

¹⁾ afloopen

²⁾ d. i. brandproppen van vlas of hennep en pek.

teffens aen brandt te stellen ende dit op eenen windigen tijt. Het staet te vermoeden dat zulcke dreygementen van dese onvermydelycke bederfnisse, den overheyt in den steden ancxtich maken; ja den Hertoge van ALBA van zyne voornemen eenichsins afscricken zoude mogen, maer wat de dreygementen nyet en vermochten zoude dexecutie vermogen, want men zo doende (behalven de uutwendige beroeringen ter zee) het lant oock inwendich zo arm zoude maken dat de Hertoge uut Spangen gelt zoude behoeven omme den Nederlanden te bescermen. Dat hier van brandt der huysen in den steden wert geseyt mocht oock gebruyct werden aen den landthuysen, aen den scepen, aen den zoutketelen, scuren ende andere timmeren zo wel buyten als binnen de steden zijnde. Immers men zoude de dorpen ende steden menichte van scepen voor hem hebbende als Amsterdamme, Enckhuysen, Hoorn ende grotel[ijcx] mogen brantscatten zonder zwarich[eyt].¹⁾

XIII.

Plan van verrassing van Amsterdam, waarschijnlijk bedoeld in voorg. memorie van Dirk Cater. Gelijktijdig afschrift [van Jacob van Wesenbeke]. Aanhef en slot ontbreken. Brit. Mus. Cotton Mss. Galba C. IV, 105 (110).

[1570, 15 Juli?]

Amsterdam met geweld te becoemen heb ick ul. by monde verhaelt.

Om commocy te maecken in Amsterdam dat die burghers gheen knechten sullen innemen als haer gebueren revolteren.

Ist by ul. geraden soe mocht die Excl. een missijf aen die sessendartich scriyven versiert met beloften ende schonen woorden dat zy haer souwen laeten genogen met haer burgers ende gheen vreemde knechten innemen soe sy sullijcx daede souwen zy by haer privilegien end gerichticheyt blyven — soe nyet soe wilde de Ex^e die stadt tot een rooff geven met al datter in is, de vuer soudt ront doen aen brant steken met al die schepen soe wel die neffens Amsterdam over leggen in Vaterlant²⁾ als die in die Wael³⁾ zijn. Jae bovendien al die hoeven

¹⁾ Ziedaar het beruchte plan, dat Dr. F. J. HOLZWARTH in zijn werk: *Der Abfall der Niederlande*, Bd. II, blz. 480 en vv. ten onrechte aan WESENBEKE heeft toegeschreven. Ik zelf, misleid door WESENBEKES hand, verkeerde eertijds in dezelfde dwaling. Er schijnt aan deze memorie van DIRK CATER een stuk te ontbreken, misschien het volgende, dat geen aanhef heeft en dus denkelijk hiermede één geheel heeft uitgemaakt, hoewel het van de „Denckcedulle” door tal van andere stukken is gescheiden.

²⁾ Waterland.

³⁾ D. i. de gracht langs den zoogenaamden; „Binnenkant,” tegenwoordig Eilandsgracht geheeten. De overzijde heet nog: Oude Waal.

die enigen burgers in Amsterdam toebehoeren gheen uuytgesondert, desen missijff vermeet ick tot u gelieven een van de 36 in handen te doen coemen — om die te doen openen in de 36 raen. Ick twyfel nyet off daer zou twist uuyt rysen. Drye off vyer copyen van dese missijff weet ick te bestellen by deversse persoe-nen in de stadt waerof ick een sal doen slaen voer de boers opdat het voor de gansse ghemeent compt. Ick laet mijn beduncken dat zy gheen knechten sullen innemen, de raedt doeter toe wat sy wil.

Ist datter ul. geraden dunckt ick wil mijn wel in Hollant begheven ende maecken twee schuyten toe op elck schuyt 6 man zoe haest ick hoor datter enige steden in Hollandt oft in tSticht van Uuytrecht revolteren, soe wil ick mijn op de passaigen van Amsterdam begheven [ende] nemen gevangen, wie ick kan bekoe-men. Ick meen soe haest de wethouwers van Amsterdam eenich gerucht hooren sullen zy haer vrouwen ende kinderen uuyt Amsterdam schicken. Ick weet dat zy grotelijck voer oproer van die ghemeenten bevreest zijn hoe men wijff ofte kinderen van haer mochte bekommen. Ick meen zy zullen de sloetelen van de stadt te lichtlicker overgeven.

Ditselbde begeer ick gaern tewech te brengen mits hebbende goede bestel-linge van mijn Heer.

XIV.

Laurens Jacobsz, predikant te Emden, aan Dirk Cater. Schrijven der Apologie; oneenigheid met Dathenus; Nieuws uit Engeland
Eigenh. brief. Brit. Mus. Cotton Mss. Galba C. IV, 11(39).
1570, 17 Juli.

Laus Deo 1570, uut Embden, den 17 July. Geliefde ende zeer beminde broeder DIRRIC CAETTER u.l. gesuntheit met tsaemen u.l. huysfrouwe heb ic vernomen uut u.l. brief van dato 26 Juny, my den 13 July behandiget, waerut ic verstaen ende vernomen hebbe den handelle die daer gheweest es over die brieven van PETRE DATENO an die uytgeweeckene Nederlanders tot Cuellen geschreeven, ende ooc het fiat, datter op alsulcke brieven gew[eest] es de gront ende tverstant van dat fiat, hebbe ic wel verstaen. Nu can ic u.l. niet onthouden dat hier ooc eennen brief van DATENO, ende PETRO ALOSTANO geteyckent van weegen der Nederlanders tot Heydelberg an die ministers deezer steede gecomen is, aen haer versoeckende dat sy die gemeentten willen vermaenen willich te sijn tot tgeene sy in denzelven voorst[ellen]. Naemelic dattet hen goeddunct dat zy eenne Verantwoordinghe ofte Apologiam maecken beroerende die verandering ge-schiedt in der religie in die Nederlanden, opdat also int lich[t] mochte comen

niet al waerachtich te sijnne tgundt van der leere ons naegegeven wert.¹⁾ Die dienaeren nu deezen brie[ff] geleezen hebbende, hebben zy verstaen dat ic thuys gecomen zijnde die provintien elcs meede handelde waerin bysonder van alsulc[ke] doleantien gehandelt werde, hebben sy my den brieff voorgelezen en begeert dat ic die den provintien soude van haeren wee[gen] voorhouden ende daerop eenen antwoord verwachtten, opdat sijt den Heydelberchssche mochtten ooverschryven tgundt die provintien [van] meyninge waeren te doen so heb ic den brieff die Brabander Vlaemingen ende Waellen vertoont. Daeruut sy conden (alsoo ic w[el] verstaen dat die van Heydelberch ooc goetd vonden datter ant gedooleert werd, so hebbent die Brabanders alles affgeslaegh[en] met veele circonstatien ende woorden vallende hier te lange te schry[ven]. Hierna is by den Vlaemingen Waellen Brabanders etc. [een?] brieff bedacht dat sy alleenne was roerendt te defendee[ren] tgeenne die religie ende leere aenghinc, so sijn sy wee[der] geslootten nae langge communicatien, dattet hen goetd dochtte eene Apologia te vertoonen an K. Mat^e ende vorsten tegen [die?] beschuldiginghe in der religie, maer geenssins te dooleeren overt ghewelt ende onrecht ons gedaen. Sy aldus geresolvert sijnde hebbent den dienaeren angegeven. Die dienaeren hebben hierover die Hollanders doen vergaderen, van haer hier op deezen brieff eenen antwoord versocht welc op huyden geschiet es. Wy hebben ons beraet genomen tot morgen. Dan my dunct, dat wy selve ons antwoord sullen schryven an die van Heydelberch, want wy bemercken dat hiermeede wat meer gesocht wert dan geopenbaert wert, want dat die sommige (dien ic nu per literas niet nomen en can) niet hebben coonnen vercrygen door diversschen voorgevinghe so met versoec van onderteyckeninghe van eenighe articulen so met versoec van onderhoudinghe int geemeene der verstroyder dienaere ende so voort meer met anderre dingen dat soudent sy coonnen onder dit dexel te weege brengen ende haerre wille hierinne vercrygen, waermeede sy soudent mogen ons die uitgeweeckenre brengen in eenen haedt aller Duytscher vorsten. Jae daermede sy sommige heeren ende vorsten soudent coonnen an malcanderen reytsen, ende daerenboven so wy met Godts hulpe int lant quaemen, soudent een nieu pausdomme te versorghen, jae aparentelic geschaepen hebben. Mits dat deeze onrustige geesten ofte superstitionse menschen den naeme der Augburchse Confession so zeer vyant syn ende dat dit alles gedreeve wert omdat zy een diffidentie op myne Ex^e. Heere die Prince van Oranghe hebben, vreesende dat men die naeme der Confession voerrren sal moeten, so sijn sij nu op die beennen met alrelye listen dat haere begrepen confessie mochtte van onsse verdrevennen geaprobeert werdden. Maer wy sijn (Godtdanc) noch so vercoudt niet off wy hebben dit wel coonnen

¹⁾ Kantteekening van dezelfde hand: ende hiertoe CORNELIUM RETIUM wilden senden tot haer, en wilden interim alle bescheyt ende apologia gereedt maecken.

Oud-Holland, 1892.

ruycken. Daeromme dunct my dat wy selve tot Heydelberch opt alderchristelicxsten sullen biddender wijsse schryven dat sy niet ende grypen te handen dat veelle mensschen beclaegen mochtten, daerby haer vertellende tgeenne by ons gehandelt is in deeze saecke dat wy ooc in dit dooleeren niet anders willen doen dan naedt advijs van sijne Excellentie. Ende willen sy yedts anders daeren dat sy dat voor haer singulier doleeren ende niet van weegen der gantsser uytgeweekenne nederlantssche gemeentte. Dit schryven aen h[en] is also geordoneert ende gaedt morgen nae Heydelberch. Dit goed[e] vrunt hebbe ic u.l. willen schryven niet daeromme dat ic hiermede wil vertoonnen de gront sommiger onsser medebroeder[en] die in sommige dingen haer een weynich te verre verlopen, maer veel meer daeromme so verre by u.l. alsulcs mochtte van haer voorgesteld werdden, dat u.l. dan can den mening[he] van alsulcken prepositien terecht verstaen ende die met reedenne mocht voorcoomen. Want tes inder waarheyt alsoo dat deeze mensschen binnen Antwerpen eennen onnodighen twist gedreeven hebben ende noch datselvfde niet bekennen willen, maer soecken met vlye[t de] approbatie van aller provintien gemeenten op deezen haeren handeling[en]. Twelc haer in sommige prepositien van den gemeyntten affgeslaeg[en] es, naedien dat haere meenninge (hoewel sy onder alsulck[e] prepositie doncker verborgen sadt) van den gemeyntten vernomen es. Ende siet nu broeder hoe fijn souden sy tot haere meyninge geraec[kt sijn] wanneer wy CORNELIUM RETIUM met volle procuratie tot ha[er] sonden denwelcken wy weetten dat haer tot deezen dienstich [es?] Ende dien sy ooc versoecken te hebben, omme een Apologiam te maecken op die beschuldiginghe der religie welc Apologia wy [...¹⁾] verstaen soude metten zeeckerre articulen des geloovens vervaet[...¹⁾] die mosten ooc van der gantsser uytgeweekenner wegen onderteyckent sijn, nu condit ghy selver broeder considereren hoe sulcx te werc soude gaen. Waeromme wy niemant willen laten onssen geloov[e] verantwoorden tensy wy sulcx geleezen ende verstaen hebben, maer [wy] willen veel liever den raedt onses Ex. Heere die Prince van Orange volgen, waerinne die politicke saecken ende [...¹⁾] niet nu (?) die religie beschermt soude werden. Coonnen [wy] dan haerluyden daer niet toe brengen moeten wy patien[tie] hebben. Dit broeder D. CATER wilt doch discreetelic b[y] u.l. laten blyven ofte ten minsten met myn Here besot [sic] communiceeren, opdat u.l. mocht (soverre sulcx van noode [mochte] sijn) hierin een weynich gewaerschut weezen. Daeromme sijt hier getrou inne als ic u.l. wel betrouwe. [Tusschengevoegd op de kant:] Daer ooc by dat ic sulcx uut my selven niet ende schryve maer dat ic veel meer hiertoe van den broederen geboden ben, hoewel sy sulcx niet onderteyckennen, daertoe

¹⁾ Onleesbare plaatsen.

hebben sy redenne.¹⁾ Vale met u.l. huysfrau mets haer van hertte groetende van mynnen. Van nieutydinge hier niet sonders dan Mons. DE BERGIS²⁾ omtrent 15 scheepen sterc onder Engellant hout ende dat Mons. DE LEMBRIS³⁾ noch niet op die schepe en is. Ic meenne sy sijn van sijnne Ex^c opgehouden ende ver-
toogen. DIRRIC VAN BREEMEN⁴⁾ es daer nae toe met 3 ofte 4 scheepen, voorts comt JAN PIETERSS. SWAENOOCH uut Londen, seyt dat sommige verraders in Engellant op Sunt Joannis nacht meenden 3 zeehavens op die noordcust, als Jermuyen⁵⁾ en Blackene⁶⁾ ende noch eennen inne te neemen ende also⁷⁾ dat veraet vernomen sijnde sijn sy in een bosch gewecken ende sijn 8 edellieden gevanggen, wel 100 edellen verlopen sommige in Vlaenderen gearriveert. Dito dat die K. Mat zijn dochtter in Hyspanien meenden te senden metten 52 schepen van oorloog uut Seelant, maar nu werdden die scheepen niet meer toegemaect uut oorsaecke (so sy seggen) dat die K. M. sijn dochtter so tegen den wintter niet perickliteren wil. Syet Judam Chrystum, met een cusse verraeden. Noch eens vaert wel, groettende DIRRIC OLLEFZON, ROYBOYT en alle andere maedts. Laet niet ofte schryft my tgeenne wy malcanderen gelooft hebben, ic sal getrou sijn

U.l. dienaer
LAURENS JACOBS.

Den ersaemen ende zeer discreten

Dirric Caeter

wonartich in de Voisgasse

Cuellen.

Ontfangen den 27^{den} July 1570.⁸⁾

(Wordt vervolgd.)

¹⁾ Deze zin is doorgebaald door de hand des schrijvers.

²⁾ LOUIS DE BERGUES of VAN BERGEN, broeder van ADRIAAN, heer van Dolhain.

³⁾ GUISLAIN VAN FIENNES, heer van *Lumbres*.

⁴⁾ Zie over dezen Watergeus: v. VLOTEN, Ned. opstand t. a. pl. blz. 307 en vv.

⁵⁾ Yarmouth.

⁶⁾ Blakney.

⁷⁾ Eind der kanttekening.

⁸⁾ Op dezen hoogstbelangrijken brief is reeds vroeger de aandacht gevestigd door den belgischen geschiedkundige CH. RAHLENBECK in het: Bulletin du bibliophile Belge, tom. XVI, blz. 29 en vv. Deze schrijver vergiste zich evenwel ter dege door de „Apologie der Nederlantscher christenen” van 1568 (TIELE, Pamfl. No. 30), te vereenzelvigen met het „Libellus supplex in comitiis Spirensibus exhibitus” van 1570. Het eene heeft met het andere nagenoeg niets te maken. Van het „Libellus supplex” is buitendien geene Holl. vertaling bekend, tenzij fragmentarisch bij BOR (I, fol. 316—18). Er bestaan van het Lat. origineel verschillende drukken, waarvan eene te Heidelberg, een andere (blijkens het watermerk) te Emden ter perse ging. Men verwarre dit „Libellus supplex” ook niet met het andere smeekschrijft op denzelfden rijksdag ingediend door eenige Groningsche ballingen. Verg. Gerdes, Scrin. antiq. VIII, 577 en 585 noot.

⁹⁾ Aanteekening van D. CATER.

PIETER DE HOOCH OF DE HOOGH.

DOOR

P. HAVERKORN VAN RIJSEWIJK.

R. A. BREDIUS heeft in zijne studie over dezen meester der Hollandsche schilderschool, in den zevenden jaargang van dit tijdschrift, uit diens eigenhandige stukken van 1667 tot 1671 aangetoond, dat hij omstreeks 1630 moet geboren zijn, en in 1653 tot 1655 te Delft heeft gewoond, gelijk trouwens reeds bekend was, dat hij, den 20^{en} September van laatstgenoemd jaar lid werd van het Delftsche St. Lucasgild, en wel „vremt sijnde”. Hij was dus niet te Delft geboren, en tot heden kent

men zijne geboorteplaats niet.

Dr. A. VAN DER WILLIGEN Pz. opperde in *Les artistes de Harlem* de vraag, of de door hem in de registers van Haarlem gevonden PIETER DE HOOGE de beroemde schilder kon zijn, maar BREDIUS antwoordde terecht, dat iedere aanwijzing ontbrak, dat deze man schilder was, en bewees door zijne handteekening van 1669 te plaatsen naast die van den schilder uit de jaren 1668 en 1670, dat hij de schilder niet kon zijn.

Een tweede candidaat was de PIETER D'HOGHE of HOOGHE te Amsterdam, die genoemd wordt in de *Biographische Aanteekeningen* van Mr. A. D. DE VRIES,

en in de, bij KRAMM vermelde processtukken van ROMEIJN DE HOOGHE. BREDIUS deed echter opmerken, dat deze man, met ROMEIJN D'HOOGHE, door een derden broeder JOHANNES, zijdelintwerker, den 19^{en} Juli 1648 tot voogd werd benoemd, en het niet waarschijnlijk was, dat de toen eerst 18jarige schilder reeds met dien post zou worden bekleed. Hij had er kunnen bijvoegen, dat deze PIETER DE HOOGHE op 16 Sept. 1642 getuige was bij den doop van des graveurs zuster SARA, en een twaalfjarige knaap stellig niet hiertoe zou zijn uitgenoodigd.

Een derde candidaat deed zich op in het *Schildersregister* van Dr. JAN SIJSMUS. Drie keeren zelfs wordt PIETER DE HOOGH daar vermeld. In den achtsten jaargang van dit Tijdschrift, p. 222 leest men in gemeld register: „KAREL DE HOOGH, vader van PIETER”; p. 307: „PIETER DE HOOGH, landschap, Utert, „redelijk, zijn vader hiet CAREL”, en p. 139 van den negenden jaargang nog eens: „P. DE HOOGH”. De Heer BREDIUS, wiens aantekeningen op dit register m. i. belangrijker zijn dan het stuk zelf, is blijkbaar genegen deze mededeeling van Dr. SIJSMUS aan te nemen, maar ik meen ook hier te moeten toepassen, wat hij in zijne inleiding tot het Register schreef: „niet altijd blijkt de medicus nauw-„keurig te zijn ingelicht; wij moeten dus niet steeds onvoorwaardelijk alles aan-„nemen wat hij vertelt”. Ja, deze opvatting is, naar mijne zienswijze, nog veel te goedhartig. SIJSMUS is m. i. een onhandig compiler van hetgeen hij vond in eenige geschreven bronnen, waarbij één uit Rotterdam, en, gelijk BREDIUS reeds deed opmerken, ook DE BIE behoorde. Een slordig compiler tevens, zooals telkens blijkt en ook hier uit het herhaald neërschrijven van den naam van PIETER DE HOOGH. Een man bovendien, die voor de kunst zelve zich weinig interesseerde. Hoe anders te verklaren, dat hij van CUIJP, B. VAN DER HELST, TH. DE KEIJSER slechts de namen noemt; van METSU en TER BORCH slechts weet te zeggen, dat zij „juffertjes” schilderden; ADRIAAN VAN OSTADE slechts kent als graveur, en REMBRANDT geheel vergeet! Telkens geeft hij verkeerde voornamen en sterfdatums; somtijds maakt hij vader en zoon tot één persoon, zooals bij de POTTERS; verdicht hij schilders die nooit bestaan hebben, gelijk PIETER DE VLIAGER, ABRAM PALAMEDES; schrijft hij het werk van den een den ander toe, zooals bij JAN VAN DE VELDE, enz. Het laatste is, naar mijne overtuiging, ook het geval met hetgeen hij van PIETER DE HOOGH zegt. „Landschap, Utert, redelijk” — wie leest dit, zonder aan KAREL te denken? Hoe kan men dit ongewrongen op PIETER toepassen? Was deze een „redelijk” schilder? Werkte hij te Utrecht? Moet men diens tuinen, waarin de figuren toch hoofdzaak zijn nevens het spel van licht en kleur, geen geweld aandoen, om ze „landschap” te noemen, en is „landschap” het genre, waarin men PIETER's werk plaatsen kan? Maar men zal zeggen: al heeft SIJSMUS het werk van KAREL DE HOOCH ten onrechte voor dat van PIETER

uitgegeven, hiermede is niet uitgesloten de mogelijkheid dat PIETER een zoon van KAREL is. Ten volle waar, maar men zal toegeven dat voor het aannemen dezer bloedverwantschap toch wel wat beter bewijs noodig zal zijn dan het zeggen van een man, zóó slordig en onkundig als deze compiler. En dat beter bewijs kan niet worden geleverd. CAREL CORNELISZ. DE HOOCH was te Haarlem toen AMPZING zijne *Beschrijving* dezer stad te boek stelde, welke in 1628 verscheen. In hetzelfde jaar schonk hij eene schilderij aan het St. Jobs-gasthuis te Utrecht. Misschien was hij toen reeds naar die stad verhuisd, maar hij werd eerst in 1633 lid van het Utrechtsch schildersgild, en geheel zeker is dat dus niet. Den 2^{en} Juli 1638 overleed hij reeds „naelatende zijn huysfrou met echte onmundige kinderen”. Mr. S. MULLER Fz. had de vriendelijkheid de doopboeken te Utrecht na te slaan, maar kon er geen kind van CAREL DE HOOCH of CAREL CORNELISZ. vinden. Een onderzoek in de registers te Haarlem door den heer C. J. GONNET met de meeste welwillendheid ingesteld, had geen ander resultaat. De eenige autoriteit, waarop men zich voor de verwantschap van CAREL en PIETER beroepen kan, is en blijft Dr. J. SIJSMUS — en hoeveel deze waard is, dat meen ik duidelijk te hebben gezegd.

Zij valt bovendien geheel weg, waar wij tegenover haar kunnen stellen een officiëel stuk, betreffende de geboorteplaats en de ouders van PIETER DE HOOCH. In het protocol van den notaris J. DUIJFHUIJSEN Jr., den broeder van den schilder PIETER JACOBSZ. DUIJFHUIJSEN, te Rotterdam, vond ik (deel XXX f. 181) een testament, op 21 Dec. 1657 gepasseerd door „HENRICK DE HOGE, „metselaer, ende ARIAENTJE FLIPS DE WIJMER, echteluiden, burger ende burger- „inne deser stede, wonende ten eijnde in de Lombertstraet, aen de Westsijde „tegenover de Molewerf”. Hij benoemt tot erfgenamen zijne vrouw en „sijn soon „PIETER DE HOOCH, *schilder*, of bij gebreke van denselven zijn kint of kinderen „bij representatie, in egale portien”. Zij benoemt tot erfgenaam „haar man „HENRICK DE HOOCH”. Hertrouwt hij, dan moet hij drie maanden na zijn trouwdag uitkeeren aan hare twee broeders PIETER FLIPS DE WIJMER en FLIP FLIPS DE WIJMER¹⁾ en aan hare zuster GRIETGE FLIPSD^r DE WIJMER²⁾, of, bij gebreke van deze, aan hare kinderen, te zamen eens 100 car. gld. En „indien „haer man niet hertrouwt, dan is haer wil, dat de drierde parten van hem en „haer, sooals hij die sal nalaeten, bij den voorsoon van haer man, PIETER DE „HOOCH voornoemd of sijne descendenten, en het resteerende vierde part bij de

1) PHILIP PHILIPSZ DE WIJMER trouwde den 5^{en} Febr. 1647.

2) In de laatste week van April 1664 overleed „MARGRIETE WEIJMERS wede”.

„voornoemde bloedverwanten van haer sullen geerfd worden”. De man onder-teekende het testament met „HENDRICK DHOOGHE”, de vrouw met een handmerk.

Wanneer is nu deze schilder PIETER DE HOOCH of HOOGH geboren? ARIAENTJE FLIPS DE WIJMER noemt hem een voorzoon van haar man. Zij was met dezen getrouwd in de Gereformeerde kerk op Pinkstermaandag, 24 Mei 1649, nadat de proclamatiën hadden plaats gehad, te beginnen op 9 Mei. De inschrijving luidt: „HEIJNDERICK HEIJNDERICKS DE HOOGH, wedr, wonende op de „Visschersdijck, & ADRIAENTGE PHILIPS DE WIJMER, wede van JAN PIETERS „VAN DER HOEF, wonende op de Hoochstraet”. Nu het eerste huwelijk van HENDRICK HENDRICKSZ. DE HOOGH opgespoord. Ik meen dit te hebben gevonden in de aantekening in het Trouwregister der Gereformeerde kerk: 1628, 31 Dec. proclamatie, 1629, 16 Januari voltrokken het huwelijk van „HENDRICK HENDRICKSE „DE OOGHE, J. G. van Rotterdam, woont in de Claversteeg, met ANNETGEN „PIETERS, wede van Mr. AERNOUT MOTE, woont opt Visserdijck”. Dat er DE OOGHE staat in plaats van DE HOOGH, het zal geen bezwaar tegen de identificatie opleveren voor ieder, bekend met de slordige spelling der namen in de registers van dien tijd. Bovendien ziet men dat de eerste vrouw van HENDRICK HENDRICKSZ DE HOOGH woonde op de Visschersdijck, waar wij hem ook vinden wanneer hij zijn tweede huwelijk sluit. Daar ook stierf ANNETGE PIETERS. Zij werd begraven op Dinsdag 8 November 1648, en in het Register der begrafeniszen staat als haar man vermeld „HENDERIJCK HENDERIJKSZ, op Visserdijck naest den Bommelschen „toren”. ANNETGE PIETERS liet haar man niet kinderloos achter. Den 20^{en} Dec. 1629, ongeveer elf maanden na het huwelijk, liet HEINDRICK HEINDRICKSEN in de Gereformeerde kerk eenen zoon doopen, die PIETER werd genoemd. De moeder woonde deze plechtigheid niet bij, maar wel op 1 Sept. 1631 den doop van den tweeden zoon CHRISTOFFEL, op 23 Mei 1633 den doop van den derden zoon JOHANNES, die spoedig overleed, daar het kind, dat 25 Febr. 1635 gedoopt werd, denzelfden naam kreeg, en beide ouders waren ook tegenwoordig den 21^{en} Oct. 1637, toen weder een zoon werd gedoopt, die HENDRICK heette. Van al deze kinderen was in 1657 PIETER alleen nog in leven, gelijk wij gezien hebben.

De moeder van PIETER DE HOOGH was vroedvrouw, zoowel blijkens de inschrijving van den doop op 21 Oct. 1637, waar de ouders worden genoemd „HEINDERICK HEINDERICKSE, ANNETGE moer vroetvrou”, als blijkens de aantekening van haar overlijden op 8 Nov. 1648. Haar eerste man, Mr. AERNOUT MOTE, was waarschijnlijk barbier of chirurgijn. De tweede vrouw van HENDRICK HENDRICKSE DE HOOGH is vermoedelijk eene goede kennis der eerste geweest; zij bekleedde ten minste hetzelfde emplooi, gelijk blijkt uit de aantekening van haar overlijden op 14 November 1660.

Om tot onzen schilder terug te keeren, herinner ik aan hetgeen BREDIUS omtrent den tijd zijner geboorte heeft medegedeeld. Hij moet „omstreeks 1630” geboren zijn, en wij hebben gezien dat onze PIETER DE HOOGH gedoopt is op 20 December 1629. Vervolgens herinner ik aan hetgeen HOUBRAKEN van hem bericht, nl. dat hij „tegelijk met JACOB UGTERVELT” eenigen tijd bij N. BERCHEM heeft geleerd. JACOB OCHTERVELT was ook een Rotterdammer en tijdgenoot van PIETER DE HOOGH. De datum van zijne geboorte is nog onbekend, maar hij trouwde den 19^{en} December 1655, en zal dus ook wel omstreeks 1630 geboren zijn. Het gelijktijdig verblijf van hem en van PIETER DE HOOGH bij BERCHEM, versterkt de waarschijnlijkheid, dat de Rotterdamsche PIETER DE HOOGH werkelijk de vermaarde kunstenaar van dien naam is.

HAVARD deelde in *l'Art et les Artistes Hollandais* mede, dat een PIETER DE HOOGH op 3 Mei 1654 te Delft trouwde met JANNETJE VAN DER BURCH, en meende in hem den beroemden schilder te hebben gevonden. Die meening kon niet worden aangenomen, zoo lang het bewijs ontbrak, dat deze DE HOOGH schilder was. Thans is dit anders. De inschrijving van zijn huwelijk, door HAVARD gefacsimileerd, luidt dat PIETER DE HOOGH jongman was en te Rotterdam te huis behoorde. Ik sloeg dus het Trouwregister der Gereformeerde kerk te Rotterdam op, en vond daar, dat op 12 April 1654 werd aangeteekend het huwelijk van „PIETER DE „HOOCH, J. M., van Rotterdam, wonende in de Lommertstraat, met JANNETJE VAN „DER BURCH, j. d. van Delft, wonende aldaar”, en dat hem den 2^{en} Mei attestatie werd gegeven om te Delft te trouwen. Men ziet, dat hij toen woonde in dezelfde straat, waar zijne ouders woonden, toen deze in 1657 hun testament lieten maken; zonder twijfel is hij dus dezelfde PIETER DE HOOGH, die in dat testament schilder wordt genoemd, en tevens blijkt dat zijne ouders toen wisten dat hij getrouwd was, daar zij, ingeval hij vóór hen overlijden mocht, „sijn kint of kinderen” erfge-naam maken. Den 2^{en} Febr. 1655 lieten PIETER DE HOOGH en JANNETJE VAN DER BURCH — gelijk HAVARD reeds mededeelde — in de Oude kerk te Delft een zoon doopen, die PIETER werd genoemd. Den 14^{en} Nov. 1656 boden zij weder een kind in dezelfde kerk ten doop. In het voorbijgaan stippen wij aan, dat hunne namen nu in het doopregister geschreven werden: PIETER DE HOOCH en ANNA VAN DER BURCH. Het kind werd ANNA geheeten, misschien naar de moeder, wellicht ook naar de moeder van DE HOOGH. Voor het laatste pleit eenigszins, dat bij deze plechtigheid getuige was „HEIJNDRIK DE HOOCH”, m. i. zonder quaestie de vader van PIETER, de metselaar uit Rotterdam.

Zou het niet zeer gedwongen zijn, wanneer men dezen schilder niet voor denzelfden hield, die op 20 September 1655 lid werd van het St. Lucasgild te Delft, en er, blijkens de mededeelingen van BREDIUS, reeds in 1653 woonde, als

dienaar van den heer JUSTUS DE LA GRANGE? Uit gemelde mededeelingen, blijkt niet hoe lang hij bij DE LA GRANGE in dienst is geweest. Vermoedelijk heeft hij JANNETJE VAN DER BURCH gedurende dien tijd leeren kennen, en had hij zijn meester verlaten, toen hij op 3 Mei 1654 trouwde.

Blijkens de door BREDIUS medegedeelde taxatielijst, welke den 28^{en} Aug. 1655 werd gemaakt, bezat DE LA GRANGE tien schilderijen van PIETER DE HOOGH. Van die tien werden vier geschat op *f* 20, twee op *f* 15, drie op *f* 10 en een op *f* 6; door elkander ruim *f* 14 per stuk. Misschien was de geringe waarde, welke aan het werk van den jongen schilder werd toegekend, de reden waarom hij, na zijn verblijf te Amsterdam — waar REMBRANDT meer invloed op hem had dan BERCHEM — in dienst trad bij den grooten heer DE LA GRANGE, en hij bij dezen bleef tot hij op eigen voeten durfde staan. In 1657 woonde hij nog te Delft, volgens de aanteekeningen van het St. Lucasgild; maar eenige schilderijen, waarop de toren van de Nieuwe kerk meermalen, die van het stadhuis ook somtijds voorkomt, doen mij vermoeden, dat hij er nog wel langer gebleven is. BREDIUS heeft medegedeeld eene acte, waaruit blijkt dat hij sedert Mei 1668 te Amsterdam woonde in de Konijnestraat. Mr. L. A. BIJBAU, secretaris der gemeente Delft, had de welwillendheid de registers der overledenen aldaar na te zien, of deze ook iets vermelden, dat eene aanwijzing kon zijn voor het vertrek van den schilder uit Delft. Hij vond, dat op 3 November 1667 overleden was „juffr. ANNA VAN DER BURCH, woonachtig op het Bagijnhof”. De aanteekening behelst niet den naam DE HOOGH, maar het is desniettemin mogelijk, dat hier de vrouw van den schilder is bedoeld. Het verlies van zijne gade zou een motief kunnen zijn geweest voor zijn vertrek naar Amsterdam, waar wij hem een half jaar later aantreffen. Mocht men om hare onvolledigheid, de aanteekening in het Delftsch doodenregister niet op de vrouw van PIETER DE HOOGH durven toepassen, dan blijven wij nog in het onzekere, waar hij van 1657 tot 1668 heeft gewoond, gelijk plaats en tijd van zijn overlijden nog onbekend zijn.

Naar ik meen, is nu het bewijs geleverd, dat deze voortreffelijke schilder van tuinen en binnenhuizen te Rotterdam geboren is. Wanneer zal een werk van zijne hand prijken in het Museum van zijne geboorteplaats?

PROEVE EENER KRITISCHE BESCHRIJVING
VAN HET WERK VAN
PIETER DE HOOCH.

DOOR

DR. C. HOFSTEDE DE GROOT.

U op de voorafgaande bladzijden het vraagstuk van geboorteplaats en tijd van PIETER DE HOOCH ten langen laatste is opgelost, schijnt het niet van belang ontbloot, ook de studie van zijn werk opnieuw ter hand te nemen. Aan deze studie behoort, evenals bij ieder ander schilder, in de eerste plaats een kritische lijst zijner werken ten grondslag te worden gelegd. Zoolang de vraag niet uitgemaakt is, welke der aan hem toegeschreven schilderijen inderdaad door hem geschilderd zijn en welke niet, kan de plaats, die hem op kunsthistorisch en aesthetisch terrein toekomt, niet met juistheid worden bepaald. Ongeveer zestig jaren geleden is door den Engelschen kunstkooper JOHN SMITH de eerste poging gedaan, om nevens een aantal andere Hollandsche schilders ook PIETER DE HOOCH kritisch te beschrijven. Zijn werk omvat in het 1833 verschenen vierde deel van den Catalogue raisonné 68 nummers en in het in 1842 verschenen supplement 31.

Hiervan zijn echter sommigen twee of driemaal geteld, zoodat er ongeveer 80 à 85 overblijven. Daarop had DE HOOCH het ongeluk in de handen van HENRI HAVARD te vallen, die in het derde deeltje van *l'Art et les Artistes hollandais* (1880) zijnen Engelschen voorganger op de meest oppervlakkige wijze vertaalde en met enkele nieuwe nummers aanvulde. Zijn werk is voor ernstig onderzoek ten eenen male onbruikbaar.¹⁾

De hier volgende lijst is bestemd een voorloopig karakter te dragen. Er komen slechts die schilderijen in voor, waarvan de tegenwoordige bewaarplaats mij bekend is. Alle stukken, die volgens de catalogi of in de oogen hunner eigenaren van PIETER DE HOOCH zijn, zijn er in opgenomen. Ben ik het met deze toeschrijving niet eens, dan wordt het uitdrukkelijk vermeld. Voor zoover ik ze kan nagaan, is de uitwendige geschiedenis van de stukken vermeld. Ook zijn de handteekeningen zoo volledig mogelijk opgegeven.

Op voltalligheid maakt mijn overzicht geen aanspraak. Zoo kon bijvoorbeeld vooralsnog geen der naar Amerika uitgevoerde werken worden opgenomen. Ook in menige Engelsche particuliere verzameling zullen zich nog DE HOOCHS bevinden. Een groot aantal der bij SMITH beschreven stukken, die nog niet konden geïdentificeerd worden, is daar te vermoeden. Aan alle lezers van *Oud-Holland* richt ik het verzoek mij opgaven omtrent de hun bekende en hieronder overgeslagen stukken te doen toekomen. Voor iedere bijdrage, om zodoende tot een betere kennis van dezen grooten en aantrekkelijken meester te komen, ben ik bij voorbaat dankbaar.

AKEN, *Museum Suermondt*.

- 1, 2. Twee gezichten in ruïnes, pendants, het eene (Cat. 1883, Nr. 68) geteekend P-HOOCH f. 1656, het andere (Nr. 67) P-I f. Beide valsch gemerkt en *niet* van den schilder.

AMSTERDAM, *Rijksmuseum*.

3. De kelderkamer, vrouw met kind, gemerkt P.D.H. Cat. Nr. 682. Uit de verzamelingen HOGGUER (1817), DE SMETH VAN ALPHEN (1810), DE BRUYN (1798) en IS. WALRAVEN (1765). Bovendien blijkt uit eene aantekening in het Leidsche exemplaar van den catalogus WALRAVEN, dat het stuk in 1712 voor f 66 verkocht werd. Het is dus Nr. 26 der auctie VAN DER LIP

¹⁾ Als een staaltje van HAVARDS wijze van werken diene het volgende. Op blz. 134 geeft hij het lijstje der „tableaux mentionnés dans les catalogues de HOET et de TERWESTEN. Hier had hij niets te doen, dan in de registers de plaatsen op te slaan, waar de naam P. DE HOOCH voorkomt en dan af te schrijven. Op een otaal van 30 stuks heeft hij er echter *tien* vergeten, *vier* niet herkend als reeds door hem beschreven en *twee* ten onrechte opgenomen als zijnde van een Vlaamsch schilder van denzelfden naam. Sapiënti sat.

(HOET I 147). De aldaar genoemde weerga berust thans bij Baron OPPENHEIM te Keulen.

4. Moeder met Kind en vloerveegster, gemerkt P. D. HOOCH. Cat. Nr. 684. Uit de verzamelingen VAN DER HOOP, Anonymus van 14 Mei 1832 te Amsterdam, G. SCHIMMELPENNICK GZN. (1819), JURRIAANS (1817) en LOCQUET (1783).
5. Moeder, die haar kind kamt, Gemerkt P. D'HOOCH, Cat. Nr. 685. Eenigen tijd ten onrechte aan ESAIAS BOURSSE toegeschreven; de handteekening is evenwel volkomen echt en het stuk komt met andere werken van den meester in 't Louvre, te Berlijn enz. overeen. Met het buitenhuis Nr. 686 is het m. i. het beste exemplaar, dat ons land van den schilder bezit. Uit de verzamelingen VAN DER HOOP, J. J. DE J. J. DE FAESCH (1833), VAN DER DUSSEN (1774) en BRAAMKAMP (1771).
6. Buitenhuis, Cat. Nr. 686. Een vroeg en fraai werk ($\pm$ 1660—65). Uit de verzamelingen VAN DER HOOP en O'NEIL (1832); door CHAPLIN naar Engeland gebracht.
7. De brievenbode, Cat. Nr. 682, gemerkt P. D'HOOCH f 1670. Uit de verzamelingen VAN DER HOOP, MEYNDERS (1838) en CAMPER (1827).
8. Zoogenoemd portret van den schilder. Cat. Nr. 681, gemerkt Aetatis 19 $\frac{1}{2}$. Uit de verzameling v. LIMBEECK en SIGAULT (1834).
Het stuk is niet van DE HOOCH, het onderste gedeelte, dat den geportretteerde tot schilder maakte, is er later bijgevoegd.
9. Musiceerend paar. Valsch gemerkt P. D. HOOGE. Uit de verzameling VAN DER HOOP.
Dit stuk is niet van P. DE HOOGH. Het wordt aan KOEDIJK toegeschreven, evenals een stuk bij Jhr. SIX en een in de Kunsthalle te Hamburg. Het komt evenwel niet overeen met den gemerkten KOEDIJK te Brussel en de daarmee samengaande stukken te Antwerpen (Kums), Lille en Mainz (Michel).
10. Vrouw aan 't Spinnewiel, (Cat. Nr. 167) thans terecht aan ESAIAS BOURSSE toegeschreven, in 1882 gekocht als P. DE HOOGH uit de verzameling GRUIJTER.

AMSTERDAM, *Dr. A. Bredius.*

11. Paardenrijgster, door P. JANSSENS. Anonieme veiling van 18 Oct. 1819 te Amsterdam en verzameling W. WREESMAN (1816) in beide als P. DE HOOGH.

AMSTERDAM, *J. E. Goedhart.*

12. Soldaat in de herberg, gem. P. D'HOOGH. Echt maar laat.

AMSTERDAM, *Jhr. Dr. J. P. Six.*

13. De goede huisvrouw, gem. P. DE HOOGH 1663. Uit de verzamelingen STANLEY (1828), SMITH, RENDORP (1793) en LOCKHORST (1726).
ANTWERPEN, *Museum Kums.*
14. De kleine ziekenoppaster, Cat. Nr. 103, valsch gemerkt P V H. Is blijkens het stuk te Brussel van Is. KOEDIJCK. Uit de verzameling MART. DE COSTER, 10 Mei 1880 en NEVILLE D. GOLDSMID—den Haag, 1875 te Parijs.
BEARWOOD BIJ READING, *Mr. Walter.*
15. Het kegelspel, door WAAGEN en BÜRGER geprezen, volgens eerstgenoemden is het landschap hoofdzaak. Collectie JOHN WALTER en GEORG MORANT.
BERLIJN, *Museum.*
16. Moeder bij de wieg. Hoofdwerk van den schilder in Duitschland. Uit de verzamelingen SCHNEIDER—Parijs (1876,) HOFFMAN—Haarlem (1827) en MARIN (1790).
BERLIJN, *Prof. Dr. Kaufmann.*
17. „Eingeschlagen”, gemerkt P D HOO., in Mei 1890 tentoongesteld.
BERLIJN, *Berth. Richter.*
18. Het marktgeld, gemerkt P D HOOGH, eveneens in Mei 1890 tentoongesteld. Uit de verzameling BUGGE in Kopenhagen (1829).
BERLIJN, *Otto Wesendonck.*
19. De goede huisvrouw, valsch gemerkt P. D. H. is een werk van ESAIAS BOURSE, in 1892 te München tentoongesteld, Auctie STEVENS—Parijs 1867, 26 Sept. 1854 te Amsterdam als „P. DE HOOGH of NIC. MAES.”
BRIGHTON, *F. Linton Esq.*
20. Musiceerend gczelschap, gem. P. DE HOOGH: laat ¹⁾. Uit de verzameling M. NEVEN (Keulen 1879).
BRUSSEL, *Graaf Arenberg.*
21. Lezeres, tentoongesteld in 1855. Cat. van W. BÜRGER, Nr. 27.
DARMSTADT, *Museum.*
22. Naaister; geen P. DE HOOGH, wordt voor een SAM. V. HOOCHSTRATEN gehouden. Uit de verzameling JOS. GR. V. TRUCHSESS (1812).
DRESDEN, *Freiherr v. Mansberg.*
23. Dame met papegaai, laat en geen bizonder fraai werk. Uit de veiling VON MENGERSHAUSEN e. a., Bonn 1889, de verzameling PELTZER te Keulen (1887). 30 Jan. 1885 te Parijs verkocht als „attribué à P. DE HOOGH.”
FRANKFORT, *Städelsches Institut.*
24. Lezende vrouw; valsch gemerkt P. DE HOOGH. Is van P. JANSSENS.

¹⁾ Mededeeling van Dr. A. BREDIUS.

Als P. DE HOOGH in de verzamelingen BLANC (1876), PIERARD (1860), en MEFFRE-AÏNÉ (1845), allen te Parijs. Als JANSON VAN KEULEN (sic) in de auctie Mr. VAN ROMONDt te Amsterdam (1835). De beschrijving in dezen catalogus is vrij uitvoerig. Er blijkt o. a. uit, dat de thans overschilderde vrouwefiguur op den voorgrond bezig was den vloer te vegen. De overschildering en de omdooping moeten dus tusschen 1835 en 1845 hebben plaats gehad.

's GRAVENHAGE, *Jhr. Steengracht van Duyvenvoorde*.

25. Muziekgezelschap, gemerkt P. D'HOOCH 1677, het laatste gedateerde stuk van den schilder.

HAMBURG, *Kunsthalle*.

26. De briefbode, gemerkt P. D. HOOCH. Uit de verzamelingen WESSELHOEFT, HUDTWALKER, SCHWELLING-Aken (1850 te Brussel verkocht) en KOOPMAN Utrecht (1847), misschien ook LAPEYRIÈRE (1825).

HAMBURG, *Pastor Glitza*.

27. Binnenhuis.

HAMBURG, *Consul Weber*.

28. Familie met moor en papegaai, gem. P. D. HOOCH, Cat. Nr. 255. In 1884 uit Engeland, in 1823 in de veiling-MEYNTS te Amsterdam en 7 Mei 1804 eveneens aldaar verkocht.

29. Kaartspelers enz. in een galerij, gem. P. D. HOOCH, evenals het vorige uit den laatsten tijd des meesters. Uit de verzameling HABICH te Cassel (Mei 1892) en de veiling GEO. STANGE—Lübeck, Keulen 20 Maart 1879.

KEULEN, *Baron v. Oppenheim*

30. Moeder met wieg, kind met hond, gemerkt P. D. H. A° 1658, pendant van de Amsterdamsche kelderkamer. Na het Berlijnsche stuk de beste P. DE HOOCH in Duitschland. Uit de verzamelingen ROXARD DE LA SALLE (1881), PATURLE (1872), PERREIRE, CUYCK (1858), MECKLENBURG (1854), Lord MULGRAVE (1838), VAUDREUIL (1784) en v. D. LIP (1712).

KEULEN, *Veiling Ad. Schuster* e. a. 13 Nov. 1892.

- 30^a. Musiceerend gezelschap, laat werk; volgens den catalogus (met afbeelding) gemerkt P. DE HOOGH. Uit de verzameling FR. V. D. VELDE, Amsterdam 1774.

KOPENHAGEN, *Museum*.

31. Menuetdansers, Cat. 1875 Nr. 148, gemerkt P. D'HOOCH. Uit de verzameling Consul WEST (1807) en verkooping 7 Mei 1804 te Amsterdam.

32. Musiceerend gezelschap, gemerkt P. D'HOOCH. In 1687 te Amsterdam aangekocht (HOET I, 6 Nr. 19).¹⁾

¹⁾ Mededeeling van KARL MADSEN te Kopenhagen.

33. Moeder met kind en dienstmaagd, laat en zwak werk. Door FREDERIK V van MORELL gekocht¹⁾; verzameling ARTIS, in 1796 in de veiling VALCKENIER—HOOFD.
LEIPZIG, *Generalconsul Thieme*.
34. Musiceerend gezelschap, middelste periode. Uit de verzameling JAMES te Londen en GRAND PRÉ (1809).
LILLE, *Museum*.
35. Huisvrouw met dienstmaagd Cat. Nr. 279, laat werk. Legaat LELEUX (1873), veiling STINSTRA Amsterdam (1822).
LONDEN, *National Gallery*.
36. Binnenplaats, waar visch schoongemaakt wordt. Cat. Nr. 794. Gemerkt P.D.H. 1665. Uit de verzameling DELESSERT Parijs (1869) en PERREGAUX (1841). In 1833 was het in Amsterdam te koop.
37. Kortegaard, Cat. Nr. 834, gemerkt P. D. H. Uit de verzamelingen PEEL (1871), POURTALÈS (1826), VAN LEYDEN (1804). In de veiling SEBASTIAAN HEEMSKERK, 31 Maart 1749 te Amsterdam, komt een stuk voor: een binnekamer met beelden en bijwerk, zoo konstig of het van METZU was, waarvan de afmetingen precies met dit stuk overeenkomen.
38. Binnenplaats, met vrouw en kind de trap afkomende, Cat. Nr. 835, gemerkt P. D. H. A° 1658. Uit de verzamelingen PEEL (1871), Wed^e BACKER (1825), SMETH VAN ALPHEN (1810).
LONDEN, *Lord Ashburton*.
39. Vrouw met appels en kind op straat. Uit de verzamelingen AL. BARING, MULLER (1827) en EYL SLUYTER (1802).
LONDEN, *Buckinghampalace*.
40. Spinster op een binnenplaats, Cat. Nr. 136. Uit de verzamelingen BERNAL (1824) en de veiling van 18 Oct. 1819 te Amsterdam.
41. Kaartspelers, Cat. Nr. 22, gemerkt en gedateerd 1658, een der allerfrafste werken des meesters. Uit de verzamelingen POURTALÈS, MECKLENBURG, HULSWIT (1820), Anonymus 19 Oct. 1818 te Amsterdam, DOEKSCHER (1789) en Is. WALRAVEN (1765).
42. De kantwerkster, Cat. Nr. 27. Dit stuk staat op naam van P. v. SLINGELANDT, is evenwel, indien ik mij niet bedrieg, van PIETER DE HOOGH. Uit de verzamelingen MAXIMILIAAN VAN BEIEREN (als DOU, 1826), Malmaison, Cassel en DE REUVER; steeds als SLINGELANDT.
LONDEN (?) *Marquis of Bute*.
43. Betaling der herbergierster, Cat. 1884 Nr. 84, gemerkt P. D. H. 1658,

¹⁾ Mededeeling van KARL MADSEN te Kopenhagen.

uit de verzameling BRAAMKAMP (1771). Het is mij niet bekend, waar de verzameling BUTE zich thans bevindt.

LONDEN, *Mr. Crews*.

44. Vertrek van de buitenplaats, uit de verzameling BELL (1881). Vrij laat werk.
LONDEN, *J. P. Heseltine Esq.*

45. Naaister en cavalier, gemerkt P. D. HOOGH. Uit de verzamelingen KNIGHTON (1885), Koning van Beyeren (1826), C. S. ROOS (1820) en SCHIMMLPENNICK (1819).

LONDEN, *Sir Fr. Pelham Clinton Hope*, in het South Kensington museum tentoongesteld.

46. Herberg met vier personen, Cat. Nr. 34 een vroeg werk, dat door schoonmaken evenwel zeer geleden heeft. Uit de verzameling BRAAMKAMP (1771).
LONDEN, *Mr. Joseph*.

47. Gezelschap om een tafel; vrij laat, gemerkt P.D HOOGH.
LONDEN, *Mr. Mildmay*.

48. Broodsnijdende vrouw en biddende jongen, uit de verzameling VERSTOLK VAN ZOELLEN (1846), MEYNTS (1823), GILDEMEESTER (1800) en veiling 16 April 1750 te Amsterdam.

49. Slaapkamer met pianospelster. Uit de verzamelingen VERSTOLK VAN ZOELLEN (1846) en KLEYNENBERGH (1841). Dit stuk, thans aan NIC. MAES toegeschreven, is door mij op blz. 293 van den vorigen jaargang van *Oud-Holland* uitvoerig besproken. Ik kende het toen nog niet uit eigen aanschouwing en opperde het vermoeden, dat het misschien een JANSSENS kon zijn. Sedert dien heb ik de gelegenheid gehad, het stuk te zien en ben daarbij tot de overtuiging gekomen, dat twijfel aan de toeschrijving aan P. DE HOOGH *niet* gerechtvaardigd is. Het schijnt mij een werk uit zijn middelsten tijd evenals het andere stuk in deze verzameling. Ook Dr. A. BREDIUS denkt eerder aan dezen, dan aan een der andere in aanmerking komende schilders: EM. DE WITTE, P. JANSSENS of NIC. MAES.
LONDEN, *Earl of Northbrook*.

50. De lievelingspapegaai. Uit de verzamelingen BERRY en CROESE (1811).
LONDEN, *Sir Ch. Robinson*.

51. Musiceerend gezelschap uit zijn laten tijd. Voorheen bij den kunstkooper LESSER.
LONDEN, *G. Salting Esq.*

52. Het afgewezen glas wijn (4 pers.). De schilderwijze herinnert sterk aan JOH. VERMEER, toch is 't een echte DE HOOGH. Uit de verzameling GRAND PRÉ.

LONDEN (?) *Earl of Strafford.*

53. Binnenplaats met priëel, gemerkt P. D. H. 1658, uit de verzamelingen BYNG, SOLLY (1837), WALSCOTT te Antwerpen.

LONDEN, *Lady Wallace.*

54. De bakker (2 pers.). Uit de verzamelingen VAN BRIENEN VAN DE GROOTE LINDT (1865) en CLICQUET—ANDRIOLI (1803).
55. De appelschilster, in 1848 gekocht van C. PERRIER.

LONDEN, *Lord Wantage.*

56. Binnenplaats met rooker en drinkende vrouw. Uit de verzamelingen OVERSTONE, WELLS (1847) en misschien KOOPMAN—Utrecht.

LONDEN, *Hertog v. Wellington.*

57. Dame bij haar toilet, uit de verzameling MUILMAN (1813).
58. Musiceerend gezelschap (11 pers.), evenals het vorige een laat stuk.

SLOT HAMPTONCOURT BIJ LONDEN.

59. Musiceerend gezelschap, Cat. Nr. 669. Het heet „na P. DE HOOCH” en hangt zoo hoog, dat een eigen oordeel mij niet mogelijk was. Vermoedelijk is het hetzelfde stuk, dat WAAGEN (Art. Treas. II 11) nog in Buckinghampalace zag. Ook hij klaagde over hooge plaatsing en onthield zich van een definitief oordeel.

RICHMOND BIJ LONDEN, *Sir Francis Cook.*

60. Kaartspelers (6 pers.) Uit de verzameling ERARD (1832).
61. Musiceerend gezelschap (5 pers. + 2 op den achtergrond) laat.

LUTZSCHENA (bij Leipzig), *Freiherr von Speck—Sternburg.*

62. De les in 't loopen, gemerkt P. DE HOOCH. Uit de verzameling SEREVILLE (1811).

MAGDEBURG, *Museum.*

63. Kortegaard, valsch gemerkt: PIETER DE HOOCH. Uit het museum te Berlijn (1884) en de verzameling STEVENS Parijs (1867).

MÜNCHEN, *Pinacothek.*

64. De lezeres, geschilderd door P. JANSSENS, in 1791 gekocht van DE VIGNEUX, MÜNCHEN, *Dr. M. Schubart.*
65. Luitspeelster. Laat stuk. In 1888 bij den kunstkooper M. COLNAGHI te Londen.

NANTES, *Museum.*

66. De muzikles, vroeger aan P. DE HOOCH toegecchreven, vergelijk bijv. HAVARD, blz. 124, doch in den Inventaire des richesses d'art de la France *Oud-Holland*, 1892.

1887 als Nr. 32 der onbekenden der Vlaamsche school aan den monogrammist H. C. teruggegeven. Uit de verzameling CACAULT.

NEURENBERG, *Germaansch museum.*

67. Officieren met een dame, gemerkt P. D. HOOCH. Cat. 1886 Nr. 320; uit het museum te München.

PARIJS, *Louvre.*

68. Groenteschoonmaakster met kind. Gemerkt P. D. HOOCH. Goede periode. Cat. Nr. 223. Uit het Musée Napoleon.
69. Kaartspelers, gemerkt P. D. HOOCH, Cat. Nr. 224. Uit het Musée Napoleon en de verzamelingen TOLOZAN (1801), PAILLET (1777) en WASSENAAR v. OBDAM (1750). Dit laatste volgens den catalogus van 't Louvre. Ik vind het stuk niet in de veilingslijsten bij HOET (II 290 & 405).

PARIJS, *Marquis d'Aoust.*

70. Vloerveegster met twee andere figuren. Dit is een werk van P. JANSSENS, wiens eigenaardigheden het vertoont.¹⁾

PARIJS, *M. Rud. Kann.*

71. Twee personen met hond in een slaapvertrek. In den stijl van de kaartspelers in 't Louvre.

PARIJS, *Baron Ed. de Rothschild.*

72. Moeder en kind bij de bleek; de fraaiste mij bekende DE HOOGH te Parijs. Vroeger bij den kunstkooper FARRER.
73. Vrouw met een glas water en kind. Uit de verzameling VAN LOON.

De pendant, een binnenhuis, was eveneens bij de VAN LOON's; ik zag hem evenwel niet bij den heer ROTHSCHILD.

PARIJS, *M. Rickoff.*

74. De vloerveegster, is van P. JANSSENS en de pendant van 't stuk te München. Uit de verzameling BIERENS (1881).

ST. PETERSBURG, *Ermitage.*

75. Dame met keukenmeid, door ALEXANDER I aangekocht.
76. Concert, gemerkt P. D. HOOGH.
77. De kantwerkster, door CATHARINA aangekocht. Geëetst door MASSALOFF. WAAGEN twijfelde aan de echtheid en dacht aan ADR. v. D. VELDE.

---

¹⁾ Oud-Holland IX nog niet vermeld.

ST. PETERSBURG, *Academie.*

78. De brievenbode; is van P. JANSSENS. Uit de verzameling LEUCHTENBERG-BEAUHARNAIS.

QUEDLINBURG, *v. Bock.*

79. Soldaat, valsch gemerkt P. v. HOOCH; het stukje is evenwel echt, doch van weinig beteekenis. Uit de veiling MERLO (Keulen 1891).

ROTTERDAM, *Museum Boymans* (in 1864 verbrand).

80. Conversatiestuk. Uit de nalatenschap van den stichter, de verzamelingen WOODBURN (1854 verkocht aan LAURIE) en van den abt GEVENEY (1779).

ROUAAN, *M. Dutuit.*

81. De vloerveegster, van P. JANSSENS. Tot in alle details hetzelfde stuk als bij RICKOFF—Parijs, doch iets kleiner. Het was mij *O.-H.* IX 287 en verv. reeds uit oude veilingscatalogi bekend, zonder nog te weten, waar het zich heden ten dage bevond. Uit de verzamelingen PATUREAU van Antwerpen (1857 te Parijs verkocht), P. PERIER (1843), Vic^{te} d'HARCOURT (1841) beide te Parijs en steeds als P. DE HOOCH; veiling 29 Apr. 1817 te Amsterdam „door of als P. DE HOOCH”; v. D. WERFF v. ZUIDLAND (1811 Dordrecht) en J. J. DE BRUIN (1798 Amsterdam) beide als P. DE HOOCH.

SCHLEISSHEIM, *Slot.*

82. Vrouw met 2 kinder en meid, echt maar reeds naar de late periode.

STOCKHOLM, *Nationalmuseum.*

83. Binnenhuis, moeder met wieg, Cat. Nr. 473. Onduidelijk gemerkt P. D. HOO. Komt voor in den inventaris van 1816. Bijna dezelfde compositie als in 't Museum v. D. HOOP (Nr. 682).
84. Binnenhuis met lezende dame, Cat. Nr. 471, verzameling van LOUISA ULRIKA.
85. Het inwendige van een herberg, Cat. Nr. 472. Is volgens vriendelijke mededeeling van den heer K. MADSEN te Kopenhagen een meer dan twijfelachtig stuk. Misschien een BOURSSE. Sedert den inventaris van 1816 in 't Museum.

STRAATSBURG in den Elsass, *Museum.*

86. Wandelend paar in een vestibule, gemerkt P. H. (apocrief?). In 1857 te Manchester tentoongesteld door HOWARD GALTON. WAAGEN zag het in 1850 te Hadzor bij Droitwich.

WEENEN, *Academie*.

87. Hollandsche (Delftsche) familie op haar binnenplaats. Cat. Nr. 715. Een goed werk van den schilder uit zijn eerste periode. Eenigen tijd ten onrechte aan den Delftschen VERMEER toegeschreven. Geschenk van Graaf LAMBERG (1821).

Pro Memorie noteer ik vervolgens:

- a) Een aantal stukken door WAAGEN beschreven in de verzamelingen STROGANOFF, YOUSSEPOFF en LAZAREW te St. Petersburg.
- b) Een binnenhuis met een vrouw, die haar bed opmaakt, door BÜRGER en WAAGEN in Staffordhouse te Londen vermeld; ik zag het daar evenmin als ik het in den gedrukten catalogus vond.
- c) Officiëren in 't priël van een herberg, door SMITH en WAAGEN beschreven bij Baron LIONEL DE ROTHSCHILD te Londen.
- d) Breistertje met een papegaai, door SMITH vermeld in de verzameling van den hertog VAN BUCCLEUGH.
- e) Het beroemde binnenhuis der veiling SECRÉTAN, thans in Amerika, evenals zoovele anderen.

OVERZICHT DER NUMMERS VAN SMITHS CATALOGUE RAISONNÉ

voor zoover zij mij of thans bekend, of na SMITH's tijd in een veiling voorkomen zijn.

- 1. Marquis of BUTE (Londen?)
- 2. PELHAM-CLINTON-HOPE, South Kensington Museum Londen.
- 3.) Dit is het stuk der verzameling VAN DER HOOP (hierboven Nr. 5), door
- 4.) SMITH in verschillende verzamelingen gezien en beschreven; tevens identiek met zijn Nr. 67 en Nr. 1 van 't Supplement.
- 5. Louvre, Parijs.
- 6. Museum Boymans te Rotterdam, in 1864 verbrand.
- 7. Waarschijnlijk veiling SALAMANCA, Parijs 1867.
- 8. Mad. LACROIX, Parijs (is een J. VERMEER).
- 9. Museum te Berlijn (= 52, en Suppl. 26).
- 10.
- 11. Veiling VAN DEN SCHRIECK, Leuven 8 Apr. 1864.
- 12. Veiling BÖSCH, Weenen 28 Apr. 1885 (voorheen WILSON).
- 13.

- 14.
15. Lord ASHBURTON, Londen.
16. Baron v. OPPENHEIM, Keulen.
- 17.
18. National Gallery, te Londen (=50.)
- 19.
20. Generalconsul THIEME, Leipzig.
21. Mr. G. SALTING, Londen.
22. Baron SPECK—STERNBURG, Lützschen bij Leipzig.
- 23.
- 24.
25. Rijksmuseum, Amsterdam.
26. Veiling v. CUYCK, Parijs 1866 (volgens BÜRGER een J. VERMEER).
27. Buckinghampalace, Londen.
- 28.
29. Staffordhouse? Londen
30. Lord WANTAGE, Londen.
31. Rijksmuseum, Amsterdam (= Suppl. 12).
- 32.
33. Sir FRANCIS COOK, Richmond bij Londen.
34. Veiling SECRÉTAN, Parijs 1889.
35. Jhr. STEENGRACHT VAN DUYNENVOORDE, 's Gravenhage.
- 36.
37. National Gallery, Londen (= Suppl. 29).
38. Jhr. SIX VAN HILLEGOM, Amsterdam.
39. Museum, Kopenhagen.
40. Oude Pinacothek, München.
41. Academie van beeldende kunsten, St. Petersburg.
42. Baron ED. DE ROTHSCHILD, Parijs (= Suppl. 14).
- 43.
44. Veiling VAN BRIENEN VAN DE GROOTE LINDT, Parijs 1865.
45. Lady WALLACE, Hertfordhouse Londen.
46. Mr. J. P. HESELTINE, Londen.
47. Earl of Strafford, Londen (?) (= Suppl. 15).
48. Buckinghampalace, Londen.
49. National Gallery, Londen.
50. National Gallery, Londen.
51. Rijksmuseum, Amsterdam (= Suppl. 22).

- 52. = Nr. 9 en Suppl. 26.
- 53. = Suppl. 28.
- 54. Mr. MILD MAY, Londen.
- 55.
- 56.
- 57. Hertog VAN BUCCLEUGH, Londen (?)
- 58.
- 59.
- 60.
- 61. Rijksmuseum, Amsterdam (= Suppl. 25).
- 62. Louvre, Parijs.
- 63. = Suppl. 27.
- 64.
- 65. Anonieme veiling, 4 Februari 1851, Parijs.
- 66.
- 67. = 3, 4 en Suppl. 1.
- 68. Germaansch Museum, Neurenberg.

SUPPLEMENT.

- 1. = 3, 4 en 67.
- 2. Veiling P. FOUQUET, Amsterdam 1801.¹⁾
- 3. Eremitage, St. Petersburg.
- 4.
- 5.
- 6. Earl of Northbrook, Londen.
- 7. Veiling DE KAT, Parijs 1866.
- 8.
- 9.
- 10. Kunsthalle, Hamburg.
- 11. = 29? (Staffordhouse Londen?)
- 12. Rijksmuseum, Amsterdam (= 31).
- 13. Veiling BUISSET, Brussel 29 April 1891.
- 14. Baron ED. DE ROTHSCHILDT, Parijs (= 42).
- 15. Earl of Strafford, Londen (?) (= 47).
- 16.

---

¹ SMITH beschreef het stuk naar eene teekening.

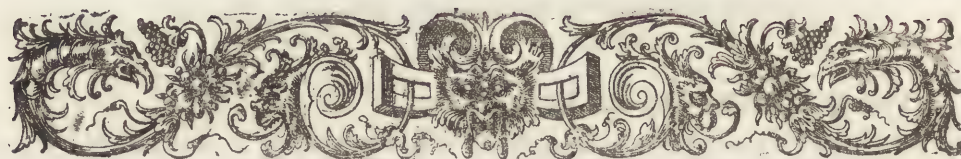
- 17.
18. Veiling STANGE—Lübeck, Keulen 1879.
- 19.
20. Veiling BEURNONVILLE, 1883 Parijs.
- 21.
22. = 51 Rijksmuseum, Amsterdam.
23. = 53.
24. Baron ED. DE ROTHSCHILD, Parijs.
25. Rijksmuseum, Amsterdam (= 61).
26. Museum, Berlijn (= 9 en 52).
27. = 63.
28. Veiling MORLAND, 1863 Londen.
29. = 37 National Gallery, Londen.
30. ROTHSCHILD, Londen (?).
31. Museum, Kopenhagen.

Uit de vele leemten in bovenstaande lijst blijkt genoegzaam, hoever wij er nog van verwijderd zijn, alle door SMITH beschreven werken te kunnen aanwijzen. Bij de vergankelijkheid en onvolmaaktheid van al het ondermaansche zal het wel nooit gelukken, deze lijst geheel te completeeren. Voor iedere bijdrage daartoe van de zijde mijner lezers, ben ik dankbaar!

's Gravenhage, Mauritshuis, October 1892.

EEN INVENTARIS VAN 1716.

MÉDEGEDEELD DOOR
E. W. MOES.

In de Grote Saal.

Het Stuk voor de Schoorsteen, verbeeldende een Banquett der Goden, geschildert door G. Laires . . . . . f 3000.—
Drie Grote Vierkante Vakken met Sinnebeelden van den selven . . . . . „ 4500.—
Vijf Graauwe Vakken, úts . . . . . „ 1000.—

In de Steene Zydecaemer.

Het Schoorsteen Stuk, verbeeldende Diana met Endymion, geschildert door ter Brugge . . . . . „ 600.—
Een Solderstuk verbeeldende een Aurora met diverse beelden, door J. Ferreris „ 1500.—
8 Grauwe, van diverse soorten stukjes, uts : . . . . . „ 500.—

In de andere Zydekamer.

Het stuk voor de Schoorsteen, verbeeldende de Rentmr. door Jacob Bakker „ 600.—
3 Vakken in de Zolder, úts. . . . . „ 1000.—

In 't Voorhuys, &c.

9 Stukken in Vakken, verbeeldende beelden, &c. . . . . „ 200.—

In de Steene Agterkamer.

Vak met eenige kindertjes & eenige Ornamenten. . . . . „ 200.—

In de Coúpel.

Een Jupiter . . . . . „ 100.—

Helaas heb ik niet kunnen nagaan, in welk huis JAN PIETERSZ. ZOMER op 1 Juli 1716 deze enorme taxatie deed. f 13200 alleen aan onroerende schilderijen is de moeite waard. De namen der schilders en de afkomst van het origineele stuk, dat berust in het uitgebreide familie-archief van Jhr. HOFFT VAN VELZEN te Amsterdam, geven echter te kennen dat het in Amsterdam te zoeken is. Daar woonde dan ook JAN PIETERSZ. ZOMER.

GERARD LAIRESSE stierf eerst 1711 maar verloor al in 1690 zijn gezicht. HENDRIK TER BRUGGHEN was reeds 1629 gestorven, en ik vermoed dat zijn Diana en Endymion niet voor het huis geschilderd waren, maar eerst later een plaats in den schoorsteen gevonden hebben. Met dien FERRERIS was de makelaar in de war; immers zonder twijfel was DIRK FERRERIS, gestorven 1693, en die vooral zijn werk maakte van het schilderen van zalen, de bedoelde kunstenaar. Ditzelfde meen ik te moeten opmerken bij BACKER, en als waarschijnlijk aan te nemen, dat niet JACOB maar ADRIAEN BACKER, die in 1684 stierf, en met FERRERIS samen in Italië geweest is, de schilder is geweest van den Onrechtvaardigen Rentmeester.

Om twee redenen scheen mij deze kleine inventaris der mededeeling waard, ten eerste omdat ze doet zien met welk een weelde de Amsterdamsche patriciers der 17de eeuw hnnne huizen inrichtten, ten andere omdat er uit blijkt, dat een expert uit den tijd zelf niet erg op de hoogte van zijn vak blijkt geweest te zijn. Dit is een vingerwijzing, hoe voorzichtig wij moeten zijn in het gebruik der bronnen.

Nog menigeen heeft onder zijne familiepapieren inventarissen als de bovengenoemde; dat hij ze eens uit het stof te voorschijn hale. Wellicht geeft een andere aanleiding tot meer en belangrijker aanteekeningen.

DE DELFTSCHE SCHILDERS
JAN WILLEMSZ. DECKER EN WILLEM JANSZ. DECKER.

DOOR

DR. A. BREDIUS.

NDER de vele schilders, die in het vergeetboek geraakt zijn, behooren de hier genoemde Delftsche kunstenaars, die juist in een tijdperk van omwenteling in onze kunst — omstreeks 1600—1625 — werkzaam waren. Onlangs zag ik een werk van den oudsten der beiden. De Heer G. DE JONG, photograaf te Amsterdam, bezit een groot paneel, waarop in een fantastisch landschap de geheele geschiedenis van Isaäk's offerhande met kleine figuurtjes is afgebeeld. Het werk deed mij denken aan een dergelijk groot stuk van zijn tijd- en stadgenoot PIETER STAEL, over wien later, gedeeltelijk ook aan GILLIS DE HONDECOETER. Het landschap is erg groen en zonderling van compositie; de boomen zeer gemanieerd van teekening. Het is duidelijk gemerkt J. W. DECKER.

Deze schilder schijnt tot de meesters te behooren, die in het einde der XVIe eeuw hier te lande het landschap tot het *onderwerp* hunner schilderijen, de bijbelsche voorstellingen, die ze behelzen, slechts als *stoffage* kozen; PATENIER en HERRI MET DE BLES hadden in het midden der XVIe eeuw hiermede in de zuidelijke Nederlanden een begin gemaakt. SCOREL had bij ons diergelijke stukken ingevoerd. Wij zouden hier een gansche groep van dergelijke meesters kunnen opnoemen; ik herinner slechts aan CLAES VAN DEN HECKE, van wien men te Alkmaar nog zulke schilderijen in het Museum aantreft.

Oud-Holland, 1892.

Op de lijst der schilders, die van 1613—1649 te Delft meesters van het St. Lucasgilde waren, treffen wij onder de eersten aan: JAN WILLEMSZ. DECKER, in den Haen.¹⁾ Toen was de kunstenaar echter niet jong meer. 13 Juni 1612 toch leggen „JAN WILLEMSZ. DECKER, schilder, oudt 59 jaren, en WILLEM JANSZ. „DECKER, meede schilder” te Delft eene verklaring af.²⁾ Hij is dus omstreeks 1553 geboren. SCOREL's werken zullen denkelijk zijn voorbeeld geweest zijn. Nog ééns slechts vind ik hem genoemd: 18 Oct. 1616 is JAN WILLEMSZ. DECKER, schilder te Delft, getuige bij een Acte³⁾. Meer weten wij van zijn zoon JAN WILLEMSZ. DECKER. Deze verleet 24 Maart 1609 met zijne huisvrouw BARBARA SYMONSDr. te Delft een testament voor Not. A. RIJSHOUCK. Hij woonde toen „achter in de huysinge van 't verndel(?) uytcomende in de Jan Vaer-steech”. 13 Aug. 1610 bekent hij eene kleine erfenis te Amsterdam ontvangen te hebben.⁴⁾ 4 Aug. 1614 hield hij eene loterij te Delft; dit was toen ten tijde gebruikelijk, en een middel, waarmede de schilders hunne producten soms aan den man moesten brengen. Ziehier de acte:

Op huyden den 4 Augusti Anno 1614 hebbe ick ADRIAEN RIJSHOUCK, Not. publ. binnen Delft mij ten verzoucke van WILLEM JANSZ. DECKER, schilder, wonende in de Cromstraetsteech, binnen derselver stadt, in *de vergulde lijst* gevonden ten huysen van denselven WILLEM JANSZ., alwaer ick present geweest ben op het uyttrecken van de namen, nijeten ende prijzen van de loterije bij hem met consent en belijven van de Magistraten deser stede Delft opgesteld, ten nombre toe van dertich prijzen, dewelcke te beurte gevallen sijn den naervolgenden persoonen, ende is dese loterije getrocken ten huysen van den voorsz. WILLEM JANSZ. DECKER met open deuren ende vensteren ten overstaan van een yegelijk, diet belyeft heeft.

Ik noteer slechts de volgende prijzen, zonder meer:

Een lantschap met scheepkens daerin.

De eerste, hoogste prijs is: daer de kinderen van Israël het paeschlam eten.

Een lantschap, daer een dorp en binnelantsche scheepkens incomen.

Een vroutge op de put, daer Christus bij de put sit.

Argus met sijn hondert oogen, een lantschapken.

Een groot lantschap, dat een boereverdrijet genaemt es.

een Marya beeldeken.

een lantschap van SAUEL, die sijn vaders esel ginck soucken.

een boeren bruyt.

1) Archief voor Ned. Kunstgeschiedenis I, p. 4.

2) Prot. Not. J. MOLIJN, Delft.

3) " " F. v. UYTENBROUCK, Delft.

4) " " F. VAN BANCHEM, Amsterdam.

een trongie, die op een sackpijp speelt.
 een lantschapke van Abraham's offerande.
 een schipvaart, daer het lant van Walcheren inkomt.
 een lantschap van Moysis en Aaron.
 een quartel jachgen.
 een playsansy, een kleijn stuckgen met een boompgen daerin.
 een trongye met een fackel in sijn hant, die Diogines hiet (!)
 een groot lantschap, daer HANS JORDAENS beelden in gemasckt heeft.
 een Daphne, die verandert in een laurierboom.
 een scheepken.
 een schipvaart, dat verloren cost hyet (de Kostverloren Wetering bij Amsterdam?)
 een kleijn stuckgen, daer de soldaten een boer voor haer oversten brengen.
 een landschape van den jongen Tobyas.
 een lantschap, dat men een veertgen noemt.
 een lantschap met Marya en Joseph.
 een groot lantschap, daer de verloren soon domineert.
 een stuck, dat men een roverije noemt.
 een lantschapgen, daer een soldaet naer een boer schiet.
 een, daer de soldaten de boeren plunderen.
 een lantschapgen, daer men wt jagen rijdt.
 twee groote trongiens die men noemt Heraclitus en Democritus.

Wij ondergeschreven (de trecker, de naemleser en de nijetsegger en prijsleser)..... verclaren ten versoucke van WILLEM JANSZ. DECKER, dat de voorsz. 30 prysen in manieren als voren ende tot behouue van de persoonen hierboven genoemt..... te beurte sijn gevallen, ende dat daerinne alles oprechtelicken ende ter goeder trouwe gehandelt is, sonder eenige fraude, arch ofte liste. Ende dat wij altsamen gestadelick daerbij present sijn geweest, sonder dat oyt ijemant van ons daervan geweest ofte geabsenteert heeft. Enz. enz. enz.

4 Aug. 1614.

w. g. A. RIJSHOUCK.
 ABRAHAM JACOBSZ.
 CORNELIS TEUNISSOON, klermaeker.
 C. S. KETELAER, backer

Wij kunnen wel aannemen, dat DECKER meest door hem zelf geschilderde stukken verlootte. 19 Dec. 1623 werd hem „consent gegeven, omme met sijne „schilderijen alle maendens ééns en geduyrende de kermessen voor te mogen staen „op de Gallery van de Ho. Mo. Staten Generael binnen 's-Gravenhage.”¹⁾ 4 Sept.

1) App. Rekenkamer van Hollandt.

1624 werd er een kind van hem in de Oude kerk te Delft begraven.¹⁾ Het schijnt dat zeer kort daarna beide de ouders het tijdelijke met het eeuwige verwisselden de fel woedende pest had ze met vier andere kinderen weggerukt. Ruim een maand later werd reeds hun boedel opgemaakt.

Inventaris van de nagelaten goederen van WILLEM JANSZ. DECKER, schilder, en BARBERTGE SIMONS, beyde za: gewoont hebbende aen de Westzijde van de Voorstraet in de huyzinge van WILLEM WILLEMSZ. VAN LINSCHOOTEN, sulcx als sij mette doot geruymt ende naegelaten hebben ten behouwe van heurluyder 2 naegelaten kinderen als JACOB, oudt 5 jaeren, en MACHTELT, oudt 2 jaren. Enz. 18 en 19 November 1624.

O. a.:

Vele schilderijen, daarbij:

Twee groote ronde borde met vergulde lijsten van HANS JOORDAEN.

Een cas van JORDAEN, daer Christus verraden wert.

Een bort van Kanaën met vergulde lijst van HANS JORDAEN.

Een cruijsdrager van HANS JORDAEN met een dubbele vergulde lijst.

Een bort met een binne lijst, daer Jonas van de walvisch op 't lant geschooten wort.

Voorts rooverijen, keuckens, toegemaeckte paneelen, bancquettgens, trongiens, freuytstuckgens etc.

Een scheepgen Petrus van JORDAENS, met een copy van hetselve.

Verbazende partijen lijsten en hout, om lijsten te maken.

Een kinderdoding van Herodus van CORNELIS JACOBSZ. (DELFF) met dubb. verg. lijst.

Een boodschappe van CORNELISZ JACOBSZ.

Een closbaentge. Een Jonasge. Etc.

Een keucken van CORNELIS JACOBSZ. (DELFF.)

20 Sept. 1624 ten sterfhuyse gevonden:

(Volgt een groote partij zilvergeld.)

Twaelff taeffeltgens om in ringen te settén, soo bloempotgens als tyen geboden.

Voorts blijkt, dat de schilder met zijne vrouw en vier kinderen tegelijk aan de pest overleden zijn.

JW Decker.

(Facsimile der handteekening op het stuk van JAN WILLEMSZ DECKER.)

¹⁾ Archief voor Ned. Kunstgeschiedenis VI.

²⁾ Prot. Not. A. RIJSHOUCK, Delft.

ORANJES BRIEFWISSELING

MET

JACOB VAN WESENBEKE

EN ANDERE GEHEIME AGENTEN IN DE NEDERLANDEN

1570—1573,

VOOR HET EERST VOLLEDIG UITGEGEVEN DOOR

J. F. VAN SOMEREN.

III.

XV.

*Frans Volkertsz Coornhert aan Dirk Volkertsz, zijn broeder,
[te Kleef]. Schrijven der Apologie. — Eigenh. brief. Brit.
Mus. Cotton Mss. Galba IV. C, 12 (41).*

Uut Embden den XIX Julij XV^c LXX.

HERTSLIEVE broeder, Wy zijn God heb loff noch al gesondt soo wy v[an] u endt Neelsuster¹⁾ mede verhopē anders dan dat ick meen dat ghy wel gehoort hebt van [RUT]GER CLEMENTS ons broeders zoon dewelcke naerdāt hy cranc geworden was ende van die pastoren, cappellānen, vrinden en vremden metten wordt Godt, biechten, enzoov. zeer en getempteert ende volstandich gebleven zijnde buyten der stede van Amstelredam gebrocht was, in God verstorffnen ende groit rumor binnen Amstelredam is geweest dat zy hem onder de galge wilden begraven, maer en is niet geschyet.

¹⁾ D. i. NEELTJE SIMONSDR., de vrouw van DIRK. Zie over haar huwelijk met hem: J. TEN BRINK, D. V. COORNHERT en zijne wellevenskunst. Amst. 1860, inleiding, blz. XLIII en vv. en LXIII.

Ick hebbe u een brieff gescreven welcke beneffens den brieff van REYN[IER] CANT mede an u gescreven by eenen bode die naer den Prince ghing tot Heydelbergh an u gesonden is geweest. Daerinne ick u int breede verhaelt hebbe tgene dat ick van a i o o i u e n a a II I e ¹⁾ hebbe weten te become. Hoewel ick daerop noch geen antwoord hebbe gecregen, verhope ick nochtans dat ghy die ontfanghen hebb, also[e] zyne V.G. den bode zeyde selfs den brieff aen u te zullen bestellen. Ick verwachtte oick geen antwoirt maer veel meer u ende Neelsusters coompste.

Voirts kan ick u niet bergen hoedat die Vlaemingen, Brabanders, Hollanders ende Waelen alhier residerende in Aprile lestverleden eenen bri[eff] gescreven ende by de verneemste van de namen geonderteykent geson[den] hebben an mynen Here den Prince, daerby zy te kennen gaven dat zy wel van meninge waren jegens den aen [*sic*] anstaenden Rycxdach een generale ofte elcx int zijn particuliere Apologie ofte Remonstran[cie] te maecken tot iustificacie van der uitgeweekenen saecken, ende laste [off] beclachte van den Hartoge VAN ALVE, soõ verde zijnder V.G. sulcx go[et] dochte, daerup zyne V.G. by missive in date den 25 Aprilis he[n] geantwoirt dat zyne V.G. tselve voornemen zeer goet dochte e[nde] dat men sulcx metten aldereersten maecken ende an zijnder V.G. overs[eynden] zoude, zyne V.G. wilde daerinne gaerne adviseren ende alle hulpe d[oen]. Dit antwoord hebbende, is hier gecomen (so ick versta doch en weet niet zeecker) HARMANNE MODETTUS minister geweest tot Antwerpen ende hebben de Brabanders alsdoen van andere meninge geweest, ende geen Remonstrance w[illen?] overzeinden doch hebben wy Hollanders, Westfriessen ende Groningers onse Remonstrance gemaect ende by onsen broederen (van onsen wegen LAURENS JACOBS soo ghy wel weet) and zijnder V.G. gesonden. Dewelcke LAURENS JACOBS weder affgesonden is met volle gescreven instructie by zijnder V.G. handt geteyckent ende verzegelt, met last omme die kercken tot Coolen, Wesell ende Embden an te spreecken, ende totter Apologie te maecken te vermanen, maer hebben die van Coolen tse[lve] affgeslagen soo die Brabantsche natie alhier tot Embden mede gedaen hebb[en] ende hebben die van Wesel (so LOURENS zegt) voorgewent instans excusationem soe dat onse saecke daerdeur mede naer raedt van van [*sic*] zijnder V.G. moe[st] achterblyven.

Terselver tijt als LOURENS JACOBSZ affquam, heeft hy medegebracht een brieff geteyckent by PETRUM DATENUM [ende] PETRUM ALOSTANUM, geschreven an de ministers ende ouderlingen der kercke van Embden, inhoudende dat zy van meninge waren een generale Apologie te maecken beroerende alleen die religie (soo die Brabanders dien brieff wtleggen) ende geen politycque saecken, versoeckende dat men daeromme M^{rm} CORNELIUM RHETIUM soudan an henluyden zeinden met volle

¹⁾ Geheimschrift, waarvan de sleutel ontbreekt.

instructie [ende] procuratie omme die Apologie te helpen maecken, tot hetwelcke die Brabanders alhier terstondt haere volle consent gegeven hebben, ende deden voerts eerst ansoecken onse dienaers namelick M^{rm} PETRUM GABRIELEN, ende JAN AERENDTZ, ende soo zy die dienaers tot hare meninge niet hebben connen trecken hebben die dienaers der kercke tot Embden den brieff onse gemeente voorgehouden daervan ick u hier beneffens copie overzeynde.¹⁾

Desen brieff by ons in communicatie geleyt zijnde hebben wy daeruut groite swaricheyt bevonden, als eerst dewyle dat wy onse saecken met mynen Here den Prince begost ende angeleyt hadden, dat wy sijnder V.G. niet en behoerden verby te gaen, ende soo wy sulcx deden, zouden daer veele inconvenienten mogen uutrijssen, alsoff wy zijnder V.G. diffideerden ofte mistrouwden, daermede wy zyne V.G. ons te viandt soudén mogen maecken, oick decourageren ende wederslachtig omme onse saecke soo hertich niet te dryven, als syne V.G. die tot nochtóe gedreven heeft. Dat oick die Duytsche vorsten een groet achterdeincken jegens ons soudén mogen nemen dat wy sulcx den Prince mistrouden, wiens groete getrouwe gedurige arbeyt in onse saecke gedaen tot zijnder V.G. groite costen, ende pericule van lyve den vorsten wel bekend is, met meer consideratien hier te lang te verhalen. In anderden dat wy ons laten beduncken [dat men] tot onser verantwoordinge die Apologie niet wil en mach maecken dat se ons in onse saecken vruchtbaer zoude zyn tenzy dat die politycque saecken, als placaten, ordonnantien, inbreke van privilegien, vryheyden, tyrannye van den [Hertoge VAN] ALFA daermede ingevoecht werden. Ten derden dat ons noch wel gedeinckt hoezere die Brabanders met DATHENO, CORNELIO RHETIO ende meer anderen anno 1566 drongen dat men die name ofte titule van der Augsburchsche Confessie niet en zoude aannemen, hetwelck mijn Here die Prince doemaels zeer gaern gesien hadde omme ons daermedt te brengen onder die bescherminge ende tutele van de Duytsche vorsten. Met meer andere oirsaecken daeromme wy periculoos vinden CORNELIO RHETIO volle instructie ofte procuratie te geven omme met DATHENO cum sociis sodanige Apologie upte religie alleen te maecken vresendt dat zy int maecken van die Apologie hore oude verstandt noch soudén mogen dryven, ende daerinne stellen articulen die jegens die Augsbursche Confessie etlycke malen zouden mogen stryden ofte ten minsten de[sen] in als niet ofte conform wesen. Daerover wy by de Duytsche vorsten ende hore geleerden voor onvredige oproederen muytemaeckers etc. mochte geacht worden, als diegene die hore begroyde religie soudén willen reformeren.

Daertoe maecke ons swaricheyt dat HARMANNUS MODETTEN onlangs geleden hier is geweest met eenige articulen die hy begeerde dat alle die dienaers

¹⁾ Zie het vorige stuk no. XIV.

vandt Oistfriesche Kercken soudē onderteyckenen, ende hem affgeslagen was, daerut wy vresen dat zy uut de generale instructie ofte procuratie die men RHETIO soude mogen geven een generael besluyt zouden mogen maecken, ende daarmede vercrygen tgene dat zy te voren van de diēnaren niet hadden weten te becomeen.

Alle dese ende meer consideratien hier te lange te scrijven hebben [*sic*] ende die duysterheyt ofte twijffelheyt des brieff overwegen zijn[de] hebben wy een antwoert gemaect up het alderlenichste ende soetste dat ons mogelick dochte, omme henluyden tot geene tornicheyt te verwecken, daervan ick u hiermed[e] copie¹⁾ overzeynde, ende begere dat ghy tselve wilt met aandacht deursien ende soe u goetdunct van alles mynen Here den Prince te adverteren, ten ware dat u dochte d[at] dese acten zyne V.G. tot tornicheyt ende consequentelick tot verachteringe van onse gemeene saecke soude mogen verwecken, als ick wel verhope neen, stelle alle tselve tot uwe discretie. Soe u mede goetdunct mocht ghy dit eenige van onse gemeente (doch soo secretelic als ghy mocht) te kennen geven dat zy medt achterdocht mogen nemen. Beminde broeder hiermede bevele ick u ende Neelsuster God Alma[chtig]. Ons broeder, mijn huysfrouw ende kinderen doen u zeere groeten. Ick bidde u coompt doch met Neelsuster ende zoo ghy immers niet moocht, soo scrijft my doch up myn voorgaende ende dese brieff beschey[t].

Votre frère COORNHERT. ²⁾

XVI.

De gemeente te Emden aan die te Heidelberg. Antwoord op den brief van 15 Juni over het schrijven van eene Apologie. Overleg met den Prins. — Afschrift door Frans Coornhert. Brit. Mus. Cotton Mss. Galba C. IV, 13 (43). 1570, 19 Juli.

Die Genade Godes sy met u allen.

Seer geliefde broederen, Uwen brieff van den 15 Junij lestled[en] met inhoude van eene Apologie, hebben wy mit aller neersticheyt mit [die] natie van Hollandt gecommuniceert, u voor eersten bedankende van [uwer] goeder zorghvuldicheyt ende wachte, die ghy voor de onschult der kercken Godes draecht.

¹⁾ Zie het volgende stuk.

²⁾ Zie over FRANS V. COORNHERT: v. VLOTEN, *Nederl. opstand (1564—67)*, blz. 308 en 312. — Bij hem werden o. a. „die consistorien ende conventiculen van den Geuzen” gehouden.

Derhalven wy oock niet hebben connen [na]laten, u niet by monde deur andere, maer zelffs met geschrift onssen gevoelen ende antwoordt, van alles over te scrijven, u oock biddende datzelve te willen annemen als van dengeenen die geer[ne] de opbouwinge van Godes kerke ende tgemeen welvaeren gevoordert zien. Ten eersten dan zall u gelieven te weten dat daer verscheyden verstanden over uwen brieff gecomen, war[uuyt] die sommige hebben gelicht dat ghy daerinne spreekt van een generale Apologie ofte verantwoordinge, in welcke alle zae[cken?] by die van de religie in desen voorleden troublen gedaen het zy nu politycq ofte ecclesiasticq verantwoordt ende ontschuldicht mochten werden. Ende die uwen brieff alsoe verstaen hebben, zijn daertoe grotelijcx geroorzaeckt [*sic*] overmits zy verstaen dat uwen brieff aen de gemeynten tot Colen gescreven] alzooy luydende was ende oock verstaen werde. Die ander[en] hebben den brieff verstaen van zoo een Apologie, waerinn[e] alleenlijck voor die stenden des Rijcx de zuyverheyt onser r[eligië?] ende hoe vreemdt d'zelve van alle beroer zy bethoont selde werden, zonder eenige mentie van politicque dingen, die [in de] troublen van die van de religie gehandelt zijn ende daerover oock meest gelastert werden, te maecken. Hier kondt g[hy?] nu lichtelycken oordelen dat dese verscheydenheyt int verstaen des brieffs ons niet weynich verhindert heeft om tot een z[eker] besluyt te comen. Off dit uuyt de duysterheyt des brie[ffs] ofte uuyt onssen kleynen verstandt compt, dat weten wy niet [maer?] bidden vrundtlycken, zoot uuyt onsse onverstandt compt dat [ghy?] ons dat niet wilt qualijck affnemen maer ten besten duyden. Hoewel wy dan niet zeekers uuyt uwen brieff hebben connen verstaen zoo willen wy nochtans onsse meeninge van dese zaecke niet verbergen verhoopende uwe verstant in desen za[ecke] oock niet anders dan de onsse geweest zall hebben. Ende n[ae]dewyle wy ons laten beduncken dat u onbekent is, wat a[ll] op dese zaecke is verhandelt hebben wy het noodich [geacht] uluyden t'zelve te laten weten. Namentlijck dat in den maent van Aprilis lestverleden eenen brieff gescreven is by [de?] voorneempste van de kercke ende natien van Braband, Flaenderen, Maeslandt ende Hollandt ende by henluyden geonderteykent [met] een spetieel bode gesonden an mynen Heere de Prinche van Orange inholdende in effectie dat wy wel van meening[he] zelden zijn omme eene Apologie ofte Remonstrancie te maeck[en] van alle tgeene dat dese voorleden 4 ofte 5 jaeren in dese Nederlanden geschiet ende gehandelt is omme d'zelve de Keys. Ma. en de stenden des Rijcx te verthonen ende daarmede hebben sey [*sic*] niet alleen onsse onschult maer oock onsse gerechticheyt ende daer jegens de ongerechticheyt ende tyrannie van den Hertoghe VAN ALVE etc. Daerup wy wederomme antwoordt van zijne furst. G^e. ontfanghen hebben, in date den 25 Aprilis inholdende dat zyne furst. G^e. ons voornemen bevondt zeer goet ende dat men dien naervolgende alsulcke Apologie

ofte Remonstrancie zelve maecken, ende an zyne f. G. eerstmael overzeynden zyne f. G. wilde daerop gaerne zijn advijs geven, en ons in alles daerinne behulpelijck wesen etc. Welcke achtervolgende wy van Hollandt, Westfrieslant ende Groningerlandt alhier tot Embden wesende elcs een geschrift geconcupueert ende gestelt hebben ende tselve gesonden met eenige van onsse broederen daer gecommiteerd zijnde an zyne f. G. Dan ist zelve by de natie van Brabant achtergelaten om eenige redenen hen daertoe porrende, nietjegenstaende zy zelfs zulcx te voeren an zyne f. G. geversocht hadden, zoodat zyne furst. G^e. onsse Apologie ofte Remonstrance gesien hebbende hem bewonderde dat die van Brabant volgende hoer scrijven, hoere debuoir mede niet en hadden gedaen bysunder naedemael dat zy meest geprivilegeert zijn ende meer oorzaecken ende redenen hebben om hoer ant Ryck te beclagen dan die van Hollandt. Heeft daeromme zyne f. G. onssen broeder weder affgesonden met volle instructie by zijnder f. G. handt ondergeteyckent ende versegelt, hoe men verder in der voirs. saecken handelen zelde, zoo men anders van meeninge was eenige Remonstrance over te leveren. Dese onse broeder wederom te huys comende heeft dit zelve den bovengescreven natien wederom voorgedragen ende is zyne furst. G. advis by die van Brabant ende Flaenderen affgeslagen. Daer uuyt wy dan oock onse zaecke naer de raet van zyne furst. G^e. hebben moeten laten berusten. Hieruuyt beghepen wy dat ghy nu wel verstaen kondt dat wy altyt geerne tot gemeen besten wat zolden gedaen hebben ende zoo u verstant is (als veele van ons meenen) dat ghy ons tot gene andere dingen vordert dan wy al te voren voorgenomen hebben zoo zijn wy noch bereyt hierop te doen, alleen dat datzelve mach geschieden nae den forme ende raet ons by zijnder f. G. gegeven die wy hoopen dat uluyden niet en zall mishagen. Maer zoo ghy nu alleenlijck meent met uwe Apologie te verthonen dat onsse eere ende Godesdienst suyver ende van alle uproer gantz vreemdt is daerinne vinden wy ons seycker maete beswaert. Ten eersten omdat ons dat een groote suspitie van onbedachtsaemheyt ende lichtvaerdicheyt by zijnder f. G. zoude geven dat wy zoo haest zynen goeden raet verlaten wat andern volghden. Ten anderden zoo verstaen wy oock niet dat men in dese turbulente tyden die politycque zaecken vande ecclesiastyque behoort aff te sonderen dewyle wy meest van rebellie van den gemeenen viandt beschuldicht werden, maer zelden ongetwijffelt de vorsten zoowel beweecht werden deur tinbreck onsser privilegien ende groot geweld dat [ons] angedaen werdt, als deur de verschoninge onsser leere. Ten derden naerdien het voordel uuyt zulcker Apologie niet meerd[er] kan zijn dan dat onsse religie mach behouden werden, zulcx niet te zijn als onsse vianden daervan spreeken (twelck ge[nouch] verclaert is by voorgaenden scriften ende boucken die den onpartyghe kennelycken genouch zijn) zoo heeft men ter contrarie

die swaric[heyt] wederom waer te nemen zoo men in zulcke Apologie yet stelde daeran die Duytsche fursten eenich mishagen kregen ofte dat die Confessie van Augsburg niet genouch scheen uuyt tscri[ven] dat dan daer uuyt groote achterdeel voor onsse gemeene zaecke mochte spruyten. Maer dewyle het ons onbekent is wat ghy hierinne voorgenomen hebt, kunnen wy hiervan geen regel maecken, alleen biddende dat ghy dese onsse onschult u niet wilt laten mishagen. Ende zoo ghy noch yet voorge[nomen] hebt, dat ghy nae u beduncken zonder schade voor u natie niet kondt naelaten daarvan hebben u.l. geen weth te maecken. Maer verhopende dat ghy daerinne verstandich ende omsichtig genouch zult handelen. Alleen dat wy u dat toebetrouwen d[at] ghy zulcx niet en zult doen zonder datzelve eerst mit mynen Heere den Prinche te communiceeren opdat zyne f. G. al[soe] mach gekent werden ende zyne behoorlycke eere ontfangen. Niet dat wy achten dat die vasticheyt onsser religie ofte onsc[hult] derzelve an zynen f. G. hangt maer overmits zyne f. G. doch diegeene is die ons van God als een instrument tot wettelycke bescherminge noch is overgelaten. Dat [ist] cortelycken, lieve broederen dat wy op deze u hebben [te?] antwoorden ende zoo ditzelve noch in alles met uwe gesintheit niet over en comt dat ghy ons daerinne toch verdraecht t[geene] wy u oock geerne willen doen ende betuygen hierinne alsmede voor de Heere onsse Godt dat wy geerne het beste wilden navolgen ende doen hierinne niet deur eygensinnicheit ofte partijcheyt maer stellen u lieve broederen het beste dat wy hebben, dat wy dan niet en hebben daerinne zult ghy ons verdragen.

In Emden den 19 Julij. ¹⁾

XVII.

Commissiebrief van den Prins voor Mr. Jacob van Wesenbeke. —

Hs. [van N. Bruyninck?] met onderteekening en zegel des Prinsen. Brit. Mus. Cotton Mss. Galba C. IV, 55.

1570, 9 Augustus.

WILHELM by der gratien Goidts Prince van Oraeng[ien], Grave van Nassau, Catzenellenboge etc., Heere ende baroen van Breda, Diest, Grimbergen, etc. Borgrave van Ant[werpen] ende Besancon. Doen te weten, dat, Alzoe wy aen

¹⁾ Of dit afwijzend antwoord door nog verdere correspondenties gevolgd is, is mij niet bekend. De Cotton Mss. althans geven dienaangaande geen nadere inlichting. Maar wij weten uit den druk van het „Libellus supplex”, dat DATHENUS zijn zin, hetzij met of zonder overleg met den Prins, heeft doorgedreven. De eigenlijke Apologie begint op de 17de blz. met den titel: „Apologeticon et vera rerum in Belgico germania nuper gestarum narratio, ex qua dilucide perspicitur, quibus omnis tumultuum & calamitatum origo & causa ferri accepta debeat. Et simul calumniae, quibus ecclesias Belgicas gravant adversarii, perspicue diluuntur. (Vignet). Psal. XLIII. Judica me Deus etc.” Dat DATHENUS hiervan de opsteller was, was destijds noch aan Dr. H. TER HAAR Bz. (Specimen inaug.), noch aan D. GERDES (Scrin. antiq. VIII, 577) bekend.

verscheyden persoonen ende diverse plaetssen in onse affairen ende om merckelycke oirsaken, daer on[s] ende den gemeynen besten veele aen gelegen is afveerdige[n] ende seynden onsen lieven getrouwen Mr. JACOB VAN WESENBEKE, soe versueken ende begeren wy dat ghylieden ende elck van u sunderlinge die uuyt den Nederlanden om Goidts woordt verdreven zijt, oft u alnoc[h] in denzelven onder des Tyrants slavernye houdende zijt, d[en]zelven WESENBEKE brengher deser ende thoonder derzelve[n] wilt gehoor ende geloove gheven int ghene hy u van on[sen] wegen ende by onsen laste vercleeren, te kennen ghe[ven] ende voirhouden sal. Ende des gemeyne vaderlandts ende u eygen welvaert daerinne wilt helpen ende bystaen, ende voirderen, ende voort tot onsen dienste denzelven in het volvueren van zynen laste al[le] gunste, ende voirdernisse doen. Daerinne ghy [hem?] ende ons eenen aangenamen dienst doen zult, diens w[y] gheerne indachtich willen wesen daert te passe sal mogen comen. Hiermede ulieden God Almachtich bevelende. Ghegeven tot Dillenburg op de[n] negensten dach van Augusto 1570.

GUILLAUME DE NASSAU.

XVIII.

Schets of punten voor eene memorie van Jacob van Wesenbeke aan den Prins. Hs. van Wesenbeke met opschrift op de rugzijde (in gelijktijdige hand): „*Certains points proposez pour y resoudre*”. Brit. Mus. Cotton Mss. Galba C. IV, 57. 1570, 9 Augustus.

Mémoir pour [.....] à Monsr premièrement touchant les traditions des villes.
 L'on se peut tenir assuré des villes de
 Delff est notoir et par CAMERLINCK, burg^{te} et aultres.
 Leyden
 Haerlem
 Rotterdam
 Dordrecht
 Briele et pays de Voorne
 Enckhuysen . . . . tran . . . . ge . . . . . maint se randre ¹⁾.
 Deventer
 Zutphen
 Harderwyc

10. Touchant l'argent reçu par DOLHAIN.

¹⁾ Deze regel is verder onleesbaar.

Par les villes [*sic*] de Delft 3000, 4000 ou 6000 par moys
avanchant tousiours ung moys ¹⁾.

Breda qui présente bonne somme voyant lettres
du Sgr. de CALSLAKEN ²⁾ et sa particulière péticion
du ARENT VAN DORPE et s'il n'est encores venu
du Sgr. D'ASSENDIEST ³⁾ et qu'il est aux baings de
Spa de me ce dépescher ou envoyer lettres et
commissions.

ii^o Des présentations
des deniers
dedans le pa[ys].

des difficultez de ceux de Wesel et de HUCHTENBROEC
des raysons de BOYSOT et ses excuses
du Sgr de CULENBORCH, RUMEN et autre de qualité.

iii^o de la collecte des
deniers tant dedans
que hors.

Aux villes envoyer à chacune une admonition.
avec nobles ne veuillant entendre du collecte.

Le bourg^e présente aux deux fins s'il y trouver.
ces commis de Wesel suspectz pour avoir rendu argent
que l'instruction n'y est et la proposition doibt estre signée.

J'ay apporté copie en flameng et à Madame en franche
ores qu'est défendu, dont ay procuré l'imprimerie
Sur la proposition de LAURENS JACOBSZ n'estre rien faict.

iiij^o du pardon et
nouvelles et advertence
du pens[on].

L'apologie de DATHEN tendre à but non convenable
si la publication de mes commentaires n'y serviroient.

v^o de l'Apologie pro-
posée sur le point seul
de la [relig.]

Sur Jacob debvoyt estre payé le centiesme
et s'envoyer à ces jours avec autre argent et se
pourroit surprendre par convinence des envoyeurs.

vj^o des exploictz sur l'argent
d'Hollande, La Haye,
Honzelaers.

vij^e des salutations de
plusieurs et péticion de Hoorn.
viiie Des enchassemens hors Coloigne.

LUMMEI a demandé 1000 D^r
Bourg^e ⁴⁾ faict fort pour 500.

ixe du monter des nobles et
proposition du Sgr. LUMMEY
aussy ke [...]

de ma privée remonstrance requérir respon ce

1) Verg. met dit aanbod 's Prinsen beklag in den brief van 27 Nov. 1570, n° LV van deze verzam.

2) Zie volgende bladzij.

3) Lees waarschijnlijk: ASSENDELFT.

4) Waarschijnlijk: Le bourgemaistre (de Gorinchem): A. v. D. HOËVEL Dz.

XIX.

„Instructie. ....¹⁾
*ende in onsen ende des gemeynen lants aienste in der [...]
 reysen daerom wy hem afveerdigen onsen [lieven?] getrouwen
 Mr. Jacob van Wesenbeke.*” — Hs. van Wesenbeke, doch
 ondertekend en gezegeld door den Prins. Brit. Mus. Cotton
 Mss. Galba C. IV, 56.

1570, 19 Augustus.

1. In den iersten sal hy van onsen wegen bedancken ende doen bedancken deghene daer hem met onsse voergaende instructie ende commissiebrieven aen hadden gesonden 1a in lestleden, mitsgaders deghene die hy tot voordernisse der saken soe op d[een?] als dandere let van synen laste te wesen soe tot vindinge van gelde als v[an] dopghevinge der steden, heeft meer versproken gehadt, als namelijk oyck (onder anderen ende boven de voergaende) Joncker JACOB COPPIER heere van Calslaken²⁾, ADRIAEN DIERICXZ, Bourgemeester van Gorchem, DIERICK VOLCK[ERTS] COORNHERT Secretaris van Harlem, HENRICK WESSELS van Deventer, DIERICK HO[FWEGEN]²⁾ van Nijmmegen, CORNELIS JACOBSZ van Leyden en anderen. Begeerende dat e[lck] van hem, ten beste hem daerin quyten ende emploieren wilt, opdat doer dese twee middelen ende anderen die zy met onsen voirs. gesanten selen moegen om deere Goids, dlants vryheyt ende der ondersaten verlossinge gevoordert wo[rden].

2. Ten anderen sal hy doer denzelven ende anderen, die hy respective daertoe met sa[l] vinden, doen ondersoecken, aenhouden ende benersten, wat steden hen al soudent gewillich thoonen thender eygen verlossinge ende opghevinge in handen onder de behoerlycke onderdanicheyt van de Co. Ma. in wat manieren ende te wat tyde zy deselve soudent willen doen ende w[at] versekeringe wy des soudent hebben opdat wy nyet anderwerf te vergheefs ons en stellen in den noot ende last, als wy eens gedaen he[bben] op vele schoone gelycke toesegginge alsdoen oick ons gedaen. Waer hy van elcken hender sal maken te nemen alle de versekeringe die hy ende van onsen wegen henlieden oick moegen toeseggen ende versekeren dat wy v[an] onser zyden in geenem gebreke wesen en selen, van hen by te staen, te ontf[angen] ende tegen alle gewelt met volck van wapenen ende heercracht te bescudden en [te] beschermen ende ons te velde te begeven tegen den gemeynen vyant, soo ha[est] hem in onsen handen overgelevert selen hebben oft wy des versekert w[esen].

¹⁾ De eerste regel is verder verbrand; de daarop volgende zijn gedeeltelijk verschroeid.

²⁾ Deze beiden zijn zeker eveneens bedoeld in WESENBEKES Dagboek met „J. C.” en „HOUWEGEN”. Zie Oud-Holland, 1892, blz. 157 en 159, alwaar men de bijgevoegde aantek. in dezen zin verbetere.

3. Ten derden dat neffens den anderen steden dier ons hope gegeven is in Hol[land] zy voor het ierste tot gemeynre versekeringe so van hen als van on[se] neersticheyt doen om by goede middelen te wege te brengen dat oick [de] steden van Amsterdam, Dordrecht ende Enckhuysen ¹⁾ in onse hande[n] mochten overgegeven werden ende hoe ende wanneer sulcx soude moegen [...] soe wy doer dier dry steden gelegentheyt nyet alleen van merckel[ycke] sommen van penningen ofte penninxweerde bygestaen, maer oick van have[nen]plaetsen om denselven ende allen steden hulpe ende bystant te doene, versien soudē werden, besundere dandere steden hen daer neffens overgevend, dier exempel wy nyet en twyvelen in den anderen provincien gevolcht we[rde].

4. Ten vierden dat hy doer denselven, oft eenige van hen ende anderen die daertoe bequaem gevonden worden, sal doen voorderen, aenhouden ende alle vlijt b[enerstigen?] neffens den ingesetenē der voors. ende andere steden ende plaetsen des vad[erlants] opdat zy thenrer eygen verlossinge ende versekeringe, elck int syne, [eene] merckelycke somme van penningen van maende te maende contribuer[en ende] opbringen willen in handen van ons oft die wy selen thennen aennoemen opdat hen selve buyten lants believen sal, want wy bekennen ende oick vry uuyt van onsen wegen begheeren ende willen verclert te w[eesen] dat wy van ons selven de macht nyet en hebben om anderwerff th[enre] tes vaderlants verlossinge eenige geweldige heercracht te velde t[e brengen], het en zy dat zylieden thenrer eygen welvart ons daerinne met h[en] gelde ende macht bystaen ende te hulpe comen. Van welcken beloefden geld[e wy] begeren een maent gereet tot lichtinge van den orlochsvolcke by dengh[enen] dien zy ordineren selen, getelt te worden, sijnde tevreden dat de rester[ende] maenden ierst worden successive getelt ende uuytgedeylt ter chrijsrestinge [*sic*] beho[erende] als wy in wapenen ende tes lants verlossinge te velde selen wesen. Welversta[ende] dat zy elck hunder uuytreyckinge na het verjagen des verdruckers weder voldāen werden metter geestelycke ende andere versuymige wederwertige goeden.

5. Ten vijfften dat hy tot heerecracht darvoer zy overleveringe ende contributie van onsen wegen (onder ander) oick respective sal spreken ende aensoecken de voorgaende JACOB COPPIER ende ADRIAEN DIERICKSZ ende elcken hender onse brieven daertoe leveren, ten eynde zy volgende hen presentatien, tot dien fyne hen in den Nederlande ten bequamen plaetsen secretelijck vinden ende daarvan aldaer metten lieden spreken, die verwilligen ende sluyten ende tewege brengen al dat zy connen, ende indien des noot zy ende sy des geraden vinden,

---

¹⁾ Bijgevoegd op den kant: insgelijcx Zutphen, Deventer, Campen, Zwol ende andere als Groeningen, Utrecht ende andere omtrent.

eenige der selver by laste van den anderen met hen bey den voirs. WESENBEKE brengen om derselve beteren voortganck ende vasticheyt aen weerszyden te doen gheven.

6. Ten vi^{en} dat hy van onsen wegen aenhoude ende begheere nyet alleen aen ende neffens denghenen daer wy hem tevoren aen gesonden hebben, maer oyck [aen den He]er VAN DRUYNEN, aen DIRICK SNOEY, den voersz. Heer van CALSLAKEN, ADRIAEN DIERICKSZ, ende andere die men daertoe uut ende bequaem getrou ende secrett sal moegen vinden ten eynde zy by alle mogelycke vonden, assistentie ende neersticheden mogen tewegen brengen dat het gelt van den schattingen ende comptoren van Hollant int overvueren na Antwerpen, tot onsen ende des gemeynen lants behoef ende om daarmede volck te mogen lichten ende dingesetene verlossen, becomen, gecregen ende wechgevoert mach worden buyten slants ende in versekerder hant om tegen den algemeynen vyant ons daarmede te behelpen.

7. Ten vij^{en} dat hy hem vindt tot Wesel by den heer VAN GOTTHEM ende Mr. PETER DE RYCKE ende oick (eest noot) by die van den Consistorie aldaer, inghelijcx by de Heer VAN HUCHTENBROECK, ende hem overleveren onse brieven, commissie, propositie, articlen ende instructie (des hy oick int passeren tot Colen aen BOISOT, Mr. CHARLES¹⁾ ende de genomineerde sal moogen spreken) by hen aenhouden ende van onsen wegen versoecken dat sy sonder voordr swaricheyt ter effectuatien van sulcke collecte willen voortsvaren, soe wy hen breeder hebben gescreven ende betrouwen.

8. Ten lesten ende generalijck dat hy in allen ende elckerlycken den voergeruerden ende anderen daerof dependerende saken, handele, spreke, beraet-slage ende sluyte so metten voorg^{en}. als anderen, soe onsen dienst ende dlants welvaren na de gelegentheden, oirsaken ende bequaemheden, best gelegen sal wesen ende wy hem betrouwen, ende dat hy ons van als comende des de waerschouwingen doen of by brieven des sekerlijck adverteere nadat de saken selen toelaten.

9. Wel verstaende dat onse intentie nyet en is dan deselve steden als stadthoudere oft anderssins over te nemen oft in handen te begheeren ten warachtigen ende geduerigen dienste van [den] Co. ende verlossinge van den ingesetene uuijter jegenwoerdiger slavernye ende met restitutie in denselven nyet alleen van hunnen ouden rechten ende privilegien maer oick van vryheyt hunder constitutien ende toelatinge des godlycken woorts ende voortgelijck tot meesten dienste ende

---

¹⁾ „Mr. CHARLES, ministre à Wezel.” Verg. over hem Archives IV, 23, 24.

gemeynen beste by advyse van den Generale Staten der Nederlanden geraden sal vonden worden.

10. Begheerende oyck ende voer raetsaem vindende dat men van nu af samen sluyte ende in bedencken neme, den plaetsen van tollén, munten ende anderen ontfangen aengaende, hoe men bequamelijcxt int overgeven der steden hem desselfs gelts aldaer wesende terstont meester make, om ter gemeyne sake te employeren, mitsgaders dat men voer oogen neme ende resolve van de garnisoenen wesende in de steden die hen begeeren te verlossen ende over te geven, ten selven tyde der gemeyne overgevingen, alom op een dach ende gelyckelijck om te brengen opdat men seffens tganssche lant mach verlossen ende verhoeden dat de vyanden hen in andere plaetsen betrouwen.

11. Eyntelijck belastende dat hy aen alle denghenen daer hy van saken verscreven mede handelen oft afspreken sal, handtastinge oft eedt van onsen wegen voordere ende begheere ende zy oick van denghenen daer zy voort mede nootlijck selen moeten besoigneren, opdat by faute van secreetheyt de sake nyet verachtet en werde.

Aldus gedaen te Dillenburg den IX^{en} dach van Augusto 1570.

GUILLAUME DE NASSAU.

(Wordt vervolgd.)

JOAN VAN NOORDT.

DOOR

DR. C. HOFSTEDE DE GROOT.

EZE schilder behoort tot de minstbekende onder onze 17de eeuwse meesters. Toch verdient hij, dat op hem de aandacht gevestigd wordt. Kan men iets vreemders denken, dan een kunstenaar, die naar PIETER LASTMAN en PIETER VAN LAER etste,¹⁾ wiens schilderwerk hier voor GOVERT FLINCK, daar voor JAC. JORDAENS doorgaat, elders aan BERCHEM, MOMMERS, EECKHOUT of HOBBEEMA herinnert, of slechts aan den waren meester wordt toegeschreven, nadat het afwisselend voor een J. B. WEENIX en BAR. GRAAT heeft gegolden?

Zulk een meester was VAN NOORDT. Over zijn leven vermeldt de nieuwste bron, te weten de Amsterdamsche Catalogus van Dr. A. BREDIUS, dat hij aldaar in een onbekend jaar geboren werd en tusschen 1645—72 werkzaam was. Ook moet hij Antwerpen bezocht hebben.

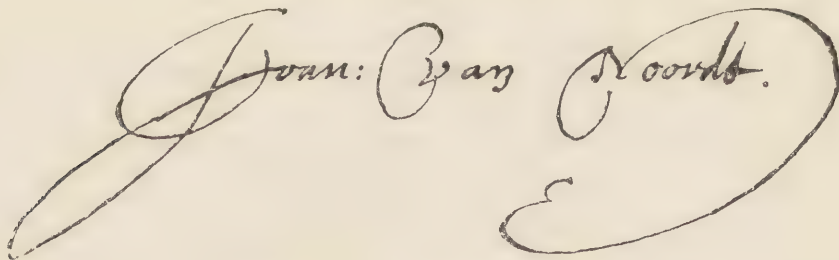
---

¹⁾ De 51 etsen, waarvan bij KRAMM melding wordt gemaakt, zijn het werk van een Leidsch naamgenoot uit de 2e helft der vorige eeuw.

Dat hij te Amsterdam geboren zou zijn, is een vermoeden van V. EYNDEN en V. D. WILLIGEN (I 223), waarvoor mij tot dusver geene bewijzen bekend zijn. Evenmin pleit er echter iets tegen.

De samenhang tusschen de overige gegevens omtrent hem moet nog gevonden worden; het is niet eens zeker, dat zij allen op onzen schilder betrekking hebben. Diegenen, waarvan dit twijfelachtig is, zijn in de volgende chronologische opgave klein gedrukt:

- 1) 1641. Gegraveerd portret van koning CHRISTIAAN IV van Denemarken, gemerkt JOAN DE NOORT Madrid 1641. Vergel. Catalogus der Kopenhagische tentoonstelling van Oct. 1891 onder Nr. 152 ¹⁾.
- 2) Portret van den infant BALTHASAR CARLOS van Spanje, gemerkt JUAN DE NOORT fecit. Vgl. KRAMM ¹⁾.
- 3) 1642 blijkt ANDRIES STOCK in verbinding te hebben gestaan met een valschen munter JAN VAN NOORDT te Leiden. Obreens Archief II. 7. O.H. IV. 139.
- 4) 1644. Ets naar P. V. LAER. gemerkt: PETRUS VAN LAER inv. J. V. N. fecit 1644 en
- 5) 1645. Ets (Ruïne) naar P. LASTMAN, gem.: P. LASTM: inv. J. V. NOORDT fecit 1645. Over beide vgl. KRAMM.
- 6) 1646. 4 Maart JOANNES VAN NOORDT voor als getuige bij den Notaris J. BOSCH te Amsterdam. Zijne handteekening heeft overeenkomst met die van den schilder. ²⁾
- 7) 1648. 22 Nov. is JOHANNES VAN NOORDT getuige bij het testament van den schilder ABRAHAM VAN DEN TEMPEL ³⁾; hij teekent met eene hand, die veel overeenkomst met de handteekening op Nr. 1035 van 't Rijksmuseum vertoont:

¹⁾ De heer J. PH. VAN DER KELLEN, die behalve deze beide portretten nog verscheiden andere van dezelfde hand kent, is van oordeel, dat zij niet van denzelfden meester *kunnen* zijn, als de fraaije etsen 4) en 8). Daarentegen schrijft hij de ets „Juda en Thamar“, die door BARTSCH, Rembrandt II 133 No. 174 aan LASTMAN wordt gegeven, op grond van de overeenkomst met de beide andere etsen aan VAN NOORDT toe.

²⁾ De notarieele acten in dit opstel vermeld, zijn gelijk bijna van zelf spreekt afkomstig uit de rijke verzameling van inedita van Dr. A. BREDIUS. Aan hem ook hier mijn dank!

³⁾ Prot. Not. J. RAVEN te Leiden.

- 8) 1653. Landschap op slot Gaunö in Denemarken gemerkt:

Jan v Noort f 1653

- 9) 1659. Landschap in de verzameling der universiteit te Göttingen, gemerkt:

*Joan v Noort f
1659*

- 10) Vóór of in 1661. Portret van den Amsterdamschen predikant PETRUS PROËLINS
[Voorzon] gegraveerd door JAN VISSCHER.

- 11) 1663. 16 Maart. JOHAN VAN NOORT is getuige bij een acte van JAN DE MOLIJN schilder te Leiden.¹⁾ Omstreeks dien tijd was een JOH. v. NOORT clercq ter secretarie van Voorschoten.

- 12) 1664. Portret van DIONYS WIJNANTS.

- 13) 1668. 3 Juli verkoopt

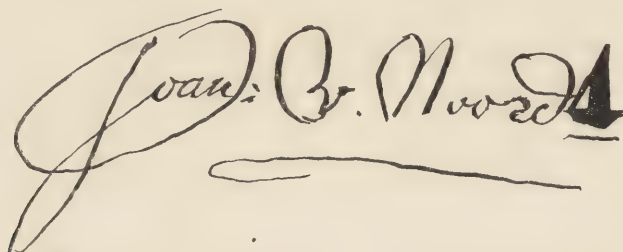
Sr. JAN VAN NOORDT, konstschilder, wonende hier ter stede (d. w. z. te Amsterdam), procuratie hebbende van Juffr. ADRIANA KOSTERS, 25 Jan. 1668 te Naarden gepasseert, voor haar een dubbeld graf in de Nieuwzijdschapel²⁾. Zijn handteekening onder dit stuk heeft groote overeenkomst met het facsimile, dat in O. H. III 237 voorkomt

- 14) ± 1664—69 was volgens HOUBRAKEN ook JOHANNES VOORHOUT zijn leerling. „Deze, de eerste school van CONSTANTYN VERHOUT ontwassen, klom „tot een hooger op onder het bestier van den beruchten JOAN VAN „NOORT, Historie- en portretschilder t'Amsterdam, onder wien hij vijf „jaren de Konst bleef oeffenen en daar in zoo veer quam, dat hij voorts „niet meer als het leven ten voorwerp noodig had.” (G. S. III 224 en verv.) Daar VOORHOUT in 1670 als 23jarig jongmensch huwde en reeds

¹⁾ Prot. Not. F. v. CINGELSHOUCK te Leiden, bij wien hij nog herhaaldelijk voorkomt.

²⁾ Prot. Not. A. v. D. VEN te Amsterdam.

- een zesjarigen leertijd bij VERHOUT achter den rug had, toen hij bij VAN NOORT kwam, moet dit laatste omstreeks 1664 het geval geweest zijn.
- 15) 1672. 12 Apr. Begraven in de Westerkerk te Amsterdam een kind van JOHANNES VAN NOORD op de Nieuwe Botermarkt f 4.— (O.H. III 237).
- 16) 1672. SCIPIO de bruid van ALLUCIUS teruggevend. (Legaat VAN DE POLL, Rijksmuseum).
- 17) 1673. Schilderij bij PAUL MANTZ te Parijs.
- 18) 1673. Julij. JOHANNES VAN NOORT, wonende binnen dese stede (Amsterdam) machtigt den wijnkooper PIETER VAN HARTOCHVELT om zijne schulden op te halen.¹⁾
- 19) 1674. 16 April, acte medegedeeld in O. H. III 237, onderteeekend:

- 20) 1675. 2 Mei. Van dezen dag is de volgende acte:

Op huyden den 2^{en} May 1675 hebbe ick, Notaris, mij uytten name en van wegen ABRAHAM BLANCK neffens denselven gevonden in zijn huys, staende op de Egelantiersgracht, alwaer vóór desen Mr. VALENTEYN Oogmeester, en JOHANNES VAN NOORT, *schilder*, gewoont hadden, en *eergisteren daeruyt vertrocken waeren*, en aldaer de naervolgende goederen, noch in het voorsz. huys bevonden geïnvventariseert en opgeschreven.

Omtrent 25 stuks tijkengoet.

23 boecken off bondels, soo klyn als groot tijkenwerck, gebonden in een bondel.

2 deeckens, een secreetkoffertge en een kussen.

3 houté doosjens en 2 boeckjes.

een hooft van een man.

eenige bloemen.

een pourtraict van een vrouw.

2 kleyne hoofjes.

een begonnen stuck met 3 tronien.

een portret van D^o. DANCKERTS.

2 peneelen.

¹⁾ Prot. Not. H. VENDEL te Amsterdam.

een stuck root tryp met een satyne rock.
eenige boecken en een lantaren.

In de Keucken:

een ront tafeltje.
2 stoelen.

Op de Solder:

9 peneelen, 2 stoelen, 2 tafeltjes, 2 esels om op te schilderen.

In 't Voorhuys:

een Christus.
een conterfeytsel van een out man.
een bort met den turcxsen Oogmeester.

Aldus enz. ¹⁾

21) 1676. Heilige familie op slot Gaunö.

Dit zijn de data, die met zijn leven in verband kunnen worden gebracht. De bron van het bericht over zijn Antwerpsche reis heb ik niet kunnen opsporen. Ik laat deze kwestie dus verder rusten. Van meer gewicht schijnt mij de kwestie: is de Leidsche en Amsterdamsche VAN NOORT dezelfde? en was de eerste ook schilder? Ik geloof deze vragen ontkennend te moeten beantwoorden en wel op grond daarvan, dat het mij onwaarschijnlijk voorkomt, dat iemand, die waarschijnlijk in 1646 en omstreeks 1661, zeker $\pm$ 1664—69 en 1675 te Amsterdam voorkomt (zie hierboven 10), 13), 14) en 20)), in 1642, 1648 en 1663 te Leiden zou gevestigd geweest zijn (zie 3), 7) en 11)). De Amsterdammer wordt herhaaldelijk als schilder vermeld, de Leidenaar nergens. Daarentegen was er omstreeks 1663 in en bij Leiden een klerk van denzelfden naam. Slechts de inderdaad niet geringe overeenkomst der handteekening onder 7) met die op het schilderij der verzameling VAN DE POLL, alsmede de omstandigheid, dat de Leidsche J. v. NOORT in verbinding met schilders (ABR. v. D. TEMPEL en JAN DE MOLIJN ²⁾) voorkomt, kunnen er voor pleiten, dat wij 't hier met denzelfden persoon te doen hebben.

Maar ook bij de Amsterdamsche acten hebben wij geen volkomen zekerheid, dat zij alle op den schilder slaan. In 13) en 20) wordt hij uitdrukkelijk kunstschilder genoemd en bij 19) is het wederom de groote gelijkenis der handteekening, die ons hem voor den schilder doet houden. Toch woont hij toen in April 1674 op de Bloemgracht, in Mei 1675 daarentegen op de Egelandiersgracht (zie 20))

¹⁾ Not. S. v. JAERLANT, Amsterdam.

²⁾ Vgl. v. D. WILLIGEN 227, Archief I 6, 38, 44; V 212, 224.

en de JOHANNES VAN NOORD, die in 1672 een kind laat begraven, woonde op de Nieuwe Botermarkt (zie 15)). Ook hier dus aan onopgeloste moeilijkheden geen gebrek!

Thans overgaande tot VAN NOORDTS werken stellen wij aan 't hoofd van onze lijst de stukken die in 1680 in den rijken inboedel van JAN VAN DEN CAPPELLE werden aangetroffen O.-H. X. 34. Dit zijn de volgende:

1. Nr. 84 een *cornu copiae*.
2. Nr. 87 een *kerstnacht*.
3. Nr. 103 het *portret van van de Cappelle's vrouw* zalr.
4. Nr. 123 een geteekend *portret van van de Cappelle*.

In 1671 kwam reeds in den desolaten boedel van JACOB VAN NOORT te Amsterdam voor:

5. Een kruisiging Christi van VAN NOORT.

In de katalogi van HOET en TERWESTEN is onze oogst schaarsch. Ik vind alleen maar:

6. Een *Musiek in een Kamer* van VAN NOORT *f* 42.0, Nr. 24 in de auctie van 10 Juni 1705 te Amsterdam (H. I. 79).
7. Een *Vrouw met Kindertjes*, verbeeldende de Liefde, heel konstig, door VAN NOORT *f* 10.0, Nr. 131 van de auctie van 16 Sept. 1739 te Amsterdam (H. I. 606).
8. Een stuk daar *Hymen de drie Naakte Nimfen leggende vind* door JAN VAN NOORD *f* 31.10, Nr. 227 van de auctie DAV. IETSWAART, 22 Apr. 1749 te Amsterdam (H. II. 253).

In eene anonieme veiling van 4 Mei 1706 te Amsterdam bevond zich:

9. No. 2 Maria Magdalena van J. VAN NOORT.

Desgelijks den 26 Aug. 1788 te Leiden:

10. No. 107. De geschiedenis van Granida en Daifilo (uitvoerig beschreven). Doek op paneel 52" × 38", gemerkt JAN v. NOORT 1663, verkooht voor *f* 8, 5.—.

In twee veilingen Stokbroo (13 Nov. 1855 te Rotterdam en 3 Sept. 1867 te Hoorn vinden wij vermeld:

11. *Een meisje met een hond*; de eerste maal met de afmetingen: 84 × 66 c.M. op doek; de tweede maal zonder deze toevoeging, doch met de opgave: gemerkt J. VAN NOORDT.

Door de gravure van J. VISSCHER is bekend:

12. *Portret van Petrus Proelius*, predikant te Amsterdam; obiit 1661. Aet. 45; blijkens onderschrift een jaar na zijn dood gegraveerd door JOAN DE VISSCHER en nader beschreven bij FRED. MULLER Nr. 4298.

Overgaande tot de nog bestaande werken beginnen wij met het Rijksmuseum en registreeren;

13. *Scipio, de bruid van Allucius teruggevend*, gemerkt JOAN: V. NOORDT An^o 1672. (Cat. Nr. 1035).
14. *Levensgroot portret van Dionys Wynants*, blijkens aantekening op de achterkant. Gem: JOAN: V. NOORDT f. An^o 1664. (Cat. Nr. 1036.)

De kleine herhaling van dit portret, Cat. Nr. 1037 wordt eveneens aan V. NOORDT toegeschreven. De mogelijkheid dat dit juist is, wil ik niet ontkennen, geheel *zeker* schijnt het mij niet.

15. *Familiestuk* van twee jonge meisjes en een jongman, ruim helf levensgroot in een parklandschap. Hij heeft een valk in de linkerhand, geheel rechts een hond. Op den huize Wulverhorst bij Zeist. Door den heer J. PH. VAN DER KELLEN als een werk van VAN NOORDT herkend. Op doek $\pm 165 \times 117$ cm.

Te Göttingen bevindt zich:

16. *Landschap met slapende nymphen*, een herder, cupido enz. Gemerkt J. v. NOORDT; (zie facsimile op blz. 212). Bovendien nog eenmaal onecht en met het merk T. E. V. J. 1750, beide geschreven met een hand, die ook op andere Göttingsche stukken voorkomt.

Dit stuk is, volgens vriendelijke mededeeling van Prof. Dr. CONRAD LANGE, met de collectie ZSCHORN in 1795 in 't bezit der universiteit gekomen, eene collectie, die voor 't grootste gedeelte door gelegenhedaankopen in Celle bijeengebracht was. ZSCHORN beschrijft het stuk als „die Vorstellung der Fabel, da ein verrückter Junge durch Erblickung „nackend schlafender Nymphen seinen Verstand wiederbekommt¹⁾. Ein „sehr gutes Werk von JOHAN VAN NORT.”

Misschien is het identiek met het stuk der veiling IETSWAART, Nr. 8.

Op grond van de overeenkomst met dit stuk meen ik met zekerheid aan den meester te mogen toeschrijven:

17. *Susanna met de beide boeven*, in levensgrootte, toegeschreven aan GOV. FLINCK en zich bevindend in de verzameling SPECK STERNBURG te Lützschena bij Leipzig. Vooral de behandeling van 't naakt komt volkomen overeen en de Susanna schijnt zelfs 't zelfde model te zijn als de eene nymf links te Göttingen. Bij de eerste kennismaking in Maart 1890 viel mij terstond de overeenkomst in 't oog; ik had toen geen acht dagen geleden het stuk te Lützschena nauwkeurig bestudeerd. Later had ik nog herhaaldelijk gelegenheid mijn eersten indruk te toetsen en te versterken. Dit stuk

1) Dit slaat waarschijnlijk op BOCACCIO's vertelling van Cimon en Iphigenia van Cyprus.

is m. i. het hoofdwerk onder de nog bestaande stukken van VAN NOORDT.

De heer PAUL MANTZ te Parijs bezit:

18. *Een historisch* (vermoedelijk oud-testamentisch) *onderwerp* met drie figuren in een landschap. Van de handteekening is nog J. en RT zichtbaar bovendien het jaartal 1673. Bij den eersten blik hield ik 't stuk voor een laten G. v. D. EECKHOUT.

Dit stuk stelde mij in staat om met groote waarschijnlijkheid:

19. *Nymphen en satyrs bij een vuur*, op naam van JAC. JORDAENS in het stedelijk museum te Brussel berustend, aan onzen meester terug te geven. Aan JORDAENS is bij dit stuk m. i. in 't geheel niet te denken. Daarentegen komt bijv. de vleeschkleur zeer met de overige werken van VAN NOORDT overeen.

Op de tentoonstelling van oud-nederlandsche kunst in Mei 1890 te Berlijn gehouden, kwam op naam van JAN BAPT. WEENIX (Cat.Nr. 320) voor:

20. *Vroolijk gezelschap op een terras*. Men hoorde er den naam van BAR. GRAAT voor noemen, doch BODE had het ongetwijfeld bij 't rechte eind, toen hij dien van onzen schilder er voor voorstelde.

Bij de veiling MERLO, den 9—11 December 1891 te Keulen gehouden, was onder Nr. 129 een

21. *Landschap*, min of meer aan HOBBEEMA herinnerend, doch rechts volkomen echt gemerkt: J. VAN NOORT met letters vrijwel met die op het stuk te Gaunö overeenkomende; vgl. het facsimile op blz. 211). Het was op paneel en 54×75 c.M. groot. Wegens den minder gunstigen toestand ging het voor slechts 100 mark in andere handen over.

Onbekend is mij tot dusver een „JAN NOORT” gemerkt

22. *Landschap* in de verzameling MOLTKE te Kopenhagen. Dit stuk is volgens Dr. A. BREDIUS geheel en al in de manier van HENDR. MOMMERS gedaan, zoodat men het voor diens werk zou houden, indien VAN NOORDTS naam er niet opstond. De heer K. MADSEN, wien ik de mededeelingen over VAN NOORDTS stukken in Denemarken te danken heb, noemt het „un assez bon tableau, un peu dans le genre de Berchem.”

23. *Landschap met den ongehoorzamen propheet* (I Kon. XIII). Op het slot Gaunö in Denemarken en in October 1891 op de tentoonstelling van oude meesters te Copenhagen Cat. Nr. 152, op doek 115×154 c.M. gem. JAN v. NOORT f. 1653; zie het facsimile hierboven op blz. 211). De heer MADSEN schrijft mij hierover: „c'est un grand paysage décoratif, probablement peint comme pièce de cheminée et très largement brossé, mais

„traité avec une maîtrise vraiment remarquable. Les tons blonds font un „très joli effet de couleur. La forêt paisible avec ses eaux dormantes „contraste singulièrement avec la férocité de la scène biblique qui s'y „passe. C'est évidemment le même peintre qui a fait les deux eaux fortes „d'après LASTMAN et P. DE LAER.”

24. *Heilige familie*, eveneens op slot Gaunö, gemerkt J... v. NOORDT f 1676, volgens den heer MADSEN „assez lourdement peint en style flamand, „imitation maladroite de RUBENS et de JORDAENS; Marie représentée „comme une paysane robuste est assise à terre à l'abri d'une arbre en „allaitant son gros enfant. La signature se rapproche de celle du No. 1035 „à Amsterdam, pourtant le prénom est presque effacé.”

V Noordt
f 1676

Een karakteristiek van VAN NOORDT kan na het reeds gezegde kort zijn. Hij is een meester, omtrent wiens vorming niets bekend, noch uit zijn werken met zekerheid op te maken is. Deze vertoonen een eclectisch karakter met onmiskenbare Vlaamsche invloeden, getuige de uiteenlopende meesters, aan wie zij herinneren. Van REMBRANDTS school is geen spoor te ontdekken. Zijn wijze van teekenen en schilderen is ongedwongen en los, stift en penseel worden zonder moeite door hem gehanteerd. Zijn portret (Amsterdam) lijdt aan te zwarte schaduwen in 't vleesch; zijne historiestukken aan te veel rood in 't naakt (Göttingen en Lützschen); bovendien aan sterk zinnelijke opvatting.

Het blijft te onderzoeken of de landschappen 18—20 van denzelfden meester zijn, vooral wegens de onderling overeenkomende, van de andere evenwel afwijkende handteekening.

SCHILDERIJEN-KABINETTEN

IN DE XVIIIE EEUW.

DOOR

JHR. B. W. F. VAN RIEMSDIJK.

IN de correspondentie tusschen den Minister van Buitenlandsche zaken van LODEWIJK XV, den Hertog DE CHOISEUL¹⁾ en den tijdelijken zaakgelastigde bij Hunne Hoog Mogenden DESRIVAUX, welke in originali en in copie berust in de archieven van het Ministerie van Buitenlandsche zaken te Parijs, komen onder de copiën²⁾ eenige particuliere brieven voor die betrekking hebben op den aankoop van schilderijen uit Hollandsche verzamelingen. Zij geven eenig licht omtrent de waarde der collecties door tijdgenooten beoordeeld en leveren eene niet onaardige bijdrage omtrent de wijze waarop kabinetten van den eersten rang destijds werden samengesteld; bovendien

1) ETIENNE FRANÇOIS DE CHOISEUL—STAINVILLE, duc de Choiseul et d'Amboise, Chevalier des ordres du Roi et de la Toison-d'or, Lieutenant-Général des Armées du Roi etc. werd in 1766 voor de tweede maal belast met de leiding van het Departement van Buitenlandsche zaken ter vervanging van zijn neef CÉSAR GABRIEL DE CHOISEUL, duc de Praslin, even als hij een bekend kunstliefhebber, die een uitgezocht kabinet schilderijen vormde hetwelk in 1793 gedeeltelijk verkocht werd. ETIENNE FRANÇOIS is de beroemde eerste minister van Frankrijk, die geheel de politiek der Markiezin VAN POMPADOUR toegedaan was en met haar Frankrijk regeerde. Hij was een man van buitengewone bekwaamheden en groote werkkraft. Door zijn huwelijk met eene schatrijke bankiersdochter werd hij in staat gesteld een luxe ten toon te spreiden, die zelfs in dezen prachtlievenden tijd als een bizonderheid werd aangemerkt.

2) Vol: 19 du Supplément de la Correspondance des Pays-Bas.

hebben zij betrekking, voor een deel althans, op de verzameling door Prins WILLEM V aangelegd, welke de kern vormt van het Koninklijk Kabinet van schilderijen in het Mauritshuis; het is dus niet van belang ontbloot deze documenten in hun geheel mede te deelen.

Genoemde DESRIVAUX, reeds eenige jaren aan het Fransche gezantschap in Holland verbonden, werd na den dood van den gevolmachtigden minister Markies D'AVRINCOURT in Februari 1767 met de leiding belast. Tot September 1768 nam hij deze betrekking tot genoegen van zijn chef waar en werd toen vervangen door den Baron DE BRETEUIL. Na diens optreden bleef hij nog tot Augustus 1769 in ondergeschikten rang in Holland en werd eindelijk, nadat hij herhaaldelijk om bevordering of verbetering zijner positie gesmeekt had, als Consul-Generaal naar Ragusa overgeplaatst.

De correspondentie, die wij hier laten volgen, omvat het korte tijdvak van Januari tot September 1768 en handelt over de schilderijenverzamelingen van Mr. GOVERT VAN SLINGELANDT, BISSCHOP, VERSCHURING en VAN NISPEN allen in HOET'S catalogus van schilderijen opgenomen; zij opent met een kort briefje van CHOISEUL d^e 31 Januari 1768, waarbij inlichtingen worden gevraagd omtrent de verzameling van den Heer BISKOP ¹⁾ te Rotterdam. Het antwoord van DESRIVAUX volgt hieronder:

Lettre de M. DESRIVAUX à M. le Duc DE CHOISEUL. — De
la Haye le 9 Février 1768.
Particulière.

J'ai reçu la lettre dont vous m'avez honoré le 31 du mois concernant le Sr. BISKOP, marchand de fil à Rotterdam propriétaire d'une riche collection de Tableaux, de Porcelaine et de Lac qu'on vous a dit mort mais qui ne l'est pas.

J'aurois soin M. de vous avertir si, pendant le tems que je resterai en ce pays-cy il venoit à mourir.

Les tableaux de ce marchand sont presque tous de l'école flamande et sont en grand nombre; mais comme il ne sont pas tous de la même beauté, il y aura du choix à faire.

Il se trouve en cette ville, M. une belle collection de ce genre à vendre de 40 tableaux qui sont aussi de l'école flamande. Elle appartenait à feu Mr. DE SLINGELANDT trésorier de la Province de Hollande ²⁾ qui passait pour un des plus habiles connoisseurs et pour un grand amateur.

¹⁾ De verzameling der Heeren JAN en HENDRIK BISSCHOP wordt door HOET Dl. II, pag. 527 vermeld, hij noemt 109 schilderijen (omstreeks 1752).

²⁾ Mr. GOVERT VAN SLINGELANDT, Heere van de Lindt, Ontvanger-Generaal van Holland en Westfriesland, gehuwd met AGATA HUYDECOPER, stierf 2 Nov. 1767.

Il s'étoit appliqué toute sa vie à composer son cabinet qu'il n'avoit jamais voulu étendre au delà de 40 pièces. Plusieurs fois il lui est arrivé d'acheter des collections très nombreuses pour avoir un seul tableau ou pour troquer un des siens qu'il ne trouvoit pas du meilleur tems du peintre. Mr. DE MARIGNY ¹⁾ et Mr. COCHIN ²⁾ visitèrent l'année dernière le cabinet et je me ressouvient de leur avoir entendu faire l'éloge du choix et de la beauté des tableaux.

J'ai cru bien faire d'aller trouver en votre nom un des héritiers de Mr. DE SLINGELANDT et de lui demander si la succession ne voudroit pas vendre la collection en son entier. On m'a répondu que non et qu'on vouloit qu'elle fût vendue à l'Encan. J'ai appris depuis que le Prince Stathouder l'avoit aussi demandée à acheter en totalité et qu'il se proposait de la pousser très haut à la vente.

L'Impératrice de Russie a donné des ordres pour le même objet. ³⁾

J'aurois soin de vous adresser un des premiers catalogues qui parroitront et de vous avertir d'avance du tems où se fera la vente.

Je suis avec le plus profond respect

Monseigneur

de Votre Grandeur

le très humble et très obeissant serviteur

DESRIVAUX.

Lettre de Mr. le Duc DE CHOISEUL à M. DESRIVAUX — de
Versailles le 16 Février 1768.
Particulière.

Je compte, Mr. d'après votre lettre du 9 du courant, sur votre exactitude à m'instruire à l'avance du jour où s'ouvrira la vente des Tableaux de feu Mr. DE SLINGELAND, et je vous recommande de n'y pas manquer. Je suis satisfait

¹⁾ ABEL FRANÇOIS POISSON, marquis de Vandières et de Marigny, Directeur et ordonnateur général des Batiments, Jardins, Académies et Manufactures royales (1727—1781) werd reeds vroeg door zijne zuster de welbekende Marquise DE POMPADOUR, die een open oog voor de kunst had, bestemd voor den hoogen rang in de kunstwereld dien hij onder hare bescherming bekleeden zou. Op haar initiatief vertoefde de nog jonge man in gezelschap van den graveur COCHIN en den architect SOUFFLOT in Italie om er zijn kunstzin te ontwikkelen. Uit de aangehaalde briefwisseling zien wij dat eene dergelijke reis in 1767 door hem en dienzelfden COCHIN in de Nederlanden ondernomen werd. Aan MARIGNY is het te danken dat het schilderijenkabinet van LODEWIJK XV, destijds in het Palais du Luxembourg geplaatst, voor het publiek toegankelijk werd gesteld.

²⁾ CHARLES NICOLAS COCHIN le jeune (1715—1790), bekende teekenaar en graveur; hij was conservator van het Prenten- en Teekeningenkabinet van LODEWIJK XV en secretaris van de „Académie royale de peinture et de sculpture." Hij stond in hooge gunst bij Mevrouw DE POMPADOUR.

³⁾ CATHARINA II, dezelfde die 3 jaar later (1771) op de veiling van het beroemde kabinet van GERRIT BRAAMCAMP eenige der beste stukken kocht; o.a. de Ossendrift van POTTER en het intérieur van DOU met de twee deuren door COXIE beschilderd, welke stukken op de zeereis naar St. Petersburg verongelukten.

des éclaircissements que vous m'avez envoyés sur cet objet. En attendant que le catalogue imprimé de cette collection se distribue et que vous puissiez me l'envoyer, je désirois l'avoir manuscrit. Je n'ai pas moins de curiosité de voir celui des Tableaux du Sr. BISKOP. Occupez-vous je vous prie, des moyens de vous la procurer l'un et l'autre pour me les envoyer le plutôt que vous pourrez. Et s'il le Sr. BISKOP venoit à mourir vous m'en informeriez sans différer.¹⁾

Je suis &c.

Lettre de M. DESRIVAUX à Mr. le Duc DE CHOISEUL — de la Haye
le 19 Février 1768.
Particulière.

M.

J'ai l'honneur de vous adresser cy-joint le catalogue des tableaux de feu Mr. DE SLINGELANDT que j'avois celui de vous annoncer; vous y verrez la vente en est fixée au 18 du mois de may prochain. Les 40 tableaux dont il y est question sont réellement bien des originaux et parfaitement conservés.

Je suis &c.

Lettre de Mr. DESRIVAUX a M. le Duc de CHOISEUL — de
la Haye le 26 Février 1768.
Particulière.

M.

J'ai reçu la lettre dont vous m'avez honoré le 16 de ce mois, et j'y ai vu avec plaisir que vous ayez été satisfait des éclaircissements donnés sur les cabinets de tableaux du Sr. BISKOP et de Mr. DE SLINGELANDT. Vous aurez reçu par ma lettre du 19 du courant un catalogue de ceux de ce dernier et vous y aurez vu que la vente en est fixée au 18 du Mois de May prochain. Je tacherai suivant le désir que vous m'en témoignez d'avoir si je puis un catalogue manuscrit de ceux du Sr. BISKOP, mais j'ai l'honneur de vous prévenir que ce sera tres difficile.

Ce marchand a deja refusé la même demande à d'autres personnes de distinction. C'est un homme singulier et jaloux de ses tableaux. Il ne quitte jamais la clef qui les renferment. Cependant je vous prie d'être persuadé que

---

¹⁾ De Heer BISSCHOP was toen ongeveer 88 jaar oud.

s'il y a quelque possibilité d'avoir ce manuscrit je l'aurai, et que j'aurai l'honneur de vous l'adresser.¹⁾

Je suis &c.

Lettre de Mr. DESRIVAUX à Mr. le Duc DE CHOISEUL — de
la Haye le premier Mars 1768.

Particulière.

M.

Les héritiers de feu Mr. DE SLINGELANDT viennent de m'avertir que le Prince Stathouder les ayant de nouveau fait vivement solliciter de leur vendre en entier le cabinet de tableaux, dont j'eus l'honneur de vous adresser le catalogue

1) Omtrent deze zonderlinge figuur in de Hollandsche kunstwereld dier dagen stelde de Heer J. H. MASCHHAUPT te Amsterdam mij in staat nog eenige bijzonderheden mede te deelen geput uit een reisverhaal vermoedelijk uit de jaren 1764 en 1766 van den Poolschen Heer MICHEL MNIZECH, waarvan eene copie van het handschrift hem door diens kunstminnenden en kunstbeoefenenden nazaat, den graaf ANDRÉ MNIZECK te Parijs, werd toevertrouwd. Dit vrij lijvige handschrift, ongeveer 80 bladzijden groot, hoewel weinig nieuws bevattende en daarom voor eene publicatie in zijn geheel minder geschikt, geeft o. m. een relaas van de door hem bezochte schilderijen-kabinetten t.w: die van den Prins Stadhouder, van Mevrouw DE LA COURT en Burgemeester VAN DER MARCK te Leyden, VAN IJVER en BRAAMKAMP te Amsterdam en VAN BISSCHOP te Rotterdam. Alleen de bezoeken aan de eerste en de laatste dier verzamelingen zijn der vermelding waard. Als ter zake dienende, begin ik met de laatste:

„Dans ce 2me voyage (1766) nous avons vu le cabinet de Mr. BISSCHOP, que nous n'avions pas pu voir dans notre p^{er} voyage. Le possesseur est un marchand de fil qui est fort riche, très curieux et sans enfans, il vend également aujourd'hui pour 5 sols et pour 50.000 florins de fil.

Homme froid, sans aucune prévenance, il nous a reçu en robe de chambre, en perruque, et le chapeau sur la tête, mais bientôt, il a eu la vraie politesse qui consiste à obliger; quoique vieux il s'est donné la peine de nous montrer tout avec beaucoup de complaisance. Dans une maison qui ressemble à celle du plus petit bourgeois, dont les chambres sont petites, dont les escaliers sont roides, étroits et obscurs, il a rassemblé des choses rares, précieuses, magnifiques.

Tableaux. D'abord il a une collection de tableaux fort considérable, bien choisie, et de la plus parfaite conservation. Un grand nombre sont dans de petites caisses proprement faites, avec deux portes; et ces caisses sont entassées sur le plancher.

Il y a des tableaux de BREUGHEL, de MIERIS *le vieux* et *le jeune*, de SCHALK, de ROOTHEHAMER, de WOUWERMAN, d'ADRIEN OSTADE, de PIERRE TERBURG, d'ADRIEN VAN DER BURG, de CHARLES DU JARDIN, de POTTER, de SLINGELAND et de plusieurs autres. De chacun de ces maîtres, il s'est procuré les pièces où il a le mieux réussi, et cela à très grand prix. Il y a deux TENIERS, que Mr. BISSCHOP a fait acheter en France et qui sont les deux pièces que l'on a dit le mieux réussi. MIERIS *le vieux* s'est peint avec sa femme dans un tableau qui a une expression singulière, et qui est très bien fait. Nous avons vu encore deux pièces de nuit de GERARD-DOV, qui sont fort bonnes, VAN DER WERFF a peint ses deux filles fort heureusement.

L'incrédulité de Thomas vaincue par le Sauveur est encore un excellent tableau de VAN DER WERFF, il y a plusieurs pièces de fleurs et de fruits de VAN HUYSUM, et de JEAN DAVIDSE HEEM. Il y a encore un bon tableau de MONY, qui vit encore à Leyde et une pièce de SCHAUMAN qui vit à la Haye, cette dernière sont les portraits des deux frères BISSCHOP.

Toute cette maison est remplie de tableaux, et il y en a un grand nombre qu'on ne peut pas même voir."

De Heer MNIZECH roemt vervolgens met een enkel woord de kostbare verzamelingen van porcelainen, bestaande uit Saksisch (vooral mooi beschilderd), Oud Chineesch en Japansch, van lakwerken, van Japansche en Chineesche goud- zilver- en bronswerken, van gegraveerde steenen, van gedraaide en gesneden ivoorwerken, van gegraveerde en geëtste glazen en stalen voorwerpen, van medailles (al die door VAN LOON zijn beschreven) en Oostersche penningen, van prenten en teekeningen, van boeken en schelpen. Daarop vervolgt hij:

„Mr. BISSCHOP habite la petite maison dans laquelle dit-il, il a gagné tout son bien, mais il en a une

le 19 du mois dernier, qu'ils n'avoient pu le lui refuser quoique ce fût contre les intentions du testateur qui avoit spécialement expliqué qu'il vouloit que ses tableaux fussent vendus apres sa mort à l'Encan. Le Prince leur a laissés la liberté d'y fixer le prix qu'ils jusgeroient à propos. Ils ont déclaré qu'ils en vouloient 50 mille florins. ¹⁾

Je suis &c.

autre, bien plus grande, plus ornée et dans laquelle personne ne demeure. Elle est bien meublée, et remplie de toutes sortes de curiosités et de richesses; il y a dans sept chambres des tableaux choisis, voici quelques uns de ceux qui nous ont frappé. Un tableau dont RUBENS a fait les figures et BREUGHEL de Velours le paysage et les animaux, c'est le Paradis Terrestre (dit schijnt eene herhaling te zijn van het bekende stuk in het Mauritshuis hetwelk destijds nog in de verzameling van mevrouw DE LA COURT te Leyden voorkwam alwaar het door den Heer MNIZECH werd aangetroffen in 1764 of 1766.) La mort de Cléopâtre par LANFET (?) est fort bonne, une place de Rome, avec une multitude de figures, une colonne, des batimens, par JEAN LANGUELRACH peinte à Rome où ce peintre Hollandais a été 18 ans. Le malade imaginaire de TROOST que MUYSE (R. MUYS) copie en estampe.

L'architecture intérieure d'une Eglise qui est de DE LORME, les figures sont de PALAMÈDE.

Il y a encore un paysage admirable de VAN DER WELDE, des marines de son frère GUILLAUME et une multitude d'autres tableaux précieux de JEAN RECU (?), de VAN DER HEYDE, de BACHUYS &c.

Il y a aussi un Christ, en pièces de marbre rapportées de Gory de Florence, on le prendroit pour une peinture.

Il y a encore ici une quantité prodigieuse de vieux lacque et de porcelaine tant de Saxe que des Indes, il y a des vases forts grands et fort beaux.

Mr. BISSCHOP, si froid dans son abord, nous a tout montré lui-même, avec complaisance quoiqu'agé de 86 ans, aidé de son seul domestique, et il a fini par nous faire boire du vin du cap, et par nous donner une estampe qui lui est dédiée, copiée d'un de ses tableaux."

De schilderijen die de Heer MNIZECH uit de collecties DE LA COURT, IJVER en BRAAMCAMP opnoemt vindt men allen in HOET's catalogi terug. Alleen maakt hij nog melding in Amsterdam van „Un Nègt nommé Mr. GOT (Mr. JOHAN GOLL), qui a un cabinet de desseing qui vaut dit on plus de 100 mille francs, et lui-même dessine fort bien".

¹⁾ In de voorrede van den Catalogus der verzameling in het Mauritshuis door Jhr. Mr. VICTOR DE STUERS, 1874, wordt gezegd dat de collecties der drie Heeren VAN SLINGELANDT, t. w. den bovengenoemden Mr. GOVERT, Mr. JOHAN DIEDERIK, Raadsheer in het Hof van Holland en Mr. HENDRIK, President Burgermeester van 's Gravenhage, in hun geheel door Prins WILLEM V werden overgenomen en vermoedelijk onderhands afgestaan. Voor zooveel betreft de verzameling van Mr. GOVERT wordt dit vermoeden, blijkens den aangehaalden brief bevestigd; wij vinden dan ook de meesten der 33 schilderijen, die HOET Deel II, pg. 430 vermeldt, in het Mauritshuis terug. Van de beide andere collecties, zooals die in HOET omschreven zijn, heeft het mij daarentegen niet mogen gelukken, meer dan één schilderij in het Mauritshuis te herkennen, en ik meen op grond daarvan de bewering, als zouden ook deze in hun geheel zijn overgenomen, in twijfel te mogen trekken. De jongste onderzoekingen van Dr. C. HOFSTEDE DE GROOT in deze aflevering medegedeeld, geven daaromtrent volledige zekerheid.

Zooals ik in de voorlaatste noot aantekende bezocht de Heer MNIZECH ook de kabinetten van den Prins; zijn relaas daarvan laat ik hier volgen na vooraf zijne opmerkingen over de Vergaderzalen der Algemeene Staten, der Staten van Holland enz, te hebben medegedeeld.

„La Cour. La Cour où s'assemblent les Etats et où loge le Prince est un vaste bâtiment antique, qui est fait de pièces de rapport sans aucune symétrie. Il y a cependant de belles salles antiques où s'assemblent les Etats-Généraux, ceux de la Province et les divers colleges. On y voit en particulier quelques bons tableaux, comme quelques portraits des Princes de la Maison d'Orange, et ds. une chambre douze tableaux Historiques sur les guerres des Romains avec les Bataves peints par HOLBECK d'Amsterdam, (deze zijn de twaalf schilderijen van OTTO VAENIUS door de Staten Generaal in 1613 aangekocht, die nu in het Rijks Museum geplaatst zijn. Hoe MNIZECH aan den vreemden naam HOLBECK komt is mij onverklaarbaar).

Appartemens. Dans les appartemens du Prince (in het zoogenaamde Stadhouderskijk kwartier op het Binnenhof) qui sont assez petits, il y a quelques peintures, la plupart de l'école flamande, quelques paysages de BERCHMANS tres bien finis; une bataille de WOUWERMANS; un grand paysage de POTTER, un ménage de paysan de GÉRARD DOV.

Cabinet de curiosités. Il y a outre cela dans ces appartemens, un cabinet de curiosités rempli de choses très remarquables; comme directeur général des Indes Orientales et Occidentales, le Prince a été à portée de

Lettre de Mr. DESRIVAUX a M. le Duc DE CHOISEUL. De
la Haye le 4 Mars 1768.
Particulière.

M.

Mr. le Colonel HOPE, qui seul jouit de quelque crédit sur l'esprit de Mr. BISKOP et auquel je m'étais adressé pour obtenir le catalogue du Cabinet de Tableaux de ce marchand que vous m'aviez fait l'honneur de me demander, vient de me marquer qu'il a réussi dans sa négociation. D'ici à six semaines ou deux mois il recevra ce catalogue à Paris ou il compte se rendre dans peu et ou il aura lui-même l'honneur de vous le remettre.

Je suis & .

Bij het schrijven van 12 Aug. 1768 zendt DESRIVAUX aan den Minister den Catalogus eener verzameling schilderijen (die van VAN NISPEN) welke in de volgende maand zoude geveild worden.

se procurer les choses les plus rares. La chambre des oiseaux renferme les espèces les plus curieuses de l'une et l'autre Inde et quelques unes de l'Europe.

La chambre des plantes marines offre aussi une collection fort nombreuse et tres choisie de ce genre. Au dessous dans des tiroirs sont rangés les insectes des Indes et de l'Amérique sous des glaces. Il y a en particulier des mouches, des scarabés et des papillons d'une grandeur et d'une beauté admirables.

Dans une troisième chambre sont des insectes et des animaux de l'esprit de vin, un droguier très propre. Les coquillages sont dans des tiroirs au dessous. La collection des pierres, des pétrifications et des minéraux est assez belle, mais ne répond pas au reste. Une autre chambre renferme des antiques, en marbre et en bronze la plupart en bustes. Il y a aussi une collection de médailles et des pièces gravées, celle-ci a été achetée du Cte DE THOMS pr. 32000 florins, et en vaut dit-on beaucoup plus. Le Prince vient d'acquérir une maison et va y placer toutes ces choses à part. (Dit huis hetwelk in September 1766 gekocht werd bestaat nog en is gelegen op den hoek van het Buitenhof naast het Valkhuis nu de boekwinkel van VAN STOCKUM. Het Kadaster is er thans in gevestigd).

Cabinet des Machines. Dans le cabinet des machines ont voit des modèles bien faits, la machine à forer les canons; dans l'une qui est abandonnée, le canon renversé descend perpendiculairement sur le foret qui tourne et qui est fixe. Dans l'autre le canon est fixé horizontalement et le foret tourne et avance, par un double mouvement, comme à Strasbourg, on se sert de cette dernière. (Een dergelijk model bevindt zich in het Nederlandsch Museum en behoort in eigendom aan de gemeente Amsterdam, hierbij draait echter het horizontaal geplaatste kanon terwijl de boor zich, door middel van een rondsel op een heugel inwerkende, rechtlijnig voortbeweegt).

Il y a aussi un modèle de la machine à remettre de nouvelles lumières aux vieux canons, on les visse; on y voit aussi des modèles d'affûts de canons, à la Prussienne, dont l'avant-train se sépare. Il y a encore des chariots de munitions à la Prussienne et l'Autrichienne: une forge de campagne sur un chariot, une autre machine pour pôler les boulets, par le marteau. Il y a dans les mêmes cabinets plusieurs modèles de machines à élever des poids, une autre pour élever des statues sur leur piédestal, plusieurs machines pr. battre les pilotis. Là se voit encore le modèle de la machine de GRAVENSANDE qu'il avoit inventé pour dessécher la mer de Harlem. Elle n'a pas réussi en grand, le feu y prit par la vitesse du mouvement qu'elle doit avoir pour son exécution. Il y a une autre machine dans ce genre plus lente mais sure. On y voit un modèle d'une machine inventée par un François pr. nettoyer les viviers et les canaux, ce sont quatre grandes caisses de fer dont deux montent tandis que les autres descendent, et qui vont puiser la vase, le sable, ou le gravier du fond. Il y a aussi des moulins à blés et des serres (?) à voir. Il y a un modèle de tirerie de fer, divers modèles de pompes pr. les vaisseaux et pour le feu; des instruments de physique, de mathématiques et pr. l'art nautique, très bien faits.

Ces chambres sont suivies de quelques unes où il y a des livres et des estampes choisies."

Oud-Holland, 1892.

Lettre de Mr. le Duc DE CHOISEUL à M. DESRIVAUX. — De Compiègne le 22 Aout 1768.

Particulière.

La vente qui doit se faire Mr. le 12 du mois prochain, du cabinet de Mr. VAN NISPEN m'a déterminé à envoyer à la Haye le Sr BOILEAU ¹⁾ grand connoisseur en tableaux; comme il a toute ma confiance, c'est en partie à ses soins que je dois la composition du petit cabinet de Tableaux ²⁾ que je me suis fait; je vous serai obligé de tous les bons offices que vous voudrez bien lui rendre pendant le séjour qu'il fera auprès de vous; il part de Paris avec l'argent nécessaire pour ses frais de voyage seulement. Dans le cas où il trouveroit à faire pour mon compte l'acquisition de quelques Tableaux vous voudrez bien, en mon nom, autoriser le correspondant de Mr. MAYON DE LA BALUE à remettre au dit Sr. BOILEAU jusqu'à la concurrence de la somme qui lui sera nécessaire pour acheter deux ou trois Tableaux que je ferai passer à la Haye dès que j'aurai eu connoissance du montant des acquisitions que le dit Sr. BOILEAU aura fait pour moi.

Je suis &c.

Lettre de M. DESRIVAUX à M. le Duc DE CHOISEUL — de la Haye le 6 Sept^{bre} 1768.

Particulière.

Le Sr. BOILEAU me remit Samedi dernier la lettre de recommandation dont vous l'aviez chargé pour moi. Je lui ai, suivant votre désir, procuré la vue du cabinet de tableaux de Mr. VAN NISPEN dont l'entrée étoit encore interdite à tout le monde. Il m'a dit n'avoir trouvé dans toute la collection que deux pièces qui méritassent d'entrer dans votre cabinet; Et que ces deux pièces étoient des

1) FRANÇOIS JACQUES BOILEAU expert, makelaar in schilderijen en zelf schilder genoot ook het vertrouwen van den Hertog van Orléans wiens beroemd kabinet aan zijne zorgen was toevertrouwd. BOILEAU leidde de verkooping van het kabinet-Choiseul dat in 1772 onder den hamer kwam; in den catalogus, die door hem werd opgesteld, wordt hij huissier-priester genoemd. Zijne eigene verzameling werd in 1782 verkocht.

2) Dit „petit cabinet de Tableaux", zooals CHOISEUL het gelieft te noemen, bestond uit minstens 130 schilderijen, de meesten van den eersten rang, blijkens het „Recueil d'estampes gravées d'après des tableaux du cabinet de monseigneur le Duc DE CHOISEUL par les soins du Sr. BASAN 1771" waarvan een exemplaar in de Bibliotheek van 's Rijks-Museum berust. Bij de veiling in 1772 werden voor de galerij van LODEWIJK XV verscheidene stukken aangekocht die nu in het Louvre prijken. De beroemde POTTER „la laveuse de seaux" de collectie SIX is ook uit deze verzameling afkomstig. De veiling bracht 444.393 Livres 8 sous op.

CHOISEUL had deze verzameling in eene prachtige zaal van zijn hotel geplaatst. Gebroeders EDMOND en JULES DE GONCOURT geven in hunne levensbeschrijving van „Madame DE POMPADOUR" Paris, CHARPENTIER, eene beschrijving dier galerij, waarbij hun tot leiddraad strekte eene groote dekverfteekening van VAN BLARENBERGHE, Ao 1766, den beroemden miniaturist, die haar zoo in bijzonderheden afbeeldde dat niet alleen de bezoekers te herkennen zijn, maar ook de voorstellingen op de, deels aan den wand gehangen deels op ezels geplaatste schilderijen.

marines de GUILLAUME WANDEVEL¹⁾. Je procure de plus à cet artiste toutes les facilités qui peuvent lui être utiles pour visiter les autres cabinets qui ont quelque réputation et ou je pense qu'il pourroit trouver quelques pièces pour votre service. Je le menai hier chez un amateur nommé M. VERSCUR²⁾, riche en ce genre, qui vent quelquefois de ses tableaux et il en acheta sept d'environ un pied en quarré qui lui ont coutés cinquante trois Louis D'Or, composés d'un PAUL POTTER dont les objets sont tres petit. D'un GARDIN,³⁾ fort joli quoique n'étant pas du meilleur tems du Maître. D'un GUILLAUME WANDEVEL, D'un RUYS DAL, et de deux WEMENTS⁴⁾. Je ne me ressouviens pas du nom du Maître du septième tableau. Cet artiste compte vous les présenter et vous les céder si vous les trouvez à votre gré. Si non il dit être très assuré d'en doubler son argent en les revendant pour son compte. J'entre dans tous ces détails M. parceque je pense être utile à vos intérêts.

Le Sr. BOILEAU a paru avoir grande envie d'un PAUL POTTER dont Mr. VERSCUR lui a demandé mille florains d'Hollande faisant a peu près deux mille Livres de notre monnoye, mais comme il n'a rien voulu en rabattre il ne l'a pas acheté quoiqu'il en ait été bien tenté.

Ce tableau représente un seul homme conduisant des bestiaux au paturage et est fait avec un grand art et beaucoup d'agrément.

Je suis &^a.

Lettre de M. le Duc DE CHOISEUL à Mr. DESRIVAUX. — A Choisy
ce 11 Sept^{bre} 1768.
Particulière.

Je suis bien touché M. des soins que vous vous êtes donné pour procurer au Sr. BOILEAU l'entrée dans les différens cabinets de Tableaux de la Haye.

1) VAN DE VELDE. HOET geeft in Deel III pg. 670 een „extract uit den catalogus van schilderijen die ten huize van Mr. JOHAN VAN NISPEN Raad ordinaris in den Hove van Holland" op 12 September 1768 in 's Gravenhage verkocht zouden worden. Hij omschrijft daarin 71 schilderijen die voorzeker tot de besten in de verzameling mogen gerekend worden; slechts één WILLEM VAN DE VELDE wordt in zijne opgave aangetroffen (No. 8) die men vermoedelijk terug vindt in het Cabinet-Choiseul onder No. 29.

2) HENDRIK VERSCHURING, kleinzoon van den bekenden schilder van dien naam, geboren 10 April 1697, huwde 20 Nov. 1736 AMARANTHA VAN DEN ESCH, stierf 23 Nov. 1769; zelf schilder en graveur. Hij was eerst (1716) clerq ordinaris ten comptoire van de Financiën van het Gemeenebest, daarna in 1745 boekhouder en eindelijk in 1750 Commies bij Financiën; in 1762 hoofdman der Confrériekamer. Zijn schilderijenkabinet werd op 17 Sept. 1773 geveild.

3) KAREL DU JARDIN.

4) WOUWERMANS of WIJNANTS, van beide meesters komt meer dan één schilderij in VERSCHURING's catalogus voor. Geen der in bovenstaanden brief genoemde schilderijen uit de verzameling VERSCHURING, vergeleken met die vermeld in HOET's catalogus en in het recueil van het kabinet-Choiseul, worden in het laatstgenoemde aangetroffen. Het is waar dat de opgave van HOET is van vóór 1752 en dat in die 16 jaar de verzameling VERSCHURING zeer kan veranderd zijn.

Cet artiste en me rendant compte de ce qu'il a vu me parle ainsi que vous, du tableau de PAUL POTTER représentant une prairie et des animaux, et que le possesseur veut vendre mille florains d'hollande. Je vous prie de dire au Sr. BOILEAU d'acheter ce morceau et de le joindre aux autres moins considérables dont il a déjà fait l'acquisition. Si le Sr. BOILEAU se trouvoit parti, vous pourrez vous même acheter le tableau dont je vous ferai remettre le prix. ¹⁾

Je suis &c.

Lettre de M. DESRIVAUX à M. le Duc DE CHOISEUL. — De la haye le 20 Sept^{bre} 1768.

Particulière.

Mr. BOILEAU me charge d'un catalogue et d'une lettre que j'ai l'honneur de vous adresser cy joints et par laquelle il a celui de vous rendre compte d'un magnifique cabinet de Tableaux qu'il offre de vous faire acheter.

Il me prie de vous mander qu'il attendra les ordres que vous voudrez bien lui donner sur cela.

Je suis &c.

Lettre de M. le Duc DE CHOISEUL à M. DESRIVAUX. — De Choisy le 29 Sept. 1768.

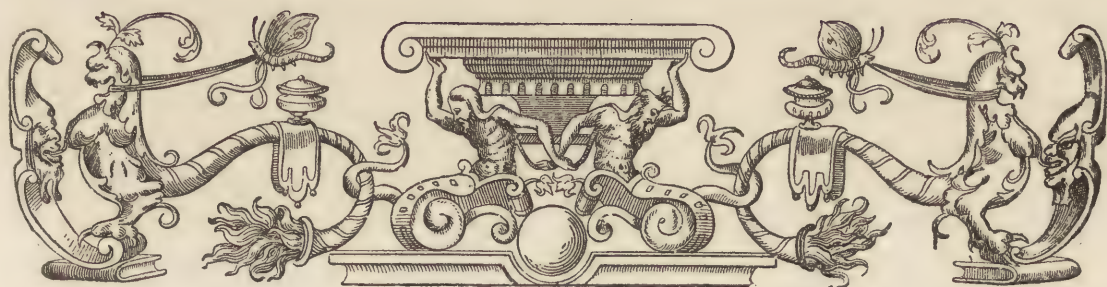
Particulière.

Pour répondre Mr. à la lettre du Sr. BOILEAU que vous m'avez envoyée avec le catalogue des tableaux d'un cabinet qu'il a découvert et qu'on offre de vendre en bloc, je lui mande que n'étant pas curieux de la totalité je consens à l'acquisition de deux ou trois seulement de ceux qui lui paroîtront les meilleurs. Si le possesseur veut les vendre séparément et dans ce cas vous voudrez bien lui en avancer le prix aussi que vous en avez usé pour celui des 3 tableaux achetés à la vente de Mr. VAN NISPEN; j'ai prévenu Mr. DE LA BALUE de la lettre de change de 1419:L 13:s 7:^E que vous avez tirée sur lui pour ce dernier objet.

Je suis &c.

Met dezen brief eindigt de correspondentie vrij onverwacht, hetgeen te wijten is aan de omstandigheid dat juist in dezen tijd, September 1768, DESRIVAUX vervangen werd door den Baron DE BRETEUIL. De officiële brieven met DESRIVAUX houden nu op en zijne particuliere correspondentie wordt derhalve niet meer, zooals gedurende den tijd dat hij aan het hoofd van het gezantschap was, met de officiële vermengd aangetroffen.

¹⁾ Een POTTER overeenkomende met de beschrijving die DESRIVAUX er in zijn brief van 6 September van geeft zal men in het Recueil van CHOISEUL's kabinet door BASAN, niet aantreffen. Het is waar dat niet alle schilderijen daarin werden opgenomen.

SCHILDERIJENVERZAMELINGEN

VAN HET

GESLACHT SLINGELANDT.

*Bijdrage tot de wordingsgeschiedenis van het Koninklijk Kabinet
van Schilderijen*

DOOR

DR. C. HOFSTEDE DE GROOT.

N de Notice historique et descriptive des tableaux exposés dans le musée de la Haye van 1874 leest men op blz. 4 het volgende:

„Les perles du cabinet y entrèrent par l'acquisition des „tableaux formant les collections de Mr. G. VAN SLINGELANDT, „Receveur général de la Hollande, de Mr. JOHAN DIEDERIK „VAN SLINGELANDT, conseiller à la cour de Hollande et de Mr. HENDRIK VAN „SLINGELANDT, président-bourguemestre de la Haye.

„La seconde de ces collections ne comptait que 13 tableaux, la dernière „en comptait 15 (lees 16 volgens HOET II 407, 8). Il est probable qu'elles furent „cédées sous-main, car nous n'avons pas trouvé l'annonce d'une vente publique. „Quoiqu'il en soit, le Prince acquit des Messieurs VAN SLINGELANDT 36 tableaux „qui figurent parmi les meilleurs de son cabinet”.

Onlangs in de gelegenheid geweest zijnde, om in het thans bij den Hoogen Raad van Adel berustende gedeelte van het familiearchief der VAN SLINGELANDTS nasporingen te doen, kan ik de bovenstaande mededeeling van Jhr. Mr. DE STUERS deels aanvullen, deels wijzigen; evenwel alleen wat de collecties van JOHAN DIEDERIK en HENDRIK VAN SLINGELANDT betreft. Over de voornaamste verzameling, die van GOVERT VAN SLINGELANDT, vond ik geene documenten. Vermoedelijk berusten deze nog bij de nakomelingen.

Wenden wij ons eerst tot de verzameling JOHAN DIEDERIK VAN SLINGELANDT. Hierin vinden wij slechts één schilderij, dat men oppervlakkig genomen, met een der stukken uit 's Prinsen verzameling zou kunnen identificeeren. Het is het strandgezicht van ADRIAAN VAN DE VELDE, hetwelk, wat de afmetingen betreft, overeenkomt met het „landschap met beeste,” het vierde nummer van HOETS lijst. Is het evenwel op zich zelf reeds gewaagd dit zeestrand, waarop op den voorgrond uitsluitend menschen en meer naar achter dieren, en dat wel paarden voor koetsen, voorkomen, voor een landschap met beesten, d. w. z. *vee*, te verklaren, het feit dat het stuk van J. D. v. SLINGELANDT in de straks te behandelen boedelscheiding van FRANCO VAN BLEYSWIJCK als „een gestoffeerd landschap met koeien en schapen” voorkomt, bewijst, dat het een ander stuk moet geweest zijn. Er is dus in deze collectie geen enkel doek, dat men later in het kabinet van WILLEM V kan aanwijzen. Haar aankoop door den stadhonder behoort dus in 't rijk der fabelen te worden verwezen.

Hoe staat het nu met den aankoop der verzameling HENDRIK VAN SLINGELANDT? Het eenige stuk, welks afkomst daaruit aan te toonen is, is het binnenhuis van A. v. OSTADE, hetwelk door het sujet, het aantal voorgestelde personen, het jaartal 1662 en de afmetingen genoegzame waarborgen oplevert, dat het door HOET (II 407) bij SLINGELANDT en het door TERWESTEN bij den Prins beschreven stuk inderdaad hetzelfde is.

Dat wij om dit ééne stuk niet den aankoop der geheele verzameling behoeven of mogen veronderstellen, leeren eenige door mij gevonden documenten.

Na het overlijden van HENDRIK VAN SLINGELANDT op den 7 Oct. 1759 en van zijne vrouw MARIA CATHARINA VAN DER BURCH op 20 Apr. 1761 werd, in overeenstemming met hun mutueel testament van 24 Maart 1740, een inventaris en boedelscheiding opgemaakt ten behoeve hunner drie kinderen: BARTHOUT, AGATHA en ELISABETH MARIA. Dit geschiedde den 6 Sept. 1761. Het 13^e Cappittel behelsende de schilderijen zooals dezelve door den meester Konstschilder A. SCHOUMAN zijn geëxamineert en op prijs gestelt, luidt als volgt:

Nr. 1.	Een boeregeselschap zijnde een binnehuys door A. VAN OSTADE, gewaardeert op	f 790
2.	Een dito door denzelven op	„ 120
3.	Een Rookendt Mannetje door G. DOUW op	„ 300
4.	Een Vrolijk Gezelschap door JAN STEEN op	„ 160
5.	Een Graght Gezicht te Amsterdam door VAN DER HEYDE op	„ 160
6.	Een Duytsch Gesicht door HERMAN SACHTLEEVEN op	„ 110
7.	Een dito door denzelven kleynder op.	„ 150
8.	Een dito door denzelven op	„ 150
9.	Venetiaansche Carnaval door LINGELBACH op.	„ 120
10.	Badende Vrouwtjes door HAENSBERGEN op.	„ 60
11.	Moses in het Biese Kisje door VERTANGEN op	„ 30
12.	Een Romeynsche Poort door G. BERKHEYDE op.	„ 50
13.	A l'amour Speelders door MICHIEL ANGELO DE LA BATAILLE op	„ 30
14.	De Delffse Oude Kerk van binnen door EMANUEL DE WIT op	„ 40
15.	Een Alchimist in de manier van TENIERS	„ 30
16.	Een Kindervreugdt door A. VAN DER BURGH.	„ 20
17.	Een schrijvent Vrouwtje door J. VAN DER MEER	„ 30
18.	Een Kersnaght door A. BLOEMAERT.	„ 20
	Totaal	f 2370

Vergelijkt men deze opgave met die van HOËT, dan blijkt volkomen overeenstemming behalve bij de Nrs. 15 en 16, die bij dezen ontbreken.

Dit bedrag van f 2370 aan schilderijen nu werd bij de boedelscheiding onder de drie kinderen gelijkelijk verdeeld, zoodat ieder voor f 790 kreeg. Hieruit blijkt al aanstonds, dat een der drie zich met Nr. 1 alleen tevreden moest stellen, en deze had niets beters te doen, dan het stuk aan den stadhouder te verkoopen, in wiens kabinet het zich volgens TERWESTEN in 1770 bevond.¹⁾

Welk der drie kinderen dit was, is slechts bij benadering te zeggen: waarschijnlijk een der beide freules. Immers in den boedel van des *zoons* weduwe, opgemaakt in 1808, kunnen wij een aantal schilderijen aantoonen, die hoogstwaarschijnlijk met de nummers 2, 3, 4, 5 en 14, van bovenstaand lijstje identiek zijn en volgens de taxatie van SCHOUMAN juist een tweede kavel der nalatenschap vormen, t. w. f 780.

¹⁾ In de hierboven aangehaalde passage uit de Notice historique et descriptive zegt Jhr. DE STUERS, dat hem van een publieke verkooping niets gebleken is. Ook mij is daaromtrent niets bekend geworden. Evenwel vermeldt BÜRGER in de Gaz. d. b. Arts van 1866 XXI blz. 548 à propos van den VERMEER eene „Vente HENDRIK VAN SLINGELANDT, bourgmestre de la Haye 1770.”

Van den boedel van deze dame, teweten: MAGD. AM. ELISAB., Bar^e v. BOETZELAER, Douarière van Mr. BARTHOUT VAN SLINGELANDT vond ik twee opgaven: een inventaris, gedateerd van 29 September 1808 en eene boedelscheiding van den 28 Juli 1811, de eerste meer stukken omvattend, de tweede daarentegen met de taxaties van de teekenmeesters T. P. C. HAAG en J. TEISSIER.

Uit den eerste deel ik het volgende mede:

In het huis op den Langen Vijverberg te 's Gravenhage bevond zich:

Op 't provisiekabinetje naast de meidenkamer:

twee portraitten in glazen zijnde de heer H. v. SLINGELANDT en echtgenoot, Vrouwe MARIA CATHERINA VAN DER BURGH.

een schilderijtje op koper geschilderd, verbeeldende een slager met twee vrouwen en een man in 't verschiets door A. SCHOUMAN.

In de eetzaal:

een schilderij, verbeeldende Joseph en Maria door DE GELDER.

„ „ zijnde een wintergezicht door v. STRIJEN.

„ „ verbeeldende een schoenmaker door TENIERS.

„ „ Italiaansche markt door BERKHEYDEN.

„ „ boerengezelschap door J. STEEN.

een dito door *denzelfden*.

„ „ verbeeldende een melkmeysje door KUYP.

„ „ „ „ stier in een stal door KUYP.

Het portret van professor RAU.

In de groote voorkamer:

Een schilderij verbeeldende een vrouw en twee manspersonen door JAN VAN DER BURG.

Een gesigt van een water of gragt te Amsterdam door twee *onderscheide meesters*.

Een dito, een boer met een ezel door BERGHEM.

„ „ zijnde een gesicht van een haven door J. B.

„ „ verbeeldende een kerk.

„ „ een markt.

„ „ verbeeldende 't portraet van GERRIT DOU door *hem zelf* geschilderd.

„ „ verbeeldende een Italiaansche markt.

„ „ „ 't gesicht van Papendrecht op Dordrecht.

„ „ „ „ „ Swyndrecht „ „

„ „ „ 't portraet van den Heer SIMON VAN SLINGELANDT, raadpensionaris van Holland.

In de binnenkamer:

Een schilderij verbeeldende een vrouwebeeld door SLINGELANDT.

Een dito verbeeldende een mansbeeld door denzelven.

Twee bloemstukken door V. STRYEN.

Een boerenstukje door P. DE BLOOT.

een portrait.

een dito in 't koper van agteren met een inscriptie.

Op de buitenplaats Zuidwind onder 's Gravezande bevonden zich nog:

14 stuks schilderijen.

5 stuks portretten.

2 portretten.

16 stuks soo schilderijen als wapens en kaarten.

18 stuks familieportretten van 't geslacht VAN SLINGELANDT op ieder van welke van agter de namen en de tijd der geboorte der portraitten zijn vermeld.

8 stuks schilderijen.

Het tweede document, den boedel van Mr. BARTHOUT VAN SLINGELANDTS weduwe betreffend, behoort tot de boedelscheiding van het jaar 1811. De schilderijen zijn in vier kavels verdeeld, die achtereenvolgens aan Mr. HENDRIK VAN SLINGELAND, Jonkvrouw AGATHA JACOBA VAN SLINGELAND, Jonkvrouw DIEDERIK CATHARINA VAN SLINGELAND en WIGB. ALB. WIL. VAN DER DOES, Graaf van Limburg—Stirum—Noordwijk, als in huwelijk hebbende MARIA ELISABETH MARGRIETA VAN SLINGELAND te beurtgevallen zijn. Verdere commentaar is hier overbodig.

Schilderijen, getauxeerd door de Teekenmeesters T. P. C. HAAG en J. TEISSIER.

Art. 67.

Nr. 1.	Een watergezicht gestoffeerd door A. VAN DE VELDEN en verder schilderwerk door J. VAN DER HEYDE ¹⁾ getauxeerd op .	f 600
	Een Ideaal stuk van A. CUYP.	„ 250
	Een Italiaansch landgezicht door J. BERKHEYDE . , . . .	„ 35
	Een buitenstadsgezicht rijk gestoffeerd door J. VAN DER ULFTE .	„ 30
	Een bloem en fruitstuk van A. VAN STRIJ	„ 100
	Een Ideaal van A. SCHOUWMAN.	„ 30
	Een Mytisch stuk door G. SCHALKEN	„ 60
	Een weversbinnenvertrek, denkelyk door OUDEROGGE	„ 20
	Een Mamilie (sic) stuk door M. VAN MIEREVELD	„ 36
		<u>f 1161</u>

Nr. 5 der hierboven genoemde lijst.

Oud-Holland, 1892.

Nr. 2.	Een Heilige familie door A. DE GELDER	f	200
	Een Ideaal van BRECKELENKAMP.	„	50
	Een gezelschap van vier personen uitvoerig door A. SCHOUWMAN	„	100
	Een Historieel stukje geïmiteerd naar EEKHOUT door J. DE WET	„	25
	Een bergachtig landschap door N. BERGHEM.	„	550
	Een Fraay perspectif opleverend kerkgezicht door E. DE WITTE ¹⁾	„	45
	Twee Italiaansche landschappen door J. VAN DER ULFTE	„	100
	Eenige figuren door of in de manier van T. WIJCK	„	25
	Een wintergezicht door J. VAN STRIJ	„	60
		f	1155
Nr. 3.	Een landschap van A. CUYP	f	250
	Een binnenvertrek waarin een figuur, waarschijnlijk G. DOU met verder verschiet en beelden uitvoerig door G. DOUW ²⁾	„	450
	Twee ovale Pourtraiten	„	2
	Een rijk gestoffeerd stuk met figuren, paarden & ^a door J. BERKHEYDE.	„	100
	Twee alleruitvoerigst geschilderde stukken met beelden door P. VAN SLINGELAND	„	200
	Een boerenbinnenvertrek door P. BLOOT	„	25
	Een rijk gestoffeerd vrouwelijk pourtrait door W ^m . MIERIS	„	125
	Een Corps de garde door A. PALAMEDES.	„	13
		f	1165
Nr. 4.	Een winterstadsgezicht door A. VAN STRIJ	f	50
	Twee dorpgezichten door <i>denzelven</i>	„	20
	Een water en een met koeyen gestoffeerd landgezicht op de stad Dordrecht door A. CUYP	„	180
	Een boeren binnenvertrek door A. VAN OSTADE ³⁾	„	450
	Een karakteristiek binnenvertrek door J. STEEN ⁴⁾	„	450
	Twee goedgeschilderde Pourtraitjes waarvan de schilder onbekend is	„	7
	Een Herder en Herderinnepourtrait	„	3
		f	1160

¹⁾ Nr. 14 der hierboven gemelde lijst.²⁾ Nr. 3 van dito.³⁾ Nr. 2 van dito.⁴⁾ Nr. 4 van dito.

De tot dusver medegedeelde documenten hebben betrekking op de door HOET vermelde collectie H. v. SLINGELANDT in de afgaande lijn, thans rest mij nog de vermelding van enkele stukken, die onze kennis dier verzameling in opklimmende lijn vermeerderen.

HENDRIK en JOHAN DIEDERIK VAN SLINGELANDT, van nature volle neven, waren bovendien zwagers door hun huwelijk met de gezusters MARIA CATHARINA en PETRONELLA VAN DER BURCH. In die kwaliteit traden zij in 1734 als universeele erfgenamen op van FRANCO VAN BLEISWIJCK, in leven veertigraad van Delft en aldaar overleden den 4 October 1734. Het stuk, dat ik over zijne nagelaten schilderijen vond, is een onderhandsche acte, eene verdeeling in twee kavels A en B, die bij loting werden toegewezen, gelijk blijkt uit de onderschriften: getrocken door MIETJE en getrocken door PIETJE. Dit waren blijkbaar de familiere namen der freules; immers het eerste kavel vinden wij in de door HOET beschreven collectie van HENDRIK v. SLINGELANDT, terwijl het andere de vertrekken van JOHAN DIEDERIK versierde.

Wie deze schilderijen taxeerde, blijkt niet. Daarentegen vond ik nog een „lijst der schilderijen die in de voorkamer hangen, waarop dezelfde stukken nog eens voorkomen, ditmaal voorzien van twee prijzen, links diegenen, die tot grondslag van de verdeeling hebben gediend, rechts ten deele anderen. Deze laatste voeg ik tusschen haakjes bij, evenals enkele uitvoerigere beschrijvingen der stukken:

A. (HENDR. v. SLINGELANDT.)	B. (JOH. DIED. v. SLINGELANDT.)
Carneval door LINGELBACH ¹⁾ . f 90 — (70 —)	Boerevreugdt door LINGELBACH ²⁾ . . . . . f 90 — (110 —)
Een italiaansche plijsterplaats ³⁾ 60 —	Een italiaansch stuk, zijnde een jager met honde . . . . . 70 —
Een stuk (boerevreugt) van OSTADE ⁴⁾ . . . . . 300 —	Een stuk (gestoffeerd landschap met koeien en schapen) van A. v. VELDE ⁵⁾ . . . . . 400 —
Een stuk (tabakrooker) van DOU ⁶⁾ . . . . . 200 —	Een (groot) stuk van BERGHEM ⁷⁾ . . . . . 160 — (204 —)

¹⁾ HOET II 407: Een Italiaansche Carneval door J. LINGELBAG Ao. 1670 20" X 26." Nr. 9 van de nalatenschap toen door A. SCHOUTMAN getaxeerd op f 120.

²⁾ HOET II 406: Een Italiaanse Kermis door LINGELBAG 20" X 25½".

³⁾ HOET II 407: Een Italiaansche Plijsterplaats door MICHEL ANGELO DE LA BATAILLE 18½" X 24½" bij J. D. v. SLINGELANDT".

⁴⁾ Dit is het stuk, dat door WILLEM V van een der erfgenamen van H. v. SLINGELANDT werd gekocht en thans het Mauritshuis versiert (Cat. 1891 Nr. 250.)

⁵⁾ Klaarblijkelijk het stuk, dat HOET als een landschap met beesten vermeldt, en dus niet het zeestrand in 't Mauritshuis (Cat. 1891 Nr. 391.)

⁶⁾ HOET II 407: Een tabakrooker zijnde 't pourtrait van G. DOU door hem zelf geschildert 17½" X 13½". In 1761 getaxeerd op f 300 en in 1811 voor f 450 aan Jonkvr. DIEDERIK CATHARINA VAN SLINGELANDT toegewezen.

⁷⁾ Bij geen der beide zwagers vermeld. Wel komt er in de boedelscheiding van 1811 een bergachtig landschap door N. BERGHEM van f 550 voor.

Een stuk (groot Rijngesicht) van ZAGTLEVEN ¹⁾	f 160
Een stuk (juffer die een brief schrijft, en een meid bij haar) van J. VAN DER MEER ²⁾ . . .	f 75 (f 100)
Een stuk (kersnacht) van BLOE- MAERT ³⁾	f 50
Een stukje (boerevreugt) van A. V. OSTADE ⁴⁾	f 50 (f 70)
Totaal	f 985

VARIA.

een landschap door ROGHMAN hangende boven 't kabinet in de eetkamer . .	f 15
--	------

Pomona en Vertumnus door SAM ²⁾	f 200 (f 275)
Een stuk (waterval) van RUYS- DAEL ⁴⁾	f 40
De Cruysiging door JORDAENS. f 15 (f 40)	
Een stuk van BOERE BREU- GEL ⁷⁾	f 16 (f 10)
Totaal	f 991

VARIA.

Een landschap door ROGHMAN hangende in de eetkamer over den haerd . .	f 15
--	------

Bij de stukken betrekking hebbende op deze nalatenschap ligt eindelijk nog een los papiertje met een lijst van 18 schilderijen, hetwelk door 't opschrift D. als één van minstens *vier* kavels wordt aangeduid. De voor de stukken geplaatste nummers wijzen ook hierop: als een kavel 18 stuks telde, waren de vier kavels ongeveer 72 stuks groot; inderdaad zijn alle nummers kleiner dan dit getal. Het werd blijkens onderschrift toebedeeld aan Juff. VAN DR BURG. Wie dit was, is mij niet gebleken, evenmin als het mij waarschijnlijk voorkomt, dat het blaadje op den boedel van FRANCO VAN BLEISWIJK betrekking heeft. Zeker is slechts, dat de voornaamste stukken van dit kavel in de verzamelingen der SLINGELANDTS belandden, gelijk blijkt uit het volgende afschrift:

17 à la mour speelders door M. ANGELO DE LA BATAALJE	f 162 — —
19 een amsterdamsche binnengracht door VAN DR HEYDE . . „	150 —
2 badende vrouwtjes door HAENSBERGE . . . . . „	50 —

¹⁾ HOET II 408: Een stuk zijnde een Rijngesigt door H. SAGTLEVEN 18" × 24". In 1761 getaxeerd op f 110.

²⁾ H. II 407: Een Pomona en Vertumnus door E. SAM 21" × 17½". Gelijk men ziet, was dit stuk van den thans geheel vergeten Rotterdamschen schilder een der duurste stukken der collectie.

³⁾ H. II 408: Een Juffrouw die schrijft door J. v. D. MEER van Delft 27" × 24". Was f 100 te veel voor dit stuk, A. SCHOUMAN oordeelde het in 1761 slechts f 30 waard. Anno 1889 daarentegen betaalde men het in de veiling Secrétan met 62000 frs!

⁴⁾ H. II 407: Een Waterval door J. RUYSDAEL 38" × 31½".

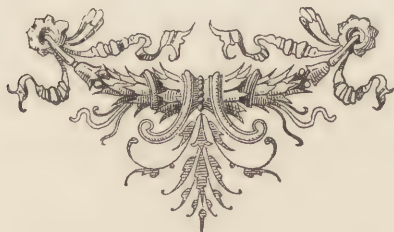
⁵⁾ H. II 408: Een Kersnacht door A. BLOEMART 17" × 21½". Door A. SCHOUMAN op f 20 getaxeerd.

⁶⁾ H. II 407: Een dito (d. z. w. binnen-) huysje met agt beeldjes door denzelfden (A. v. OSTADE) 13½" × 16½". Vgl. SCHOUMANS taxatie met f 120.

⁷⁾ H. II 406: Een Landschap met Paarden, Wagens, Karren en Boeren etc. door JAN BREUGEL 10½" × 16".

5 Moses vindinge door VERTANGE	f 40 —
18 kinderlijke vreugd met een vogelnesje door A. VAN DR BURG	„ 60 —
6 een suikereetstertje door G. SCHALKEN	„ 50 —
20 Joseph met koeyen en schapen	„ 6 —
47 prins WILLEM	„ 2 —
5 & 37 (lees 35 & 37) schaapjes	„ 3 —
62 Rebecka	„ 3 —
36 Andromeda	„ 3 —
51 prins MAURITS	„ 0 — 10 —
52 smal en bree weg	„ 0 — 10 —
64 de zegening Jacobs	„ 2 — 10 —
65 kaartspeelders	„ 1 — 10 —
53 een bruid door de BOERE BREUGEL	„ 3 —
39 een voete wassing	„ 3 —
Totaal	f 540 —

Hiervan keert Nr. 6 weer in de verzameling JOH. DIED. v. SLINGELANDT: Een Vrouwtje dat Suyker likt door G. SCHALKEN 7" X 6" (H. II 406); Nr. 19 kunnen wij behalve bij HOET, (die de afmetingen opgeeft: 12½" X 15") weervinden in de taxatie van A. SCHOUMAN (f 160) en in de boedelscheiding van 1811, waarin het f 600 geldt. Nr. 17, 2 en 5 komen zoowel bij HOET als in de taxatie van SCHOUMAN voor; in de laatste bovendien ook Nr. 18.

ROTTERDAMSCH E SCHILDERS.

DOOR

P. HAVERKORN VAN RIJSEWIJK.

HENDRICK MAERTENSZ. SORGH.

E vader van dezen schilder was, gelijk HOUBRAKEN vertelt, marktschipper van Rotterdam op Dordrecht. Hij heette MAERTEN CLAESSE, en was Rotterdammer van geboorte. Herhaaldelijk troffen wij hem, met vermelding van zijn ambt „ordinaris marcktschuijter voerder van Rotterdam op Dordt” als getuige bij notariële acten aan, welke gepasseerd werden in 1608, 1612, 1614, 1620, 1627 en 1632. Steeds wordt hij daar eenvoudig MAERTEN CLAESSE genoemd. Den 27^{en} Oct. 1628 liet hij zelf eene acte maken, waarvan wij straks meer zullen mededeelen, en daarin wordt hij genoemd „MAERTEN CLAESSE ROCHUSSE”. Waarschijnlijk werd hij zóó genoemd naar zijn vader, die CLAES ROCHUSSE kan geheeten hebben. Maar men ziet hoe juist de mededeeling van HOUBRAKEN is, dat hij „MAARTEN KLAASZ ROKES genaamt wert”. Hij teekende de acte eenvoudig „MAERTEN CLAESSE”. In eene acte van 28 Jan. 1641 wordt hij genoemd „MAERTEN CLAESSE DE SORCH, schipper op Dordrecht van deser stede” ¹⁾, en hierdoor wordt weder eene andere mededeeling van HOUBRAKEN bevestigd,

¹⁾ Prot. A. HUIJSMAN X 97.

dat hij dezen bijnaam, door zijn zoon als familienaam aangenomen, droeg, en men mag dus ook wel het overige van HOUBRAKEN's verhaal gelooven, dat hij dien bijnaam verworven had door zijne groote zorgzaamheid. ¹⁾

MAERTEN CLAESSE huwde twee keeren. Den naam van zijne eerste vrouw en den datum van hun huwelijk kunnen wij niet stellig aangeven. Misschien heeft hierop betrekking de aantekening dd. 17 April 1583 in het Trouwregister der Hervormde kerk: „MAERTEN CLAESZ. J. G. en PIETERKEN FRANKENS J. D., (beide van) Rotterdam”. In het Register der overledenen en in de Rekening van kerkmeesters vonden wij aangeteekend, dat den 9^{en} Juni 1603 werd begraven „de huijsvrouw van MAERTEN CLAESSE”, en wij meenen deze aantekening op onzen MAERTEN CLAESSE te mogen toepassen, omdat in het eerstgenoemde Register er bij staat, dat de overledene woonde in de „Schrijnwerckerssteegh”, waar wij onzen MAERTEN CLAESSE ook later aantreffen. Hij had uit dit huwelijk eenige kinderen. In eene, later meêtedeelen, acte van HENDRICK MAERTENSZ. SORGH, dd. 14 Febr. 1630, vinden wij vermeld zijne „halve susters van vaders zijde”. Een dezer halve zusters werd reeds vermeld in de *Rotterdamsche Historiebladen*. Zij heette FIJTGEN, en stelde in Januari 1677 een graf in het Noorderpand der Groote kerk op den naam der weduwe van HENDRICK MAERTENSZ. SORGH. Een tweede meenen wij te ontmoeten in NEELTGE MAERTENS, weduwe van JACOB ARIENS VAN DEIJNE, die bij den verkoop van een huis, op 28 Jan. 1641, werd bijgestaan door MAERTEN CLAES DE SORCH.

Drie jaren na den dood zijner vrouw besloot MAERTEN CLAESSE tot een tweede huwelijk. De inschrijving in het Trouwboek der Hervormde gemeente op 28 Mei 1606 luidt: „MAERTEN CLAES, wedr., van Rotterdam, w(onend) in de „Schrijnwerckerssteegh & LIJSBETH HENDRICKS, van Antwerpen, wede van LIEVEN „JOBSE, won(ende) int Westnieulant”. Het huwelijk werd den 11^{en} Juni daaraanvolgende in de Groote kerk ingezegend, en LIJSBETH HENDRICKS, die den familienaam VAN HENGEL voerde, trok uit hare woning op het Westnieuwland naar die van haren man in de Schrijnwerckerssteeg. Den 19^{en} Februari 1589 had zij LIEVEN JOBSE getrouwd, die, uit Zierikzee afkomstig, toen reeds op het Westnieuwland woonde, en de vijf kinderen, die zij dezen man had geschonken: ADRIAEN, CATHARINA, HEIJLTGE, AELTGE en JORIS, bracht zij in 1606 ten huwelijk mede. Deze kinderen noemden zich later niet alleen naar den voornaam van hunnen vader LIEVENS, maar LIEVENS VAN HAEMSTED, een te Rotterdam niet zeldzaam voorkomende familienaam. Behalve hare kinderen bracht LIJSBETH HENDRICKS VAN HENGEL ook vrij wat goederen ten huwelijk aan. Zij bezat een huis op den hoek van de Klaverstraat, Noordzijde, en Botersloot, Westzijde,

¹⁾ In de *Rott. Historiebladen*, p. 638, wordt dit verhaal een „sprookje” genoemd, en het waarschijnlijk geacht, dat de schilder verwant zou zijn aan een Rotterdamsch geslacht ZORGH. Uit het bovenstaande en uit hetgeen hierop volgt, blijkt da dit niet waar is, en evenmin dat de schilder en zijn vader behoorden tot de Rotterdamsche familie VAN SORGE.

terwijl het huis op het Westnieuwland, „de dubbele sleutels”, ook haar eigendom was. Bovendien bezat zij wel eenig kapitaal, gelijk o. a. hieruit blijkt, dat zij van haar man had geërfd voor f 233 — 7 st. aandeel in de Magellaansche Compagnie, waarvan OLIVIER VAN NOORT directeur was.

Zeventien jaren mocht MAERTEN CLAESSE zich in haar bezit verheugen, daar zij in de week van 24 Juni tot 1 Juli 1623 werd begraven. Zij schonk haren tweeden man maar één kind: HENDRICK MAERTENSZ. SORGH, en wel ongeveer vijf jaren na hun huwelijk. De juiste datum van zijne geboorte kan niet worden opgegeven, daar de doopboeken der Gereformeerde gemeente, waartoe zijn vader en zijne moeder behoorden, eerst beginnen met het jaar 1617. Maar SORGH zelf heeft gezorgd dat wij althans het jaar zijner geboorte kennen. HOUBRAKEN vertelt dat SORGH zijn eigen portret schilderde in 1645, op zijn 34^e jaar, en plaatste de gravure naar dat schilderstuk in zijn *Groote Schouburgh der Nederlantsche Konstschilders*, waaruit zij door DESCAMPS en CAMPO WEIJERMAN werd overgenomen. Volgens deze opgave moet SORGH dus geboren zijn in 1611, maar HOUBRAKEN vertelt tevens, dat onze schilder overleed „in zijn eenentsestigste jaar, 1682”, en, als dit waar was, dan zou hij geboren zijn in 1621. Gelukkig zijn er afdoende bewijzen, dat de eerste opgave juist en de laatste onjuist is. Dr. J. VAN DER HOEVEN, te Rotterdam, bezit het portret van SORGH, dat bij HOUBRAKEN is weergegeven, en hierop staat bovenaan, rechts, het jaartal 1645 en aan den linkerkant: Aet. 34, de beide datums door HOUBRAKEN aan dit portret ontleend. Het pendant van dit portret, de beeltenis van SORGH's vrouw, is evenzeer in het bezit van Dr. J. VAN DER HOEVEN, en wij danken het aan diens welwillendheid dat wij eene reproductie van beide den lezers kunnen aanbieden.

Toen SORGH's moeder in 1623 stierf, was hij, gelijk de twee jongste kinderen uit haar eerste huwelijk, nog minderjarig: zijn vader en een zekere PIETER EEUWOUTS waren hunne voogden. Deze traden dan ook als zoodanig den 10^{en} Juni 1624 op, bij den verkoop van het huis op den hoek van de Klaverstraat en Botersloot, waarin HENDRICK MAERTENSZ. SORGH ook een zesde gedeelte bezat. Den 13^{en} Juli 1626 machtigden CATHARINA, HEIJLTGE en AEGJE LIEVENS haren broeder ADRIAEN om een huis in de Nieuwstraat (thans Nieuwsteeg), Oostzijde, dat haar vader op 2 Juni 1595 gekocht had en haar als erfgenamen van haar vader en moeder was „opgekomen” en zij tot dusver „gepossideert” hadden, te verkoopen.¹⁾ Dergelijke acte van de voogden PIETER EEUWOUTS en MAERTEN CLAESSE, voor de minderjarige JORIS en HENDRICK vonden wij niet. In elk geval geeft het een minder gunstigen indruk, dat de meerderjarige voorkinderen machtiging verleenden, niet aan hun stiefvader, maar aan

¹⁾ Prot. N. A. VOGEL VII 31. Giftbrief dd. 15 Juli 1626.

hun broeder. 1) Dat er toen iets haperde aan de verstandhouding, wij zouden het ook vermoeden naar aanleiding van het testament, dat MAERTEN CLAESSE den 27^{en} October 1628 liet maken door den notaris WILLEM JACOBSZ. Daarin verklaart hij de Weeskamer uit te sluiten, en

„dat de broeders & susters mitsgaders de andere vrunden van HENRICK MAERTENSZ, „sijn soon,... sich in geenderleij wijze sullen mogen bemoeijen met de administratie, „opsicht, regeeringe of kennisse van de goederen, die deselve HENDRICK van hem sall „mogen erven off genieten. Deselve broeders & susters mitsgaders andere vrunden vanden „voorn. HENRICK MAERTENS, geene wijtgeseijt, van 's moeders zijde daarvan mede wijtsluij- „tende, will oock hij comp. dat voor zelve zijne comparants zoons zusters & broeders mits- „gaders andere naaste vrunden van 's moeders zijde den staet & gelegentheijt van zijn „comparants boedel & goederen, mitsgaders oock vande goederen die de voors. HENRICK „van hem comp. sall erven ofte genieten, tallen tijde secreet houden zall, Alsoo hij comp. „dezelve zijns zoons zusters & broeders, mitsgaders alle vrijenden van zijn moeders zijde „daervan mede secludeert.”

MAERTEN CLAESSE wenschte dus de voorkinderen van zijn overleden vrouw geheel te houden buiten hetgeen zijn zoon HENDRICK van hem erven zou, en de bepaling, dat dit voor hen zelfs geheim gehouden moest worden, doet het vermoeden rijzen dat de verstandhouding tusschen MAERTEN CLAESSE en de voorkinderen van zijne vrouw wel iets te wenschen overliet.

Een anderen indruk maakt het testament dat „HENDRICK MAERTENSE, jonggeselle”, den 14^{en} Febr. 1630 bij denzelfden notaris passeerde. Daarbij prelegateert hij aan

„MAERTEN CLAESSE ROCHUSS zijn vader ofte bij zijne voorafflijvicheijt zijn MAERTEN „CLAESSES voorkinderen, wesende zijne comparants halve susters van vaders zijde, „alle de vruchten off rente die van zijne comp. goederen die hij zall mogen naelaten alreede „geprocedeert & noch tot zijn overlijden zullen mogen procederen. Ende in alle zijne „comparants andere goederen geene wijtgeseijt, die hij boven de voirs. vruchten off „renten van zijne goederen alreede geprocedeert & noch te procederen metter doot zall „ontruijmen, zonder aenschein te nemen van wijen deselve gecoomen ofte waer deselve „gelegen zouden mogen zijn, heeft hij comp. tot zijne erffgenaemen genomineert de voors. „MAERTEN CLAESSE ROCHUSS, zijn vader, voor deene helft & zijn comparants halve broeders „ende susters van smoeders zijde tsamen voor dandre helft, substitueerende bij „vooraffleivicheijt van dezelve zijne geïnstitueerde erffgenaemen het kindt off kinderen „vande vooraffleivige, elck in zijne ofte haers vaders oft moeders plaets”.

Remonstraent Maertens

1) ADRIAEN LIEVENS VAN HAEMSTEDE was „hoedecramer” en „coopman”; hij trouwde 18 Oct. 1633 MARITGE CLAES van St. Maartensdijk en stierf vóór Juli 1652, toen zijne weduwe hertrouwde; zijne zuster CATHARINA huwde 21 Nov. 1627 JACOB MICHIELSZ VAN WALEGOM, wijnkoopman. De tweede zuster HEIJLTGE is naar het schijnt ongetrouwd gebleven. AEGJE stierf voor October 1635, en JORIS vertrok als koopman naar Amsterdam vóór 21 Jan. 1629, toen hij te Rotterdam huwde MINSJE TEUNIS HOLLAERT. Deze HAEMSTEDE's waren Remonstranten.

Ook later, bij zijn huwelijk, zullen wij zien dat zijne verstandhouding tot zijne halve broeders van moeders zijde niets te wenschen overliet, en toen een van deze, ADRIAEN, den 21^{en} Juni 1642 een testament liet maken, benoemde hij zijn broeder JORIS en „HENDRICK MAERTENSSE DE SORCH” tot executeurs. Wij vermoeden dat SORGH bovenstaand testament liet maken omdat hij op reis ging ter verdere ontwikkeling van zijn talent. Hoe hij er toe kwam zich aan de schilderkunst te wijden? Deze vraag zou misschien beantwoord kunnen worden, indien wij stellig konden bewijzen, dat zijne moeder, LIJSBETH HENDRICKS VAN HENGEL, verwant was aan JUDITH WILLEMS VAN HENGEL, de moeder van WILLEM PIETERSE BUIJTEWECH (zie jaargang 1891, p. 56), al was de eerste te Antwerpen, de andere te Rotterdam geboren. HOUBRAKEN noemt hem een leerling van DAVID TENIERS en van WILLEM BUIJTEWECH. Deze volgorde moet stellig omgekeerd worden. WILLEM PIETERSE BUIJTEWECH is tusschen 1623 en 1625 uit Haarlem naar Rotterdam teruggekeerd, waar hij vóór Mei 1630 overleed. HENDRICK MAERTENSE kan dus bij hem vijf à zes jaren geleerd hebben, en het is zeker opmerkelijk, dat onze jeugdige kunstenaar in Febr. 1630, misschien om het overlijden van BUIJTEWECH, elders onderricht ging zoeken. HOUBRAKEN zegt, dat hij dit deed bij DAVID TENIERS, en dit wordt bevestigd door zijne vroegste schilderijen. Maar lang vertoefde hij niet in de Scheldestad. Den 23^{en} Jan. 1633 ging hij met zijnen vader, met zijn „zwager” JACOB MICHIELSZ VAN WALEGOM, den echtgenoot van zijn halve zuster CATHARINA LIEVENS VAN HAEMSTED E en met zijn „broeder” ADRIAEN LIEVENS VAN HAEMSTED E, naar den notaris N. A. VOGEL. Daar ontmoette hij „ARIAENTGE PIETERS, jonge dochter, geadsisteerd met ROCHUS PIETERSE HOLLAER, haren broeder, wonende op Delffshaven”. Bruidegom en bruid maakten hunne huwelijksvoorwaarden, verklarende dat zij „tot onderstant vant huwelijk „elcx sullen inbrengen alle alsulcke goederen als sijlieden zijn hebbende, ende bij „specificatie (op den dorse van deze off andersints) onder & met „haerl. hant geteijckent sullen bekent maecken”. De bruidegom verklaarde voorts, dat hij, ingeval hij ’t eerst mocht sterven, „zijne bruid doteerde mette somme „van seshienhondert car. gulden tot eene douarije”, en de bruid verklaarde, in hetzelfde geval, haren man te doteeren met eene som van „thien hondert car. gulden”. Alles op conditie, dat het overige der goederen van dengene die het eerst overlijden zou, zoowel de bij het huwelijk aangebrachte als de tijdens het huwelijk „opgecomene, aenbestorven ende geërfte” goederen, zouden komen aan de kinderen en, bij gebreke van deze, aan de „bloetvrunden & erffgenamen ab Intestato” van den overledene. Derhalve geen gemeenschap voor de aangebrachte en tijdens het huwelijk geërfde goederen, maar wel voor „alle andere conquesten, „winsten & verliezen die geduijrende het huwelijk soud en mogen comen te vallen”, die „halff ende halff” zouden zijn,

Onze schilder onderteekende deze acte *Henderick Maertense de Sorch*.

Den 20^{en} Februari werd het huwelijk voltrokken. De aantekening in

het stadstrouwregister luidt: „*Hendrick Maertens, f. M., van Rotterdam, met Ariaentge Pieters, van Delfshaven*”. Zijne vrouw was eene dochter van PIETER JACOBZ. HOLLAER en INGETJE ROCHUS. HOLLAER was koopman te Delfshaven en had zes kinderen: één zoon, ROCHUS geheeten, die getuige was bij het huwelijkscontract zijner zuster, en vijf dochters, onder welke twee ARIAENTGE's waren, waarom SORGH's vrouw meestal ARIAENTGE de jongste wordt genoemd. Volgens de aantekening op haar portret, het pendant van het zijne, was zij één jaar ouder dan hij, daar het geschilderd werd ook in 1645, en er op aangeteekend staat: Aet. 35. Eene oudere zuster van ARIAENTGE PIETERS HOLLAER, TRIJNTGE geheeten, was vijf jaren vroeger gehuwd met den Rotterdamschen schilder KRIJN HENDRIKS VOLMARIJN, en misschien heeft SORGH zijne vrouw wel bij dezen kunstbroeder leeren kennen.

MAERTEN CLAESSE mocht nog ettelijke jaren zich verheugen in den voorspoed van zijn zoon, daar hij eerst in Januari 1642 stierf. In de Rekening van kerkmeesters staat, dat op 11 Januari 1642 begraven werd: *Maerten Claesse, schipper op Dort, in de Schrijnwerckerssteech*. Hij werd anderhalf uur beluid, en zijne begrafenis kostte 24 guld. 4 stuivers; wel een bewijs dat hij in goeden doen was.

Van meet af leeren wij SORGH kennen als een ordelijk man. Den 2^{en} Febr. 1634 leende hij eenen JAN MEESTERSSE *f* 500 voor één jaar, tegen den penning 16 en onder verband eener ordonnantie van ruim *f* 800, die JAN MEESTERSSE had ten laste van het kantoor der Gecommitteerde Raden ter Admiraliteit. Den 5^{en} Febr. 1636 kocht hij voor 5000 car. guld., waarvan *f* 2000 comptant en een custing rentebrief van *f* 3000, een huis op het Steiger, dat het Vrouwehoofd heette ¹⁾. Hij betrok het den 1^{en} Mei daaraanvolgende. De acten betreffende dezen koop teekende hij: „*Henderick Maertensse Sorch*” en niet meer, als in 1633, *de Sorch*”.

Dit huis, dat het Vrouwenhoofd heette naar den gevelsteen, welke bij de verbouwing in September 1872 eruit genomen en aan de verzameling van oudheden in het Gemeente-archief geschonken werd, was geregistreerd op No. 356 en is thans No. 28 van het Steiger. Vijf huizen meer naar het Oosten stond een huis, waar — volgens mededeeling van den Archivaris, den heer J. H. W. UNGER — blijkens eene giftbrief van 28 Mei 1639 „*De Dordtsche Marcktschuijt*” uithing. Het is niet onmogelijk, dat SORGH deze woning kocht tengevolge van een strak te vermelden aanstelling, of dat zijne woonplaats tot deze medewerkte. Hoe dit zij, twintig jaren bleef SORGH hier wonen. Den 15^{en} Mei 1656 verkocht hij ²⁾ dit huis, volgens taxatie, voor *f* 3500 aan eenen CORNELIS GERRITSZ VAN HELLOUW, en kocht hij van dezen, ook volgens taxatie, voor *f* 5500 een huis, dat in het register het nommer 358 droeg, en dus een weinig meer Oostelijk dan het vorige

¹⁾ Prot. N. VOGEL XIX. 133 XXV. 18. Dit huis had behoord aan EGBERT CORNELISSE, markischipper op Utrecht, en werd door diens weduwe aan SORGH verkocht. De giftbrief is dd. 18 Juli 1636. (Zie *Rott. Historiebladen*, p. 689.)

²⁾ *Rotterdamsche Historiebladen*, p. 689.

en nog dichter bij „De Dordtsche Marcktschuijt” en de Korenbeurs gelegen. Dit huis is thans No. 26 op het Steiger; de onderste verdieping werd eenige jaren geleden verbouwd en de gevel veranderd, maar overigens is het in zijn vroegeren staat gebleven. Hier bleven SORGH en zijne vrouw wonen tot hunnen dood. Na het overlijden der laatstgenoemde, werd dit huis door hunnen schoonzoon DIRCK MEEUWELS, op 4 Mei 1694, verkocht voor f 8100.

SORGH'S vader was niet de eenige „ordinaris marcktschuijtvoerder” van Rotterdam op Dordrecht. Op 10 Dec. 1632 was MAERTEN CLAESSE getuige bij het testament, dat zijn collega JAN GERRITS passeerde bij den notaris W. JACOBSZ. Misschien was het bij gelegenheid van diens dood, dat SORGH werd aangesteld tot marktschipper van Rotterdam op Dordrecht. In eene acte, op 1 Mei 1638 gepasseerd bij den notaris J. VAN ALLER ANDRIESZ, staat „HEIJNRICK MAERTENSZ, „mercktschipper van deser stede op Dordrecht, als man en voocht van ARIAENTGE „PIETERS de jongste” vermeld. Hij was dus minstens drie en een half jaar tegelijk met zijn vader marktschipper op Dordt. Dit ambt had in de oogen zijner tijdgenooten geen geringe beteekenis, want het wordt in alle officiële stukken en aantekeningen bij zijnen naam vermeld, terwijl hij er nooit schilder genoemd wordt. Maar nimmer heet hij „ordinaris marcktschuytvoerder” zooals zijn vader. Waarschijnlijk was zijne betrekking bij het veer meer eene eerepost, welke hem door de regeering der stad werd geschonken als blijk van genegenheid, en zóó dat hij er profijt van had, zonder haar zelf te moeten waarnemen. Op 27 April 1653 was hij getuige, toen WILLEM VAN VREDENBURCH „raedt ende Vroetschap” der stad, zijn testament liet maken. Hij teekende die acte „*Hendrick Maertense Sorgh*” — de „c” van SORCH in een „g” veranderd. Blijkens zijne schilderijen heeft hij echter reeds in 1641 zijn naam zoo geschreven; terwijl hij op sommige oudere schilderijen zijn naam „SORCH” schreef. In 1654 droeg de regeering der stad — gelijk uit de *Rotterdamsche Historiebladen* bekend is — hem „t verschilderen van het Conterfeijtsel van Erasmus” op, en betaalde hem hiervoor 17 guld. 6 stuivers. Dit is het portretje, dat later, maar niet in dit besluit, werd toegeschreven aan ALB. DÜRER, en in 1849 van het Raadhuis werd overgebracht naar het Museum Boijmans. Den 9^{en} Augustus 1657 werd hij benoemd tot broodweger ¹⁾, met drie anderen, van wie elk jaar twee zouden worden vervangen. Het bleef ons onbekend, hoe lang hij deze betrekking heeft bekleed, welke ook waarschijnlijk een eere-ambt was, dat hij door een ander kon laten waarnemen. In 1659 was hij brandmeester uit de keur der tiende wijk ²⁾ met een oudschepen en een schepen, zoodat hij — naar de keur bepaalde — behoorde tot de „gequalificeerde personen” der stad.

SORGH was dus een geacht burger, zeker ook om zijne kunst. Den 16^{en}

¹⁾ *Rotterdamsche Historiebladen* p. 690.

²⁾ *Keur ende Ordonnantie op 't stuck van den Brandtweringe ende slissinge, soo binnen de Mueren als in de Jurisdictie der stad Rotterdam.* Bij P. VAN WAESBERGE A^o 1659.

HENDRIK MAERTENS SORGH,
in het bezit van Dr. J. van der Hoeven.

De vrouw van H. M. SORGH,
ARIAENTGE PIETERS HOLLAER,
in het bezit van Dr. J. van der Hoeven.

Oct. 1659 wordt hij vermeld als hoofdman van het Sint-Lucasgild³⁾. Het bleef hem goed gaan, en eindelijk kon hij ook de weelde van een buitenhuis zich veroorloven. Den 25^{en} Maart 1669 verwierf hij een tuin „mette bepotinge ende „beplantinge daerinne ende opstaende, gelegen aen de noortsijde van de Scheeps- „timmermanslaan, uitkomende aen de Oostzijde van de Schiekade, in de Heerlijck- „heijt van Blommersdijck, belent ten Oosten het Kerklaentje” enz⁴⁾.

Een buitentuin aan de Schie, nog wel twee eeuwen de illusie van elk rechtgeaard Rotterdammer! SORGH mocht echter niet lang zich daar verlustigen, want den 28sten Juni 1670 werd hij reeds begraven. In het Register der kerkmeesters van de Groote kerk staat in de week van 28 Juni tot 1 Juli geboekt: „HENDRICK MAERTENS SORCH, f 14-4”, en in het Register van overledenen der Weeskamer, in de week van 22 tot 29 Juni: „HENDRICK MAERTENS SORGH, de vrouw ARIAENTGE PIETERS, marktschipper op Dort, op 't Steijger”, en in het Register der dooden: Zaterdag, 28 Juni 1670. „Een dubbel kijst voor HENDRIJCK MAERTTENSSEN SORGH, Steijger kerck sarck i kijndt verset.” Hij overleed dus 12 jaren vroeger, dan door HOUBRAKEN en diens naschrijvers wordt gezegd.

Vóór wij een blik werpen op zijn tot ons gekomen schilderwerk, nog iets over zijn huiselijk leven. Het wel en wee van het huwelijk bleef hem niet vreemd. Daar de doopboeken der Remonstrantsche Gemeente, waartoe hij behoorde, beginnen met 1650, hebben wij elders moeten zoeken naar zijne kinderen. Twee vonden wij in de Begrafenis-registers. Een werd begraven in de week van 6 tot 13 Jan. 1652, en de aantekening daarvan in het Register van kerkmeesters luidt: „'t kindt van HENRICK MAERTENS SORGH, f 7-5 st.” Ruim twee jaren later verloor hij weer een kind, op volwassen leeftijd. Den 1^{en} Aug. 1654 werd begraven „LIJSBETH HENDRICKS SORCH, jonge dochter, op 't Steijger, tot HENDRICK MAERTENS SORCH,” en het Register van kerkmeesters meldt, dat voor haar werd betaald f 14-9 st. Drie kinderen overleefden hem. Een zoon, MAARTEN geheeten naar zijn grootvader, geboren in 1640 of 1641, die zich vestigde te Amsterdam als „sijreeder”, en, 24 jaren oud, op den 24^{en} April 1665 liet inschrijven zijn huwelijk met ELISABETH ROMBOUTS. Uit de aantekening in het Puiboek, door Mr. N. DE ROEVER ons medegedeeld, blijkt duidelijk dat deze MAARTEN een zoon van den schilder was. Er wordt niet alleen gezegd, dat hij van Rotterdam was en dat zijne ouders daar woonden, maar ook dat hij geadsisteerd werd door DIRK MEEUWELS zijn zwager. Verder blijkt uit deze aantekening nog, dat ELISABETH ROMBOUTS eerst gehuwd was geweest met DANIEL VAN HAEMSTED E, een zoon van SORGH's halven broeder van moeders zijde JORIS LIEVENS VAN HAEMSTED E. Volgens de mededeeling van Mr. N. DE ROEVER uit het Doopboek der Remonstrantsche gemeente te Amsterdam, werd uit het huwelijk van MAARTEN SORGH en ELISABETH ROMBOUTS, op 9 Nov. 1666 gedoopt een zoon,

³⁾ *Rotterd. Historiebladen* p. 691.

⁴⁾ *Rotd. Historiebladen*, p. 691.

HENDRIK, in wien wij den HENDRIK SORGH, makelaar te Amsterdam, begroeten, een kleinzoon van den schilder dus, door HOUBRAKEN diens neef genoemd, bij wien gemelde schrijver een paar stukken van HENDRICK MAERTENSZ. SORGH zag, welke zich ook bevinden in den catalogus zijner schilderijenverzameling, welke op 28 Maart 1720 te Amsterdam werd verkocht en door HOET wordt beschreven.

Verder liet SORGH na eene dochter, INGETJE genaamd naar de moeder van zijne vrouw. Deze trouwde den 26^{en} Maart 1663 een jongmensch uit Haarlem, maar gevestigd te Rotterdam, DIRCK MEEUWELS, die het ambt van „wijnroeier” bekleedde.

Eindelijk liet hij nog eene dochter na, MARIA, die ook vóór zijn dood reeds gehuwd was. Den 11^{en} Aug. 1669 trouwde zij met den makelaar ABRAHAM GILSEMANS.

SORGH'S weduwe bleef dus, na zijnen dood, alleen in het huis op het Steijger achter. Zij hield er, gelijk het extract uit het kohier van het familiegeld over 1674 — in de *Rotterdamsche Historiebladen* opgenomen — leert, een linnenwinkel. Den 2^{en} Juli 1684 verloor zij hare met GILSEMANS getrouwde dochter, die in het kraambed bezweek, en door haren man werd gevolgd in de tweede week van April 1685.

Den 4^{en} November 1690 passeerde SORGH'S weduwe haar testament bij den notaris GOVERT VAN GESEL en benoemde daarbij haar schoonzoon DIRCK MEEUWELS tot voogd over hare minderjarige erfgenamen, de kinderen van MARIA GILSEMANS. Eenigen tijd daarna verhuisde zij naar het Hang, en overleed daar in de laatste week van Maart 1693. In het register der Weeskamer van 19/26 Maart 1693 staat: „ARIJAENTJE HOLLAERT, wed^e van HENDRICK MAERTENS, in 't Hang; 2 mond.” Die twee mondige kinderen waren haar dochter INGETJE MEEUWELS en haar zoon MAARTEN. Zij werd begraven in het graf in het Noordpand der Groote kerk, dat behoord had aan MAERTEN CLAESSE, waarin ook haar man was neergelegd, en dat door FIJTGEN MAERTENS SORGH den 19^{en} Jan. 1677 op haar naam was gesteld. ¹⁾

SORGH was geen époque makend kunstenaar, maar een goed schilder van den tweeden rang. Weldra leerde hij het navolgen van TENIERS af, terwijl de kunst van ADR. BROUWER hem meer en meer aantrok. Is er tusschen dezen en zijn werk een onmiskenbare verwantschap, hij mist BROUWER'S genialiteit en brutaliteit. Hij is veeleer zeer nauwkeurig, al te nauwgezet; en behandelt het kleinste met gelijke zorg als het voornaamste. Maar hij doet dit met eene naïviteit, die hare bekoorlijkheid niet mist. Zijne tafereelen in de open lucht hebben dikwerf een te koelen toon; zijne binnenhuizen zijn warmer en meestal aangenamer ook. Hij kwam tot zijne hoogste ontwikkeling toen hij ongeveer vijftig jaren oud was, en schilderde toen eenige inderdaad voortreffelijke stukken.

Leerlingen had hij weinig; den bekenden A. DIEPRAEM en den minder bekenden JAN BLAUVOET. G. VAN SPAAN noemt hem in zijne *Beschrijving der*

¹⁾ *Rotterd. Historiebladen.*

stad Rotterdam, die in 1698 verscheen, een koddig boertjes-, scheep- en waterschilder. Dr. J. SIJSMUS noemt hem, in zijn Schildersregister, schilder van scheepjes, boertjes en conterfeiter.

Het beknopt overzicht van SORGH's werk, dat wij laten volgen, beginnen wij met zijne portretten. Bijzonder gelukkig was hij in de portretkunst niet, wat het artistieke gehalte betreft, maar men kan er zeker van zijn, dat zijne portretten gelijken. Het oudste zal wel het portret van SIMON EPISCOPIUS zijn, die in 1643 overleed. Wij weten het schilderstuk niet aan te wijzen, maar voor de deugdelijkheid der gelijkenis wordt ingestaan door de acht uitgaven van verschillende gravures, welke er van verschenen, en wel van graveurs als H. BARIJ, P. VAN GUNST, enz. Daarna volgen twee portretten, welke het eigendom zijn van Dr. ED. BROCKHAUS te Leipzig, en door dezen werden afgestaan voor de aldaar in 1889 gehoudene *Sonderausstellung*. Het zijn kleine stukken op eikenhout, hoog 0.35 en breed 0.28. Het eene stelt voor een bejaarden heer, die een brief in de hand houdt; borstbeeld, rechts gewend, met twee handen. Het andere stelt voor de echtgenoot van dien heer, eene bejaarde dame, die de handen voor het lijf over elkaar geslagen houdt; borstbeeld, links gewend. Dit stuk is geteekend en gedateerd 1641. Vervolgens noemen wij de portretten van SORGH zelf en van zijne vrouw, waarvan eene photogravure dit opstel vergezelt. Ook deze stukken zijn slechts 0.32 hoog en 0.25 breed, en zijn, gelijk gezegd is, in 1645 geschilderd. In de Kerkeradskamer der Remonstrantsche gemeente te Amsterdam bevinden zich thans de portretten van THEOPHILUS RIJCKWAERT en diens vrouw, MAGDALENA VAN DAM, op eikenhout, hoog 0.32 en breed 0.26, gedateerd 1646; deze portretten waren, blijkens de aantekening op de door C. MUIJS gemaakte en door A. STOLKERT aan de Remonstrantsche gemeente te Rotterdam geschonken copie van het portret der vrouw, reeds in 1789 het eigendom van D. DE JONGH Az., wiens verzameling op 26 Maart 1810 te Rotterdam verkocht werd. Zij deden toen f 22. Volgens de aantekening op de portretten zelve, hebben zij behoord tot het kabinet van G. VAN DER POT, vervolgens aan JERONIMO DE BOSCH en JERONIMO DE VRIES, die ze schonk aan C. W. WESTERBAEN op 20 Nov. 1823, en deze schonk ze aan den Remonstrantschen kerkeraad. THEOPHILUS RIJCKWAERT is voorgesteld op zijn 69^e jaar, en zijne vrouw, blijkens gelijke aantekening op haar portret, toen zij 61 jaren oud was. Naar zijn portret maakte H. BARIJ eene fraaie gravure, welke uitgegeven werd door J. VAN DER NEER of NAERANUS, schoonzoon van RIJCKWAERT en boekverkooper te Rotterdam. Van 1654 dateert SORGH's portret van WITTE CORNELISZ DE WITH, ons slechts bekend door de gravures van A. BLOTELING, J. HOUBRAKEN, enz.

Behalve deze portretten in klein formaat, heeft SORGH een paar familiestukken gemaakt, die hem hooger eischen stelden: figuren ten voeten uit, in een vertrek bij elkander geplaatst. Men ziet aan deze stukken, dat hij getracht heeft de gewenschte eenheid tusschen de figuren aan te brengen, door ze te ver-

binden in eene gemeenschappelijke handeling, maar hij is hierin weinig geslaagd. De moeielijkheid om die eenheid te scheppen en tevens elk figuur tot zijn recht te laten komen, was hem te zwaar. De nauwgezetheid, waarmede hij aan den laatstgemelden eisch voldeed, is tevens oorzaak, door de beperktheid van zijn talent, dat de figuren wat stijf zijn en den indruk maken, dat zij poseeren. Het oudste van de twee ons bekende familieportretten, behoorde den heer C. E. VIRULIJ te Rotterdam, en is, na diens overlijden, in Juni 1892 overgegaan aan de familie PRINS VAN WESTDORPE te Haarlem, daar het voorstelt Mr. EEUWOUT PRINS, te Rotterdam geboren in 1622 en aldaar overleden in 1662, zijne vrouw MARIA VAN DER GRAEFF, en hunne dochters MARIA, gedoopt 12 Nov. 1658, en CATHARINA, gedoopt 30 Dec. 1659. Het stuk is gedateerd 1661, draagt de handteekening van den schilder, en is 0.685 hoog, 0.48 breed. Hoe weinig het SORGH gelukte deze vier figuren te vereenigen tot een geheel, blijkt wel het meest hieruit, dat hij den heer PRINS plaatste in een afzonderlijk vertrek op den achtergrond. Op den voorgrond staat MARIA VAN DER GRAEFF, in het midden, de armen uitgestoken naar de kinderen, die rechts en links van haar zijn geplaatst, de jongste het hoogst en het dichtst bij haar, het andere op den grond en verder van haar. Eene niet zeer gelukkige schikking, welke vooral de houding der moeder benadeelt. De kinderen zijn voor hun leeftijd, 2 en 3 jaren, bijzonder groot en dik. Het jongste zit, op een rood fluweelen kussen, op een tafel en houdt lachend een rinkelbel omhoog; het oudste houdt zich met de eene hand vast aan een kinderstoel, terwijl het met de andere hand het stuk koek aanneemt, door de moeder toegereikt. De pret van het jongste kind, de schroomvalligheid om den stoel los te laten en de vreugde over het stuk koek op het gelaat van het oudere kind zijn zeer goed weergegeven. Dit en het figuur van den vader, dien men door een open deur op den achtergrond in zijn studeerkamer in gedempt licht ziet zitten, en die met welgevallen naar zijn vrouw en zijne kinderen kijkt, zijn zeer goed behandeld. Hetzelfde geldt voor het meeste bijwerk: het opzittend hondje op den voorgrond en de meubels.

Het tweede familieportret, dat SORGH's handteekening en het jaartal 1663 draagt, bevond zich op de tentoonstelling van oude meesters, in 1872 te Amsterdam gehouden. Het behoorde toen den heer A. DE HAAN PZN. te Amsterdam, en kwam in 1881 voor op de veiling van het kabinet D. BIERENS DE HAAN. Hier waren voorgesteld de heer JACOB ABRAHAMSZ. BIERENS, zijne vrouw en hunne drie kinderen. Ook dit stuk is van geen grooten omvang, hoog 0.525 en breed 0.71. Blijkbaar heeft SORGH getracht dit familieportret te behandelen als een genrestuk. De familie is in de keuken; mevrouw BIERENS schilt een appel, de heer BIERENS komt, vergezeld van zijn zoon, van de vischmarkt thuis en laat zijne vrouw de visch zien, die hij gekocht heeft. Een tweede zoon houdt een oogenblik op met violoncel spelen om naar zijn vader te zien, en de dochter is bezig patrijzen te plukken, terwijl de meid op den achtergrond bezig is een kan te spoelen onder de pomp. De gewilde eenheid van handeling brengt echter geen eenheid in de

voorstelling. Hiervoor poseert ieder persoon te veel. Maar met dit stuk is SORGH toch gelukkiger geweest dan met het vorige. En het stilleven op den voorgrond is werkelijk fraai. Daar de familie BIERENS DE HAAN het stuk wenschte te houden, werd het voor de geboden som van *f* 2900 niet gegund.

SORGH's „scheepjes” — zooals Dr. SIJSMUS zijne riviergezichten noemt — zijn thans nog minder talrijk, dan zijne portretten. Ik ken er slechts vijf. De heer WERNER DAHL, te Dusseldorp, is de gelukkige bezitter van een fraai exemplaar, in 1647 geschilderd. Hierop ziet men in het verschiep den toren van het huis Ter Merwede, en op den voorgrond het veerschip van Rotterdam op Dordrecht. Een zonachtig tafreel; slechts op het eerste plan is de lucht bewolkt. Een tweede riviergezicht, van 1650, bevindt zich in het Museum te St. Petersburg; vroeger behoorde het tot de verzameling van CATHARINA II. Een derde is het gezicht op de Maas bij buig weder, van 1668, dat uit de verzameling van G. VAN DER PALTS te Rotterdam, in 1824 voor *f* 50 overging in het kabinet van J. ROMBOUTS, daaruit kwam in de verzameling DUPPER, en met deze belandde in het Rijksmuseum te Amsterdam. Ten slotte voegen wij hierbij de aankomst van de veerschuit van Rotterdam op Dordrecht aan het hoofd bij de Oude Hoofdpoot te Rotterdam, dat omstreeks 1642 geschilderd moet zijn, en in het Museum-Boijmans zich bevindt.

Veel talrijker, en over het geheel veel fraaier zijn zijne „boertjes”, binnenhuizen met rookende, drinkende, kaartspelende en vechtende boeren, — bij welke ADRIAEN BROUWER's werk hem blijkbaar voor den geest zweefde. Dergelijke stukken vindt men in de meeste museums en in tal van particuliere verzamelingen, zoodat wij meenen te kunnen volstaan met enkele te noemen. Een boerenkroeg van 1643, bij SARINSKI te Warschau; kaartspelende boeren, van 1644, in het Museum te Hannover; de boeren met de vrouw die uien schilt, van 1646, in het Museum te München; de herberg, van 1648, in het Louvre; de dansende boeren, van 1653, bij den heer O. WESENDONCK te Berlijn; de slapende boer, wien een kameraad rook in 't gezicht blaast, van 1656, bij den heer O. GOTTSCHALD te Leipzig; het etend gezelschap, van 1662, der veiling QUARLES VAN UFFORD, 1874; de vechtende boeren, van 1665, in de Hermitage te St. Petersburg.

Vervolgens zijn het talrijkst zijne groente- en vischmarkten, meestal frisch van kleur en aangenaam gecomponeerd; maar koeler van toon dan zijne binnenhuizen. Wij noemen de groentemarkt, van 1653, in het Museum te Cassel; het kleine gezicht op de groote markt te Rotterdam, van 1654, in het Museum Boijmans; de groentemarkt van 1664, bij Jhr. VAN WEEDE VAN DIJCKVELT; en de vischmarkten, van 1654, in het Museum te Cassel, van 1664 in het Museum te Dresden, van 1665 bij Lord NORTHBROOK.

Een enkelen keer koos SORGH een onderwerp uit de mythologie, meermalen een uit de bijbelsche geschiedenis. Zoo behandelde hij de aanbidding der herders in 1642, 1646 en 1649 — welke stukken zich bevinden in de museums te Kopenhagen, St. Petersburg en Pest. Ook de gelijkenis van de arbeiders in den wijngaard

trok hem herhaaldelijk aan. Meermalen worden zijne voorstellingen daarvan nog geheeten een koopmanskantoor, omdat men er een heer ziet, die betaalt, arbeiders die hun loon ontvangen en die vertrekken. Men vindt hiervan de fraaiste exemplaren in de verzameling van Jhr. Mr. STEENGRACHT, te 's Gravenhage, in het Museum te Dresden, en in dat te Brunswijk, van 1666, 1667 en 1665. Wie het laatste stuk — door KÜHN geëetst in 1888 — ziet, staat verbaasd over de hoogte hier door SORGH bereikt. Er is eene poësie, eene karakteristiek, een warme bruinachtige toon en een krachtig licht in dit stuk, waartoe men hem niet in staat zou rekenen. Men leert hem hier kennen in zijn volle kracht, al begon zijn eigenlijke bloeitijd reeds vijftien jaren vroeger. Liefst nemen wij dan ook hier van hem afscheid.

ARENT DIEPRAEM.

HOUBRAKEN eindigt zijne mededeelingen aangaande ABRAHAM DIEPRAEM (*Groote Schouburgh* III, p. 247) met de woorden: „mij is gezegt dat hij te Rotterdam in 't Gasthuis gestorven is”. Deze aantekening deed mij besluiten, den datum van het overlijden van dien schilder op te sporen. HOUBRAKEN verkocht zijn huis te Dordrecht op den 29^{en} April 1709¹⁾ en verhuisde toen naar Amsterdam. Al begon hij eerst in 1717²⁾ zijn *Groote Schouburgh* te schrijven, men mag veilig aannemen dat hij het bericht omtrent den dood van ABRAHAM DIEPRAEM nog te Dordrecht ontvangen had.

De registers der overledenen en der begrafenissen te Rotterdam naziende tot 1713, vond ik geen ABRAHAM DIEPRAEM, wel andere leden van die familie. Eerst in de registers van 1670 vond ik iemand, wiens naam met dien van den schilder veel overeenkomst heeft. Een „ARENDT DIEPRAEM, J. M. in de dwersjufferstraet”, stierf, volgens het register der overledenen, in de week van 13 tot 21 Juli, en het register der begrafenissen meldt, dat hij ter aarde werd besteld op Donderdag 16 Juli, terwijl de kosten bedroegen f 5 — 4 — 8.

Derhalve, geene ABRAHAM DIEPRAEM, die niet, gelijk HOUBRAKEN vernam, te Rotterdam in het Gasthuis is gestorven, maar toch ook — zooals wij zien zullen — een schilder!

Het herhaaldelijk voorkomen van den naam DIEPRAEM in de Rotterdamsche registers, en het zwijgen van HOUBRAKEN over de geboorteplaats van ABRAHAM DIEPRAEM, benevens diens mededeeling dat HENDRICK MAERTENSZ SORGH een der leermeesters van dezen schilder was geweest, en het reeds vermeld bericht omtrent zijn overlijden, noopten mij aantekening te houden van hetgeen ik omtrent personen die zijn familienaam droegen, ontmoette.

In het register der huwelijken, welke op het stadhuis werden voltrokken, omdat bruidegom of bruid, somtijds beiden, niet tot de Gereformeerde kerk be-

¹⁾ G. H. VETH, *Oud-Holland* VII, p. 300.

²⁾ J. VAN GOOL, *Schouburgh* I, 137.

hoorden, staat „op den XIIIe Sept. 1621 zijn getrouwt HEIJNDRIK DIEPHAEN, „van Santen, & INGETJE PIETERS, beide ionge luijden”. De klerk had den naam van den bruigom blijkbaar niet goed verstaan, want de beambte der Luthersche gemeente, die het doopregister hield en uitteraard den Duitschen tongval van den uit Xanten afkomstigen man goed verstaan kon, schreef den 23^{en} Januari 1622 — slechts vier en een halve maand na het huwelijk — dat op dien dag gedoopt was: ARENT, zoon van HENDRIK DIEPRAEM. Bij dien zoon bleef het niet. HENDRIK DIEPRAEM en INGETJE PIETERS kregen meer kinderen. In het zeer onvolledige register der Luthersche gemeente vond ik hun doop niet vermeld; maar ik trof ze in de trouw- en begrafenisregisters aan, en in een testament der ouders. Als bewijs, dat HENDRIK DIEPRAEM te Rotterdam bleef wonen, kan dienen de acte, welke hij den 10^{en} Maart 1632 passeerde bij den notaris JAC. CORN. VAN DER SWAN (D. III. f. 208) betreffende een huis te Wezel, dat hij met zijne broeders DIRK en JAN had geërfd.

Geruimen tijd later, den 3^{en} Januari 1649, vonden wij hem en zijne vrouw bij den notaris A. VAN DER GRAEFF (D. XVIII), bij wien zij hun testament maakten. In den aanhef van dit stuk worden zij genoemd: „HENDRIK SIJMONSZ, „DIEPRAEM, cleermaker, ende INGETJE PIETERSD”. Zij legateeren „aen hunne „zoons PIETER ende JAN DIEPRAEM, ende aen hunne dochter GEERTRUIJT elck „hondert guld. voor legitime portie; ende hun *oudsten* zoon ARENT DIEPRAEM „een rosenobel & dat te insichte vande extraordinaire oncosten, die sij testanten „aen denselven hebben te koste geleijt, soo int leeren vant Ambacht ofte konste „van *glaesschrijven* als *schilderen*, & noch selven terwijle (hij) zijn koste eerlijcke „soude hebben connen winnen, nu & dan een merckelijcke somme verstrekt, ende „aen hunne vermincte dochter CATRINA duijsent guldens”.

Toen dit testament werd gemaakt, was ARENT DIEPRAEM, op 20 dagen na, 27 jaren oud. Nergens vond ik van hem eenige aantekening, behalve die van zijn overlijden, in 1670; zoodat het best mogelijk is, dat hij zijne geboorteplaats heeft verlaten, al was het om de verwijten zijner ouders te ontgaan. Uit de woorden van deze: dat zij hem nu en dan een merkelijke som verstrekt hadden terwijl hij zijn kost eerlijk had kunnen winnen, en uit de bepaling, dat hij slechts een rosenobel erven zou, spreekt duidelijk genoeg hooge ontevredenheid. Ook ligt de gevolgtrekking voor de hand, dat het gedrag van ARENT DIEPRAEM te wenschen overliet.

Zijn vader werd begraven op den 14^{en} April 1654, „in (de) straet”. De inschrijving in het register der overledenen luidt: „HENDRIK SIJMONSEN, cleer- „maker, de vrou INGENTIE PIETERS, op de Blaeck bij de Schrinewerckersteech.” Zijn zoon PIETER trouwde den 23^{en} Febr. 1653 op het stadhuis, en achter zijn naam staat in de aantekening van het huwelijk „jongman van Rotterdam”.¹⁾ De

¹⁾ PIETER DIEPRAEM, jongman, van Rott., met PETRONELLA HENDRIX, J. D., van Rott.

derde zoon, JAN, trouwde ook op het stadhuis, den 1^{en} Nov. 1654¹⁾, en achter zijn naam staat in het Register dezelfde formule, welke de geboorteplaats aanwijst. Beiden huwden Rotterdamsche meisjes. PIETER DIEPRAEM, die kleermaker was gelijk zijn vader,²⁾ overleed in de week van 30 Sept. tot 6 Oct. 1691. De dochter GEERTRUIJT heb ik in geen trouw- of doodregister aangetroffen; wel CATRINA, die, al was zij „verminct”, misschien wel om haar „duijssent guldens” een echtgenoot vond in eenen JAN JANSSENS KAEMERBEECK, met wien zij den 9^{en} Febr. 1675 trouwde, en dien zij bijna twee jaren later ontviel, daar zij den 20^{en} December 1677 begraven werd. Tot de laatste jaren der achttiende eeuw komen in de verschillende registers tal van personen voor, die DIEPRAEM heeten: kleinkinderen van HENDRICK den kleermaker, neven en nichten van ARENT DIEPRAEM den schilder.

Zou deze de door HOUBRAKEN vermelde ABRAHAM DIEPRAEM kunnen zijn? Het verschil in de voornamen zou tegen hunne identificatie geen bezwaar zijn. Er zijn meer voorbeelden van dergelijke vergissingen, ook bij HOUBRAKEN. En het verdient zeker de aandacht, dat de heer G. H. VETH, die zoovele jaren de Dordtsche registers doorzocht heeft, hierin — gelijk hij mij mededeelde — niet alleen den schilder ABRAHAM, maar ook diens familienaam niet heeft aangetroffen, terwijl deze te Rotterdam zeer veel voorkomt. De inschrijving van den schilder in het schildersgild te Dordrecht in 1648, stemt zeer goed met den leeftijd van ARENT DIEPRAEM, die toen 26 jaar was. Ook in hetgeen HOUBRAKEN zegt over de opleiding van ABRAHAM DIEPRAEM, kan ik geen bezwaar tegen de identificatie vinden. Volgens den *Grooten Schouburgh* was zijn eerste onderwijzer in de kunst de vader van den paardenschilder DIRK STOOP, een vermaard glasschilder, en kwam hij daarna te Rotterdam bij HENDRIK SORGH. De ouders van ARENT DIEPRAEM deelen in hun testament mede, dat zij dezen lieten leeren „de konste van glaesschrijven (en) schilderen.” Bij beiden dus: glasschilderen en schilderen. De ouders van ARENT noemen diens meesters niet. Hoe de, door HOUBRAKEN, genoemde eerste meester van ABRAHAM heette en waar deze woonde, is onbekend. Hij wordt de vader van DIRK STOOP genoemd, en Dr. A. BREDIUS heeft het vermoeden geuit³⁾, dat deze de in het Utrechtsch Gildeboek op het jaar 1638 vermelde zoon van WILLEM JANSEN VAN DER STOOPEN zou zijn, maar Mr. S. MULLER Fz., wien ik verzocht om nadere inlichtingen, antwoordde dat hij voor die verwantschap geen bewijs kon leveren. De familienaam STOOP wordt in de zeventiende eeuw aangetroffen in verscheidene steden, ook te Rotterdam.

De tweede meester van ABRAHAM DIEPRAEM, HENDRICK MAERTENSZ. SORGH, is allerminst een bezwaar tegen de identificatie van ABRAHAM en ARENT. De

1) JAN HEIJNDRICKS DIEPRAEM, jongman, van Rotterdam, met CATALIJNTIE TEUNIS, jonge dochter, van Rotterdam.

2) In de Giftboeken staat, dat „PIETER HENRICKS DIEPRAEM, cleermaker”, op 1 Mei 1669 aan PHIL. VAN DEN HEUVEL, zilversmid, een huis aan de zuidzijde van het Hang verkocht.

3) Catalogus van het Rijksmuseum te Amsterdam, en Catalogus van het Kon. Kabinet van schilderijen te 's Gravenhage.

laatste werd geboren in 1622, de andere moet ongeveer van gelijken ouderdom zijn, daar hij, die waarschijnlijk niet te Dordrecht geboren was en er niet in de kunst werd opgeleid, in 1648 lid van het Dordtsche schildersgild werd. Vóór hun twaalfde jaar zullen zij wel niet bij den glasschilder in de leer zijn gedaan, en bleven zij bij dezen slechts korten tijd — SORGH is in 1611 geboren, in 1633 getrouwd, en al zijn er geene schilderijen van hem bekend, zooals Dr. HOFSTEDE DE GROOT herinnert¹⁾, welke een ouderen datum dan 1641 dragen, er zijn ongedateerde maar met zijn naam geteekende stukken, welke nog zoozeer getuigen van TENIERS' invloed, dat men ze stellig vóór 1641 moet stellen. In elk geval, SORGH was reeds in 1633 te Rotterdam als schilder gevestigd, en hij kan enkele jaren later, zoowel de leermeester van ARENT DIEPRAEM zijn geweest, als hij het, volgens HOUBRAKEN, van ABRAHAM was. Wat HOUBRAKEN verder aangaande de vorming van den laatste mededeelt, dat heeft Prof. Dr. W. BODE reeds „*mehr als unwahrscheinlich*” genoemd²⁾. In de *Groote Schouburgh* wordt gezegd, dat DIEPRAEM, na zijn leertijd bij SORGH, en nadat hij een reis door Frankrijk gedaan had, bij ADRIAAN BROUWER is gekomen. Deze is in het begin van 1638 gestorven en ABRAHAM DIEPRAEM kan onmogelijk vóór dien tijd bij hem zijn geweest. Voor dit verblijf bij BROUWER, noch voor de reis door Frankrijk is de tijd te vinden in HOUBRAKEN's eigen opgaven. Het zal dus wel zijn, gelijk Dr. HOFSTEDE DE GROOT vermoedt: HOUBRAKEN heeft uit de, ook door hem opgemerkte verwantschap tusschen den schildertrant van A. DIEPRAEM en A. BROUWER opge maakt, dat de eerste een leerling was van den laatste. De verhalen van HOUBRAKEN omtrent ABRAHAM's levenswijze, later door J. C. WEIJERMAN nog vermeerderd, zouden ook geen bezwaar zijn tegen de identificatie van hem en ARENT DIEPRAEM. Zij passen veeleer zeer goed bij hetgeen in het testament van ARENT's ouders over dezen wordt gezegd; ja, zouden als eene verklaring daarvan kunnen worden aangenomen. Eindelijk, de data op de schilderijen van A. DIEPRAEM en de qualiteit van zijne werken: Prof. Dr. BODE deelde reeds mede, dat hij er geen kent, dat voor 1660 is gedateerd; zoover ik weet is de laatste bekende datum die van het stuk in het Rijksmuseum te Amsterdam: 1668. Van zelf spreekt, dat DIEPRAEM vóór 1660 heeft geschilderd, maar de meeste stukken, welke bewaard bleven — ik ken er 35, met zijn naam of zijn monogram geteekend — zijn niet gedateerd. Was er een stuk, dat later datum dan 1670 droeg, dan zou de vraag of ABRAHAM en ARENT één persoon zijn geweest, onmogelijk zijn. Het stuk te Berlijn wordt door Prof. BODE als zijn beste werk geprezen, en dit is in 1665 geschilderd, zeventien jaren nadat A. DIEPRAEM lid van het St. Lucasgilde te Dordrecht werd. De uitnemende qualiteiten van dit werk bewijzen m. i. slechts, dat HOUBRAKEN's verhalen over des schilders drankzucht overdreven zijn. Onze brave kunsthistoricus hield trouwens nog al veel van zulke verhalen!

1) *Arnold Houbraken enz. Inaugural Dissertation*, 1891.

2) *Die Grozherz. Gemälde-Galerie zu Schwerin*.

Tegen de identificatie van ABRAHAM en ARENT DIEPRAEM bestaat, mijns inziens, slechts één bezwaar. HOUBRAKEN vertelt, dat hij ABRAHAM DIEPRAEM heeft *gekend* in den tijd dat deze wel meer in een herberg dan in de kerk was, maar zijne stukjes toch gewild waren en tot een goeden prijs verkocht werden. Ook zegt hij dat hij hem in later tijd met een palet met verf op de hand langs de deuren bij zijne kennissen om werk heeft *zien* hengelen. De eerste periode stelt HOUBRAKEN op 1674, maar Dr. HOFSTEDE DE GROOT heeft reeds de opmerking gemaakt, dat dit jaartal niet juist kan zijn, daar HOUBRAKEN in 1674 nauwelijks 14 jaren oud was, en er toen nog ruim 40 jaren moesten verlopen, eer hij het plan opvatte om zijn *Groote Schouburgh* te schrijven. Wil men vasthouden aan HOUBRAKEN's beweren, dat hij DIEPRAEM heeft gekend, dan dient dit vrij wat later te worden gesteld. Hiertegen is echter op te merken, dat het wel wat zonderling schijnt, dat een schilder die in 1648 lid van het St. Lucasgild te Dordrecht werd en zóó aan den drank verslaafd raakte, minstens dertig jaren later nog zóó goed werk zou geleverd hebben. Mijns inziens, zijn HOUBRAKEN's berichten met elkander in strijd. Maar hij zegt nadrukkelijk, dat hij ABRAHAM DIEPRAEM heeft gekend en gezien, en wel toen ARENT DIEPRAEM reeds overleden was. Voor 's hands mag die mededeeling niet maar op zijde worden geschoven, en moet de beslissing over deze quaestie opgeschort blijven, tot er meer licht over haar is verkregen.

CORNELISZ PIETERSZ MOOIJ.

Dr. C. HOFSTEDE DE GROOT gaf in den vorigen jaargang van dit tijdschrift een opstel over den Rotterdammer CORNELIS DE MOOIJ, waarin hij te veel waarde hechtte aan hetgeen GERARD VAN SPAAN in zijne *Beschrijving der stad Rotterdam* en aan hetgeen de *Rotterdamsche Historiebladen* hadden gemeld. De heer HOFSTEDE DE GROOT deed trouwens reeds opmerken, dat iemand, die den 4^{en} April 1676 begraven werd, moeilijk in 1692 schilderijen kan hebben gemaakt, en opperde dus het vermoeden, dat hier eene vergissing in 't spel moest zijn.

De fout, in de *Rotterdamsche Historiebladen* begaan, zou dadelijk zijn uitgekomen wanneer de aantekening omtrent de begrafenis van CORNELIS DE MOOIJ zoo volledig gegeven was als die van zijn huwelijk. De laatste luidt, dat in de R. K. kerk aan den Steiger CORNELIS DE MOIJ den 12^{en} Febr. 1656 trouwde met ANTONETTE JANS. De eerste luidt: 4 April 1676 „CORNELIS DE MOEIJ, de vrouw WILLEMTJE, in de Kijckersteeg aen de Vest”. MOEIJ en MOOIJ kan zeer goed dezelfde persoon zijn; met WILLEMTJE en ANTONETTE is dit echter stellig niet het geval.

Het vermoeden, dat twee personen hier met elkander verward werden, steeg tot zekerheid, toen ik in het register der overledenen vond aangeteekend, dat de man van ANTONETTE gestorven is op den 26^{en} Aug. 1663. De aantekening luidt: „1663, 26 Aug. CORNELIS DE MOEIJ, wijnkooper, is verdroncken, de vrouw „ANTOINETTE DE MOEIJ, op de Leuvehaven naest de nieuwe huisen van de Werlt”.

Hierdoor is meteen bewezen, dat deze CORNELIS DE MOEIJ, evenmin als de op 4 April 1676 overledene, de schilder kan zijn. Immers, hoe zou het stuk van 1692, dat de heer P. KILIAN uit de collectie HARDIJ—Mainz op 14 Oct. 1878 te Frankfort voor 100 mark kocht, geschilderd kunnen zijn door iemand, die in 1663 verdronk, of door iemand, die in 1676 overleed?

De schilder moet een ander man zijn geweest. En wie hij was, wordt aangewezen door zijne handteekening op zijne schilderijen. Die handteekening is meestal moeilijk te lezen, daar zij gewoonlijk op een drijvend plankje, klein en in schuinsche houding geschreven staat. Zóó konden de schrijvers van de *Rotterdamsche Historiebladen* er toe komen, om op het stuk, door den heer A. VAN STOLK Cz. aan het Archief der gemeente Rotterdam geschonken, en 1666 gedateerd, zijn naam te lezen C. D. MOOIJ, terwijl er staat C. P. MOOIJ, gelijk op de stukken van den heer P. KILIAN te Mainz, van den Geheimrath Dr. PELTZER te Keulen, en op het stukje, dat het Museum-Boijmans ten geschenke kreeg van Mr. P. F. HUBRECHT. De heer HOFSTEDE DE GROOT zegt trouwens, dat hij zelf bij het stuk in het Museum te Cassel aarzelde tusschen een P. en D., en VAN EIJNDEN en VAN DER WILLIGEN vertellen, dat zij in de collectie HOGGUER te Amsterdam een stuk zagen, geteekend C. P. MOOIJ; dit stuk was No. 57 der veiling van Mevr. HOGGUER, 18 Aug. 1817.

Ik geloof, dat wij te doen hebben met CORNELIS PIETERSE MOOIJ, die gehuwd was met GEERTRUIJ JACOBS. Den datum van hun huwelijk heb ik niet kunnen vinden. In de doopboeken der Hervormde gemeente staan vermeld:

- 1671, 15 Oct. MARIJTJE, dr v. CORNELIS PIETERSE MOOIJ en GEERTRUIJ JACOBS, getuigen PIETER PIETERSZ MOOIJ, CLAESJE JANS.
- 1673, 10 Oct. SIJTGE, dr v. CORNELIS PIETERSE MOOIJ en GEERTRUIJ JACOBS, get. DIRK CORNELIS, AAGJE ARIENS en GIJSBERTGE RUTTEN.
- 1675, 24 Nov. SARA, dr v. CORNELIS PIETERSE MOOIJ en GEERTRUIJ JACOBS, get. PIETER PIETERSE MOOIJ en CLAESGE JANS.
- 1680, 16 Juni. REBECKA, dr v. CORNELIS PIETERSE MOOIJ en GEERTRUIJ JACOBS, get. JORIS MALPARDUS en ANNETGE JANS.
- 1682, 5 Mei. REBECKA, dr v. CORNELIS MOIJ en GEERTRUIJ JACOBS, get. NEELTGE JANS.
- 1684, 21 Dec. JACOB, z. v. CORNELIS PIETERSE MOIJ en GEERTRUIJ JACOBS, get. NEELTGE JANS.

Door deze inschrijvingen is men eenigszins voorbereid op verschillende spellingen van den naam des mans. Dit verschil neemt toe bij de volgende aantekeningen van den dood zijner vrouw en van hemzelf. Op Maandag, 31 Mei 1693, werd in het Register der dooden aangeteekend: „GEERTRUIJ JACOBS, de man CORNELIS DE MOEIJ, aen de Soetebregge”; in het Register der overledenen wordt zijn naam gespeld „DE MOIJ”. Op Dinsdag, 17 Aug. van hetzelfde jaar, werd zijn begrafenis ingeschreven, en die aantekening luidt: „CORNELIS DE MOEIJ, wed^r op de hoeck van de Soetenbregge”; boven deze aantekening is later geschreven: „wed^r van GEERTRUIJ PIETERS”; blijkbaar eene vergissing voor GEERTRUIJ JACOBS.

Men ziet dat bij de twee laatste aantekeningen het PIETERSE reeds plaats

heeft gemaakt voor „de”, gelijk bij VAN SPAAN, terwijl zelfs de tegenwoordigheid van PIETER PIETERSE MOOIJ bij het doopen der kinderen tot 1675, eene indirecte bekrachtiging is van het feit dat de man CORNELIS PIETERSZ. MOOIJ heette.

VAN SPAAN zegt, dat hij was „een deftig en uitstekend scheepsteekenaar”. Welke kunstkenner VAN SPAAN is, dit blijkt misschien het duidelijkst uit den lof, door hem toegezwaaid aan een collega van C. P. MOOIJ, aan CORNELIS BOUMEESTER, die, naar hij zegt, o. a. de schepen zoodanig weet af te schetsen „dat er niet één touwtje aan ontbreekt”. Zoo iets was zelfs voor menschen als G. VAN SPAAN, in 't begin der 18e eeuw, het toppunt der kunst. Het epitheton „deftig” dat hij schenkt aan C. P. MOOIJ zou mij, in verband met 's mans producten, bijna doen gelooven, dat hij een welgezeten burger was die voor zijn genoegen het penseel hanteerde. Maar de qualificatie „scheepsteekenaar” verklaart het eigenaardige van zijne grauwtjes voldoende. Met spijkerinkt en met behulp der liniaal trok hij op zijn stukjes het tuig en de hoofdlijnen der schepen. Hij bestudeerde de schepen waarschijnlijk voornamelijk op de werf, want als hij op zijn stukjes de zeilen doet zwellen door een krachtigen wind, dan zet hij deze zóó uit, dat er eigenlijk geen plaats meer is voor een voormast. Hij ziet er ook geen bezwaar in, de schepen door éénen wind in tegenovergestelde richtingen, niet te laten laveeren, maar zeilen. Zijne golven zijn met verf, naar een recept, gestreken of gekuifd, al naar mate de wind zacht is of tot een storm zich verheft, en zijne luchten beduiden niets — al waait er een hevige wind, de lucht is blauwachtig grijs met lichte wolkjes. Een en ander wettigt m. i. de onderstelling dat de man geen schilder van beroep, en allerminst een kunstenaar is geweest. Het beste, wat ik van hem ken, is het gezicht op de Maas langs Rotterdam, door den heer A. VAN STOLK Cz. in 1876 aan het Archief te Rotterdam geschonken.

Bij de stukken, door den heer HOFSTEDE DE GROOT genoemd, dient er nu nog een te worden gevoegd. Mr. P. F. HUBRECHT, lid van den Raad van State, schonk dit jaar aan het Museum-Boijmans een schilderstukje van dezen teekenaar. Het is op hout, hoog 0.31 en breed 0.37½. Op den voorgrond is een hevige branding en er waait een geduchte wind. Links zeilt een schip weg, meer rechts nadert er een, en geheel rechts ziet men een gedeelte van een rots, aan welks voet een mast uit het water steekt. Het verschiet is blank; de zee achter de branding verscholen, en de lucht is helder. De golven en de rots zijn met verf gedaan, zoo ook de rompen der schepen en de zeilen, waarvan de hoofdlijnen echter, gelijk het tuig, met spijkerinkt zijn geteekend; van de bemanning der schepen ziet men geen hoofd. Op een drijvende plank, links, staat de handteekening C. P. MOOIJ met een jaartal, waarvan het tweede cijfer onduidelijk, maar waarschijnlijk een 8 is, en dus het jaartal 1680 vormt.

(Wordt vervolgd.)

BLADWIJZER

OVER DEN JAARGANG 1892.

A.

Abramsz (Dirk) schilder.....	44	Bary (H.) graveur.....	247
A. D. zie Hoefel (Adriaan Dirksz v. d.)		Basius.....	163, seq., 165
Aerendsz (Jan).....	199	Bassan.....	110
Aertsz (Jan) predikant.....	87	Bassenburch (Jan) schilder.	44
Aertsz (Pieter) schilder.....	34	Bataille (Michel Angelo de la) schilderij van	231, 235, 236
Aken (Hans van).....	110	Beeck (Sr. Jacob van).....	106
Alostanus (Petrus) predikant		Beeck (Justus van).....	128
152, seq., 168, 198, seq.		Beeck (Leendert van) 114, 115	
Alva (Hertog van) 75, 79, 86,		Beeck (Lucas van).....	128
167, 198, seq., 201		Beeldenstorm te Utrecht..	82, 87, seq.
Alveringen (Jos. van) Heer		Beham (Hans Sebald) schil-	
van Hofwegen.....	159	der.....	38
Amouri (Maria).....	112	Beke (Jacob van der) schilder	47
Ampzing.....	174	Bemmel, schilder.....	60
Anna van Engeland.....	100	Bentham (Arent van) orga-	
Asch (Bastiaentgen Hen-		nist.....	22
driks van).....	102, 103	Bentum (I. van) schilder.....	7
Ashburham (Lord).....	84	Berch (Estienne vanden). 161	
Assendelft.....	205	Berch (Graaf Willem vanden) 157	
Assendiest (d').....	205	Berchem (N.) schilder... 176, 210	
Avercamp ([de Stomme]) schil-		Berchem, schilderij van	232, 234, 235
der.....	34, 36, 37, 38, 39	Bergen (Adriaan van) Heer	
Avrincourt (Markies d').....	220	van Dolhain.... 164, seq., 171, 204	
		Bergen (Lodewijk van) 164,	
		seq., 171	
		Berkheyde (G.) schilderij van	231, 232
		Berkheyde (I.) schilderij van	233, 234
		Bernard (Jan).....	164
		Beuckelaer (Joachim) schil-	
		der.....	34
		Bevervoordt (Aernout van)	
		Mr. knooppmaker.....	101
		Bevervoordt (Frederik	
		van).....	101
		Bie (Cornelis de).....	42
		Bierens (Jacob Abrahamsz)	
		portret van.....	248

B.

Biesen (Jacob van) boekver-	
kooper.....	126
Bisschop (Hendrik) ..	220, seq.
Bisschop (Jan).....	220, seq.
Bisschop (Jan de) schilder..	39
Blanck (Dirk Jansz) laken-	
bereider.....	111
Blarenberghe (van) teeke-	
ning van.....	226
Blasier (Jan Jacobse de).	99
Blauvoet (Jan) schilder.....	246
Blauw, schepen.....	118, 126
Bleiswijck (Franco van)	
	235, 236
Bles (Herri met de) schilder	193
Bloemaert.....	109
Bloemaert (A.) schilderij van	
	231, 236
Bloetraet.....	75
Blommendael (Johans) beeld-	
houwer.....	3
Bloot (P. de) schilderij van	233, 234
Bloteling (A.) gravure van...	247
Bock (Magdalena de) ..	99, 103
Boersman (Jan Harmen-	
sen) schilder.....	44
Boileau (François Jacques)	
	226, seq.
Boonen (A.) schilder.....	7
Bor.....	83
Borch (ter) schilder.....	173
Boumeester (Cornelis)	
schilder.....	256, seq.
Boursoy (Sr. Reynier).....	113
Boursoy (Richard de).....	111
Boursse (Esaias) schilderij	
van.....	181, 187
Bouttats (Philibert) plaat-	
snijder.....	3
Buyot.....	205, 208
Breckelenkamp, schilderij van	234

Breemen (Dirk van) water-geus..... 171
 Breteuil (Baron de)..... 220, 228
 Breugel, schilder..... 37
 Breughel, schilderij van..... 224
 Breughel (Boere) schilderij van..... 236, 237
 Bril..... 108
 Broeck (Crispijn vanden) 109
 Broeck (Geertruytvanden) 112
 Bromsall..... 84
 Brouwer (Adriaen) schilder 32, 33, 36, 59, 246, 249, 253
 Brouwer (Jan Janssen) boek-verkooper..... 126
 Brugge (Johan van der) kunstkooper..... 3
 Brugge (Hendrik ter) schilderij van..... 192
 Brun (Cornelis le).. 94, 95, 150
 Bruyn (Aug.)..... 109
 Bruyninck..... 67
 Bulion (Hertog van)..... 86
 Burch (Jannetje vander) 176, 177
 Burch (Maria Catharina vander)..... 230, 235
 Burch (Petronella vander) 235
 Buig (Adriaan van der) schilder..... 12
 Burg (A. van der) schilderij van 231, 237
 Burg (Jan van der) schilderij van..... 232
 Bürger..... 8
 Buys (Paulus) pensionaris van Leiden..... 90, 93, 155
 Buytewech (Willem Pietersse) schilder... 34, 37, 38, 242
 Bylandt (Graaf van)..... 5
 Bylant..... 108

C. K.

J. C. zie (Coenensz (Jan)
 Cabbellaeuw (Samuel) schilder..... 50
 Caf (Jan Willemsz) passementwerker..... 113
 Kaiser (F. W. A.) uurwerkmaker..... 24
 Calendarium..... 53
 Calendarium sillabatim ediscendum 55, seq.
 Calslagen..... 205, 206, 208
 Camerlinck, Burgemeester van Delft..... 204
 Camerling (Mr. Claes) advocaat..... 90, 93

Campen (de Stom van) zie Avercamp.
 Kamphuis (Jan Jansz)..... 28
 Cant (Reynier)..... 198
 Capelle (Johannes van de) schilder..... 26, seq., 133, seq.
 Capelle (Johannes van de) O. I. inktteekening van..... 31
 Capelle (Johannes van de) etsen..... 136
 Capelle (Jan van de)..... 215
 Capelle (Franchoys van de) lakenverwer..... 27
 Karel I..... 100
 Karel X Gustaaf, Koning van Zweden..... 139
 Carle (Jan) horlogemaker.... 18
 Carstanjen (Baron von).... 135
 Cater (Dirk) 81, 85, 158, 161, seq., 167, seq., 171
 Catharina II, keizerin van Rusland..... 221
 Keersgieter (Franchoys de) schilder..... 27
 Keyser (Thomas de) schilder 45, 173
 Charles, minister te Wezel.... 208
 Choiseul (Hertog de)... 219, seq.
 Christiaan IV, Koning van Denemarken (portret van).... 211
 Christiaan IV, koning van Denemarken..... 100, 108
 Kies (Peter)..... 158
 Kip, Kaartenteekenaar..... 64
 Claesz (Maerten)-marktschipper..... 238, 239
 Clappergeld..... 3
 Claudius Civilis..... 139, 140
 Clement (Rutger)..... 197
 Cluyt (Pieter)..... 117
 Kneller, schilder..... 10
 Cochin (Charles Nicolas) teekenaar..... 221
 Koedijk, schilderij van... 180, 181
 Coenensz (Jan)..... 157, 161
 Concilie van Trente..... 78
 Coninck (P.) schilder..... 36
 Coninck (David de) goudsmid..... 102, 113, 119
 Coninxloo (Adriaan van) 94, 95, 150
 Consistoriën. 94, 95, 96, 147, 150, seq.
 Coornhert (Adriaan J.) 157, seq.
 Coornhert (Clement)..... 164
 Coornhert (Dirk Volkertsz) 164, 197, 206
 Coornhert (Frans)..... 81, 150

Coornhert (Frans Volkertsz)..... 164, 197, 200
 Coppier (Jacob) Heer van Calslaken..... 206, 207
 Cornelisz (Paulus) schilder. 47
 Cosynse (Jacob)..... 89
 Cotton (John)..... 84
 Cotton (Sir Robert).... 83, 84
 Cotton (Thomas)..... 84
 Courten..... 109
 Craen (Pieter) schilder..... 44
 Croosbeeck (Paulus) procureur..... 127
 Culemborch (Heer van)... 205
 Kuyck, schilder..... 59
 Cuylemborch, schilder..... 59
 Cuypp, schilder..... 173
 Cuypp (A.) schilderij van 232, 233, 234

D.

Dam (Magdalena van) portret van..... 247
 Dam (Wouter) schilder... 13, 14
 Danckerts (Do) portret van... 213
 Dathenus (Petrus) 83, 152, seq., 168, 198, seq., 203, 205
 Daubigny..... 135
 Davitsz (Henrick) plaatsnijder 119
 D. C. zie Cater (Dirk)
 Decker (Jacob)..... 196
 Decker (Jan Willemsz) schilder..... 193, seq.
 Decker (Jan Willemsz.) schilderij van..... 193
 Decker (Machtelt)..... 196
 Decker (Willem Jansz.) schilder..... 193, seq.
 Decker (Willem Jansz.) schilderijen van..... 194, seq.
 Dekker (Coenraet) graveur. 64
 Delff (Cornelis Jacobsz) schilderij van..... 196
 Denise (Isaack)..... 27
 Descamps..... 240
 Desrivaux..... 219, seq.
 Deyne (Jacob Ariens van) 239
 Diepraem (Abraham) 250, 252, 253, 254
 Diepraem (Arent) schilder 246, 250, seq.
 Diepraem (Hendrik Simonsz) kleermaker..... 251
 Diepraem (Jan)..... 251
 Diepraem (Pieter)..... 251
 Diericx (Adriaen) Burge-meester van Gorinchem 162, 165, 206, 207, 208

Dierksen (Aelbert) schilder 44
 Dimen (Francoisia van)... 2
 Dirckxsen (Joost). 130, 131, 132
 Disa..... 142
 Dobbe (Johannes) schilder.. 50
 Dolhain of Dolheymzie Ber-
 gen (Adriaen van)
 Dorp (Arent van)... 68, 158, 205
 Dorp (Jr. Frederik van) heer
 van Maasdam, Raadsheer..... 127
 Dorsten (Jacobus van) schil-
 der..... 29
 Dou (Gerard) schilder..... 2, 7
 Dou (Gerard) portret van.... 11
 Dou (Gerard) schilderij van 221,
 223, 224, 231, 232, 234, 235
 Droochsloot, schilder..... 60
 Druynen zie Haastrecht (Jonkhr.
 Godefr. van)
 Dubbels, schilder..... 26
 Duck (Jacob) schilder..... 16
 Dürer (Alb.) schilder..... 244
 Dusart (C.) schilder..... 11
 Duur (Dürer) (Albert) schil-
 der..... 33
 Duyfhuysen (Pieter Ja-
 cobsz) schilder..... 126, 174
 Duyck, schilder..... 58
 Dyck (Anton van) schilder
 36, 37, 44

E.

Eeckhout (Gerbrand van
 den)..... 30, 34, 210, 217, 234
 Ehrenstrahl..... 142
 Elias (Nicolaes) schilder... 45
 Ellesmere..... 100
 Elzheimer, schilder... 33, 37, 108
 Embiese..... 164
 Emden..... 71, 72
 Episcopius (Simon) portret
 van..... 247
 Erasmus, portret van.... 244
 Es (van) schilder..... 35
 Everdingen (Allart van)
 schilder..... 38
 Eyck (Jr. van) clockenspeler
 19, 20, 21

F.

Ferreris (J.) schilderij van... 192
 Fiennes (Guislain van) Heer
 van Lumbres..... 171
 Flinck (Govert) schilder 137, 210
 Floris (Frans) schilder 33, 34, 36

Fokkens (Melchior)..... 137
 Fredenheim..... 142, 143
 Fruin..... 73

G.

Gabbema (S. A.)..... 67
 Gabriel (Petrus)..... 199
 Gachard..... 82, 88
 Gardie (Magnus Gabriel
 dela)..... 142
 Gardyn, schilder..... 36
 Geer (familie de)..... 144
 Gelder (A. de) schilderij van
 232, 234
 Geldorp..... 109, 110
 Gemano (Jan)..... 115
 Génard (Dr. P.)..... 71
 Germijn (S.) schilder..... 7
 Gheldorpius (Henricus) 67, 86
 Ghendt (Gothen van) 94, 95, 150
 Giamagli, schilder..... 7
 Goltzius (Hendrick) schilder
 32, 110
 Gool (van)..... 12
 Gortzius (Geldorpius)... 100
 Gotthem (van)..... 208
 Gouda (Arent Arentsz)... 112
 Gout (Hendrick) schilder 37, 38
 Gouwen (van der) plaatsnij-
 der..... 61
 Goyen (Jan van) schilder 32,
 34, 35, 36, 37, 38, 39
 Graat (Barent) schilder. 210, 217
 Graeff (Maria van der) por-
 tret van..... 248
 Grange (Justus dela)..... 177
 Graven (Johannes) 125, 127, 128
 Gravensande..... 225
 Greenwood (Cornelis) schil-
 der..... 12
 Griethuysen (Jac. van) la-
 kenkooper..... 128
 Grill (Abraham)..... 144
 Grill (Andries) zilversmid... 145
 Grill (Andries Gallus) zil-
 versmid..... 145
 Grill (Anna Johanna).... 143
 Grill (Anthony) zilversmid 144, 145
 Grill (Barend) zilversmid... 145
 Grill (Carlos)..... 143
 Grill (Claes)..... 143, 144
 Grill (Elias) zilversmid..... 145
 Grill (Elisabeth)..... 145
 Grill (Hendrik) zilversmid... 145
 Grill (Jeronimus) goudsmid 145
 Grill (Johannes) goudsmid.. 145
 Grill (Louis) zilversmid..... 145

Gunst (P. van) graveur..... 247
 Gustaaf III, koning van Zweden
 141, 142, 143
 Gijsbrecht (Gillis) 130, 131, 132

H.

Haensbergen, schilderij van
 231, 236
 Haestrecht (Jonkhr. Godefr.
 van) Heer van Druynen 160,
 seq., 208
 Halma (François) uitgever.. 61
 Hals (Frans) schilder 34, 35, 36, 45
 Hamborch (Johan Lode-
 wijxs van) verwer..... 102
 Hamel (G.)..... 101
 Hannot (Johannes)..... 65
 Hanneman (Adriaen) schil-
 der..... 43, 44, 47
 Harinck (Daniel) schilder 50, 51
 Hartevelt (Estienne van). 161
 Havard (Henri)..... 179, 185
 Heckel (Claes van den) schil-
 der..... 193
 Heda, schilder..... 60
 Hedwig Eleonora, wed. van
 koning Karel X Gustaaf
 van Zweden..... 139, 142
 Heem (Jan Davidsz. de)
 schilder..... 57, 65
 Heem (Jan Davidsz) schilderij
 van..... 223
 Heemskereck, schilder..... 35
 Heiligenkalender (Een Amster-
 damsche)..... 53
 Hellenraet (Emont) metse-
 laar..... 19
 Helst (B. van der) schilder... 173
 Hemelscours (Asuerus van) 118
 Hemelscours (Peter Lam-
 bertsz. van) lakenkooper 98,
 99, 101, 102, 103, 104, 105, 106,
 107, 108, 111, 112, 113, 114, 115,
 116, 118, 119, 125, 126
 Hemelscours (Anneke van) 99
 Hemelscours (Lambert van)
 99, 101
 Hemony (De klokkengieters) 17, seq.
 Hemony (François) 17, 18,
 19, 21, 22, 23
 Hemony (Pierre).... 17, 18, 21
 Hendricxs (Lourens). 114, 115
 Hendrik VIII..... 83
 Hengel (Lysbeth Hen-
 dricks van)..... 239
 Heukelom (Zweder van)
 burgemeester van Harderwijk.. 159

Heuvel (van den) schilder... 60
 Heyde (van der) schilder..... 224
 Heyde (J. van der) schilderij
 van..... 231, 233, 236
 Heyde (Johan van der) ad-
 vocaat..... 112
 Heyden (Adriaen van der) 112
 Hobbema, schilder..... 210, 217
 Hoefel (Adriaan Dirksz. v. d.)
 157, 162, 205
 Hofwegen (Dierick) secre-
 taris van Nijmegen..... 206
 Hoge (Henrick de) metselaar
 174, seq.
 Hoge of Hooghe (Pieter de)
 schilder..... 172, seq.
 Hogenberch (Abraham)... 126
 Holbeen, schilder..... 34
 Holl (Jeronimus) zilverdrij-
 ver..... 145
 Hondcoeter (Gillis de)
 schilder..... 193
 Hondius (Henricus) graveur 111
 Honthorst (Gerard van)
 schilder..... 110, 111
 Hooch (Carel Cornelisz de)
 schilder..... 173, 174
 Hooch of Hoogh (Pieter de)
 schilder..... 172, seq., 178, seq.
 Hooch (Pieter de) schilde-
 rijen van..... 177, 179, seq.
 Hoochstraten (Sam. van)
 schilderij van..... 2, 181
 Hooghe (Joannes de) zijde-
 lintwerker..... 173
 Hooghe (Romeyn de) schilder
 61, seq., 173
 Hoorne. 66, 72, 73, 75, 76, 79, 80
 Houbraken (J.) gravure van.. 247
 Houttuyn (Jop) schilder..... 50
 Houwegen, zie Alveringen
 (Jos. van)
 H. S. B., zie Beham.
 Huchtenbroeck (Heer van)
 161, 205, 208
 Huis „de Dordtsche Marcktschuyt” 243
 Huis „de dubbele sleutels”..... 240
 Huis „de gecroonde handt”..... 27
 Huis „de geele handt”..... 31
 Huis „de Haen”..... 194
 Huis „Isendoorn”..... 22
 Huis „Romen”..... 125, 126
 Huis „de vergulde Hoorn”..... 99
 Huis „het Vergulde ABC”..... 54
 Huis „de vergulde lijst”..... 194
 Huis „het Vrouwehoofd”..... 243
 Huygens (Constantyn)... 42
 Huysum (van) schilderij van.. 223

I. J. Y.

Jacobsz. (Cornelis) secretaris
 van Leiden..... 206
 Jacobs (Geertruy).....
 Jacobsz. (Laurens) predikant
 168, 171, 198, 205
 Jacobus I..... 100
 Jan van Oostenrijk.... 72, 76
 Jan (Swarte) schilder..... 37
 Jansdr. (Anneke)..... 111
 Jansz (Barent) [Leer] schilder 44
 Jansz (Bartel) bakker..... 126
 Jansdr. (Bettge)..... 111, 113
 Jansz (Govert) alias „Mijn-
 heer” schilder..... 34
 Jansz (Jan) boekverkooper 113,
 116, 126
 Janssens (P.) schilderijen van
 180, 181, 184, 185, 186, 187
 Jansz (Peter)..... 158
 Jardin (Karel du) schilder
 223, 227
 Jemmur (?) (Thomas)..... 126
 Ilsinck (Pieter Reyners)
 uurwerkmaker..... 21
 Inquisitie..... 78, 80
 Jordaen (Hans) schilderijen
 van..... 196
 Jordaens (Jac.) schilder 34,
 37, 210, 217, 218, 236
 Ysenburch..... 110

L.

Laer (Pieter de) alias Bam-
 boots, schilder..... 33, 37, 210
 Laer (Pieter van) ets naar 211, 218
 Lairesse (Gerard) schilderij
 van..... 192
 Lambertsz. (Lambrecht).. 111
 Lamswaert (Steven)..... 112
 Landen (Claes van den)... 158
 Lanfter (?) schilderij van..... 224
 Lantaarngeld..... 3
 Lanquelbach zie Lingel-
 bach.
 Lap (Jan) schilder..... 38
 Lastman (Pieter) schilder 37, 210
 Lastman (Pieter) ets naar
 211, 218
 Lembris (de) zie Fiennes.
 Lenartsz..... 161
 Lerec (?) (Jan) wijnkooper... 114
 Lettenhove (Kervijn de) 81, 82
 Leyden (Pieter van) de oude,
 koopman..... 105
 Lievens (Jan), de oude,
 schilder..... 32

Limburg—Stirum—Noord-
 wijk (Wigb. Alb. Will. van
 der Does graaf van)..... 233
 Lingelbach, schilderij van 224,
 231, 235
 Lis of Lijs (Jan) schilder..... 32
 Loddinh of Loding..... 65
 Lodewijk XV..... 219, 226
 Lodewijk XVI..... 8
 Loeding (Herman)..... 65
 Loeninga (Allart van) schil-
 der..... 129, seq.
 Loeninga (Allart van) gil-
 destuk..... 131
 Loevenstein..... 82
 Lorme (de) schilderij van..... 224
 Lotding (B.)..... 65
 Lucas (Mr.) organist... 19, 20, 21
 Ludick (Lodewijk van).... 140
 Lummeij..... 205
 Luydingh (Herman) schilder 65

M.

Mabuyse..... 109
 Maertens (Fijtgen)..... 239
 Maertens (Neeltge)..... 239
 Maetsius, schilder..... 60
 Magirus (Andr.)..... 100
 Mander (Karel van)..... 42
 Mareel, zie Marrel.
 Marigny (de) zie Poisson.
 Marnix..... 66, seq.
 Marrell (Jacob) schilder.... 57
 Martse (Jan) schilder..... 38
 Martyrologium..... 53, 54
 Maes (Adriaen)..... 125
 Maes (Nic.) schilder..... 9, 184
 Maes (Pieter) schilder..... 9
 Maes (Quiryn Coensz van
 der) glasschilder..... 41
 Massaloff, etsen..... 186
 Matham (Adriaen) plaat-
 snijder..... 50
 Matthias (Prins)..... 79
 Manninga (Unico)..... 68
 Mansfeld (Ernst, graaf van) 100
 Maurits (Prins)..... 101
 Maurits (Prins) portret van. 4, 237
 Meer (J. van der) schilderij van
 231, 236
 Metsu, schilder..... 173
 Metsijs (Quint.)..... 109
 Meulenaer, schilder..... 59
 Mierevelt (Michiel Jansz)
 schilder..... 42, 45, 132
 Miereveld (M. van) schilderij
 van..... 233
 Mieris (W. v.) schilderij van 223, 234

nizech (Michiel) reisver-
haal van..... 223
Modettus (Harmanne) 198, seq.
Molenaer, schilder..... 35
Moll (Frederik) uurwerkmaker 21
Molyn (Jan de) schilder.. 212, 214
Molyn (Pieter) schilder... 35, 37
Mommers (Hendr.) schilder
210, 217

Monmorenci..... 86
Montfaulcon (Baron de).... 164
Mony, schilder..... 223
Moor (Sr. Bartholomeus).. 105
Moor (Karel de)..... 7, 65
Mooy (Cornelis Pietersz)
schilder..... 254, seq.
Zie ook „Verbetering“.

Moreelse, schilder..... 45, 60, 109
Morel, schilder, zie Marrel.
Moris (R.) schilder..... 7
Muys (R.) prent van..... 224
Mytens, schilder..... 144

N.

Nassau..... 140
Nassau (Graaf Jan van).... 85
Nassau (Willem van), zie
Oranje.
Navarre (Prins van)..... 86
Neer (Aert van der) schilder
27, 134

Neer (J. van der) boekver-
kooper..... 247
Nigri (Cancellier)..... 78
Nispen (van)..... 220
Niuwerode (Cornelis van) 88
Noorden (Johan Dirxsz.)
med. doct..... 125, 126
Noordt (Joan van) schilder 34,
35, 210, seq.

Noordt (Joan van) schilde-
rijen van..... 211, seq., 215, seq.
Noort (Olivier van) direc-
teur v. d. Magellaansche Com-
pagnie..... 240
Nouvelles (Jacques Cent)
164, seq.

Nyssen (Sr. Arnold) zijde en
lakenkooper..... 113

O.

Ochternvelt (Jacob) schilder 176
Odin..... 138
Odrye (Joost) schilder..... 44
Ollefzoon (Dirk)..... 171
Olofsz (Wed. Steven)..... 128

Olyslager (Willem)..... 166
Oranje 66, seq., 71, 72, 81, seq.,
85, 147, seq., 152, 154, seq., 162,
169, seq., 197, seq.
Ostade (Adriaan van) schil-
der..... 173, 223
Ostade (A. van) schilderij van
230, 231, 234, seq.
Ouderogge, schilderij van... 233
Ouwater (Thomas) schilder. 44
Ovens..... 137, 138

P.

Paets (Claes) boekdrukker 54, 56
Palamedes (A.) schilderij van
224, 234
Palma (Marcus de la).. 130, 131
Parma (Hertogin van)..... 88
Pas (Simon van de) graveur
98, 99, 100, 104, 105, 106, 108,
113, 114, 115, 117
Zie ook „Verbetering“.

Pas (Crispiaan van de) de
oude, graveur..... 97, seq.
Pas (Crispiaan van de) de
jonge, graveur 98, 99, 100, 101,
103, 104, 106, 108, seq.
Pas (Crispijn van de) schil-
derij van..... 105, 116
Pas (Crispijn van de) platen
van 103, 104, 106, 109, 110, 116
119, seq.

Pas (Elisabeth van de) 100,
101, 107, 126
Pas (Magdalena van de)
graveerster 98, 99, 101, 102, 103,
104, 106, 108, 114, 126
Pas (Maria van de)..... 126
Pas (Maria Chrispijn van de)
98, 125, 126
Pas (Martha van de) 98, 99,
100, 103, 108, 112, 113, 119
Pas (Pieter van de)..... 126
Pas (Susanne van de)..... 126
Pas (Willem van de) graveur
98, 99, 100, 101, 104, 105, 106,
107, 108, 113

Patenier, schilder..... 193
Paus van Rome (de)..... 79, 80
Peill (Hendrik Wilhelm) 143, 144
Peill (Johannes Godefridus) 143
Pen (Joost)..... 130, 131
Pen (Tuenis)..... 130, 131, 132
Philips II..... 73, 77, 78, 86
Pinas (Jan) schilder 35, 36, 37, 38
Pier (Lange) schilder..... 34
Pieters (Annetje)..... 175

Pietersdr. (Susanneke).... 111
Pietersheeren (St.)..... 16
Placcaten..... 78, 92
Pluvinel (Ant. de)..... 100, 101
Poelenborch, schilder..... 57
Poisson (Abel Francois)
Marquis de Vandières et de Ma-
rigny..... 221
Pompadour (Marquise de),... 221
Pontius (Paulus) graveur.... 44
Porcellis (Jan) schilder 32, 33, 34
Potter (P.) schilder... 33, 223, 227
Potter (P.) schilderij van 221,
224, 228

Potter (Jacques de) burge-
meester van Rotterdam..... 112
Poussyn (Gaspar) schilder... 32
Proëlius (Petrus) predikant,
portret van..... 212
Prins (Mr. Eeuwout) portret
van..... 248
Prins (Maria) portret van.... 248
Prins (Catharina) portret van 248
Prinsterer (Groen van) 82, 83
Putte (Pieter van) of Putter
(Pieter de) schilder..... 98

Q.

Quast, schilder..... 58
Queborn (Daniel van de).. 98

R.

Rzie Rollé (Hieronymus de)
Raet (grootte)..... 75
Raet (de nieuwe)..... 75
Raet (secreten)..... 75
Raet van Brabant..... 75
Raet des Hertogen..... 75
Raet van Staten..... 75
Raet der Troublen..... 75
Ram (Clement) schilder..... 44
Rammazeyn (Joannes) boek-
drukker..... 64
Ramp (Dierick)..... 158
Rathborne (A.)..... 100
Ravesteyn (deschildersfamilie)
41, seq.
Ravesteyn (Anthonie van)
glasschilder.... 41, 43, 47, seq., 51
Ravesteyn (Anthonie) por-
tretten van..... 48
Ravesteyn (Arnold) schil-
derij van..... 48, 49, 50, 51
Ravesteyn (Cornelis van)
procureur..... 44, 51
Ravesteyn (Jacob van) advo-
caat en procureur..... 44

- Ravesteyn (Jan van) portretschilder..... 42, seq., 49
 Ravesteyn (Jan van) schilderij van..... 44, seq.
 Ravesteyn (Fragment van een geslachtslijst van de Haagsche schildersfamilie)..... 52
 Recu (Jean) (?) schilder..... 224
 Renesse (Gerrit van) heer van Wilp..... 88, 89
 Rembrandt, schilder 29, 32, 33, 34, 37, 38, 135, 137, 173, 177, 218
 Rembrandt (schilderij van) 138, 139, 140, 141, 142
 Rembrandt (portret van den vader van)..... 33
 Resse (Monsr. de)..... 86
 Rhetius (Cornelius) 153, 169, 170, 198, seq.
 Ring (Pieter de) schilder.... 65
 Rochusse (Maerten Claesse) 238
 Roghman, schilderij van..... 236
 Roker (Maerten Klaasz) 238
 Rollé (Hieronymus de).... 159
 Romulus..... 74
 Roothamer, schilder..... 223
 Rotgans (L.)..... 61, 62
 Royboyt..... 171
 Royen (Willem Frederick van) schilder..... 50, 51
 Rubens (Pietro Paulo) schilder.... 32, 33, 34, 36, 37, 58, 218
 Rubens, schilderij van..... 224
 Rumén (Heer van)..... 205
 Rutgers (David)..... 114, 115
 Ruysdael, schilderij van..... 236
 Rijck (Mr. Peter de).... 94, 95
 Rijcke (Pieter de) advocaat 150, 208
 Rijckwaert (Theophilus) portret van..... 247
- S.**
- Sachtleeven (Herman) schilderij van..... 231, 236
 Sadelaer, schilder..... 38, 109
 Sam (E.) schilderij van..... 236
 Santvoort ([P.])..... 34
 Sart (C. du) schilder, zie Dusart. 11
 Savry, plaatsnijder..... 50
 Schalck, zie Schalcken.
 Schalcken (Cornelis) predikant..... 1
 Schalcken (Godefridus) schilder..... 1, seq., 223
 Schalcken (Godefridus) schilderij van 4, 5, 7, 8, 9, 10, 233, 237
 Schalcken (Godefridus) portretten van zich zelf..... 7
 Schalcken (Godefridus) etsen van..... 11
 Schalcke (Cornelis Symonsz van der) schilder... 9
 Schalcken (Maria) schilderes 6
 Schipper (Jan Jacobsz) 126, 128
 Schouman (Aert) schilder II, seq., 230, 231, 235, 236, 237
 Schouman (Aert) schilderij van.... 13, 14, 223, 232, 233, 234
 Schouman (Aert) etser..... 12
 Schouman (Martinus) zee-schilder..... 14
 Scorel, schilder..... 193, 194
 Seghers (Hercules) schilder 32, 35, 36, 60
 Seker (Jan) schilder..... 34
 Zesen (Philips von)..... 137
 Silvius (Willem) boekdrukker 86
 Simonsdr. (Neeltje).... 197, 200
 Slingelandt (Agatha van) 230
 Slingelandt (Agatha Jacoba van)..... 233
 Slingelandt (Barthout van) 230, 232, 233
 Slingelant (Cornelis van) schilder..... 15, seq.
 Slingelandt (Diederika Catharina van)..... 233
 Slingelandt (Elisabeth Maria van)..... 230
 Slingelandt (Govert van) ontvanger gener. v. Holl. en W. Friesl..... 220, seq., 229, seq.
 Slingelandt (Hendrik van) President Burgemeester van den Haag..... 224, 229, seq., 233, 235
 Slingelandt (Johan Diederik van) Raadsheer in het hof v. Holl..... 224, 229, seq., 235
 Slingelandt (Maria Elisabeth Margrieta van).... 233
 Slingelandt (P. van) schilder..... 183, 223
 Slingeland (P. van) schilderij van..... 233, 234
 Slingelandt (Simon van) Raadpensionaris van Holl..... 232
 Slingelandt (van) familie-archief van..... 230
 Slingelandt (van) familieportretten..... 233
 Smith (John) kunstkooper 178, 179
 Snoey, zie Sonoy.
 Snijders, schilder..... 36
- Sofia Albertina, zuster van Gustaaf III..... 143
 Son (D. Frans)..... 78
 Sonius (Jan) boekverkooper... 127
 Sonoy. 158, seq., 160, seq., 163, 208
 Sorch (Hendrik) makelaar... 246
 Sorch (Maarten) zijreeder... 245
 Sorch (Maerten Claesse de)..... 238, seq.
 Sorch (Hendrik Maartensz.) schilder..... 238, seq., 250, 252
 Sorch (Hendrik Maartensz.) schilderij van..... 247, seq.
 „Souterliedekens”..... 54
 Spiegel (Dr. Elbert)..... 111
 Spierinx (Jak.) boekverkooper 113
 Sprakel (Juriaan) uurwerkmaker..... 17, seq.
 Sprakel (Juriaan) geslacht-kündige aantekeningen over 24, seq.
 Stael (Pieter) schilder..... 193
 Staten van Utrecht..... 87
 Steen (Jan) schilderij van 231, 232, 234
 Steenwijk, schilder..... 57
 Stevensz (Jan)..... 130, 131
 Stock (Andries)..... 211
 Stomme (de) zie Avercamp.
 Stoop (Dirk) schilder..... 59, 252
 Stoope (Willem Jansen van der)..... 252
 Straatgeld..... 3
 Stralen (van) 66, 72, 73, 74, 75, 76, 78, 80
 Strij (J. van) schilderij van.... 234
 Strij (A. van) schilderij van 233, 234
 Strijen (van) schilderij van.... 233
 Swaenooch (Jan Pietersz) 171
 Swaerdecroon, advocaat.... 126
 Swanenburg (Graaf Ernst van)..... 109
 Swanevelt (Herman) schilder..... 32
 Swieten (van)..... 155, seq., 160
 Swieten (Jhr. Adriaan van) 90, 93
 Zijl (H. van)..... 101
 Symonsdr. (Barbara)..... 194
 Symonsz (Arent) koopman.. 114
 Sysmus (Dr. Jan)..... 173
- T.**
- Taffin (Nicolaas)..... 95
 Tapper (D. Ruart)..... 78
 Tempel (Abraham van den) schilder..... 211, 214
 Tegnagel (Jan)..... 128

Teniers (David) schilder 59,
60, 242, 246, 253
Teniers, schilderij van.... 231, 232
Terburg (Pieter) schilder.... 223
Thillman, schilder..... 59
Tibout (Wilhelmus) glas-
schrijver..... 119, 125
Tilman (Simon Petrus) schil-
der..... 111
Touart (Jan)..... 164
Treck (Jan) schilder..... 34
Treslong (Louis de)..... 164
Tromp, portret van..... 111
Troost, schilderij van..... 224
Tuenis (Rein)..... 130, 131

U.

Uiterlommige (Wouter)
schilder..... 14
Ulfte (J. van der) schilderij
van..... 233, 234
Uyl (Jan den) schilder..... 38

V.

Vaillant, schilder..... 34
Vecht, domdeken..... 89
Veenius (Otto) schilderijen van 224
Velde (Adr. van de) schil-
der..... 186
Velde (Adriaan van de)
schilderij..... van 230, 233, 235
Velde (Esaias van de) schil-
der..... 32, 33, 34, 37, 38
Velde (Jan van de) schilder. 38
Velde (Willem van de) schil-
der..... 26, 36, 39
Velde (Willem van de)
schilderij van..... 224, 227
Verhout (Constantijn) schil-
der..... 212, 213
Verlaer (Dirck) schilder.... 44
Verlet (Pieter)..... 126, 127

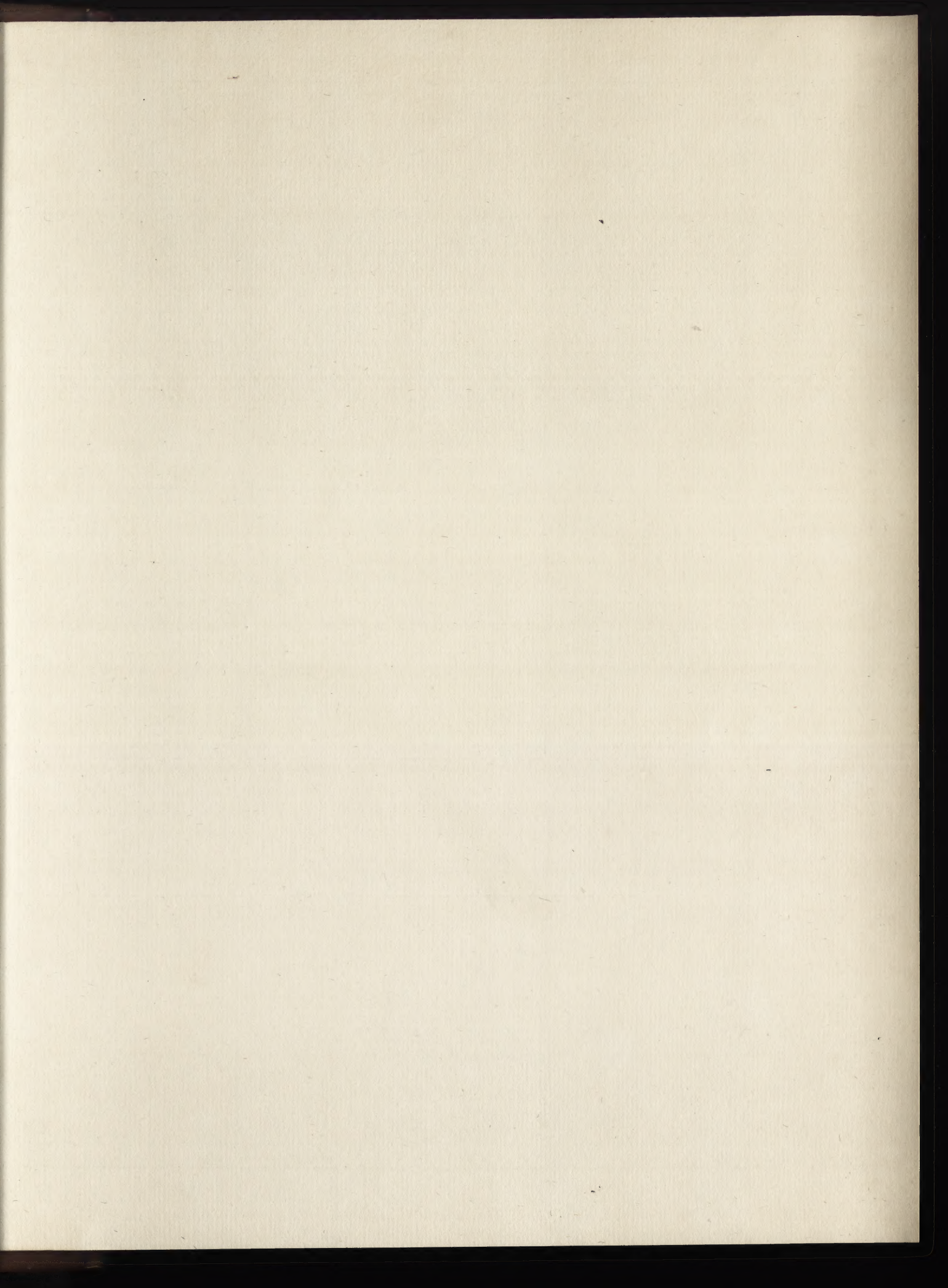
Vermeer (Joh.) schilder. 184
Verschuier, schilder..... 32
Verschuring (Hendrik)
schilder..... 227
Vertangen, schilderij van 231, 237
Verwer, schilder..... 36
Verwilt (Franchois) schilder
119, 125
Viglius..... 73, 78
Vinkboons, schilder..... 34
Viruly (Gerrit) schilder.... 111
Visscher (Jan) graveur.. 212, 215
Vlieger (Simon de) schilder
26, 31, 32, 33, 37, 38, 39, 134, 135
Voet (Jan Pous) schilder.... 47
Volmarijn (Krijn Hendriksz)
schilder..... 243
Vondel..... 140
Voorhout (Johannes) schil-
der..... 212
Voort (Jacop van de)..... 87
Voort (Cornelis van der)
schilder..... 45
Vos (Cornelis de) schilder.. 44
Vreem (A.) schilder..... 7
Vrieze (Dierick Jacob de) 158
Vroom (Cornelis)..... 32

W.

Wael (Adriaan de)..... 88
Walburgskerk (St.)..... 22, 23
Wale (Michiel de) oud-burge-
meester van Haarlem..... 158
Water (Willem van de) uit-
gever..... 61
Wee (Quirinus van) med.
doct..... 119, 125
Weenix (Jan Bapt.) schilder
210, 217
Werff (Ridder Adriaan van
der) schilder..... 8
Werff (van der) schilderij van 8, 223

Wesenbeke (Jacob van) 66,
seq., 81, seq., 85, 90, 93, 147,
154, seq., 162, 164, 197, seq.
Wessel (Henry)..... 160
Wessels (Henrick) secretaris
van Deventer..... 206
Wet (J. de) schilderij van..... 234
Weyerman (Campo)..... 7, 240
Willlaerts (Adam) schilder... 60
Willem I, zie Oranje.
Willem (Prins) portret van.... 237
Willem II (Prins)..... 50
Willem III (Koning) portret van
4, 7, 8, 9
Willem V (Prins).... 220, 224, 230
Willemsz (Pauwels) schilder 44
Winghe (J. van)..... 109
Witsenhuysen (Jan van)
schilder..... 47
Witte (E. m. de) schilder..... 184
Witte (E. de) schilderij van 231, 234
Witte (Witte Cornelisz de)
portret van..... 247
Woermann..... 134
Wouters (Dirk)..... 130, 131
Wouwermans, schilder.. 223, 227
Wouwermans, schilderij van. 224
Wijck (T.) schilderij van..... 234
Wijck (Jan Mertensen van)
schilder..... 47
Wijmer (Ariaentje Flips de)
174, seq.
Wijmer (Flip Flips de).... 174
Wijmer (Grietge Flipsdr. de) 174
Wijmer (Pieter Flips de)... 174
Wijnants (Dionys) portret van
212, 216
Wijnhuistoren te Zutphen 19, 21, 22,
23, 24
Wijninge (Bastiaan van)
114, 115
Wijssing (Willem) schilder
50, 51

GETTY CENTER LIBRARY

3 3125 00610 8001

